

ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК

СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНІ СТУДІЇ

Вісник наукової думки студентів
факультету суспільних наук
Ужгородського національного
університету
Випуск 10 / 2021

Заснований Ученою радою
факультету суспільних наук,
протокол № 5 від 30 січня 2007 р.
Виходить з березня 2008 року
УДК 316.3:32 ББК С5:Ф01 С 69

Наша адреса: 88016, м. Ужгород, вул. Університетська, 14, каб. 202,
тел.: (0312) 640314, e-mail: tomej@ukr.net

Відповідальний редактор:

Дмитро АФАНАСЬЄВ, кандидат соціологічних наук

Редакційна колегія вісника:

Микола ВЕГЕШ, доктор історичних наук;
Ірина КОЗУБОВСЬКА, доктор педагогічних наук;
Федір ШАНДОР, доктор філософських наук;
Юрій ОСТАПЕЦЬ, доктор політичних наук;
Уляна МИХАЙЛИШИН, доктор психологічних наук;
Василь ЛЕВКУЛИЧ, кандидат філософських наук;
Марія КУХТА, кандидат філологічних наук;
Маріан ТОКАР, доктор наук з державного управління;
Михайло ЗАН, кандидат історичних наук;
Сергій ТОПОЛЯНСЬКИЙ, ст.викладач.

Рекомендовано до друку
Вченою радою ФСН
(прот. №9 від 17.06.2021р.)

Оригінал-макет вироблений
Сергієм Тополянським

Підписано до друку
26.01.2021.
Формат 80х64/8.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний.
Облік.-вид. арк. 14,5.
Наклад 50 прим.

Віддруковано
у Редакційно-видавничому центрі
факультету суспільних наук УжНУ
88016, м. Ужгород,
вул. Університетська, 14, каб.205.
т./факс (0312) 64-37-69

У номері:

Боринська Є.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	4
Бреньо Любов	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ	8
Булеца Мирослава	
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТИЛІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ	11
Віщак Ганна	
ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ	15
Горват Каміла	
СОЦІАЛЬНО-АКТИВНА РОМСЬКА МОЛОДЬ – РУШІЙ ІНТЕГРАЦІЇ РОМСЬКИХ ГРОМАД В УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	19
Горват Олена	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ВЗАЄМИНАХ ОСОБИСТОСТІ	20
Гриб Ю.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ НА АГРЕСИВНІСТЬ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	23
Грицак Євгенія	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ	25
Гудаш Олена	
ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА КОНФЛІКТНУ ПОВЕДІНКУ	28

Деренівський Василь	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕГОЦЕНТРИЗМУ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	30
Жірош М.	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ НА АДИКТИВНУ ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ	33
Ільїна Валентина	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ	36
Клибанова Каріна	
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ	39
Коваль Ірина	
ПСИХОЛОГІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДИТИНСТВІ ТА ЮНОСТІ, КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З НЕЮ	43
Ковач Катерина	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ НА СТРЕСОСТІЙКІСТЬ	48
Кокіш-Мельник Єлизавета	
МІСЦЕ І РОЛЬ ІНТУЇЦІЇ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ.....	50
Копинцю Олена	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	52
Костецька М.	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	56
Косяк Іннеса	
ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ НА ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ.....	58
Котигорошко Владислав	
ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	61
Лендбел Анастасія	
ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ ІНТЕГРАЦІЇ ТУРЕЧЧИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ	64
Мазуренко Віталіна	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ НА МОТИВАЦІЙНУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ	69
Малаховська Оксана	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА САМООЦІНКУ ОСОБИСТОСТІ	72
Мороляк Тетяна	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА КОНФЛІКТНУ ПОВЕДІНКУ	74
Поковба Людмила	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТРИВОЖНОСТІ НА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ.....	77
Павлей Ольвія	
РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НА ЗАКАРПАТТІ: КМКС ТА УДМС	80
Павликівська Марія	
ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТНОСТІ У СПІЛКУВАННІ ОСОБИСТОСТІ	83
Пальок Надія	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ НА МОТИВАЦІЮ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	85
Поп Анна-Ангеліна	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ВИНИКНЕННЯ ТЕХНОСТРЕСУ ТА ТЕХНОВИГОРАННЯ	87
Поп М.	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	90
Приходько Н.О.	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПІЛКУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ	93
Семен Олександра	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	95
Сотнікова Марина,	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК НЕОБХІДНОЇ СКЛАДОВОЇ УСПІШНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	98
Тафій Данієла	
ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ТРИВОЖНІСТЬ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	100

Фельбаба Наталія	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТРИВОЖНОСТІ НА САМООЦІНКУ ОСОБИСТОСТІ	103
Целовальникова Н.	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ»	105
Цупер В.	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛКУВАННЯ	107
Чопик Каріна	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ.....	110
Шипович А.	
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГОТОВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ.....	112
Шігімага Діана	
ЕКСТРАВЕРСІЯ ТА ІНТРОВЕРСІЯ ЯК ОСНОВНІ ВЛАСТИВОСТІ ТЕМПЕРАМЕНТУ	116
Штонда Ірина,	
ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПРОЯВ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ	120
Щур Ольга	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ	123

БОРИНСЬКА Є.

студентка 1 курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Балецька Людмила Миколаївна.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті подані визначення страху в психологічно-педагогічній літературі, розглянуто природу дитячих страхів та проаналізовано психологічні особливості страхів у дітей молодшого шкільного віку. Також описана класифікація та різні форми страху.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS FEARS IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

The article defines fear as psychological and pedagogical literature, reviewed the nature of childhood fears and analyzed fears psychological characteristics of children of primary school age. Also described classification and various forms of fear.

Актуальність теми. Проблема страхів у дітей молодшого шкільного віку набуває особливої актуальності як в науковому, так і в практичному плані. На сьогодні відзначається тенденція зростання кількості дітей зі страхами, з якими тісно пов'язані хвилювання та почуття невпевненості в собі, що в свою чергу, негативно впливає на самооцінку. Тому дитина може неадекватно оцінювати свої можливості та переживати невдачі в житті.

Ця проблема стає особливо актуальною в період вступу й адаптації дитини до школи. У молодших школярів з високою нереалістичною і низькою самооцінкою можуть спостерігатися психічні розлади, які спотворюють процес нормального психічного розвитку. Вони характеризуються підвищеною тривогою, занепокоєнням, невпевненістю, емоційною несталістю, тобто такими емоційними станами як тривога, страхи, фобії.

Мета полягає в характеристиці особливостей переживання страхів у дітей молодшого шкільного віку.

Основна частина. Поняття страху розроблялося багатьма вченими та має різні визначення. Артур Ребер в великому тлумачному психологічному словнику трактує страх як «емоційний стан, який виникає в присутності або передбаченні небезпечного або шкідливого стимулу. Страх зазвичай характеризується внутрішнім, суб'єктивним переживанням дуже сильного збудження, бажання бігти або напасти і поруч симпатичних реакцій» [1].

Засновник психоаналізу, З. Фрейд пояснює «страх – це стан афекту - об'єднання певних відчуттів ряду задоволення - незадоволення з відповідними іннерваціями розрядки напруги і їх сприйняття, а так само ймовірно, і відбиток певної значимої події».

Р.Ф. Овчарова розглядає страх, як ефективне (емоційно загострене), відображення в свідомості людини конкретної загрози для її життя та благополуччя.

Відомий фізіолог І.П. Павлов трактує страх як «прояв природного рефлексу, пасивно-оборонної реакції з легким гальмування кори великих півкуль. Страх оснований на інстинкті самозбереження, має захисний рефлекс та супроводжується певними фізіологічними змінами вищої нервової діяльності.

Такі вчені, як Ю.О. Неймер, О.В. Петровский,

М.Г. Ярошевский розглядали страх як «емоційний стан, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямований на джерело дійсної та уявної небезпеки».

Таким чином, проаналізувавши різні трактовки поняття страху, ми зупинили свій вибір на визначенні І.П. Павлова, так як це визначення найбільш повне, точне і сучасне. Тому в даній статті ми спираємося на це визначення.

Страх - це емоція, про яку багато людей думають з жахом. Можливо тому, що емоція страху сама по собі викликає жах, ми переживаємо її достатньо рідко. І все ж страх – реальна частина нашого життя. Людина може переживати страх в різних ситуаціях, але всі ці ситуації мають одну загальну рису. Вони відчуються, сприймаються людиною як ситуації, в котрих під загрозу ставиться її спокій та безпека. Інтенсивне переживання страху запам'ятовується на довго. Страх складається з певних та специфічних фізіологічних змін, експресивної поведінки та специфічного хвилювання, виникаючого через очікування загрози або небезпеки. У маленьких дітей, так само як і у тварин, відчуття загрози чи небезпеки пов'язано з фізичним дискомфортом, з неблагополуччям фізичного «Я». Страх, котрим вони реагують як на загрозу, це боязнь фізичного пошкодження. Суб'єктивне переживання страху жахливо, і що дивно – воно може призвести до параліча, тим самим, привести людину в абсолютно безпомічний стан, або, навпаки, може змусити людину кинутись бігти подалі від небезпеки.

Страх виникає у відповідь на дію загрозового стимулу. Існують дві загрози, які мають універсальний і одночасно фатальний в результаті характер. Це смерть, та крах життєвих цінностей, протидіючих таким поняттям як життя, здоров'я, самоствердження, особисте та соціальне благополуччя. Але крім крайніх виражень страху завжди розуміється переживання якої-небудь реальної чи вигаданої загрози.

А.І. Захаров відзначає, що страх може розвиватися у людини в будь-якому віці: у дітей від 1 року до 3 років нерідкі нічні страхи, на 2-му році життя, найбільш часто проявляється страх несподіваних звуків, страх самотності, страх болю (і пов'язаний з цим страх

медичних працівників). У 3-5 років для дітей характерні страхи самотності, темряви і замкнутого простору. Від 5 -7 років провідним стає страх смерті. Від 7 до 11 років діти найбільше бояться «бути не тим, про кого добре говорять, кого поважають, цінують і розуміють». Кожній дитині притаманні певні страхи. Однак, якщо їх дуже багато, то можна говорити про прояви тривожності в характері дитини [3].

У найзагальнішому вигляді страх умовно класифікують на ситуаційний (виникає в незвичайних ситуаціях) і особистісний (зумовлений характером людини тривожною недовірливістю). Страх буває реальний і уявний, гострий і хронічний. Прийнято виділяти також вікові страхи, поява яких найчастіше збігається з визначеними змінами в житті дитини, іншими словами, вікові страхи є відображенням особистісного розвитку дитини [5].

Як саме утворюються страхи у дітей? Розуміння небезпеки, її усвідомлення формується в процесі життєвого досвіду та міжособових відносин, коли деякі байдужі для дитини подразники поступово набувають загрозливого характеру. Часто в таких випадках говорять про появу травмуючого досвіду (переляк, біль, конфлікт, захворювання та інші). Але найбільш розповсюджені уявні дитячі страхи. Їхнє джерело – дорослі, які оточують дитину (батьки, бабусі, вчителі), котрі несвідомо передають дитині страхи, тим що занадто наполегливо вказують на наявність небезпеки. З таких слів як: «Не йди туди - впадеш», «Не гладь - вкусишь» та інших схожих попереджень діти сприймають лише другу частину. Малій дитині поки що не все зрозуміло, чому саме дорослі попереджують її, але дитина вже розпізнає сигнал тривоги, і тому у неї виникає реакція страху. В такий спосіб дорослі домагаються від дітей слухняності, але страх закріпився й буде розповсюджуватись.

Також утворенню страхів сприяють нечіткі відповіді дорослих на запитання дітей, та безмежна уява малюків. Маленькі діти задають дорослим найрізноманітніші питання, і на деякі з цих питань дорослі не можуть відповісти. Коли дорослі щось не дозволяють дитині, від дитини в свою чергу можна почути закономірне питання «Чому?», на що дорослі часто відповідають: «Тому що» замість того щоб пояснити. Не почувши відповіді на своє запитання малюк намагається відповісти на нього сам, і його безмежна, яскрава уява може намалювати будь-що і найчастіше малює вона не найприємніші речі, в результаті утворюються нові страхи.

Страх - психічний стан, що виникає на основі інстинкту самозбереження як реакція на дійсну або уявну небезпеку. Страх має багато причин як суб'єктивного (мотивація, емоційно-вольова стійкість та ін.), так і об'єктивного порядку (особливості ситуації, складність завдань, перешкоди і т. д.). Страх проявляється як у окремих осіб, так і у груп, великих мас. Ступінь, форми його прояву різноманітні, але це - область насамперед індивідуальної психології. Існують різні форми страху: переляк, страх, афективний страх - найсильніший. Страх, що виникає через серйозне емоційне неблагополуччя, може мати крайні форми вираження (жах, емоційний шок, потрясіння), зтяжне,

важко переборне потягом, повна відсутність контролю з боку свідомості, несприятливий вплив на формування характеру, на відносини з оточуючими і пристосування до зовнішнього світу.

Більшість дітей, починаючи з 3-річного віку бояться: залишатися самі в кімнаті, квартирі; нападу бандитів; захворіти, заразитися; померти; смерті батьків; якихось людей; тата чи маму, покарання; казкових персонажів (Баба Яга, Кошій і т.п.), запізнення в дитячий сад; страшних снів; деяких тварин (вовк, собака, змія, павук і т.п.); транспорту (машина, поїзд); стихійного лиха; висоти; глибини; замкнутого простору; води; вогню; пожежі; крові; уколів; лікарів; болю; несподіваних різких звуків. Середнє число страхів у дівчаток вище, ніж у хлопчиків. Найбільш чутливі до страхів діти 6-7-річного віку [3].

Психологи і психіатри Л.А. Петровська, Т.М. Мішина, А.С. Співаковська підкреслювали, що однією з найпоширеніших причин появи дитячих страхів є неправильне виховання дитини в сім'ї, складні сімейні відносини. Так, представники різних теоретичних напрямків у психології та педагогіці, сходяться у визнанні негативного впливу порушених внутрішньосімейних відносин на психічний розвиток дитини. Серед причин формування та розвитку різних патологічних рис характеру і невротичних симптомів, що лежать в області сім'ї, виділяють наступні: внутрішньосімейні конфлікти; неадекватні виховательські позиції батьків; порушення контакту дитини з батьками внаслідок розпаду сім'ї чи тривалої відсутності одного з батьків; рання ізоляція дитини від сімейного оточення; особистісні характеристики батьків і деякі інші.

Необхідно відзначити, що боязкість і страх в молодшому шкільному віці не є стійкою рисою характеру, вони є наслідком неадекватного підходу з боку дорослих. Тим не менш, важливість активної роботи з дитячими страхами обумовлена тим, що сам по собі страх здатний надавати патогенний вплив на розвиток різних сфер особистості. К.Д. Ушинський зазначав, що саме страх здатний спровокувати людину на низький вчинок, знівечити його морально і вбити душу. У зв'язку з вищесказаним гостро постає необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми корекції дитячих страхів, зокрема, залучення сім'ї. Ця робота може виражатися як в ознайомленні батьків з результатами дослідження, так і в напрямі батьків на консультацію до фахівця з сімейних питань. Такий підхід може впливати не тільки на зовнішні сторони прояву страхів, але і на обставини, що його породжують.

Страх, неспокій у дітей можуть викликати нервово-психічні перевантаження, що відчуває мати, внаслідок змущеної або навмисної підміни сімейних ролей (перш за все ролі батька). Працюючи і домінуючи в сім'ї мати часто неспокійна і дратівлива у відносинах з дітьми, викликаючи в них відповідні реакції занепокоєння. Домінування матері також вказує на недостатню активну позицію і авторитет батька в сім'ї, що ускладнює спілкування з ним хлопчиків і збільшує можливість передачі занепокоєння з боку матері.

Максимум страхів спостерігається в 5-8 років, при зменшенні інтенсивності зв'язків між страхами,

але страх при цьому більш складно психологічно мотивований і несе в собі більший пізнавальний заряд. Як відомо, емоційний розвиток в основних рисах закінчується до 6 років, коли емоції вже відрізняються відомою зрілістю і стійкістю. Починаючи, з 5 років на перший план виходить інтелектуальний розвиток, в першу чергу мислення (ось чому в багатьох країнах з цього віку починається навчання в школі). Дитина в більшій мірою, ніж раніше, починає розуміти, що здатне заподіяти їй шкоду, чого слід боятися, уникати. Отже, в молодшому шкільному віці можна вже говорити не тільки про емоційну, але і про раціональну основу страхів як нової психічної структури особистості, що формується [5].

На кількість страхів впливає склад сім'ї. У дівчаток і хлопчиків молодшого шкільного віку число страхів помітно вище в неповних сім'ях, що підкреслює особливу чутливість цього віку до розриву відносин між батьками. Саме, в 6-8 років діти найбільшою мірою прагнуть ідентифікувати себе з батьком своєї статі, тобто хлопчики хочуть бути у всьому схожими на найбільш авторитетного для них в ці роки батька, як представника чоловічої статі, а дівчатка - на свою матір, що надає їм упевненість у спілкуванні з однолітками своєї статі.

Найбільш схильні до страху єдині діти в сім'ї як епіцентр батьківських турбот і тривоги. Єдина дитина знаходиться, як правило, в більш тісному емоційному контакті з батьками і легше переймає їх неспокій. Батьки, нерідко охоплені тривогою не встигнути щось зробити для розвитку дитини, прагнуть максимально інтенсифікувати і інтелектуалізувати виховання, побоюючись, що їх дитина не буде відповідати непомірно високим в їх уявленні соціальним стандартам. В результаті у дітей виникають навіювання, часто необґрунтовані страхи не відповідати чому-небудь, бути невизнаним ким-небудь. Нерідко вони не можуть впоратися зі своїми переживаннями і страхами і відчувають себе нещасними в своєму «щасливому» дитинстві.

Збільшення числа дітей у сім'ї, коли є з ким поспілкуватися, пограти, зазвичай сприяє зменшенню страхів, в той час як збільшення числа дорослих може діяти протилежним чином, якщо вони замінюють дитині весь навколишній світ, створюючи штучне середовище, в якій немає місця одноліткам, дитячому сміху, радості, витівок, безпосередньому вираженню почуттів. Неможливість в цих умовах бути самим собою породжує хронічне відчуття емоційної незадоволеності і занепокоєння, особливо при небажанні чи не здатності грати ролі, нав'язувані дорослими.

У науково-методичній літературі виділяються соціально-культурні та психологічні передумови розвитку страху.

У міру розвитку психіки людини і ускладнення форм її життя страх набуває соціально опосередкований характер і висловлює все більш психологічно тонку гаму морально-етичних почуттів і переживань. Як і людина на ранніх ступенях свого соціального розвитку, дитина перших років життя боїться всього нового і невідомого, одушевляє предмети і казкові персонажі, побоюється незнайомих тварин і вірить, що вона і її

батьки будуть жити вічно. У маленьких дітей все реально, отже, їх страхи також носять реальний характер. Тільки поступово складається об'єктивний характер уявлень, коли вчаться розрізняти відчуття, справлятися з почуттями і мислити абстрактно - логічно. Ускладнюється і психологічна структура страхів разом з умінням планувати свої дії і передбачати дії інших, появою здатності до співпереживання, почуттям сорому, провини, гордості і самолюбства.

Страхи бувають вікові і невротичні. Вікові страхи відзначаються в емоційно чутливих дітей як відображення особливостей їх психічного й особистісного розвитку. Виникають вони, як правило, під дією наступних факторів: наявність страхів у батьків; тривожність у відносинах з дитиною; надлишкове запобігання його від небезпек і ізоляція від спілкування з однолітками, велика кількість заборон з боку батька тієї ж статі або повне надання свободи дитині батьком іншої статі, а так само численні нереалізовані загрози всіх дорослих в сім'ї; відсутність можливості для рольової ідентифікації з батьком тієї статі, переважно у хлопчиків; психічні травми типу переляку.

Біологічні передумови. Сприяють виникненню страху деякі типологічні властивості вищої нервової діяльності. Це емоційна чутливість і пов'язана з нею вразливість. Підвищена вразливість таких людей виражається в їх емоційній вразливості та вразливості, коли вони «все близько приймають до серця», будучи нездатними до агресивних відповідей. Схильні до страхів діти не схильні до зовнішнього, відкритого вираження своїх почуттів і переживань - вони «все тримають в собі».

Більшість дітей проходять в своєму психічному розвитку ряд вікових періодів підвищеної чутливості до страхів. Всі ці страхи носять перехідний характер, але вони здатні оживляти аналогічні страхи, що зберігаються в пам'яті тривожних батьків. Страхи дорослих передаються дітям у родині. Це найбільш типовий психологічний шлях передачі страхів. Імовірність появи страхів у дітей завжди вище за наявності їх у батьків, а так само, коли батьки користуються у дітей авторитетом і коли між ними існує тісний емоційний контакт. Більшість страхів передаються дітям неусвідомлено, але деякі страхи, точніше побоювання, можуть нав'язуватися дітям.

Невротичні страхи характеризуються більшою емоційною інтенсивністю і напруженістю; тривалою чи плинною сталістю; несприятливим впливом на формування характеру та особистості; униканням об'єкта страху, а так само всього нового і невідомого; відносною трудностю усунення страхів.

Невротичні страхи можуть бути результатом тривалих і нерозв'язних переживань. Найчастіше бояться подібним чином чутливі, які відчувають емоційні труднощі у відносинах з батьками діти, чие уявлення про себе спотворено емоційними переживаннями в сім'ї або конфліктами. Ці діти не можуть покладатися на дорослих як джерело безпеки, авторитету і любові. З 6-7 років дитина йде в школу. Соціальна позиція школяра накладає на нього почуття відповідальності, боргу, обов'язку, і це є однією з сил, що формують моральні сторони особистості. До моменту вступу до школи у дітей спостерігається зменшення кількості

страхів, що як раз і обумовлено новою соціальною позицією школяра, яка зменшує егоцентричну спрямованість особистості, а так само і інстинктивно опосередковані форми страху.

Молодший шкільний вік - це вік, коли перехрещуються інстинктивні і соціально опосередковані страхи. Інстинктивні, переважно емоційні, форми страху - це власне страх як сприймаєма загроза для життя, в той час, як соціальні форми страху є його інтелектуальною переробкою. Ведучий страх у даному віці - це страх «бути не тим», про кого добре говорять, кого поважають, цінують і розуміють. Конкретними формами страху «бути не тим» є страхи зробити не те, не так, бути засудженим і покараним. Ці страхи говорять про наростаючу соціальну активність, про зміцнення почуття відповідальності, боргу, обов'язку, тобто про все те, що об'єднано в поняття «совість», яке є центральним психологічним утворенням даного віку.

Діти, які не набули до школи необхідного досвіду спілкування з однолітками, невпевнені в собі, бояться не виправдати очікування дорослих, переживають труднощі адаптації в шкільному колективі і страх перед вчителем. Деякі діти панічно бояться зробити помилку, коли готують уроки. Це відбувається в тих випадках, коли батьки педантично їх перевіряють і при цьому дуже драматично ставляться до помилок. Навіть, якщо батьки не карають дитину, психологічне покарання все одно присутнє. У молодшому шкільному віці відмітка - не просто оцінка конкретного результату діяльності. Вона суб'єктивно сприймається дитиною як оцінка всієї його особистості.

Отже, більша частина страхів молодших школярів лежить в області навчальної діяльності: «боязнь бути не тим», страх зробити помилку, боязнь отримати погану відмітку, боязнь конфлікту з однолітками. Шкільні страхи не тільки позбавляють дитину психологічного комфорту, радості вчитися, але й сприяють розвитку дитячих неврозів.

Висновки

Відомий фізіолог І.П. Павлов трактує страх як «прояв природного рефлексу, пасивно-оборонної реакції з легким гальмування кори великих півкуль. Страх заснований на інстинкті самозбереження, має захисний рефлекс та супроводжується певними фізіологічними змінами вищої нервової діяльності». У найзагальнішому вигляді страх умовно класифікують на

ситуаційний (виникає в незвичайних ситуаціях) і особистісний (зумовлюваний характером людини тривожною недовірливістю). Страх буває реальний і уявний, гострий і хронічний.

Прийнято виділяти також вікові страхи, поява яких найчастіше збігається з визначеними змінами в житті дитини, іншими словами, вікові страхи є відображенням особистісного розвитку дитини. Розуміння небезпеки, її усвідомлення формується в процесі життєвого досвіду та між особових відносин, коли деякі байдужі для дитини подразники поступово набувають загрозливого характеру.

Найбільш розповсюджені уявні дитячі страхи. Їхнє джерело – дорослі, які оточують дитину (батьки, бабусі, вчителі), котрі несвідомо передають дитині страхи, тим що занадто наполегливо вказують на наявність небезпеки.

Психологи і психіатри Л.А. Петровська, Т.М. Мішина, А.С. Співаковська підкреслювали, що однією з найпоширеніших причин появи дитячих страхів є неправильне виховання дитини в сім'ї, складні сімейні відносини. Серед причин формування та розвитку різних патологічних рис характеру і невротичних симптомів, що лежать в області сім'ї, виділяють наступні: внутрішньосімейні конфлікти; неадекватні виховательські позиції батьків; порушення контакту дитини з батьками внаслідок розпаду сім'ї чи тривалої відсутності одного з батьків; рання ізоляція дитини від сімейного оточення; особистісні характеристики батьків і деякі інші.

Молодший шкільний вік - це вік, коли перехрещуються інстинктивні і соціально опосередковані страхи. Інстинктивні, переважно емоційні, форми страху - це власне страх який сприймається як загроза для життя, в той час, як соціальні форми страху є його інтелектуальною переробкою. Ведучий страх у даному віці - це страх «бути не тим», про кого добре говорять, кого поважають, цінують і розуміють. Конкретними формами страху «бути не тим» є страхи зробити не те, не так, бути засудженим і покараним. Ці страхи говорять про наростаючу соціальну активність, про зміцнення почуття відповідальності, боргу, обов'язку, тобто про все те, що об'єднано в поняття «совість», яке є центральним психологічним утворенням даного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой толковый психологический словарь. / Перевод с англ. Ребер Артур. – М.: АСТ, Вече, 2001. - 467 с.
2. Вологодина Н.Г. Детские страхи днём и ночью / Н.Г. Вологодина - М.: «Феникс», 2006.- 106 с.
3. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей / А.И. Захаров – СПб.: Речь, 2005. – 320 с.
4. Китринская У. Детские страхи и их возникновение / У. Китринская - М., 1991. – 174 с.
5. Климанова Ю. Нарисуй свой страх: Детские страхи. // Семья и школа – 1999. - № 9. –102 с.
6. Леви В.Л. Приручение страха / В.Л. Леви – М.: Метафора, 2006.- 192с.
7. Щербатых Ю. Психология страха / Ю. Щербатых – М.: ЭКСМО – Пресс, 2002. – 340 с.

БРЕНЬО ЛЮБОВ

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Смик Оксана Тарасівна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Представлено теоретичний аналіз типів темпераменту. Проаналізовано поняття професійне самовизначення. Описано вплив темпераменту на професійне самовизначення старшокласників. Визначено сучасні тенденції та чинники вибору професії в ранній юності.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE INFLUENCE OF TEMPERAMENT ON THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Theoretical analysis of temperament types is presented. The influence of temperament on professional self-determination of high school students is described. Current trends and factors of choosing a profession in early adolescence are identified.

Актуальність теми. Самовизначення - центральне питання раннього юнацького віку. Учні старшого шкільного віку знаходяться на порозі вступу в самостійне життя. Перед ними виникає необхідність самовизначення, вибору свого життєвого шляху, як завдання першорядної життєвої важливості. Вибір професії становиться психологічним центром ситуації розвитку старших школярів, створюючи в них своєрідну внутрішню позицію. Для того щоб правильно вибрати собі професійне спрямування, учнівській молоді важливо знати, якими установками й особистісними особливостями вони наділені, особливу увагу потрібно приділити типу темпераменту.

Мета. Проаналізувати вплив темпераменту на професійне самовизначення старшокласників.

Основна частина. Старшокласники знаходяться на порозі вступу до самостійного трудового життя. Професійне самовизначення як самостійне і незалежне визначення життєвої перспективи й вибір майбутньої професії — найголовніше завдання розвитку в ранньому юнацтві. Саме в цей час набувають особливої актуальності фундаментальні завдання соціального і особистісного самовизначення як визначення себе, свого місця у дорослому світі. У юнацькому віці вибір професії є складним процесом конструювання певних варіантів. А оскільки в силу недостатньої обізнаності у людини ще недостатньо широкий спектр можливих альтернатив і водночас однозначно не сформульовані критерії їх оцінки, то сам вибір в цей період є значною мірою ризикованим, оскільки молода людина керується ідеєю, а не дійсністю. Вибір в юнацькому віці, таким чином, не просто вибір професійної діяльності, але і вибір того, якою людина хотіла б стати в ході своєї трудової діяльності, заради чого взагалі варто працювати [5, с. 480].

У вітчизняній психології ранній юнацький вік визначається в межах від 14—15 років до 17—18, який співпадає з періодом навчання в старших класах загальноосвітньої школи або з навчанням у спеціалізованих школах, технікумах, училищах [2, с. 187]. Рання юність — це період розвитку, який характеризується значним зростанням потенціалу особистості щодо самовизначення.

Вибір майбутньої професії старшокласників залежить від багатьох факторів: від їх інтересів, здібностей, затребуваності професії на ринку праці. Але найголовніше - кожна професія висуває свої вимоги до фахівця. Десь є попит на креативних, енергійних, іншим же потрібні неквапливі, схильні до глибокого аналізу співробітники. На вибір майбутньої професії значно впливає тип темпераменту. Кожна людина є унікальною і неповторною. Спостереження за людьми показують, що одні люди збуджуються сильно, діють енергійно, інші — слабо та в'яло. Дехто відрізняється рівноваженістю поведінки, не виявляє зовні своїх почуттів, інші за аналогічних умов зразу діють швидко та нервують. Одні емоційно вразливі, почуття їх виявляються сильно і тривають довго, інші — спокійно ставляться до навколишніх подій, слабо реагують на них, їх почуття неглибокі та нетривалі. Яку ж професію обрати, маючи той чи інший провідний тип темпераменту?

Темпераментом називаються індивідуальні особливості людини, що виражаються: в емоційній збудливості (швидкість виникнення почуттів і сила їх); більшою чи меншою тенденцією до сильного вираження почуттів зовні (у рухах, мові, міміці і т. д.); у швидкості рухів, загальної рухливості людини. [4, с. 345] З фізіологічної точки зору, темперамент — тип вищої нервової діяльності людини, який характеризує динамічність особистості, але від нього не залежить її спрямованість, моральні якості, переконання, зацікавлення, розумові задатки й здібності.

Ще з давніх часів вчені намагалися виділити певні спільні характеристики для окремих груп людей. Саме Гіппократ у V ст. до н. е. поклав початок вченню про чотири типи темпераменту. Для практичного вивчення особистості виділяється чотири основних типи темпераменту [6, с. 309]: сангвінічний, холеричний, флегматичний і меланхолічний.

Темперамент дається людині від народження. Змінити його не можна, а навчитися розуміти і зважати на нього потрібно. Від властивостей нервової системи, а, іншими словами, від темпераменту людини і буде залежати її характер, спосіб прояву емоцій, вміння освоювати нові знання, схильність до певного виду діяльності.

Роль темпераменту в праці і навчанні полягає в тому, що від нього залежить вплив на діяльність різних психічних станів, що викликаються неприємною обстановкою, емоційними факторами, педагогічними впливами. Від темпераменту залежить вплив різних чинників, що визначають рівень нервово-психічної напруги (наприклад, оцінка діяльності, очікування контролю діяльності, прискорення темпу роботи, дисциплінарні впливи і т.п.). [8, с.335]. При виборі професії особливо потрібно враховувати свій тип темпераменту, і використовувати свої психофізіологічні особливості для досягнення успіху. Отже, давайте подивимося, для якого типу темпераменту, який найбільш прийнятний вид діяльності. [1, с. 38-46].

Холерики досягають великих успіхів в тих професіях, де потрібна підвищена енергійність. Вони - лідери. Основний принцип – «Хочу все й одразу!». У холериків сильний, неврівноважений, рухливий тип нервової системи. Його позитивними рисами є активність і енергійність, рішучість, цілеспрямованість, наполегливість і товарищескість, переконлива мова. До негативних рис даного типу темпераменту можна віднести відсутність посидючості, мінливість і ненадійність, неухважність, невміння тримати слово, відсутність цілеспрямованості, нездатність до монотонної і тривалої роботи. Цей тип темпераменту виділяється великою стійкістю до стресів. При необхідності вони вміють швидко відновлювати свої сили. Але помилково змушувати холерика виконувати монотонну і одноманітну роботу. Хронічна втома настане не через обсяг робіт, а через постійну необхідність стримувати свою енергію.

Які ж професії більше відповідають холерику? Холерик може досягти успіхів у професійних галузях, пов'язаних з роботою з людьми, встановленням соціальних зв'язків, а також там, де потрібно здобути прихильність співрозмовника. Для холерика не складає труднощів зайнятися новою діяльністю, адже він швидко адаптується до змін. І навпаки, він важко зносить роботу, де певні дії та функції часто повторюються, це його швидко втомлює. Для холерика є непереборною перешкодою ретельне дослідження чогось або удосконалення певної навички. Холерик може бути досить працездатним, маючи постійну емоційну підтримку, коли стимулюють його інтерес до роботи, та наявність нових ідей. Холерики є гарними керівниками, оскільки надзвичайно стійкі до стресів і конфліктних ситуацій. Вони легко освоюють професії кореспондента, радіо- і телеведучого, фахівця з продажу, перекладача, екскурсовода, фахівця з реклами, зв'язків з громадськістю, а також інші заняття, де на першому місці стоїть спілкування з людьми. Саме холериків найбільше серед успішних підприємців і бізнесменів. Холерик досягає значних успіхів у професійній діяльності, яка планується як проєкт (перед фахівцем ставиться чітке й зрозуміле завдання, яке він розпочинає й закінчує, а потім береться за вирішення наступного, не схожого на попереднє, завдання). Для холерика важливі вибір професії та робоче місце, де ключовим у роботі фахівця й оплаті праці є конкретний результат, а не кількість відпрацьованого часу - холерик більш ефективний, плануючи власний графік роботи. Таким чином,

холерику не відповідають професії, пов'язані з роботою на конвеєрі чи в архіві. Хоча серед професій, які відповідають холерикам, наприклад, журналістську роботу, також може бути деяка частка рутини: планова підготовка певної кількості статей з дотриманням конкретного стилю та формату. Тому холерикам необхідно продумати вибір не лише майбутньої професії, а й усе, що з нею пов'язано: спеціалізацію, місце роботи тощо. Взагалі холерики досягають успіхів переважно в професіях, що вимагають постійне живе спілкування, а не роботу з документами або технікою. Так само важлива специфіка майбутньої професії: холерикам ближче гнучкість і конформізм, ніж пунктуальність і прискіпливість. Холерикам протипоказані такі професії, як бібліотекарська справа та бухгалтерський облік.

Сангвінік - природжений керівник. Основний принцип – «Я тобі вірю, а ти мені?». Сангвініка можна охарактеризувати як сильну, врівноважену, рухливу особистість. Його позитивними рисами є активність і рухливість, швидка адаптація до нових умов, доброзичливість, захопленість справою, оптимізм, виразна мова, багата міміка та жести, авторитетність і лідерство. Але є також і негативні риси, це: відсутність посидючості, мінливість і ненадійність, неухважність, невміння тримати слово, відсутність цілеспрямованості, нездатність до монотонної і тривалої роботи. Не дивно, цей тип темпераменту, як правило, характеризує розважливу людину. Його сильна риса - вміння вмовляти і розташовувати до себе. Однак монотонна, однотипна, що вимагає постійної уваги робота не для них.

Сангвініки можуть реалізувати себе в професіях, пов'язаних як з фізичною, так і з розумовою працею, оскільки вони вирізняються стабільною працездатністю, на яку мало впливають зовнішні або внутрішні чинники. Товарищескість допомагає їм реалізувати себе в професіях, пов'язаних зі сферою послуг - це дає їм можливість виявити себе на керівних посадах. Сангвінікам легко пристосуватися до будь-якого графіку роботи, вони здатні адаптуватися до будь-яких нововведень. Сангвінікам відповідають професії вчителя, адміністратора, кореспондента, продавця, бармена, бухгалтера, технолога, юриста, фахівця з підбору персоналу та багато інших. При цьому їм також будуть доступні професії, що вимагають ретельності й зосередженості, уваги до дрібниць (такі як диспетчер, фахівець з ювелірної справи, фрезерувальник тощо). Однак для сангвініків вони можуть здатися нецікавими. Сангвініки здатні стати гарними керівниками в багатьох сферах професійної діяльності. Серед професійних сфер, які найменше можуть відповідати сангвініку, можна назвати діловодство або монтаж радіодеталей. Сангвінікам важко працювати в умовах відсутності чітких завдань і правил роботи, коли для виконання завдання потрібно більше творчості та ініціативи. Сангвінік може знайти собі застосування, що відповідає його інтересам, здібностям і навичкам, у будь-якій професійній діяльності - таким чином, даний тип темпераменту можна назвати універсальним з позиції вибору спеціальності.

Флегматик – основна, на перший погляд, їх негативна риса, така як повільність, робить їх дуже сильними. Основний принцип – «Я все зроблю, тільки

трохи пізніше!». Здатність флегматиків неквапливо і без паніки все проаналізувати незамінна в стресових ситуаціях. Флегматики характеризуються сильним, урівноваженим, інертним типом нервової системи. Їх позитивними рисами є спокій і здатність до концентрації, терплячість і стійкість до стресів, миролюбність, обов'язковість і висока працездатність, цілеспрямованість і наполегливість. Проте є і негативна сторона: пасивність, малорухливість, тяжкість на підйом, інертність, нездатність приймати рішення, впертість і консерватизм.

Флегматики надзвичайно працездатні, будь-яка монотонна робота може довго виконуватися ними з високою якістю, це також стосується роботи, де потрібні уважність і ретельність. Емоційна стійкість флегматика може бути корисною в тих напрямках діяльності, що вимагають спокійного аналізу ситуації та прийняття зваженого рішення. Флегматик може досягти успіхів у професіях, пов'язаних з виробництвом, адміністративною діяльністю, а також успішно виконувати роботу, яка потребує підтримання в стабільному стані певних процесів. Флегматик може з успіхом упоратися з професіями диспетчера, лаборанта, агронома, інженера, ветеринара, системного адміністратора, ювеліра, коректора, зі спеціальностями, пов'язаними з обробкою даних і, звичайно ж, з низкою інших професій. Хоча флегматики відрізняються невисокою комунікабельністю, вони успішно впораються з роботою, яка передбачає спілкування, важливо, щоб при цьому не потрібно було виявляти активність (фахівець з продажу). Таким чином, флегматику відповідатимуть професії медика, фахівця з комп'ютерів, висококласні економісти, бухгалтери, діловоди.

Активне, публічне життя актора, диригента, телерепортера, комерсанта буде їм в тягар. Флегматик буде відчувати себе вкрай некомфортно, обравши професію конферансьє або секретаря. Це стосується будь-якої сфери діяльності, яка вимагає частой імпровізації; роботи в умовах постійних перемін, яка змушує переключатися на нових учасників і перелаштовувати себе під нові завдання. Для успішної роботи флегматику важлива професія, яка передбачає чіткий графік, зрозумілі алгоритми, деталізовані завдання й визначені терміни виконання роботи.

Емоційність, вразливість, а часом, і тривожність характеризують меланхоліка. Меланхоліки наділені слабким, неуврівноваженим, інертним типом нервової системи. Вони живуть за принципом «Мені не весело, тому що мені сумно!». Меланхоліки болісно реагують на виникнення непередбачених обставин, зміна ситуації та стреси здатні значно погіршити їх працездатність. Йому притаманна низька працездатність, нестійка увага, яка весь час відволікається, уповільнений темп всіх психічних процесів. Більшість меланхоліків – інтроверти [3, с. 368] На людях меланхолік постійно відлюдний, і його емоції не помітні оточуючим. Меланхоліки не прагнуть розширювати коло спілкування, проте можуть прив'язуватися до друзів досить сильно й надовго. Меланхолік може спокійно жити на самоті. У спілкуванні він тактовний, уважний і спостережливий, проте не може довго розмовляти з людьми, особливо з тими, кого мало знає. Меланхоліки важко переживають невдачі й гостро реагують на

критику, тому їм вкрай необхідні співчуття та підтримка. У роботі меланхоліки педантичні й прискіпливі, старанні, від них не вислизають найменші дрібниці. Чутливість і здатність до співчуття, сердечність, тонка сприйнятливості і доброзичливість, старанність у роботі є позитивними рисами меланхоліка. У представників цього типу темпераменту так само яскраво виражені і негативні риси: вразливість і сором'язливість, невпевненість в собі і своїх діях, занижена самооцінка, замкнутість і некоммунікабельність, інертність і зайва пасивність.

Меланхоліки досягають успіхів у роботі, яка вимагає ретельності, педантичності, спостережливості, дослідження деталей і при цьому виключає велике коло спілкування. Так, професії меланхоліка можуть бути пов'язані з технікою, обробкою інформації, створенням художніх образів. Меланхоліки досягають успіхів у таких сферах, як література, образотворче мистецтво, кінокритика, а також як ІТ-фахівці, економісти й архітектори. Чимало меланхоліків і в науковому середовищі. Меланхолік досягне успіху в професіях аудитора, аналітика, програміста, редактора. Він може виявити себе талановитим психологом, якщо зосередиться не на групових тренінгах і роботі з персоналом, а на приватних консультаціях, науковій роботі та діагностиці. Для меланхоліка важливий вибір професії, де його досягнення як фахівця будуть оцінюватися за якісними, а не кількісними показниками. Зовні професія меланхоліка може здаватися монотонною, але вона постійно повинна збагачувати його творчо та інтелектуально. Прикладом роботи, зовсім не придатної для меланхоліка, може бути професія рекламного агента. Спілкування з широким колом незнайомих людей, часті несприятливі й конфліктні ситуації, неглибоке вивчення предмета – це абсолютно не відповідає таким людям. При цьому у сфері реклами меланхолік здатний виявити себе як успішний розробник ефективних рекламних кампаній. Представникам цього типу темпераменту не слід вибирати професію, яка вимагає постійного спілкування з людьми, оскільки «спілкування» з комп'ютерами у них виходить набагато краще. Напружена робота лікаря, особливо хірурга, рятувальника, льотчика, диспетчера приведуть меланхоліка до виснаження нервової системи і погіршення здоров'я.

Усі типи темпераменту мають свої позитивні та негативні сторони. Так, позитивні якості холерика – активність, пристрасність, енергійність; сангвініка – рухливість, емоційність, чуйність; флегматика – витримка, спокій; меланхоліка – глибина та стійкість почуттів, емоційна чутливість. Разом з тим холерики можуть бути нестриманими, різкими, афективними; сангвініки – недостатньо зосередженими, легковажними та поверховими; флегматики – млявими, байдужими; меланхоліки – сором'язливими, замкнутими. А тому завдання педагогів полягає в тому, щоб виявити особливості прояву темпераменту дитини та, спираючись на його позитивні сторони, намагатися перебороти негативні прояви. Наприклад, виховання може привчити холерика до стриманості у вияві своїх почуттів, яка йому не властива, а меланхолік може стати більш сміливим та рішучим у вчинках.

Потрібно неодмінно зазначити, що у чистому вигляді темпераменти зустрічаються рідко, в основному вони "змішані": у людини виявляються риси сангвініка і флегматика, холерика і сангвініка; але все ж переважає один тип.

Висновки. Правильний вибір професії — це моральне задоволення, висока самооцінка. Водночас це й висока продуктивність праці, висока якість продукції. Вибір професії — точка, в якій сходяться інтереси особистості та суспільства, де можливе й необхідне поєднання особистих і загальних інтересів. Як сказав Є.О. Клімов: "Тільки реальна активність і справжня зацікавленість своєю долею забезпечить правильний

вибір". Головне вибрати майбутню професію з розумом і любов'ю до себе, тоді і робочий час буде проходити цікаво і з користю.

Темпераментом називаються індивідуальні особливості людини, що виражаються: в емоційній збудливості (швидкість виникнення почуттів і сила їх); більшою чи меншою тенденцією до сильного вираження почуттів зовні (у рухах, мові, міміці і т. д.); у швидкості рухів, загальної рухливості людини. З фізіологічної точки зору, темперамент — тип вищої нервової діяльності людини, який характеризує динамічність особистості, але від нього не залежить її спрямованість, моральні якості, переконання, зацікавлення, розумові задатки й здібності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козловський О.В. Як правильно вибрати професію: методики, тести, рекомендації / Козловський О.В. - Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО", 2006. - 800 с.
2. Кон І.С. Психологія ранньої юності: Книга для учителя. / Кон І.С. - М.: Просвещение, 1989 — 187с.
3. Максименко С.Д. Загальна психологія: навч. Посібник. / Максименко С.Д., Соловйов В.О. - К.: МАУП, 2000. - 368 с.
4. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. / Овчарова Р.В. - М.: Просвещение, 1996 — 345с.
5. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. - М.: Академия, 2005. — 480 с.
6. Рогов Є.І. Загальна психологія / Рогов Є.І. - М. ВЛАДОС, 1995 р. - 309
7. Сахаров В.Ф. Профессиональная ориентация школьников. / Сахаров В.Ф., Сазонов А.Д. - М.: Просвещение, 1982. - 192с.
8. Стреляу Я. Роль темпераменту в психологічному розвитку / За заг. ред. М. В. Равич-Щербо. М., 1982. - 335 с.

БУЛЕЦА МИРОСЛАВА
студентка 2 курсу
ОС «Магістр»
спеціальність «Психологія»

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТИЛІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано теоретичні аспекти стильового підходу у вивченні інтелектуальної діяльності. Розкрито зміст когнітивного стилю як сукупності індивідуальних прийомів переробки інформації, способів вирішення завдань, притаманних конкретній людині тощо. Розглянуто взаємозв'язок певних параметрів когнітивно-стильових характеристик та самооцінки особистості.

THE RELATIONSHIP BETWEEN STYLES OF INTELLECTUAL ACTIVITY AND PERSONALITY SELF-ASSESSMENT

The theoretical aspects of the style approach to the introduction of intellectual activity are analyzed in the article. The article describes the main sense of cognitive style as a result of the individual techniques of processing information, the possibility of solving the problems, inherent in specific humans and so on. The interconnection of some parameters of cognitive-style characteristics and self-esteem of personality is highlighted.

Актуальність теми. Незважаючи на те, що у психології впродовж досить тривалого періоду часу обговорюється питання про взаємозв'язок стильових характеристик інтелектуальної діяльності (когнітивних стилів) і особистісних характеристик у психічній структурі суб'єкта, ця проблематика до сих пір залишається маловивченою і дискусійною. Передусім виникають суперечності, пов'язані з визначенням місця і ролі когнітивних стилів діяльності у психічній будові особистості.

Складність і неоднозначність виявлених взаємозв'язків когнітивно-стильових параметрів з іншими індивідуальними особливостями людини роблять ак-

туальним вивчення співвідношення певних параметрів когнітивних стилів з особистісними властивостями, і зокрема, самооцінкою. Особливість теми полягає в тому, що саме період ранньої юності є важливим етапом становлення самооцінки, коли приймаються відповідальні рішення, що визначають усе майбутнє життя людини: формування світогляду та переконань, пошук сенсу життя, професійне та особистісне самовизначення.

Так, у другій половині ХХ ст. особливої актуальності набув напрям досліджень пізнавальних здібностей, пов'язаний з вивченням когнітивно-стильових характеристик, що виражаються у індивідуальних від-

мінностях між людьми за способами сприйняття, організації і переробки різноманітної інформації. Зв'язок певних параметрів когнітивних стилів з самооцінкою вивчався Коробовою Е.Л. (2007), Шкуратою І.П. (1983, 1986, 1994), Jonson B. (1985).

Мета. Здійснити аналіз теоретичних аспектів взаємозв'язку самооцінки та стилів інтелектуальної діяльності.

Основна частина. Перш, ніж розглянути питання стилю інтелектуальної діяльності та його зв'язку з самооцінкою, слід звернутися до історії впровадження поняття стилю у психологічну науку. Однією з найгостріших проблем психології, безумовно, є проблема індивідуальних психічних відмінностей між людьми. Психіка - це, по суті, деякий абстрактний об'єкт, який може бути вивчений і описаний на рівні загальних закономірностей організації і функціонування. Однак феномен індивідуального суб'єкта полягає в тому, що закономірності індивідуальної поведінки не тотожні закономірностям поведінки взагалі.

Поява поняття «стиль» пов'язана з пошуками підходів, які дозволяли б виявити і описати механізми індивідуальної специфіки психічної діяльності.

Можна виділити три етапи становлення значення терміна «стиль» і відповідно стильового підходу в психології [5, с.18].

На першому етапі стиль розглядався в контексті психології особистості для опису індивідуально-своєрідних способів взаємодії людини зі своїм соціальним оточенням. Вперше термін «стиль» з'явився в психоаналітичних роботах Альфреда Адлера (1927). Він говорив про існування індивідуальних стратегій поведінки, які виробляються особистістю для подолання комплексу неповноцінності, який формується внаслідок різноманітних причин – приниження, помилок або невдач в минулому, вад зовнішності (явні чи надумані), глибоких душевних травм та інше. Для цього людина несвідомо вдається до різних форм компенсації своїх фізичних і психічних дефіцитів у вигляді формування індивідуального життєвого стилю. Компенсації можуть бути адекватними (у вигляді успішного подолання почуття неповноцінності за рахунок реалізації прагнення до переваги в соціально прийнятної і схвалюваної формі) і неадекватними (у вигляді гіперкомпенсації за рахунок одностороннього пристосування до життя в результаті надмірного розвитку якоїсь однієї особистісної риси або невротичного догляду в хворобі, симптоми якої людина використовує для виправдання своїх недоліків і невдач).

Другий етап стильового підходу доводиться на 50-60-ті роки ХХ століття і характеризується використанням поняття стилю для вивчення індивідуальних відмінностей в способах пізнання свого оточення. У роботах ряду американських психологів на перший план виходить дослідження індивідуальних особливостей сприйняття, аналізу, структурування і категоризації інформації, позначених терміном «когнітивні стилі».

Термін «когнітивний стиль» використовувався для специфікації особливого роду індивідуальних особливостей інтелектуальної діяльності, які принципово відмежовувалися від індивідуальних відмінностей в

успішності інтелектуальної діяльності, що описуються традиційними теоріями інтелекту.

Нарешті, третій етап стильового підходу, початок якого може бути приурочено до 80-х років минулого століття, відрізняється тенденцією до гіперузагальнення поняття стилю. Зокрема, поняття когнітивного стилю розширюється за рахунок появи нових стильових понять, таких як «стиль мислення» (Григоренко, Стернберг, 1996; 1997), «стиль навчання» (Kolb, 1984; Honey, Mumford, 1986; Лівер, 1995), «епістемологічні стилі» (Wardell, Royce, 1978) і т.п.

М. Холодна вказує на чотири основні теоретичні джерела стильового підходу у вивченні інтелектуальної діяльності: гештальтпсихологічна традиція (теорія психологічної диференціації Г. Уіткіна), психоаналітична традиція (теорія когнітивних контролів Дж. Клейна, Р. Гарднера, Ф. Хольцмана, Х. Шле-зінгера та ін.), дослідження індивідуальних стратегій категоризації (теорія когнітивного темпу Дж. Кагана), когнітивні теорії особистості (теорія індивідуальних понятійних систем О. Харві, Д. Ханта, Х. Шродера, а також теорія персональних конструктів Дж. Келлі) [5, с.22].

Насамперед необхідно звернути увагу на важливі методичні положення, висловлені М.Холодною стосовно місця когнітивних стильових феноменів у структурі особистості:

– когнітивні стилі розглядаються як прояв особистісної організації в цілому, а не тільки пізнавальної сфери, оскільки індивідуальні способи переробки інформації тісно пов'язані з потребами, мотивами, афектами;

– когнітивні стилі трактуються як посередники між суб'єктом і дійсністю, оскільки прямо впливають на особливості перебігу адаптаційних поведінкових процесів [3]. Автор звертає увагу на те, що практично кожен стильовий параметр на емпіричному рівні виявляється пов'язаним з тими чи іншими особистісними особливостями.

У роботах Г. Уіткіна поняття когнітивного стилю формувалося в рамках гештальт-психологічних уявлень про поле і поведінку в полі. По відношенню до різних людей фактор впливу поля (предметного і соціального оточення) виявляє себе в різній мірі. Зокрема, поведінка одних в більшій мірі виявляється підлеглим полю (полезалежний тип поведінки), тоді як поведінка інших в більшій мірі виявляється орієнтована на внутрішню активність (полезалежний тип поведінки).

Якщо індивідуум знаходить здатність розділяти поле на елементи, організовувати і структурувати ситуацію, то він демонструє артикулюючий підхід до поля. Якщо, навпаки, індивідуум слідує полю як даному без яких-небудь серйозних спроб його реорганізації - значить він використовує глобальний підхід до поля.

Артикулюючий когнітивний стиль у сфері інтелектуальної діяльності пов'язаний з диференціацією образу фізичного «Я», розвинутим відчуттям особистої ідентичності і сформованістю спеціалізованих захистів і контролів.

ПЗ/ПНЗ у вузькому значенні слова - це здатність виокремлювати просту деталь в складній фігурі, тоді

як в широкому значенні слова - це показник рівня психологічної диференціації (і відповідно характеру пізнавальної спрямованості суб'єкта).

Для особистості з полнезалежною стратегією сприйняття властива висока самооцінка, автономність, стабільний образ «Я», його диференціація від «не Я», уміння повністю висловлювати свою думку, низький інтерес до інших, стійкість до навіювання, критичність, компетентність і відчуженість. Це емоційно незалежні від оточуючих особи.

Полезалежні особистості характеризуються заниженою самооцінкою, труднощами з прийняттям свого «Я», залежністю від оточуючих, схильністю до зміни думок залежно від точок зору інших людей.

Проте не може бути однозначної, лінійної відповіді на кшталт того, що оскільки полнезалежні люди мають більш диференційовану систему уявлень про навколишній світ та про себе, то й регулююча функція Я-концепції та самооцінки як більш вузького її значення буде реалізовуватись більш успішно. Якщо врахувати те, що навчальна діяльність та значна частина професій належить до типу «людина-людина», в якій комунікація посідає провідну позицію в психологічній структурі діяльності, то стає очевидним, що в комунікативній діяльності більші шанси на успіх мають саме полнезалежні, які більше цікавляться чужими думками, оцінками та не схильні до дистанціювання від інших людей [8, с.107].

Поняття когнітивного контролю було розвинене в роботах співробітників Меннінгерської клініки Дж. Клейна, П. Хольцмана, Р. Гарднера, Г. Шлезінгера ін.

В рамках даного напрямку було описано шість когнітивних контролів (когнітивних стилів - в сучасній термінології): діапазон еквівалентності, широта категорії, ригідний / гнучкий контроль, толерантність до нереалістичного досвіду, фокусує / скануючий контроль, згладжування / загострення.

Діапазон еквівалентності характеризує індивідуальні відмінності в особливостях орієнтації на риси подібності або риси відмінності об'єктів.

В експериментах на вільну класифікацію об'єктів було виявлено, що деякі випробовувані розділяють об'єкти на багато груп, що мають малий обсяг (вузький діапазон еквівалентності), інші ж випробовувані утворюють мало груп, що мають великий обсяг (широкий діапазон еквівалентності). Суть цього когнітивного стилю в тому, багато чи мало категорій представлено в індивідуальному понятійному досвіді. У роботах вітчизняних авторів цей стильовий параметр інтерпретується як «аналітичність» (схильність орієнтуватися на виявлення відмінностей в ряду об'єктів) і «синтетичність» (схильність орієнтуватися на виявлення подібності в ряду об'єктів).

У деяких роботах Тихомирової (1989) та Шкуратової (1983) вузькість діапазону еквівалентності поєднується з полнезалежністю, а в інших, більш пізніх роботах – широкий діапазон співвідноситься з полнезалежністю (Тихомирова – 1991, Кім – 2002) [6, с. 265]. А отже, можна говорити про прямий зв'язок «синтетичності» та самооцінки: схильність будувати цілісну картину того, що відбувається з використанням узагальнених категорій є запорукою більшої особистісної впевненості у власних силах (Головіна, 2004) [5,

с. 80].

Проте обидва полюси цього когнітивного стилю розщеплюються. Вузький діапазон еквівалентності маскує «деталізаторів» (досліджувані з тенденцією об'єднувати об'єкти на основі ситуативних критеріїв і виокремлювати велику кількість груп, що складаються тільки з одного об'єкта) та «диференціаторів» (досліджувані, схильні використовувати маломасштабні і водночас строгі критерії при мінімальній наявності або відсутності одиничних груп). У свою чергу, широкий діапазон еквівалентності приховує «категоризаторів» (досліджуваних, що використовують строгі узагальнені критерії сортування у поєднанні з низькою варіативністю об'єктів виділених груп) і «глобалістів» (досліджуваних, схильних виокремлювати групи на основі формальних або неіснуючих ознак у поєднанні з високою варіативністю об'єктів груп)[6, с. 161]. Факт розщеплення полюсів може викликати суперечливі кореляційні зв'язки із самооцінкою.

Гнучкість пізнавального контролю проявляється у пластичності психічної діяльності, у здатності змінювати заздалегідь намічену програму дій, легкості відволікання, переключення на нові об'єкти та види навчальної діяльності, відкритості новому досвіду, здатності ламати свої стереотипи, що супроводжується становленням адекватної самооцінки особистості.

Особи з ригідним пізнавальним контролем оцінюють себе як збудливих, чутливих і лабільних, вони менш стійкі до перешкод, але водночас їм властиве прагнення їх подолати.

Когнітивний стиль толерантності до невизначеності виявляє себе в ситуаціях, для яких характерна невизначеність, двозначність. Толерантність до нереалістичного досвіду передбачає можливість прийняття вражень, які не відповідають або навіть суперечать наявним у людини уявленням, які він оцінює як правильні і очевидні

Толерантність до невизначеності є особистісною властивістю, що визначає прагнення до змін, новизни і оригінальності, бажання виконувати важкі завдання, приймати самостійні рішення і виходити за рамки прийнятих обмежень. А отже, прямо корелюється із самооцінкою особистості, її самоприйняттям. Інтollerантність до невизначеності фокусує прагнення людини до ясності, упорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності, позначає індивідуальну тенденцію сприймати й інтерпретувати ситуацію невизначеності як загрозу, джерело дискомфорту, що є однією з характеристик авторитарної особистості.

Фокусує / скануючий контроль. Цей параметр характеризує індивідуальні особливості розподілу уваги в ході сприйняття і аналізу ситуації. Одні люди оперативно розподіляють увагу на безліч об'єктів ситуації, виділяючи при цьому її об'єктивні деталі (скануючий або широкий контроль), а інші, навпаки, - їхня увага виявляється поверховою і фрагментарною – вони зважають на поверхові характеристики ситуації (це фокусує / вузький контроль).

Вузькі сканувальники в ситуації стресу використовують вгамування і заперечення, а широкі - орієнтовані на фіксацію об'єктивних деталей ситуації, а не на

свої суб'єктивні враження про неї. Ефективне сканування виступає як прояв дії більш загального механізму, а саме: здатності гальмувати, стримувати власну імпульсивну активність. Тобто можна припустити про існування прямого зв'язку між широким (скануючим) контролем і самокерівництвом, тобто сприйняттям особистості себе як основного джерела активності, результатів і досягнень, домінування власного «Я», а не обставин.

Дослідження індивідуальних стратегій категоризації пов'язані з початковим припущенням Дж. Кагана (теорія когнітивного темпу Дж. Кагана) щодо індивідуальних відмінностей в схильності приймати рішення швидко або повільно. Найбільш яскраво це стильова властивість проявляє себе в умовах невизначеності, коли потрібно здійснити правильний вибір з деякого безлічі альтернатив. Імпульсивні випробовувані схильні швидко реагувати в ситуації множинного вибору, при цьому гіпотези висуваються без аналізу всіх можливих альтернатив. Для рефлексивні випробовуваних характерний уповільнений темп реагування в подібній ситуації, гіпотези перевіряються і багаторазово уточнюються, рішення приймається на основі ретельного попереднього аналізу ознак альтернативних об'єктів.

Детермінанти індивідуальних відмінностей у швидкості прийняття рішень Каган пов'язував з особливостями мотиваційно-афективної сфери особистості. Так, тенденція бути рефлексивним (тривалий час прийняття рішення) або імпульсивним (швидкий час прийняття рішення) є функція балансу між двома суб'єктивними цінностями: орієнтацією на швидкий успіх або тривою за можливу помилку. Якщо тривога дитини щодо можливості зробити помилку більше, ніж його бажання швидко домогтися успіху, то він буде виявляти рефлексивний стиль. Якщо ж тривога у зв'язку з власними помилками менше бажання швидкого успіху, то у дитини буде переважати імпульсивний стиль. [5, с. 27]. Тут можна припустити, що відсутність тривожності з приводу допущення помилки та орієнтація на швидкий успіх є проявами високої самооцінки, тобто діти із завищеною самооцінкою є схильними до швидкого прийняття рішень.

Теоретичним джерелом стильового параметру когнітивна простота / когнітивна складність є теорія персональних конструктів Дж. Келлі. Конструкт - це те, «чим два або кілька об'єктів подібні між собою і, отже, відмінні від третього об'єкта або декількох інших об'єктів». Таким чином, конструкт - це біполярна суб'єктивна вимірювальна шкала, яка реалізує одночасно дві функції: узагальнення (встановлення подібності) і протиставлення (встановлення відмінностей)

між об'єктами. [5, с. 31]

Високий ступінь когнітивної складності індивідуальної конструктивної системи означає, що дана людина створює багатовимірну модель реальності, виділяючи в ній безліч взаємопов'язаних сторін. Низька когнітивна складність, навпаки, свідчить про те, що розуміння і інтерпретація того, що відбувається у свідомості даної людини здійснюється у спрощеній формі на основі обмеженого набору відомостей.

Дані про зв'язок когнітивної простоти / складності з різними особистісними та поведінковими проявами дуже суперечливі. Одні автори відзначають, що полюс когнітивної складності пов'язаний з більшою точністю в оцінці себе та інших людей, більшою ефективністю в спілкуванні, успішністю рішення інтелектуальних завдань і т.п. Інші ж констатують його співвіднесеність з тривожністю, догматизмом, ригідністю, меншою соціальною адаптованістю. Настільки ж неоднозначний і психологічний портрет когнітивно простих суб'єктів.

Завдяки сучасним стильовим дослідженням список когнітивних стилів поступово розширився, зокрема: вербалізація / візуалізація (перевага використовувати в процесах переробки інформації або вербальні, або образні стратегії); зовнішній / внутрішній локус контролю (тенденція покладатися на зовнішні або внутрішні чинники в поясненні причин того, що відбувається); конвергентність / дивергентність (переважання вузького, сфокусованого, аналітичного, логічного або широкого, відкритого, синтетичного, асоціативного способів мислення в ситуації вирішення проблем; адаптивність / інноваційність, що характеризують відмінності в способах вирішення завдань, креативності та прийняття рішень (перевага конвенціональних, усталених або винахід нових способів вирішення проблем); дискурсивність / інтуїтивність (опора при необхідності розуміння ситуації на міркування або на спонтанний інсайт) тощо.

Висновки. Вивчення співвідношення параметрів когнітивних стилів з особистісними властивостями є важливим завданням. Знаючи про існування індивідуальних відмінностей у когнітивних стилях, про особливості сприймання та обробки інформації, тобто знаючи свої сильні та слабкі сторони, можна вплинути на рівень самооцінки особистості. Питання дослідження взаємозв'язків когнітивних та особистісних характеристик триває, виникають нові напрями у стильовому підході до вивчення інтелектуальної діяльності, що дають нові знання про кореляційні зв'язки між показниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєнко Н.В. Толерантність до невизначеності як специфічна умова інноваційної діяльності// Алексєнко Н.В./ Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання. – 2017, С.12-14.
2. Волкова Н.Н. Когнитивные стили: дискуссионные вопросы и проблемы изучения// Волкова Н.Н., Гусев А.Н./ Национальный психологический журнал №2(22), 2016
3. Дмитрієва С.М. Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань старшокласників// Дмитрієва С.М., Бутузова Л.П./ Наука і освіта.- 2016.- №5, С.166-172
4. Лобанов, А. П. Практикум по общей и когнитивной психологии : практикум / А. П. Лобанов. – Минск : БГПУ, 2014. - 144 с.
5. Холодная М.А. Когнитивная психология. Когнитивные стили/Холодная М.А.- М.: Изд-во «Институт психологии РАН»,2018
6. Холодная М.А. Когнитивные стили: о природе индивидуального ума/ Холодная М.А.- СПб.: Питер, 2004. – 384 с.

7. Бреусенко-Кузнецов О.А. Когнітивна психологія: комплекс навчально-методичного забезпечення для підготовки бакалаврів усіх напрямів / Бреусенко-Кузнецов О.А. – К. : НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2017. – 43 с.
8. Каламаж Р.В. Я- концепція в контексті когнітивних стилів/ Каламаж Р.В.// Наукові записки. Серія «Психологія». -2009. - Вип. 12, С.100-115

ВІЩАК ГАННА

студентка 2-го курсу

ОС «Магістр»

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Соломка Едуард Тіберійович.

ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ

У статті розглядається сутність таких понять як «лідерство» та «темперамент». Систематизуються основні типології та узагальнюються різноманітні підходи багатьох авторів до вивчення питань з області темпераменту та лідерства. Описано відомі концепції провідних психологів світу стосовно лідерства; розкривається сутність впливу темпераменту на лідерські якості.

THE INFLUENCE OF TEMPERAMENT ON LEADERSHIP QUALITIES

The article considers the essence of such concepts as "leadership" and "temperament". The main typologies are systematized and the various approaches of many authors to the study of temperament and leadership are summarized. The well-known concepts of the world's leading psychologists regarding leadership are described; the essence of the influence of temperament on leadership qualities is revealed.

Актуальність теми. На сьогоднішній день у сфері освіти немає важливішого завдання, ніж проблема ефективності навчальної діяльності та успішності навчання. Особливо актуальна ця проблема для вищої школи, де процес підготовки фахівця вибудовується за логікою майбутньої професійної діяльності, а невдачі в навчанні можуть призводити до помилок в професійній діяльності. Традиційно навчальна діяльність представляється як діяльність студента, його вміння оперувати знаннями, опановувати потрібні навички в процесі організованого навчання. Необхідність розвитку лідерських якостей є важливим завданням для молодої людини, яка має бажання піднятися на вищий щабель в кар'єрній діяльності. В умовах світової фінансової та економічної кризи головні надії покладаються на лідерів, визнаних основними суб'єктами організаційних змін і носіями нової організаційної культури. В першу чергу, лідерство означає соціальну активність, або активну життєву позицію. Воно являє собою певний гарант свіжих ідей, неординарних підходів, сміливих рішень. Ці якості є підставою для управлінських умінь. Виникає інтерес до питання, наскільки лідерські риси успадковуються і залежать від генетики носія, які особливості темпераменту впливають на лідерські якості.

Метою даної роботи є: теоретичне та емпіричне дослідження взаємозв'язку лідерства та темпераменту.

Вивченням феномену лідерства займалися такі діячі науки як Б. Д. Паригін, Д. Макгрегор (американський соціальний психолог, який створив Теорію мотивації «Х» та «У») Дослідження ефективності стилів лідерства було проведено К. Левіним і його колегами. Розробили ситуаційну теорію лідерства такі науковці як: Р. Лайкерт (дослідник проблем організації, органі-

заційної поведінки і управління, розробник психометричної шкали Лайкерта); Р. Блейк і Д. Мутон; Ф. Фідлер; П. Херсі і К. Бланшар.

Лідером можна вважати члена малої групи, який постає на перший план при вирішенні якихось задач, а також при постановці і розпорядку дій. Така особа бере на себе організаторські функції, а також демонструє більш високий, ніж інші члени групи, рівень активності, участь, вплив у вирішенні того чи іншого завдання. Інші ж учасники групи постають у такому випадку послідовниками, приймаючи лідера [1, с. 432].

Темперамент – це ті природжені особливості людини, які обумовлюють динамічні характеристики інтенсивності і швидкості реагування, ступеня емоційної збудливості і врівноваженості, особливості пристосування до навколишнього середовища. Феномен темпераменту активно вивчається як вітчизняними вченими, так і західними. Г. Айзенк, Я. Стреляу, В. М. Русалов Е. Кречмер, В. Шелдон, І. П. Павлов, В. Д. Небиліцин – ось лише деякі діячі, які займалися вивченням темпераменту [4, с. 56, 59].

Перші згадки про вчення на кшталт типологія темпераменту можна знайти в древньокитайських джерелах, які датуються VIII-VII ст. до н. е. Людство здавна намагалося виділити типові особливості психічного складу різних людей, звести їх до малого числа узагальнених портретів – типів темпераменту. Такого роду типології були практично корисними, так як з їх допомогою можна було передбачити поведінку людей з певним темпераментом у конкретних життєвих ситуаціях.

Поняття «темперамент» виникає у давньогрецькій медицині, причиною цього стали спостереження і роздуми над тим, чому деякі люди видужують швидко, інші – повільно; чому одні хворі наділені великою

силою опору, а інші легко піддаються захворюванню; чому одні й ті ж ліки від тієї самої хвороби одній людині допомагають, іншій – ні (звідси бере свій початок гіппократівський принцип: «лікуйте хворого, а не хворобу»); чому одна і та сама хвороба неоднаково протікає у різних людей тощо.

Сам термін «темперамент» введено в ужиток Клавдієм Галеном. Рівне йому за значенням грецьке слово «красис» – «злиття, змішування» ввів давньогрецький лікар Гіппократ [2, с. 126].

У II ст. до н. е. Клавдій Гален, давньоримський анатом і лікар, припустив, що між співвідношеннями рідин в організмі людини і його особливостями поведінки і психологічними властивостями є певний зв'язок. Представниками античної медицини було виділено чотири типи темпераменту, кожен з яких характеризувався переважанням якоїсь із рідин людського організму. Переважання крові (від латинського *sanguis* – кров) – було названо сангвінічним темпераментом; змішання з переважанням слизу – флегми (грец. *phlegma* – флегма) – флегматичним темпераментом; з переважанням жовчі (від грецького *chole* – жовч) – холеричним; із переважанням чорної жовчі (від грецьких слів *melaina chole* – чорна жовч) – меланхолійним темпераментом [2, с. 132].

Пізніше, в V ст. до н. е., давньогрецький лікар, «батько» медицини, Гіппократ також спробував створити своєрідну типологію темпераментів. Незважаючи на те, що Гіппократ серед перших вказав на роль мозку в загальній регуляції поведінки, найбільш стійкі індивідуальні відмінності він приписував сумішам нейро-гуморальних рідин тіла. У той час теорії хімічних факторів описували в основному кліматичні і природні фактори. На відміну від цих теорій Гіппократ припустив, а Клавдій Гален пояснив темперамент як індивідуальне ставлення внутрішніх хімічних систем людського організму, з переважанням одного з «життєвих соків».

Ця концепція досі впливає на літературу, мистецтво і науку. Типи темпераменту відігравали важливу роль в психології Нового часу, в філософії І. Канта і Р. Лотце. Причина актуальності теорії Гіппократа-Галена може бути в тому, що вони вперше описали чотири типи поведінки, дійсно пов'язані з дисбалансом в нейрохімічних системах [2, с. 144].

Наразі класифікують темперамент на чотири типи: сангвінік, холерик, флегматик і меланхолік, які розглядаються як основні, також є змішані типи темпераменту – поєднання попередніх чотирьох типів.

На слов'яномовних теренах традиція дослідження темпераменту почалася в 1906 р., з досліджень типів і властивостей нервової системи в школі І. П. Павлова і продовжилася в дослідженнях Лабораторії диференціальної психофізіології при Інституті психології АН СРСР в дослідженнях Б. М. Теплова (1963 р.), В. Д. Небиліцина (1972), В. М. Русалова (1979).

Російський фізіолог І. П. Павлов звернув увагу на залежність темпераменту від типу нервової системи. Вивчаючи три основних параметри процесів збудження і гальмування нервової системи: силу – слабкість; врівноваженість – неврівноваженість; рухливість – інертність, І. П. Павлов встановив, що з великого числа можливих їх поєднань в природі є чотири

основних, які відповідають чотирьом класичним темпераментам, історична назва яких збереглася. Залежно від співвідношення цих властивостей нервової системи І. П. Павлов виділив чотири основних типи вищої нервової діяльності: 1) «нестримний» (сильний, рухливий, неврівноважений тип нервової системи, відповідає темпераменту холерика); 2) «живий» (сильний, рухливий, врівноважений тип нервової системи, відповідає темпераменту сангвініка); 3) «спокійний» (сильний, урівноважений, інертний тип – відповідає темпераменту флегматика); 4) «слабкий» (слабкий, неврівноважений – меланхолік). Оскільки кожна діяльність висуває до психіки людини і її динамічних особливостей певні вимоги, немає темпераментів, ідеально придатних для всіх видів діяльності. Можна утрировано сказати, що люди холеричного темпераменту більш придатні для активної ризикованої діяльності, сангвініки – для організаторської діяльності, меланхоліки – для творчої діяльності в науці і мистецтві, флегматики – для планомірної і плідної діяльності.

Б. М. Теплов дає відмінне від І. П. Павлова визначення темпераменту: «Темпераментом називається характерна для даної людини сукупність психічних особливостей, пов'язаних з емоційною збудливістю, тобто з швидкістю виникнення почуттів, з одного боку і силою – з іншого» [13, с. 96].

В. Д. Небиліцин і В. М. Русалов розглядали темперамент аналогічно І. П. Павлову: як формально-динамічні властивості поведінки – енергетичні (такі, як витривалість), динамічні (швидкість інтеграції акту – мобільність, темп), а також емоційність. В їх лабораторії при Інституті психології АН СРСР використовувалися вимірювання ЕЕГ, викликані потенціали, кофейнові проби, дослідження абсолютних порогів сприйняття візуальної, слухової і тактильної модальності, силу збудження і мобільність в слуховій і візуальній модальності, ефективність вирішення проблем в точних (детермінованих) і невизначених (імовірнісних) умовах, а також швидкість виконання різних тестів [12, с. 204]. Саме В. М. Русалов показав, що риси темпераменту регулюють різні типи активності, мають різні психофізіологічні кореляти, тобто специфіку в залежності від типу активності.

На основі цих досліджень був запропонований специфічний підхід до структури темпераменту. Цей підхід пропонує розділяти риси, що відносяться до трьох специфічних аспектів діяльності – фізичній, соціально-вербальній і розумовій. Ця ідея спершу була озвучена В. Д. Небиліциним [9, с. 276], а в повному масштабі цей підхід був потім розвинений в диференціальній психології і психофізіологічних експериментах 1970–1990-х рр. В. М. Русаловим [16, с. 818].

Після того, як В. М. Русалов запропонував дану структуру темпераменту, І. Трофімова, яка захищала дисертацію в його лабораторії, розвинула цей підхід і запропонувала свою версію, засновану на Русаловській моделі, у вигляді компактної версії «Опитувальника структури темпераменту» [17, с. 467]. Оскільки цей підхід спочатку був розроблений в дослідженнях темпераменту для дорослих, і тільки потім застосований до дітей, він не був поширений в дитячій психології на Заході.

Найбільш детальний аналіз зв'язку рис темпераменту з нейрохімічними системами було проведено І. Трофімовою, у співпраці з Т. Роббінсом з університету Кембридж [18, с. 382]. Цей аналіз був узятий за основу нейрохімічної моделі «функціональний ансамбль темпераменту», яка описує роль моноамінів нейромедіаторів, нейропептидів і гормонів в регуляції 12-ти рис темпераменту.

На початку ХХ ст. виникла конституційна теорія темпераменту (Е. Кречмер, В. Шелдон), головна ідея якої полягала у встановленні зв'язку темпераменту з вродженою конституцією людини.

Основоположник наукової соціальної психології в СРСР, Б. Д. Паригін, визначив специфіку феноменології керівництва і лідерства та методи їх класифікації. Центральне місце в розробках мислителя, безпосередньо звернених до прикладної соціальної психології, займають питання визначення способів організації групової діяльності і спілкування, що сприяють досягненню групових цілей з найбільшим ефектом [8]. Найважливішими чинниками, які здійснюють вирішальний вплив на структуру спілкування в групі, а також інтеграцію в групі, Б. Д. Паригін бачив у лідерстві, яке постає стихійним, та інституційним офіційним керівництвом в рамках соціальної організації. Б. Д. Паригін був першим з соціальних психологів СРСР, який звернувся до розробки проблем лідерства та керівництва [11] і поступово розвивав цю тематику протягом усієї своєї творчої діяльності. В організації структури групового спілкування, ефективного керівництва і управління груповою діяльністю, лідерство і керівництво, на відміну від приватних механізмів впливу і взаємовпливу (зараження, навіювання, переконання і т. д.), розглядалися ним як форми соціального контролю та інтеграції всіх механізмів і способів соціально-психологічного впливу з метою досягнення максимального ефекту групової діяльності і спілкування. У роботах Б. Д. Паригіна максимально розгорнуто характеризуються природа, специфіка і місце лідерства в структурі спілкування; особливості та функції керівництва як фактора соціально-психологічного спілкування і його відмінність від феномена лідерства. Відомо, що в світовій соціальній психології існують різні теорії лідерства, автори яких пояснюють його природу або окремо взятими індивідуально-психологічними характеристиками суб'єкта, або особливостями групової діяльності або конкретної ситуації. Натомість, Б. Д. Паригін заперечує саму можливість такої однобічного трактування. Він розглядає лідерство як системну властивість, що породжується взаємодією об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Відповідно до логіки структурно-динамічного підходу, значна увага в роботах Б. Д. Паригіна приділяється аналізу динаміки лідерства: природі і механізмам зміни одного лідера іншим [6]. Лідерство функціонує як в соціальному мікро-, так і в макросередовищі. У соціальному мікросередовищі причиною зміни лідера зазвичай виявляється його невідповідність вимогам, нормам, цілям і завданням групи. Причиною може бути як надмірна авторитарність лідера, так і нездатність лідера впоратися з новими, що виникають на практиці завданнями групової діяльності.

Мислитель зазначає і залежність рівня активізації лідерства від соціального макросередовища і конкретно-історичних умов, в яких працює група. Цей погляд видається актуальним в контексті розвитку сучасної економічної та організаційної психології [7, с. 158]. За результатами емпіричних досліджень колег і учнів Б. Д. Паригіна (Н. С. Жеребова, В. Д. Гончарова і В.Ф. Ануфрієва), ними було запропонована теоретична модель типології лідерства, яка активно використовувалася для діагностики та прогнозування стану малих соціальних груп.

Засновник психоаналізу, З. Фрейд розумів лідерство, як двоєдиний психологічний процес: з одного боку груповий, з іншого – індивідуальний. В основі цих процесів лежить здатність лідерів притягувати до себе людей, несвідомо викликати почуття захоплення, обожнювання, любові. Прихильність людей одній і тій же особистості може зробити цю особу лідером. Психоаналітики виділяють десять типів лідерства.

«Соверен», або «патріархальний повелитель». Лідер в образі суворого, але улюбленого батька, він здатний придушити або витіснити негативні емоції і переконати людей в своїй правоті. Його висувають на основі любові і шанують.

«Ватажок». В ньому люди бачать вираження, концентрацію своїх бажань, які відповідають груповому стандарту. Особистість ватажка носій цих стандартів. Йому намагаються наслідувати в групі.

«Тиран» Він стає лідером, тому що вселяє оточуючим почуття покори і несвідомого страху, його вважають найсильнішим. Лідер-тиран – домінуюча, авторитарна особистість, його зазвичай бояться і підпорядковуються смиренно.

«Організатор». Він виступає для членів групи як сила для підтримки «концепції – Я» і задоволення потреб кожного, знімає відчуття провини і тривоги. Такий лідер об'єднує людей, його поважають.

«Спокусник». Людина стає лідером, граючи на слабкостях інших. Він виступає в ролі «магічної сили», запобігає конфліктам, знімає напругу. Такого лідера обожнюють і часто не помічають його недоліків.

«Герой». Жертвує собою заради інших; такий тип проявляється особливо в ситуаціях групового процесу, завдяки його хоробрості інші орієнтуються на нього, бачать в ньому стандарт справедливості. Він веде людей за собою.

«Поганий приклад». Виступає як джерело заразливості для безконфліктної особистості, емоційно заражає інших.

«Кумир». Тягне, притягує, позитивно заряджає оточення, його люблять, обожнюють, ідеалізують.

«Вигнанець»; «Козел відпущення». Два останніх типи лідерів, по суті, антилідери, вони є об'єктом агресивних тенденцій, завдяки яким розвиваються групові емоції. Часто група об'єднується для боротьби з антилідером, але варто йому зникнути, як група починає розпадатися, так як зник загальногруповий стимул [15, с. 82].

Такі науковці, як П. Херсі та К. Бланшар, розробили ситуаційну теорію лідерства, теорію «життєвого циклу», згідно з якою стилі лідерства залежать від

«зрілості» виконавців. Зрілістю тут вважається не вікова категорія, а здатність нести відповідальність за свою поведінку, бажання досягти своєї мети, досвід та компетентність.

Засновник ситуаційного підходу – Ф. Фідлер, який окрім стилів керівництва вивчав ситуаційні чинники, які дають змогу визначити міру прийнятності та ефективності певної лідерської поведінки. Продуктивність групи, за Ф. Фідлером, залежить і від стилю керівника, і від конкретної ситуації. Він виділяє два основних стилі лідерства: керівник, орієнтований на результат; керівник, орієнтований на стосунки у групі. Важливою, за Ф. Фідлером, є ідентифікація ситуації, що склалася в робочій групі. Вона потрібна для визначення рівня контрольованості ситуації з метою впливу на членів групи. Лояльні стосунки дають змогу керівникові здобути визнання своїх послідовників, що розширює його можливості впливати на їхню поведінку, вважає мислитель. В працях також автор наголошує – чим більше формальної влади має керівник, тим більше можливостей у нього винагороджувати і карати підлеглих, а значить, контролювати ситуацію.

Роль темпераменту в праці та навчанні полягає в тому, що від нього залежить вплив на діяльність різних психічних станів, що викликаються неприємною

обстановкою, емоційними факторами, педагогічними впливами. Від темпераменту залежить вплив різних чинників, що визначають рівень нервово-психічної напруги. Варто наголосити, що темперамент визначає лише динамічні, але не змістовні характеристики поведінки. На основі одного і того ж темпераменту можливі і «велика» і соціально незначна особистість. Не кожний сангвінік чи холерик володіє лідерськими якостями, відповідно, стверджувати, що флегматику та меланхоліку піднятися на вершину сходило, стати керівником, неможливо – абсурдно.

Взаємозв'язок між типом темпераменту і лідерськими якостями виразно існує. Рівень лідерських якостей дещо вище у людей з типами темпераменту – холерик і сангвінік, ніж у флегматиків і меланхоліків, але лідерські якості не вроджена риса особистості, тобто можна стати керівником набувши життєвий досвід, працюючи над собою. Що ж стосовно опублікованих праць, вони торкаються такої теми, але не розкривають її в повній мірі, проблематика зазвичай стосується співвідношення керівник-підлеглий, тобто прямі зв'язки в сучасній психології досліджені не в повній мірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альмуханова А. Б. Большая психологическая энциклопедия : самое полное современное издание : более 5000 психологических терминов и понятий / А. Б. Альмуханова и др. – М.: Эксмо, 2007. – 542 с.
2. Банщиков В. М., Новинский Г. Д., Эфендиев О. М. О темпераменте человека: Очерки из истории вопроса в соврем. Состоянии // Всерос. науч. мед. о-во невропатологов и психиатров / В. М. Банщиков, Г. Д. Новинский, Эфендиев О. М. – М.: 1973. – 276 с.
3. Бланшар К. Лидерство. К вершинам успеха / К. Бланшар – СПб.: изд. «Питер», 2011, – 368 с.
4. Блейхер В. М., Крук И. В. Темперамент // Толковый словарь психиатрических терминов / В. М. Блейхер, И. В. Крук – Воронеж: МОДЭК, 1995. – С. 54-62.
5. Жариков Е. С. Психология управления. Книга для руководителя и менеджера по персоналу / Е. С. Жариков – М.: МЦФЭР, 2002. – 512 с.
6. Журавлев А. Л., Мироненко И. А. Вклад Б. Д. Парыгина в возрождение отечественной социальной психологии / А. Л. Журавлев, И. А. Мироненко // М.: Психологический журнал, 2015. – Т. 36. – №5. – С. 117–124.
7. Журавлев А. Л., Нестик Т. А. Психология управления совместной деятельностью: Новые направления исследований [Монография] / А. Л. Журавлев, Т. А. Нестик – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 248 с.
8. Журавлев А. Л., Мироненко И. А. Система научных представлений Б. Д. Парыгина в области социальной психологии / А. Л. Журавлев, И. А. Мироненко // Психологический журнал, 2012. – Т. 33. – №5. – С. 28-38.
9. Небылицын В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий // Собрание сочинений в память В. Небылицына / В. Д. Небылицын – М.: Наука, 1976. – 352 с.
10. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии / Д. В. Ольшанский – Екатеринбург: «Деловая книга», 2001. – С. 234-328.
11. Парыгин Б. Д. Руководство и лидерство / Б. Д. Парыгин – СПб.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1973. – С. 5–12.
12. Русалов В. М. Биологические основы индивидуальных различий / В. М. Русалов – М.: Наука, 1979. – 317 с.
13. Теплов Б. М. Избранные труды. / Б. М. Теплов – М.: изд. «Педагогика», 1985. – 328 с.
14. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 337с.
15. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я / З. Фрейд / перекл. И. Ермаков, Я. Коган – СПб: изд. Азбука, 2016 – 192 с.
16. Rusalov V. M. Motor and communicative aspects of human temperament: a new questionnaire of the structure of temperament / V. M. Rusalov. – 1989. – Т. 10. – С. 817-827.
17. Trofimova I. N. An investigation into differences between the structure of temperament and the structure of personality / I. N. Trofimova. – 2010. – Т. 123(4). – С. 467–480.
18. Trofimova I.N., Robbins T.W. Temperament and arousal systems: a new synthesis of differential психологии and functional neurochemistry // Neuroscience and Biobehavioral Reviews / I.N. Trofimova, T.W. Robbins. – 2016. – Т. 64. – С. 382 – 402.

ГОРБАТ КАМІЛА

студентка 4-го курсу

спеціальність «Соціальна робота»

науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент Жиленко Руслан В'ячеславович.

СОЦІАЛЬНО-АКТИВНА РОМСЬКА МОЛОДЬ – РУШІЙ ІНТЕГРАЦІЇ РОМСЬКИХ ГРОМАД В УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

В статті аналізується потенціал молоді у процесі інтеграції ромських громад в українське суспільство. Автор особливо акцентує увагу на заходах з активізації громадської позиції ромської молоді при врахуванні етнічних особливостей ромів, реалій їх сьогодення тощо.

SOCIALLY ACTIVE ROMA YOUTH IS THE DRIVER OF THE INTEGRATION OF ROMA COMMUNITIES INTO UKRAINIAN SOCIETY

The article analyzes the potential of youth in the process of integration of Roma communities into Ukrainian society. The author pays special attention to measures to intensify the public position of Roma youth, taking into account the ethnic characteristics of Roma, the realities of their present and so on.

Актуальність теми. Численні наукові дослідження та моніторинги засвідчують, що нині українські рома являються однією з найбільш вразливих категорій населення. Їх історія пов'язана з тривалими переслідуваннями та гнобленням, і хоча після повалення радянської влади відбувся значний прогрес і Україна перейшла від тоталітарного режиму до демократичного, стереотипи про рома, сформовані століттями, досі призводять до ізоляції ромських громад від решти суспільства. Така ізоляція у свою чергу призводить до обмеженого представництва ромів у суспільному житті України та все зростаючого поширення мови ворожнечі та насильства з боку крайньоправих груп. Окрім того, ізоляція значно уповільнює викоренення в них таких негативних явищ, як неписьменність, бідність, відсутність доступу до благ цивілізації як електро - та водопостачання тощо.

Подібна ситуація є недопустимою. Укорінення атмосфери терпимості та поваги є одним з пріоритетних завдань сьогодення, адже плюралістичне, демократичне суспільство повинно не тільки поважати етнічну, релігійну, культурну, мовну самобутність кожної людини, а й створювати належні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності. Забезпечити це можливо шляхом ефективної інтеграції ромських громад в українське суспільство, рушійною силою якої, на наш погляд, є саме ромська молодь.

Ступінь наукової розробки. Без сумніву, у останні роки ромське питання привертає до себе все більше уваги. Дослідники аналізують основні проблеми інтеграції ромів (М. Лендвел), етнокультурного розвитку (М. Зан, Е. Балого) тощо. Проте потенціал ромської молоді, як рушійної сили у процесі розвитку ромських громад, залишається майже не вивченим.

Метою роботи є дослідження потенціалу молоді у процесі інтеграції ромських громад в українське суспільство.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч обставин та причин, за яких люди об'єднуються у групи, спільноти та громади: спільна місцевість проживання, спільна загроза чи інтерес, наявність чи брак ресурсів, спільна практична діяльність тощо.

Історичне розуміння громади пов'язане саме з належністю до певної географічної місцевості, проте су-

часне тлумачення даної категорії, що використовується у практиці з розвитку та інтеграції громад є значно ширшим. Відповідно до нього, громада – це група людей, що відчують достатньо спільного між собою з будь-яких причин, щоб мати спільні прагнення, цілі та структури [1, с. 7].

Серед іншого, призначення громади – підвищити якість життя своїх членів, задовольнити їх повсякденні потреби. Даний процес пов'язаний з використанням ресурсів громади, головним з яких є людський ресурс, адже саме люди є її серцем. Особливе значення у цьому розрізі має участь молоді у житті громади, активізація соціальних позицій молодих людей, їх залучення до перетворень, адже саме молодь є найбільш гнучкою у сприйнятті нового.

Саме тому, на нашу думку, особливе місце у інтеграції ромських громад їх подальшому розвитку відводиться молоді. Протягом останніх років в Україні з'явилося чимало молодіжних ромських громадських організацій, які представлені активними молодими людьми ромського походження, чим руйнуються усі стереотипи про ромів. Прикладом, можуть слугувати Закарпатське обласне молодіжне ромське об'єднання "Романі черхень", Об'єднання ромів Ужгорода та інші. Головною метою молодого покоління ромських активістів є нівелювання бар'єрів між ромською національною меншиною й іншим населенням [2]. Такі молодіжні організації є досить активними у своїй діяльності, вони проводять правороз'яснювальні, освітні та інші просвітницькі заходи як з ромськими громадами так і серед іншого населення. Підвищенні зацікавленості в громадському активізмі є позитивним фактором, проте не зважаючи на діяльну позицію ромської молоді, теоретико-методологічні розробки залучення їх до інтеграції громад наразі фактично відсутні.

Заходи з активізації громадської позиції ромської молоді мають враховувати етнічні особливості ромів, реалії їх сьогодення тощо. Зокрема, варто відзначити:

- ромські молодіжні групи та організації потребують коучінгу для розробки ідей, ефективного використання інструментарію та пошуку рішень;
- існує необхідність у підготовці молодих ромів як фасилітаторів молодіжних ініціатив а відкриття громад для впровадження нових інструментів та методів;

- якщо ромські громадські організації, які є основними суб'єктами роботи з ромами в Україні, не залучають до участі представників неромських організацій чи окремих осіб, виникає необхідність обговорити питання співпраці та спілкування з різними зацікавленими сторонами та досягти єдиного розуміння потреб та перспектив [3, с. 4].

Методи залучення ромської молоді до інтеграції своїх громад в українське суспільство мають сприяти:

- підтримці професійного зростання та розвитку потенціалу до громадського активізму, волонтерства серед молодих лідерів у ромських громадах;

- сприянню інституціоналізації молодіжного руху та подальшої розбудови ромської молодіжної платформи громадських активістів і правозахисників, підтримці їх залучення до прийняття рішень та формування ефективної державної політики;

- стимулюванню інтеграції та посилення взаємодії між ромськими та не-ромськими молодіжними організаціями.

У якості прикладу підтримки соціального активізму ромської молоді варто розглянути унікальний проект Всеукраїнської освітньої програми "Розуміємо права людини" – "Школа для молодих активістів ром-

ських громад" [4]. Вказаний проект є частиною довгострокової ініціативи з посилення інтеграційних процесів ромської громади та включив у себе декілька етапів, найбільший інтерес серед яких у рамках дослідження становить проведення тренінгу для групи молодих ромських активістів за програмою "Школи з прав людини для молодих активістів".

Дана ініціатива є важливою, оскільки, на жаль, низький освітній рівень є однією з проблем ромських громад, чий потенціал можуть суттєво посилити молоді правозахисники.

Висновки. Проголошуючи на конституційному рівні етнічний та культурний плюралізм, Україна має забезпечити згуртованість суспільства, інтегрованість в нього окремих етнічних груп та громад. У першу чергу, цьому сприяє створення умов для реалізації потенціалу молоді, як частини людського ресурсу громади. Так, ключове значення в інтеграції ромських громад відіграє саме соціально-активна ромська молодь, про активну позицію якої свідчить зростання кількості ромських молодіжних організацій, що займаються просвітницькою діяльністю та руйнують стереотипи, що сформувалися у свідомості людей протягом століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сила Т., Форрестер С. Мобілізація громад: досвід ПРООН у реалізації підходу громадської безпеки і соціальної згуртованості. Посібник для мобілізації громад. Київ. 2018. 90 с.
2. Між стереотипами та реальністю: як роми Закарпаття своє життя облаштовують. URL: https://zaxid.net/romi_zakarpattya_yak_zhivut_zakarpatski_romi_i_chim_zaymayutsya_video_foto_n1472155 (дата звернення 21.03.2021).
3. Огляд програми заходів 2016 року а рекомендації щодо заходів, запланованих на 2017 рік. Засідання Керівного комітету Рамкової програми співробітництва між Міністерством молоді та спорту України та Радою Європи у сфері молодіжної політики на 2016-2020 pp. URL: https://sport.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Rada_EU/zvit-zahodi-rye-2016-ukr.pdf (дата звернення 21.03.2021).
4. Орлова О. Освіта ромів: вирватися із замкненого кола. URL: https://www.irf.ua/osvita_romiv_virvatisya_iz_zamknеного_kola/ (дата звернення 27.03.2021).

ГОРВАТ ОЛЕНА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор психологічних наук, професор Михайлишин Уляна Богданівна

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ВЗАЄМИНАХ ОСОБИСТОСТІ

Розкрито поняття агресії та агресивності особистості. Розглянуто основні види агресії. Охарактеризовано основні теоретичні підходи щодо проблеми агресивної поведінки. Проаналізовано психологічні особливості агресивності у міжособистісній взаємодії.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN PERSONAL RELATIONSHIPS

The concept of aggression and aggression of the personality is revealed. The main types of aggression are considered. The main theoretical approaches to the problem of aggressive behavior are described. The psychological features of aggression in interpersonal interaction are analyzed.

Актуальність. У сучасному світі відбувається процес, який часто характеризується використанням агресії як способу розв'язання міжнародних та міжособистісних проблем. Складність і різноманітність

вияву агресивності призводить до того, що в науці на сьогодні відсутня досить однозначна трактовка і визначення цього поняття. Так, дослідники приділяють увагу кримінологічним аспектам проблеми агресії, її

зв'язку зі злочинною поведінкою, а також соціальним та біологічним її передумовам. Існує значна кількість праць, у яких розглядаються соціально-психологічні джерела та чинники даного феномену, а також соціальні та психологічні механізми агресивної поведінки.

Значна увага приділяється проблемам діагностики агресивної поведінки, різних форм та видів агресії. Однак, незважаючи на це, праць з даної проблематики все ще недостатньо і ця тема залишається малорозробленою. Тому проблема агресії є однією з найбільш гострих та актуальних і на фундаментально-теоретичному і на прикладному рівнях досліджень психологів різних шкіл та напрямків (Р. Арді, А. Бандура, Р. А. Берон, Д. Зільман, З. Фрейд та ін.). Актуальним напрямком є дослідження агресивної поведінки саме у взаємовідносинах.

Мета. Теоретично проаналізувати проблему агресивної поведінки у взаєминах особистості.

Основна частина. У вітчизняній літературі агресію розглядають як індивідуальну або колективну поведінку, дію, спрямовану на заподіяння фізичної чи психологічної шкоди або на знищення іншої людини чи групи людей. Готовність суб'єкта до агресивної поведінки розглядається як відносно стійка риса особистості – агресивність. Аналіз головних поглядів на зміст поняття «агресія» дозволяє зрозуміти її як мотивовану, руйнівну поведінку, яка суперечить нормам і правилам існування людей в суспільстві, заподіює шкоду об'єктам нападу, у тому числі й фізичну, або викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруги, страху, пригніченості тощо). Обмеження поняття агресії лише поведінковим аспектом позбавляє можливості розглянути агресивні за змістом, але такі, що не завжди виявляються в прямому поведінковому реагуванні, феномени, які виявляються через думки, акти творчості тощо. Агресія може виражатися не тільки у прямій дії руйнування або насилля. Будь-яка поведінка, як негативна (відмова від допомоги), так і позитивна, символічна, при здійсненні може виконувати функцію агресії [5].

Історія вивчення проблеми агресії пов'язана з розвитком основних психологічних шкіл. Існує декілька підходів, що пояснюють природу агресивності: теорія пристрастей (психоенергетична модель), фрустраційна теорія (гомеостатична модель), теорія соціального навчання (біхевіоральна модель) [2, с. 211].

Перед лицем майбутньої небезпеки провідні психологи, юристи, психіатри та соціологи почали активно працювати над розробкою шляхів контролю над агресією. З'явилося багато публікацій, присвячених детермінантам агресивних дій. Різні міжгалузеві теорії почали тлумачити генезис проявів деструкції.

Серед психологічних теорій ми досить часто знаходимо різко відмінні між собою погляди щодо причин виникнення агресії, її природи та факторів, що впливають на її прояви. При всій різноманітності висунутих суперечливих теоретичних обґрунтувань більшість з них підпадає під одну з чотирьох таких категорій: агресія стосується перш за все: 1) вроджених спонук та задатків; 2) потреб, що активізуються зовнішніми силами; 3) пізнавальними та емоційними процесами; 4) актуальними соціальними умовами в поєднанні з попереднім навчанням [3].

Більшість спеціалістів соціальних наук сходяться на тому, що агресія – це будь-яка форма поведінки, яка спрямована на те, щоб образити іншу людину чи зашкодити їй.

Агресію слід розглядати не як модель поведінки, а як емоцію, мотив чи установку. Термін «агресія» часто асоціюється з негативними емоціями – такими, як злість; з мотивами – такими, як прагнення образити, нашкодити; і навіть з негативними установками – такими, як расові та етнічні упередження. Незважаючи на те, що всі ці фактори, без сумніву, відіграють важливу роль в поведінці людини, результатом якої стає нанесення шкоди, їх наявність не є необхідною умовою для подібних дій. Агресія зароджується як у стані повного спокою, так і в стані надзвичайного емоційного збудження. Також зовсім необов'язково, щоб агресори ненавиділи чи навіть симпатизували тим, на кого спрямовані їхні дії. Більшість з них завдає болю людям, до яких ставиться швидше позитивно, ніж негативно.

Агресивна поведінка розрізняється за інтенсивністю і формою вияву: від демонстрації неприязні й недобррозичливості і словесних образ (вербальна агресія) до використання грубої фізичної сили (фізична агресія).

В даний час існує безліч видів класифікацій агресії. Більшість дослідників пропонує дихотомічний спосіб розподілу. У якості одного з полюсів більшість з них виділяє інструментальну агресію – поведінка, при якому агресія є тільки засобом і спрямована на досягнення якої-небудь мети, отримання результату, а не нанесення шкоди. Такий вид агресії виділяє Р. Байрон і Д. Річардсон, К. Додж і Дж. Койєю. Агресія другого виду зазвичай визначається як ворожа – це відповідь на реальну, передбачувану або вигадану загрозу для навмисного заподіяння шкоди [4].

За направленням на об'єкт поділяють: зовнішню (гетеро) агресію, що характеризується відкритим проявом агресії на адресу конкретних осіб (пряма агресія) або на безособові обставини, предмети чи соціальне оточення (зміщена агресія). Людина накидається з кулаками на свого кривдника або «приховує злість» на оточуючих, знущається над тваринами, псує речі кривдника та інше; внутрішню (ауто) агресію, що характеризується вираженням звинувачень або вимог, адресованих самому собі. Людина мучиться «каттям совісті», займається самопокаранням, а іноді самокатуванням (гризе нігті, кусає, дряпає, б'є себе по голові і тому подібне) [1].

Унаслідок появи виділяють: реактивну агресію – представляє собою відповідну реакцію на якийсь зовнішній подразник (сварка, конфлікт); спонтанну агресію – з'являється без видимої причини, зазвичай під впливом якихось внутрішніх імпульсів (накопичення негативних емоцій, неспровокованої агресії при психічних захворюваннях).

За формою прояву розрізняють: вербальну агресію – вираз негативних почуттів у словесній формі: погрози, образи, зміст яких прямо говорить про наявність негативних емоцій і можливості нанесення морального і матеріального збитку супротивнику; фізичну агресію – використання фізичної сили проти іншої

людини чи об'єкта; експресивну агресію – проявляється невербальними засобами: жестами, мімікою, інтонацією голосу та інше. У таких випадках людина робить загрозливу гримасу, махає кулаком або погрожує пальцем у бік супротивника, голосно проговорює ненормативну лексику.

За цілеспрямованістю виділяють: інструментальну агресію – відбувається як засіб досягнення результату: спортсмен добивається перемоги, дитина голосно вимагає від матері, щоб вона купила їй іграшку та інше; цільову (мотиваційну) – виражається в діях, метою яких є заподіяння шкоди об'єкту агресії [1, с. 117].

За відкритості проявів існує: пряма агресія – направляється безпосередньо на об'єкт, що викликає роздратування, тривогу або збудження: відкрите хамство, застосування фізичної сили або погрози розправи та інше; непряма агресія – дії, спрямовані на іншу особу, хоч якось пов'язані з кривдником (наприклад, коли несправедливо покараний вчителем школяр б'є учительського улюбленця) або ні на кого не направлені (кидання предметів на підлогу, тупання ногами).

Така класифікація має практичну цінність, оскільки людина зазвичай проявляє відразу кілька видів агресії, причому вони постійно змінюються, переходячи одна в одну. Таким чином, узагальнюючи всі перераховані класифікації, можна говорити про те, що до будь-якого прояву агресії ведуть такі фактори, як ситуація і подразники, вік, індивідуальні особливості, зовнішні фізичні та соціальні умови. Агресія як внутрішня спонукальна тенденція – це невід'ємна частина особистісної динаміки, тобто агресивна поведінка особистості це будь-які дії з вираженим мотивом домінування. Агресивність людини та її схильність до агресивної поведінки істотно детермінуються особливостями її індивідуального розвитку. Але вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки особистості, на думку більшості дослідників даного питання, грає її безпосереднє соціальне оточення.

Найвідоміші теорії міжособистісної агресії: теорія потягів, теорія соціального научіння, теорія Л. Берковіца та фрустраційна теорія агресії.

Теорія потягів. З. Фрейд увів у свою теорію поняття самостійного агресивного потягу – «потягу до смерті». Розглядаючи питання запобігання конфліктам, він указував на непоборне інстинктивне прагнення людини до руйнування. На думку фундатора психоаналізу, завдяки суспільному прогресу цьому антисоціальному прагненню можна лише надати більш адекватної й нешкідливої форми розрядки.

Схожої концепції дотримувався і К. Лоренц. Він стверджував, що в організмі тварин і людини постійно накопичується енергія агресивного потягу, причому накопичення відбувається доти, доки в результаті впливу відповідного пускового подразника, ця енергія не розрядиться [2].

Фрустраційна теорія агресії. Фрустрація це психічний стан, що виникає внаслідок постановки реальної або уявної перешкоди на шляху досягнення мети. Виявляється фрустрація у відчутті гнітючого напруження, тривоги, відчаю, гніву. Згідно з цією теорією, агресія – результат фрустрацій, розчарування внаслідок неможливості подолання перешкод, перепон, які

виникають на шляху цілеспрямованих дій суб'єкта. Д. Доллард і Н. Міллер у 1939 р. висунули положення, згідно з яким індивід, якому заважають діяти, відчуває тим більше розчарування і фрустрацію, чим сильніше він прагне до досягнення мети. Його реакція на перешкоди набирає форми агресивних дій щодо того об'єкта (суб'єкта), котрий чинить йому перепони.

Отже, фрустраційні теорії агресії (Д. Доллард, Л. Берковіц та ін.) розглядають агресію як наслідок фрустрації, тобто перешкоди, що виникає на шляху цілеспрямованої дії людини або досягнення індивідом цільового стану. Л. Берковіц, відповідаючи на запитання про причини агресії, між поняттями фрустрації і агресії ставить проміжне поняття відповідних умов середовища або сигналів, що викликають агресію. Отже, фрустрація не завжди й не відразу призводить до агресії, вона пробуджує в людини стан емоційної активації, а саме гнів, який готує підґрунтя для агресивної поведінки. Водночас ця поведінка можлива тільки тоді, коли в ситуації будуть наявні сигнальні стимули, котрі мають агресивне забарвлення. Таким чином, акт агресії має два джерела: гнів, що виник у індивіда, та сигнали. Л. Берковіц разом з колегами провів цілу низку експериментів, один з яких отримав назву ефекту зброї. Йдеться про те, що в результаті життєвого досвіду окремі об'єкти (сигнали агресії) асоціюються в людини з агресією.

Теорія соціального научіння. А. Бандура головним джерелом агресії вважає научіння через спостереження за зразком. На його думку, більшість особливостей нашої поведінки розвивається в основному шляхом наслідування моделей.

А. Бандура вважає, що ми навчаємося агресії не лише тому, що це може бути корисним, а і переймаємо її як модель поведінки, спостерігаючи за іншими людьми. Тобто зрозуміти й дослідити агресію можна, якщо підійти до неї не з погляду фрустраційних умов і покарань, а з погляду заохочувальних її наслідків. Отже, сутність теорії соціального научіння стосовно агресії полягає в тому, що людина засвоює агресивну манеру поведінки так само, як і більшість соціальних навичок, спостерігаючи за діями оточення, імітуючи ці дії, зауважуючи наслідки цих дій, під впливом винагород і покарань. Агресивній поведінці можна навчитися шляхом інструментального обумовлювання й моделювання, перебуваючи під впливом випадкового оточення [5].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу проблеми агресивної поведінки у взаєминах особистості визначено що, поняття «агресія» використовується в різних значеннях. Агресія це системна, соціально-психологічна властивість, яка формується у процесі соціалізації людини. Як і будь-яка інша властивість вона має різні ступені вираженості, від майже повної відсутності до надмірного розвитку.

З'ясовано, що агресивність людини та її схильність до агресивної поведінки істотно детермінуються особливостями її індивідуального розвитку. Але вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки особистості, на думку більшості дослідників даного питання, грає її безпосереднє соціальне оточення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берковиц Л. Агресія: причини, наслідки і контроль. – СПб.: Працм-Евразіа, 2002. – 236 с.
2. Берон Р. Агресія / Р. Берон, Д. Річардсон – СПб.: Питер, 2000. – 336 с.
3. Дорошенко В.Д. Корекція агресивної поведінки / В.Д. Дорошенко // Практична психологія і соціальна робота. - 2010. - №5. – С. 11-17.
4. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии: Пер. с англ. / Б. Крэйхи – СПб.: питер, 2003. – 336 с.
5. Реан А.А. Агресія та агресивність особистості / А.А. Реан // Психологічний журнал. – 1996. - № 5. – С. 3-18.

ГРИБ Ю.

студентка 2 курсу,

ОС «Магістр»,

спеціальності «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент, Соломка Едуард Тіберійович.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ НА АГРЕСИВНІСТЬ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.

У статті описано психологічні особливості впливу самооцінки на рівень агресивності у юнацькому віці. Проводиться теоретичний аналіз походження агресії, виявлення причин та специфіки її прояву, поняття самооцінки та її видів, вплив самооцінки на агресивності та їх взаємодія, класифікація видів агресії та описується різниця між «агресією», «агресивністю» та «агресивною поведінкою».

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, самооцінка, вплив.

PSYCHOLOGICAL SPECIALTIES INJECTED SELF-ASSESSMENT ON AGGRESSIVENESS IN THE YOUTHFUL VICE.

The article describes the psychological features of the influence of self-esteem on the level of aggression in adolescence. Theoretical analysis of the origin of aggression, identifying the causes and specifics of its manifestation, the concept of self-esteem and its types, the impact of self-esteem on aggression and their interaction, classification of types of aggression and describes the difference between «aggression», «aggression» and «aggressive behavior».

Key words: aggression, aggressiveness, aggressive behavior, self-assessment, influence.

Постановка проблеми: Проблема агресії й агресивності в усі часи була актуальною та привертала до себе увагу людей та вчених. Під агресією розуміється інстинктивна індивідуальна поведінка людини, що породжує страх, лют, тощо. Це бажання та готовність до нападу або загроза завдати шкоди, вдарити. Характер агресивної поведінки багато в чому визначається особливостями формування самосвідомості та самооцінки. Самооцінка є складним особистісним утворенням і відноситься до фундаментальних властивостей особистості. У ній відбивається те, що людина дізнається про себе від інших, і її власна активність, спрямована на усвідомлення своїх дій і особистісних якостей. Деякі дослідники вважають, що самооцінка та агресивність тісно пов'язані між собою.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню самооцінки та агресивності у юнацькому віці присвячено багато теоретичних та емпіричних досліджень. Особливості самооцінки у юнацькому віці розглядаються в працях А. Адлера, К. Хорні, А. Маслоу, К. Роджерса, Л. С. Виготського, І. І. Чеснокової, М.І. Лісіної. Питання агресивності піднімалось у багатьох теоріях та напрямках зарубіжної психології: психоаналізі — Е.Фромм, М.Малер, К.Хорні, А. Адлер, З. Фрейд, у когнітивній — Д. Зільманн, Л. Берковиц, гуманістичній — А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл; у еволюційному підході — К. Лоренц; у біхевіористській — А. Басс; у теорії соціального навчання — А. Бандура та ін. Все

більша увага приділяється агресії і у вітчизняній психології. Дослідженням даної проблеми в різні роки займалися М. Д. Левітін, С. М. Сніколов, П. А. Ковалев, К. А. Тарасов, Н. В. Алікіна, Ю. В. Єгошкін, Н. А. Ратінова.

Мета статті: теоретично розглянути особливості впливу самооцінки на агресивність.

Виклад матеріалу: Тема самооцінки та агресивності завжди буде актуальною, адже ці два феномени займають велике місце у нашому житті. Агресивність ми зустрічаємо у школі, університеті, вдома, на вулиці, у громадському транспорті тощо. Деякі дослідження говорять, що самооцінка тісно пов'язана із рівнем агресивності особистості. Особливо це проявляється у юнацькому віці. Розглядаючи агресивність особистості і її прояв — агресивні дії — з різних позицій, психологи та психіатри не завжди знаходять взаєморозуміння у виділенні істотних й узагальнених категорій. Вивчення проявів агресивності як багатогранного явища в суспільстві в осіб юнацького віку є актуальним зараз, бо молоде покоління є найменш ригідним і відповідно більш динамічною частинкою суспільства [1; с. 150].

Юнаки прагнуть ще більшій самостійності, визнання власної дорослості, сили, значимості. Змінюючи оточення, вступаючи в університет, переїжджаючи від батьків, юнаки починають новий етап життя, однак їх нестійке соціально-економічне становище зумовлює ризик зростання різноманітних викривлень

у його індивідуальному розвитку та поведінці [7; с. 256].

Уявлення юнаків про себе виявляється у такому особистісному утворенні як самооцінка. Вона формується на основі зовнішніх оцінок: батьків, однолітків, референтних груп. Дуже складний процес формування самооцінки для юнаків створює багато труднощів. У більшості випадків прояв цих труднощів проявляється в агресивній поведінці підлітків.

У сучасній психології вивчення самооцінки вводиться в рамки більш широкої конструкції, що називають «Я–концепцією». Описову складову «Я–концепції» називають ще «образом Я» або «картиною Я». Складову, пов'язану з відношенням до себе або до окремим своїм якостям, називають самооцінкою чи прийняттям себе.

Становлення самооцінки психологи пов'язують з проявом у людини таких почуттів як компетентність, власна гідність, впевненість у собі, з розвитком потреби у знаннях. Психологи розглядають самооцінку як психічну систему, яка функціонує на різних рівнях. Людина виступає для самого себе як особливий об'єкт пізнання. Пізнання себе включено в ще більш широкий процес пізнання зовнішнього світу і здійснюється у неперервному взаємовідношенні людини зі світом.

Самооцінка буває адекватною, завищеною і заниженою. При серйозних відхиленнях від адекватної самооцінки особистість зазвичай відчуває психологічний дискомфорт і внутрішні конфлікти. При тому, людина часто не усвідомлює дійсних причин цих явищ і шукає причини поза себе [9, с. 128].

При завищеній самооцінці людина має таке уявлення про себе, що особистість набуває комплекс вищості «я найбільш правильний», або комплекс «я краще всіх»; має ідеалізоване уявлення: про себе, про свої здібності і можливості, про своє значення для справи і для оточуючих людей (прагнучи жити відповідно до цього ідеального «Я», часто породжує нічим не виправдані претензії очікування домагання з іншими людьми; адже, як говорив Ф. Ларошфуко, нема кращого способу потрапити в халепу, ніж вважати себе кращим за інших).

При явно заниженій самооцінці людина невпевнена в собі, сором'язлива, нерішуча, надмірно обережна; більш гостро потребує підтримки і схвалення оточуючих, залежить від них; конформна, легко піддається впливу інших людей; страждаючи комплексом неповноцінності, прагне самоствердитися, гарячково надолужити згаяне, довести всім (і насамперед самому собі) свою значимість; ставить перед собою більш низькі цілі, ніж може досягти; перебільшує роль неприємностей у своєму житті; дуже вимогливий до себе і оточуючих, надмірно самокритичний, що нерідко призводить до замкнутості, заздрості, підозрілості, мстивості і навіть жорстокості; стає часто занудою, доводить оточуючих дрібницями, викликаючи конфлікти як у сім'ї, так і на роботі; має характерний зовнішній вигляд: голова трохи втягнута в плечі, нерішуча хода, при розмові часто очі відводить убік [9, с. 128].

Адекватність самооцінки визначається співвідношенням двох протилежних психічних процесів в людині:

— пізнавального, сприяє адекватності;

— захисного, що діє в напрямку, зворотному дійсності [10].

Що стосується поняття «агресія», то в сучасній психологічній літературі цей термін визначається як форма поведінки, спрямована на завдання фізичної чи психологічної шкоди, збитку живим істотам, аж до їх повного знищення або на руйнування неживих предметів [2; с. 243].

«Агресивність» розглядається як окремий феномен, що є похідним по відношенню до агресії. Агресивність є властивістю психіки, і по відношенню до поведінки виступає як явище психіки, що пояснює ступінь прояву агресії в поведінці. Це внутрішня готовність індивіда до агресивних дій [3; с. 111].

Становлення «агресивної поведінки» — довгий і складний процес, на який впливає багато факторів: сім'я, однолітки, ЗМІ.

Агресивна поведінка має такі пояснення свого походження, як:

1) біологічне — своєрідне відстоювання своєї території;

2) психологічне — агресія може бути наслідком блокування на шляху до мети;

3) соціологічне — розвиток агресивної поведінки пов'язаний з ініціацією;

4) генетичне пояснення — агресія, як вроджена властивість [1; с. 162].

Повертаючись до «агресії», варто виділити такі її види:

— пряма агресія — така, яка спрямована на якийсь конкретний об'єкт, людину чи групу людей.

— непряма агресія — це та, що опосередковано спрямована на іншу людину або ні на кого не спрямована. Ще агресію поділяють на фізичну і вербальну [2; 123].

За думкою дослідників, рівень самооцінки тісно пов'язаний із рівнем агресивності та може впливати на нього. Самооцінка є центральною ланкою довільної саморегуляції, визначає напрямок і рівень активності людини, її відношення до світу, до людей, до самої себе. Вміння оцінювати себе закладаються в ранньому дитинстві, а розвиток і вдосконалення, відбувається протягом всього життя людини. Самооцінка є важливим регулятором поведінки людини, від неї залежать взаємовідносини з оточуючими, критичність і вимогливість до себе, ставлення до своїх успіхів і невдач [6; 172].

Розглядаючи взаємозв'язок самооцінки та рівня агресивності слід згадати і про дослідження А. А. Ренана, котрий довів, що рівень фізичної агресії корелює з рівнем загальної самооцінки особистості. Тобто, чим вища самооцінка, тим більше виражена схильність до проявлення фізичної агресії.

Таким чином, опозиційна манера поведінки, що направлена проти авторитетної особистості та правил характерна для осіб з високою самооцінкою. Вербальна агресія корелює з різними аспектами самооцінки особистості. Як і у випадку з негативізмом, високий рівень вербальної агресії спостерігається у тих осіб, які мають високий рівень самооцінки та виражені лідерські якості [2; с. 15].

У роботах Р. Берона, Д. Зілманна, Дж. Карсліта,

Ч. Мюллера та інших представлена ідея про те, що агресія ніколи не виникає у вакуумі та її існування багато в чому зумовлене певними аспектами оточуючого середовища. До того ж, деякі дослідники доходять висновку, що наявність стресору, як середовищного, так і міжособистісного, ще не є достатньою підставою для виникнення агресивної поведінки. Зокрема Ч. Мюллер вважає, що велика кількість стресорів середовища викликають стан емоційного збудження, яке може виступати в ролі генералізуючого мотиву подальшої поведінки [4, с. 136].

На думку Єніколопова С.Н., агресивність безпосередньо пов'язана з «Я–концепцією» особистості. Тому деякі психологи визначають агресивність як

«особистісну характеристику, набуту та зафіксовану в процесі розвитку особистості» [5, с. 42].

Висновки. Агресивність — це властивість психіки, невід'ємна частина людської життєдіяльності. І самооцінка може впливати на агресивність, бо остання безпосередньо залежить від рівня самооцінки. Чим більший рівень самооцінки, тим вище показники загальної агресії і її складових. Згідно із тим, рівень самооцінки впливає на рівень агресивності особистості. За думками дослідників, агресивність безпосередньо пов'язана з «Я–концепцією» особистості, і також агресія ніколи не виникає у вакуумі та її існування багато в чому зумовлене певними аспектами оточуючого середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берковиц Л. Агресія: причини, наслідки і контроль / Л. Берковець СПб.: прайм— ЄВРОЗНАК, 2002. 512с.
2. Берон Р. Агресія /Л. Берон СПб.: Пітер Пресс, 2001. 562с
3. Басс А. Психологія агресії / А. Басс// Питання психології. — 1967. — №3.
4. Гиренко С.П. Агресивна поведінка особистості в конфлікті / С. Гиренко // Вісник Харківського університету. Серія «Психологія». — 2000. — № 472. — С. 49—51.
5. Еніколопов С.Н. Некоторые проблемы психологии агрессивного поведения детей / С.Н. Еніколопов // Социал. и клин. психиатрия. — 2002. — №2. — С. 40—45.
6. Захарова А. В. Психологія формування самооцінки / А. Захарова Мінськ, 1993. 276с.
7. Забродський М. «Основи вікової психології», / М. Забродський Тернопіль, Навчальна книга — Богдан, 2003р.
8. Райс Ф. Психологія підліткового і юнацького віку пер. з англ. / Ф. Райс — СПб.: Пітер 2000. — 656 с.
9. Реан А. А. Агресія й агресивність особистості / А. А. Реан. — СПб.: Речь, 1996. — 39 с
10. Скрипченко О., Долінська Л., Огороднійчук З. Загальна психологія: Навчальний посібник / За ред. О.Скрипченко, Л.Долінська, З. Огороднійчук та ін. — К.: «А.П.Н.», 1999. — 463 с.
11. Самооцінка личности: [Електронний ресурс] // PSYERA — гуманитарно-правовий портал — Режим доступу к статье: <http://psyera.ru/samoocenka-lichnosti-64.htm>

ГРИЦАК ЄВГЕНІЯ

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Розкрито поняття самооцінки. Розглянуто основні види самооцінки. Проаналізовані фактори, які впливають на формування самооцінки. Описані особливості формування самооцінки старшокласників.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-ASSESSMENT FORMATION OF YOUNG AGE

The concept of self-esteem is revealed. The main types of self-esteem are considered. The factors influencing the formation of self-esteem are analyzed. Features of formation of self-estimation of senior pupils are described.

Актуальність теми. Основним інтеграційним ядром індивідуальності є самооцінка особистості, яка багато в чому визначає життєві позиції старшокласника, рівень його прагнень та очікувань. Самооцінка — це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Оскільки самооцінка належить до ядра особистості, то вона виступає важливим регулятором її поведінки. Від самооцінки залежать взаємини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Ставлення людини до самої себе є однією з фундаментальних властивостей її особистості.

Мета. Теоретично проаналізувати психологічні особливості формування самооцінки старшокласників.

Основна частина. Самооцінка особистості — оцінка людиною своїх якостей, себе, рівня успішності власної діяльності, оцінки своєї особи іншими людьми, виходячи з системи цінностей людини [5]. Самооцінка — суб'єктивне утворення в людській психіці, але воно є відображенням норм і оцінок, що існують в суспільстві та в міжособистісних відносинах.

Самооцінка пов'язана з однією із центральних потреб людини — потребою в самоствердженні, із прагненням людини знайти своє місце в житті, самоствердити себе як члена суспільства в очах навколишніх і у своїх власних.

Під впливом оцінки навколишніх в особистості поступово складається власне ставлення до себе і самооцінка своєї особистості, а також окремих форм

свої активності: спілкування, поведінки, діяльності, переживань. Самооцінка, елемент самосвідомості, що характеризується емоційно насиченими оцінками самого себе як особи, власних здібностей, етичних якостей і вчинків; важливий регулятор поведінки [1].

Самооцінка визначає взаємини людини з її оточенням, її критичність, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і розвиток її особи. Самооцінка тісно пов'язана з рівнем намагаю, цілей, які людина перед собою ставить. Адекватна самооцінка дозволяє людині правильно співвідносити свої сили із завданнями різної складності і з вимогами тих, що оточують. Неадекватна (завищена або занижена) самооцінка деформує внутрішній світ особи, спотворює її мотиваційна і емоційно-вольова сфери і тим самим перешкоджає гармонійному розвитку.

Самооцінка складається, по-перше, під впливом тих оцінок, які дають людині інші люди. Людина схильна оцінювати себе так, як, на його думку, він оцінюється оточуючими. Зневага до такого роду «зовнішньої» оцінки рідко буває щирою, людина так чи інакше її враховує. По-друге, самооцінка формується в результаті зіставлення образу реального «Я» (якою людина бачить сама себе) з образом ідеального «Я» (якою людина бажає себе бачити). Високий ступінь збігу між цими утвореннями відповідає гармонійному душевному складу особи. Самооцінка залежить також від того, якою мірою людина відчуває себе такою, що належить до значущої для неї соціальної групи [2].

Самооцінка може бути адекватною і неадекватною. За адекватної самооцінки суб'єкт правильно співвідносить свої можливості і досягнення, досить критично ставиться до себе, прагне реально дивитися на свої невдачі та успіхи, намагається ставити перед собою досяжні цілі, які можна здійснити насправді. До оцінки досягнутого він підходить не тільки зі своїми мірками, але й намагається передбачити, як до цього поставляться інші люди: товариші і близькі. Іншими словами, адекватна самооцінка є підсумком постійного пошуку реального бачення себе, тобто без занадто великої переоцінки, але і без зайвої критичності щодо свого спілкування, поведінки, діяльності, переживань. Така самооцінка є найкращою для конкретних умов і ситуацій.

Але самооцінка може бути неадекватною – надмірно завищеною або занадто заниженою.

На основі неадекватно завищеної самооцінки у людини виникає неправильне уявлення про себе, ідеалізований образ власної особистості і можливостей, свої цінності для навколишніх, для загальної справи. В таких випадках людина ігнорує невдачі заради збереження звичної високої оцінки самого себе, своїх вчинків і справ. Відбувається гостре емоційне «відштовхування» усього, що порушує уявлення про себе. Сприйняття реальної дійсності спотворюється, ставлення до неї стає неадекватним – чисто емоційним. Раціональне зерно оцінки випадає повністю. Тому справедливе зауваження починає сприйматися як причіпка, а об'єктивна оцінка результатів роботи – як несправедливо занижена. Неуспіх оцінюється як наслідок

док чийогось підступу або несприятливо сформованих обставин, в жодній мірі не залежних від дій самої особистості.

Людина з завищеною неадекватною самооцінкою не бажає визнавати, що все це – наслідок власних помилок, ліні, недостатності знань, здібностей або неправильної поведінки. Виникає важкий емоційний стан – ефект неадекватності, головною причиною якого є стійкість сформованого стереотипу завищеної оцінки своєї особистості. Якщо ж висока самооцінка пластична, змінюється відповідно до реального стану справ – збільшується при успіху і знижується при невдачі, то це може сприяти розвитку особистості, тому що вона змушена докладати максимум зусиль для досягнення поставлених цілей, розвивати власні здібності і волю.

Самооцінка може бути і заниженою, тобто нижче реальних можливостей особистості. Зазвичай це призводить до невпевненості в собі, боязкості, неможливості реалізувати свої здібності. Такі люди не ставлять перед собою мети, яку важко досягти, обмежуються вирішенням повсякденних завдань, занадто критичні до себе. Низька самооцінка може призвести до виникнення комплексу меншовартості.

Занадто висока або занадто низька самооцінки порушують процес саморегуляції, спотворюють самоконтроль.

Формування самооцінки. По-перше, важливу роль у її формуванні відіграє співставлення образу реального «Я» (яким я себе уявляю) з образом ідеального «Я» (з уявленням про те, якою б людина хотіла бути). Таку концепцію заснував та широко розробив Карл Роджерс в рамках свого гуманістичного підходу. В основі особистості, за цим підходом, лежать дві найголовніші потреби людини: потреба у схваленні себе іншими та потреба у самосхваленні, яке забезпечується самооцінкою. Якщо людина в реальності досягає характеристик, що визначають для неї ідеальний «образ Я», вона повинна мати високу самооцінку. Якщо ж людина відчуває великий розрив між цими характеристиками і реальністю своїх досягнень, її самооцінка буде низькою. Ці дві концепції «Я» – «Я-реальне» та «Я-ідеальне» настільки важливі, що психологічні проблеми можуть спричинятися їх співвідношенням. Нормально, якщо ідеальне уявлення про себе набагато відрізняється від реального, його можна досягнути. Але коли ідеальне «Я» нереалістично досконале і людина знає, що його неможливо досягнути, це призводить до високої тривожності [10].

Отже, чим більша розбіжність між «Я» реальним та ідеальним, тим нижча самооцінка особистості і навпаки.

Другий погляд на природу самооцінки полягає в тому, що людина оцінює успішність своїх дій та проявів крізь призму власної ідентичності. Вона відчуває задоволення не від того, що робить добре, а від того, що обрала визначену справу і саме її робить добре [4].

Якщо наш погляд на себе не є контрентним (схожим на те, як ми діємо, думаємо та відчуваємо), ми розвиваємо викривлене уявлення про себе.

Отже, самооцінка формується під впливом успіху у тій сфері, яка для особистості займає впливове місце в системі цінностей. Для різних вікових етапів,

в різних ситуаціях цінності можуть бути різними.

Третій фактор, важливий для формування самооцінки, пов'язаний з інтеріоризацією соціальних реакцій на людину. Людина схильна оцінювати себе так, як, на її думку, її оцінюють інші.

Отже, потреба особистості у схваленні себе іншими та у самосхваленні, призводить до рефлексії оцінок власних та сторонніх, порівняння досягнень, накопичення досвіду.

Реагуючи певним чином на наші дії (схвалення-заохочення чи несхвалення-покарання), батьки, вчителі, вихователі створюють умови гідності «Я» дитини. Вони показують, коли дитина веде себе «гідно» чи «негідно» до інших встановлених вимог. Вона інтеріоризує багато таких стандартів поведінки і сприймає себе позитивно лише у разі дії згідно з встановленими правилами. Пізніше власні внутрішні відчуття, які не узгоджуються з системою умов для позитивного «Я-образу» витісняються, а отже заважають подальшому позитивному розвитку. Роджерс наполягає на тому, що умовою позитивної самооцінки є обов'язкове усвідомлення та викриття усіх заперечуваних відчуттів та досвідів людини. Тільки так ми можемо сприймати себе такими, якими ми є, одночасно постійно намагаючись бути кращими [3].

Фактором формування адекватної самооцінки учнів старших класів є конкретна соціальна ситуація, яка, з одного боку, визначається навчально-виховною роботою учителя з учнями (цілеспрямованість, організація оціночної діяльності, перехід від стимулювання оцінки дій і вчинків учнів до оцінки внутрішнього стану і моральних якостей, наявність в класі доброзичливості, турботи, розуміння), а з іншого боку — місцем учня в системі неофіційних стосунків шкільного класу як колективу.

Для формування адекватної самооцінки також має значення зміст міжособистісних стосунків у шкільному колективі, його згуртованість на основі ціннісно-орієнтаційної єдності [2].

При організації оціночної діяльності в процесі навчання перш за все повинні бути передбачені методичні прийоми, що сприятимуть усвідомленню кожним учнем, що і як він робить на уроці на тлі емоційної насиченості навчального процесу і стимулювання самостійності, які також би сприяли усвідомленню, як позитивних, так і негативних особистісних якостей школярів, що сприяють або перешкоджають успішно-

сті навчально-пізнавальної діяльності кожного, і, нарешті, стимулюють узагальнений самоаналіз власної навчальної діяльності.

На стані проектування процесу міжособистісного спілкування головну увагу слід приділити забезпеченню суспільно значущої мотивації вибору однієї діяльності для спільної діяльності; це стимулює кожного школяра до об'єктивної оцінки тих, хто поруч з ним, разом з тим створює сприятливі умови для організації педагогом емоційного передбачення дітьми результатів їхньої діяльності для однокласників і власне для себе.

У зв'язку з цим варто зазначити залежність процесу формування адекватної самооцінки від стилю керівництва виховним процесом.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу психологічних особливостей формування самооцінки визначено, що у процесі формування єдиної самооцінки особистості провідна роль належить її раціональному компоненту. Саме на основі самоаналізу відбувається немовби виявлення недостатньо чітких компонентів самооцінки та їх переведення зі сфери неусвідомлюваного в сферу свідомого. Самооцінка формується за більш або менш активної участі самої особистості та відображає якісну специфіку її психічного світу, не збігаючись іноді в деяких елементах, а зрідка й повністю, з об'єктивною оцінкою особистості; її адекватність, істинність, логічність і послідовність установлюються на основі реальних проявів особистості в діяльності, поведінці. На кожному конкретному етапі розвитку особистості самооцінка, з одного боку відображає рівень розвитку самопізнання та емоційно-ціннісного ставлення до себе, з іншого — є важливою внутрішньою умовою їхнього розвитку.

Визначено, що на різних стадіях розвитку особистості самооцінка проявляється та формується неоднаково.

Таким чином, з самого початку свого виникнення самооцінка існує в структурі регуляції поведінки. Людина не завжди усвідомлює її присутність, але саме вона є основою порівняння себе і своїх можливостей з тими вимогами та завданнями, що висувуються різними ситуаціями соціальної взаємодії. Самооцінка надає специфічної спрямованості всьому процесові саморегулювання поведінки. Результат цього процесу прямо співвідноситься з адекватністю стійкістю й глибиною самооцінки. Тільки високий рівень розвитку цих властивостей та їх інтеграція забезпечують здійснення саморегулювання на адекватному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. / Ананьев Б.Г. — Л., 1978.
2. Балютіна К. Засоби формування у школярів самооцінних суджень / Балютіна К. // Початкова школа. — 2004. — № 7. — С. 25-26
3. Белобрикіна О.А. Вплив соціального оточення на розвиток самооцінки / Белобрикіна О.А. // «Питання психології». — 2001. — № 4.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. / Божович Л.И. — М., 1968.
5. Бороздина Л. В. Что такое самооценка? / Бороздина Л. В. // Психологический журнал — 1992. — Т. 13. — №4. — С. 99 — 100.
6. Дубровина И.В. Возрастные особенности психического развития детей. / Дубровина И.В., Лисина М.И. — М.: АПН СССР, 1982. — 164 с.
7. Липкина А.И. Самооценка школьника. / Липкина А.И. — М., 1980.
8. Липкина А.И. Самооценка школьника. / Липкина А.И. — М.: Знание, 1976. — 64с.
9. Сердюк Л. Форми особистісного самовираження сучасних старшокласників / Сердюк Л. // Педагогіка і психологія. — 2001. — № 1. — С. 67-72.
10. Татенко В.А. Шляхи формування особистості учня. / Татенко В.А — К., 1985.

ГУДАШ ОЛЕНА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Соломка Едуард Тіберійович.

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА КОНФЛІКТНУ ПОВЕДІНКУ

У статті визначено поняття конфлікту та конфліктної поведінки особистості. Проаналізовано основні підходи щодо дослідження конфлікту та стратегій виходу із конфліктних ситуацій. Встановлено, що на конфліктну поведінку може впливати емоційний інтелект. Розглянуто поняття та основні підходи щодо вивчення емоційного інтелекту особистості.

THEORETICAL STUDY OF THE INFLUENCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON CONFLICT BEHAVIOR

The article defines the concept of conflict and conflicting behavior of the individual. The main approaches to the study of conflict and strategies for overcoming conflict situations are analyzed. It has been established that conflict behavior can be influenced by emotional intelligence. The concepts and basic approaches to the study of emotional intelligence of the individual are considered.

Актуальність. У сучасному суспільстві виразною є тенденція до збільшення кількості конфліктних ситуацій у різних сферах людського буття. Як найважливіше джерело соціальних змін, вони посідають одне з визначальних місць серед типів міжособистісної взаємодії. Громадське життя не може існувати без зіткнення ідей, життєвих позицій, цілей як окремих людей, так і малих та великих колективів. Постійно виникають розбіжності думок і різного роду суперечності, що не рідко переростають у конфлікти.

Дослідженню конфліктів, причин їх виникнення присвячена значна кількість праць учених різних напрямів: філософів, управлінців, соціологів, політологів. Оскільки вони є важливою детермінантою людської активності, безумовно, давно звернули на себе увагу психологів. Зокрема, велика кількість досліджень присвячена вивченню детермінатів виникнення конфліктів. Серед чинників виникнення конфліктів провідними є емоційні. Також, на конфліктну поведінку може впливати емоційний інтелект.

Проблема дослідження впливу емоційного інтелекту на конфліктну поведінку на даний час не вивчена, тому дане дослідження є актуальним.

Мета. Теоретично проаналізувати психологічні особливості впливу емоційного інтелекту на конфліктну поведінку.

Основна частина.

Аналіз сучасних досліджень дозволяє розглядати конфлікт як рушійну силу розвитку особистості, як результат взаємодії суб'єктивних і об'єктивних детермінант (О.Ф.Бондаренко, Ф.М.Бородкін, Ф.Є.Василук, Н.В.Гришина, Р.Дарендорф, М.Дойч, О.О.Єршов, А.Т.Ішмуратов, Л.М.Карамушка, Л.Козер, І.Н.Коряк, К.Левін, Г.В.Ложкін, Е.Мейо, Т.Парсонс, Л.О.Петровська, М.І.Пірен, К.К.Платонов, Н.І.Пов'якель, К.Хорні, З.Фройд) та засвідчує необхідність більш детального розгляду власне проблеми конфлікту, конфліктних форм поведінки, їх психологічної сутності та умов детермінації [2].

Важливу роль у виникненні конфліктів відіграє стан задоволеності потреб у безпеці, визнанні, іденти-

чності та свободі. Теоретичне визнання потреб як причин конфліктів має безпосереднє значення для їхнього вирішення. Отже, постає можливість суттєво розширити діапазон стратегій в управлінні конфліктними ситуаціями. Становлення конфліктологічної парадигми в теорії конфліктів ґрунтується на позитивно-функціональній ролі конфлікту в гармонізації соціальних стосунків і принциповій можливості управління ними [4].

Визначення сутності конфлікту залежить від тлумачення детермінації психіки людини, зокрема її поведінки. Поведінка в конфлікті може змінюватися залежно від ситуації, у якій відбувається конфлікт, індивідуальних якостей опонента й усвідомлення особистістю власних можливостей. Учені застосовують різні підходи до визначення й розмежування понять «конфліктна поведінка» і «поведінка у конфлікті», які не є тотожними. Тлумачення конфлікту як інтерсуб'єктивного феномену акцентує на внутрішньому баченні реальної ситуації.

Поняття стилю, стратегії поведінки в конфлікті визначено в роботах Р. Мертона, Д. Смелсера, Д. Скотт, Л. Сохань як найтипівіші способи діяльності особистості в конфліктній ситуації шляхом реалізації внутрішніх мотивів. Таким чином, стратегія поведінки індивіда формується на підставі типу особистості. Дослідження О. Анцупова, М. Боришевського, Н. Гришиної, Є. Єгорова, С. Єреніна, О. Журавльова, В. Кушнірука, Г. Ложкіна, О. Шилова пов'язані саме з вивченням характеристик учасників конфліктної взаємодії, типології психологічних особливостей поведінки особистостей у конфлікті. Стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається тим, як людина прагне задовольнити власні інтереси (діючи пасивно чи активно) й інтереси іншої сторони (діючи спільно чи індивідуально). Відповідно до моделі Томаса-Кілмена виокремлюють п'ять основних стратегій поведінки особистості в конфлікті: конкуренція, співробітництво, уникнення, пристосування та компроміс.

Представники організаційного підходу вважають, що кожен із перелічених стилів ефективний лише

за певних умов, жоден із них не можна вважати найкращим. Оптимальний підхід залежить від конкретної ситуації та особистісних особливостей учасників конфлікту. Звичайно, природним є прагнення особистості віддавати перевагу якомусь одному стилю, однак таке прагнення може обмежити можливості прийнятного виходу з конфлікту. Якщо відчувається дискомфорт у разі застосування якогось зі стилів, можна змінити його, що сприятиме поліпшенню стосунків з людьми й особистісному зростанню.

Стиль поведінки в конфліктній ситуації має вирішальне значення для подальшого розвитку та завершення конфлікту. Дослідник К. Томас визначає умови продуктивного завершення конфліктної взаємодії: 1) адекватна оцінка заходу, завдяки якому особистість прагне задовольнити власні інтереси й інтереси іншої сторони; 2) усвідомлення доцільності обраного способу поведінки відповідно до конкретної ситуації; 3) урахування сили опонента, влади, яку він має; 4) правильне визначення джерела конфлікту; 5) об'єктивне встановлення характеру взаємин з іншою стороною; 6) урахування власних особистісних властивостей та особливостей опонента. Дотримання цих умов, на думку К. Томаса, сприяє вияву позитивних аспектів конфлікту: учасники отримують інформацію про навколишнє соціальне середовище, підтримується баланс влади та соціального контролю, встановлюються нормативні та фізичні межі груп [4].

Характер поведінки людини у конфлікті залежить як від об'єктивних умов протікання конфлікту, зокрема сили сторін, наявності в них союзників, сил підтримки, матеріальних та інших ресурсів, якими володіють сторони конфлікту, співвідношення сил тощо, так і від соціальних характеристик учасників конфлікту [1].

Проведений аналіз психологічної літератури щодо причин виникнення конфліктних форм поведінки свідчить, що в конфлікти з оточуючими вступають, перш за все, люди з негнучким, ригідним характером, ті, хто не адекватно сприймає інші альтернативні форми поведінки, що є протилежними до їхніх принципів і ціннісних критеріїв. Як правило, такі люди інертні, повільно звикають до нової обстановки, мало спілкуються, вкрай егоцентричні і не визнають компромісів. Водночас, протилежною властивістю є емпатія. Встановлено, що емпатійні люди, які вміють враховувати думку інших, привітливі, оптимістичні, сердечні, емоційні, менше вступають у конфлікти. Ще однією причиною конфліктних форм поведінки може бути стійке прагнення до визнання та поваги оточуючих, прагнення посідати більш престижне і впливовіше місце в групі. Така людина вважає себе головною у всьому, зазвичай не рахується з іншими.

Вивчення психологічної літератури дає підстави для виявлення різних підходів науковців до обґрунтування чинників впливу на виникнення і розвитку конфліктних форм поведінки, а саме: соціально-психологічних (об'єктивних) та індивідуально-психологічних (суб'єктивних) детермінант (Н.В.Грішина); внутрішніх і зовнішніх суперечностей (Л.І.Божович); впливу психологічних властивостей особистості, що акумулюються природними задатками індивіда, його соціальним досвідом й обумовлюються взаємодією

суб'єктивних і об'єктивних чинників (Л.О.Петровська, Н.І.Пов'якель) [2].

На конфліктну поведінку особистості може впливати емоційний інтелект, який проявляється у здатності розуміння власних емоцій, емоцій інших людей, в умінні керувати емоціями.

Аналіз наукових підходів американських вчених до вивчення та трактування феномену емоційного інтелекту, його концептуального оформлення, дозволяє констатувати відсутність однозначного розуміння його природи і сутнісних ознак.

Серед сучасних теорій емоційного інтелекту в зарубіжній психології базовими вважаються три, які різняться між собою розробленими моделями-структурами емоційного інтелекту і відповідно методиками його вимірювання:

Емоційний інтелект як модель когнітивних здібностей (Дж. Мейер, Д. Карузо, П. Селовей);

Емоційний інтелект як мішана модель, що об'єднує когнітивні здібності і особистісні якості (Д. Гоулман).

Емоційний інтелект як мішана модель, що об'єднує некогнітивні здібності і є особистісною якістю (характеристикою) (Р. Бар-Он).

У межах моделі здібностей емоційний інтелект тлумачиться як сукупність когнітивних здібностей, що забезпечують переробку емоційної інформації (про власні емоції та емоції оточуючих). Емоційний інтелект як здібність відносять до традиційної психології інтелекту, тому для його вимірювання використовуються класичні інтелектуальні тести.

Відповідно до мішаної моделі емоційний інтелект інтерпретується як складне психічне утворення, що об'єднує когнітивні здібності і особистісні якості. Наявність в структурі емоційного інтелекту особистісних якостей допомагає людині адаптуватися до різних життєвих ситуацій.

Аналіз літератури засвідчує, що мішані моделі емоційного інтелекту підлягають критиці із-за наявності в їх структурі занадто різнопланових особистісних характеристик, які не є рядоположними.

Відповідно до третього підходу емоційний інтелект – особистісна якість, яка вимірюється за допомогою опитувальників.

Проблема єдності емоційної і когнітивної сфер психіки була в центрі уваги і відомих вітчизняних психологів радянського періоду. Це передусім класичні праці Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва (1975) та ін. Так, Л. Виготський у 30-х роках минулого століття зробив ряд висновків, щодо взаємозв'язку емоцій та інтелекту, які стали підґрунтям для подальшого дослідження цієї проблеми. Зокрема це висновки про інтелектуальну опосередкованість більшої частини емоцій; про закономірний зв'язок між емоційними і інтелектуальними процесами, що існує у вигляді «динамічної смислової системи», яка об'єднує і пов'язує розвиток мислення з розвитком емоцій; про регуляторну роль емоцій в мисленнєвих процесах та їх мотивації.

Емоційність і афективність, за С. Рубінштейном, є специфічними пізнавальними процесами, а тому вони ніяк не можуть протиставлятися інтелектуаль-

ним пізнавальним процесам як зовнішні протилежності, що виключають один одного. Акцентуючи на підсилюючій ролі емоцій в інтелектуальній діяльності, вчений, разом з тим, зазначає, що гіперінтенсивне емоційне збудження у формі афекту здатне гальмувати пізнавальний процес в наслідок виникнення непередбачуваної поведінки.

На думку С. Рубінштейна, «в дійсності потрібно говорити не просто про єдність емоцій і інтелекту у житті людини, а про єдність емоційного, або афективного, і інтелектуального в середині самих емоцій, так само як і в середині самого інтелекту»).

О. Леонт'єв довів своїми дослідженнями роль регулятивної функції афектів, емоцій в мисленнєвій діяльності.

Отже, взаємозв'язок інтелектуальної й емоційно-афективної сфер психіки як феномен займав одне із центральних місць в дослідженнях вітчизняних вчених-психологів ще за радянських часів [3].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу

проблеми психологічних особливостей впливу емоційного інтелекту на конфліктну поведінку визначено, що конфлікт це особливий вид взаємодії, в основі якого лежать протилежні і несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп, які супроводжуються негативними психологічними проявами.

З'ясовано, що поведінка особистості в конфлікті зумовлена як зовнішніми чинниками, так і внутрішніми, тобто безпосередньо залежить від індивідуальних якостей суб'єкта конфліктної взаємодії, усвідомлення ним власних можливостей.

Виявлено, що розуміння феномену емоційного інтелекту виявляється у складності досліджуваного феномена як особистісного інтегрованого утворення, що об'єднує за канонами традиційної психології протилежні сфери людської психіки, функціонування яких досліджувалось ізольовано.

Визначено, що поняття «емоційний інтелект» є новим у науковому тезаурусі, сутність і зміст якого не набули єдиної, загально визнаної і науково обґрунтованої інтерпретації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабаян Ю.О. Гендерні особливості конфліктної поведінки в юнацькому віці/ Бабаян Ю.О., Скачко І.В. // Актуальні проблеми психології, 2015. – Т. 7, Вип. 38. – С. 39-48.
2. Котлова Л.О. Психологічні особливості конфліктних форм поведінки студентів та їх особистісного статусу / Л.О.Котлова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: // 36. наук. Праць. – Випуск 32 / Редкол.: В.І.Шахов та ін.. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – С. 444 – 450.
3. Ракітянська Л. Сутність та зміст поняття «емоційний інтелект» / Ракітянська Л. // Педагогічний процес: теорія і практика (серія: педагогіка) № 4 (63), 2018. – С. 35-42.
4. Романенко О. В. Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях осіб із різним рівнем тривожності / Романенко О. В., Лукашенко М. Ю. // Юридична психологія. 2017, № 2 (21). – С. 21-29.

ДЕРЕНІВСЬКИЙ ВАСИЛЬ

студент 2 курсу

ОС «Магістр»

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент Синишина Вікторія Михайлівна.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕГОЦЕНТРИЗМУ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

У статті розглядається суть поняття «еґоцентризм», його структура. Особлива увага приділена розмежуванню еґоцентризму та еґоїзму. Окреслено вклад зарубіжних та вітчизняних психологів у розвиток вчень про еґоцентризм. Описано чинники формування еґоцентризму у молодших школярів. В статті науково підтверджено необхідність децентралізації особистості, оскільки еґоцентризм формує внутрішню тривожність та ситуативну тривожність при конфліктному спілкуванні і яскраво виражає неблагополуччя особистості та формує спотворене сприйняття дійсності, неадекватність світосприйняття.

The article considers the essence of the concept of "egocentrism", its structure. Particular attention is paid to the distinction between egocentrism and selfishness. The contribution of foreign and domestic psychologists to the development of the doctrine of egocentrism is outlined. The factors of egocentrism formation in junior schoolchildren are described. The article scientifically confirms the need for decentralization of personality, as egocentrism forms internal anxiety and situational anxiety in conflict communication and clearly expresses the unhappiness of the individual and forms a distorted perception of reality, the inadequacy of worldview.

Актуальність теми. У наш час одним з найважливіших і найпріоритетніших завдань розвитку України виступає гуманізація та гуманітаризація суспільс-

тва, яка вимагає нового ефективного типу взаємовідносин між людьми, розвитку стосунків, що побудовані на гуманістичній основі, на повазі до індивідуальності кожної особистості. Особливої та нагальної

актуальності набуває процес становлення нових цінностей та формування духовної культури особистості, невід'ємною частиною якої є емоційна зрілість, багатство та різноманіття почуттів, здатність до емпатійного співпереживання, співчуття, уміння радіти за успіхи іншого. Але слід відзначити, що моральні, естетичні й інтелектуальні почуття, які характеризують високорозвинену інтелігентну, психологічно зрілу дорослу людину, не дані дитині від народження. Вони виникають і формуються, згідно з теорією культурно-історичного розвитку психіки Л.С.Виготського, під впливом виховання, у процесі присвоєння досягнень попередніх поколінь, у процесі активності особистості [2, с.47].

Ефективному та продуктивному спілкуванню та співпраці з іншими людьми може перешкоджати егоцентрична спрямованість особистості, яка є віковою особливістю дітей дошкільного віку, хоча яскраво проявляється і у молодших школярів, а це зумовлює тривогу, неврози, конфлікти, суперечки та непорозуміння між однолітками в процесі спілкування та спільної діяльності. Дослідження егоцентризму є необхідним напрямком психологічної науки та продиктовано і викликано потребами оздоровлення поведінки учнів, оскільки ефективному та врівноваженому поведінню учня може заважати особистісна тривожність, егоцентричність, напруженість, зайва емоційність, що викликає різний рівень ситуативної тривожності, хвилювання, зниження розумової продуктивності, конфліктність та навіть виникнення деяких психопатологічних рис. Егоцентризм пов'язаний із егоцентричною позицією, яка викликає відокремленість особистості та також сприяє автономізації особистості, орієнтацію на себе та віддаленню самої себе у самосвідомості і в реальних стосунках від інших людей. Така автономізація є дуже своєрідним способом реалізації егоцентричних потреб, до яких відносять потреби: в успіху, в загальній орієнтації в світі та емоційній орієнтації, у співчутті, в опіці, у спілкуванні та емоційних контактах, у самоствердженні, у захисті «Я».

Так, у взаєминах з оточуючими людьми у егоцентрика спостерігається перебільшена сконцентрованість та акцент на собі, що виявляється у почутті власної виключності і завищеній самооцінці, хоча в основі цих явищ може бути також комплекс меншовартості. Така людина може виявляти нечутливість до близьких, гостро та емоційно реагувати на критику, заздрити успіхам оточуючих, радіти їх невдачам. Для його самооцінки властиві часті коливання між переоцінкою себе і відчуттям неповноцінності. Внутрішня тривожність та ситуативна тривожність при конфліктному спілкуванні і яскраво виражене неблагополуччя формують спотворене сприйняття дійсності, неадекватність світосприйняття.

Отже, досліджувана нами проблема є надзвичайно актуальною в декількох аспектах. По-перше, у теоретичному аспекті ця проблема не достатньо розроблена, існує проблема випередження практичної необхідності застосування децентралізації особистості до теоретичного напрацювання у цій сфері, тобто практичний інтерес до проблеми значно випереджає

рівень її теоретичної розробки. По-друге, тема є важливою у соціальному дискурсі, адже людству може загрожувати небезпека, якщо ми не навчимося розуміти і відчувати інших, а також наша власна емоційна нестриманість буде протиставлятися розуму та раціональному світогляду.

Мета статті – полягає у здійсненні теоретичного аналізу сучасних досліджень егоцентризму.

Завдання статті :

1. проаналізувати поняття «егоцентризму» в психологічній літературі;
2. визначити фактори та чинники виникнення егоцентризму;
3. охарактеризувати негативну роль егоцентризму в контексті соціальної адаптації особистості.

Основна частина. Вивчення феномена егоцентризму має велике теоретичне і практичне значення, оскільки торкається світоглядних основ особистості, також уявлення про себе, на базі якого людина будує особистий світогляд і взаємодію зі світом та оточуючими людьми. Продуктивне та розумне врахування власних і чужих інтересів є ключовим компонентом в створенні гармонії існування особистості. Здійснивши аналітичний та синтезувавши огляд теоретичних досліджень, ми дійшли висновку, що відомі дослідники психологічного феномена егоцентризму дещо по-різному тлумачать його сутність. Загалом виникла у психології парадоксальна ситуація, коли при великій кількості досліджень науковці не знайшли остаточного вирішення стосовно структури, типології видів егоцентризму, психологічних наслідків різних його форм, психологічні засоби корекції та психопрофілактики.

Узагальнюючи весь спектр досліджень егоцентризму, можна виділити основні підходи до розуміння його сутності, які містять оцінку егоцентризму як позитивного, так і негативного явища. Перша парадигма належить Ж. Піаже як автору терміна та першому його досліднику. Його трактування егоцентризму було скоріше нейтральним, він розглядав його як нездатність дитини змінити пізнавальну позицію мислення, тобто як компонент когнітивної сфери. З розвитком мислення в онтогенезі, з віковими трансформаціями когнітивної сфери, егоцентризм зникає, тому що є наслідком нерозвиненості деяких операцій мислення, зокрема, групування, абстрагування, узагальнення, акомодатії та асиміляції [4]. Внаслідок цього мислення дитини відрізняється некритичністю, схильністю до сугестії та навіювання, нездатністю відрізнити свою і чужу точку зору. Це не свідчення розумових патологій, а цілком закономірний етап розвитку, тому егоцентризм некоректно вважати суто позитивним чи негативним явищем, а слід, на думку Ж. Піаже, сприймати його як даність. З розвитком дитини в онтогенезі, збагаченням соціального досвіду цей недолік зникає [4]. Одним з найвідоміших критиків праць Ж.Піаже відносно егоцентризму та егоцентричного мовлення був Л.С.Виготський [2]. На відміну від Ж.Піаже, він не розглядав психіку дитини як щось нерозвинене порівняно з психікою дорослого, відповідно і егоцентризм розглядався ним не як просто закономірний «атавізм» дитячого віку, який з часом без сліду зникає, поступаючись місцем логічному мисленню, а як необхідна

умова нормального розвитку мислення і мовлення дитини. Егоцентричне мовлення з часом переходить у внутрішнє, інтеріоризується. Отже, без егоцентричного мовлення нормального розвитку мислення не відбуватиметься[2].

У вітчизняній психології егоцентризм пояснювався впливом соціальних умов на психіку людини. Наприклад, на його формування і розвиток можуть впливати неправильне виховання, низький рівень моральної культури, нерозвинені комунікативні здібності або несприятливі, кризові умови існування. Особливого значення ці чинники набувають в дитячому віці, в так звані “сенситивні” для розвитку базових структур психіки періоди. Серію експериментальних досліджень особливостей психіки дитини реалізував Д.Б. Ельконін і його учениця В.А. Недоспасова [5]. Вони розглядали нездатність дитини вставати на позицію іншого як закономірне явище даного вікового періоду (3- 7 років), яке долається в процесі виховання, зокрема, в рольових іграх або інших видах діяльності, які включають інтенсивну міжособистісну взаємодію. В цілому, в дослідженнях цього періоду можна виділити загальну рису – вони не розглядають егоцентризм як негативне явище, а вважають цей феномен закономірним і деякою мірою позитивним.

Дослідження перемістилися на сферу підліткового віку. В зарубіжній психології вже близько 30 років розробляється проблема егоцентризму в особистісно-афективній сфері, коли він трактується як чинник, що може заважати розумінню особистості іншого, співпереживанню йому, формуванню уявлення про іншого як індивідуальність. Серед відомих дослідників цієї проблематики Д. Елкінд, Х.Каплан, М. Лепслі, П.Лернер, Д.Фельдман. Д.Елкінд виділив нові форми прояву егоцентризму: “особистий міф”, “уявна аудиторія”, “сфокусованість на собі”, які мали відношення вже не стільки до когнітивної, скільки до афективної та мотиваційної сфери особистості. Наприклад, “особистий міф” трактувався ним як викривлення в сприйнятті себе, надання своїй персоні особливої значущості, сприйняття себе і свого досвіду як унікального [5]. “Уявна аудиторія” – реакції на себе, які людина приписує оточуючим, які залежать від її власного ставлення до себе.

Досить часто поняття «егоцентризм» пов’язують та отожднюють з поняттям «егоїзм». Проте теоретичний аналіз літературних джерел свідчить про хибність такої думки. Егоцентризм – нездатність суб’єкта, зосередженого на своїх інтересах, врахувати думку, потреби, погляди, плани інших людей і координувати їх зі своїми власними. Егоїзм означає переважання в світогляді людини своєкорисливих інтересів, які проявляються в корисливій поведінці всупереч інтересам інших людей [1]. Егоцентризм відрізняється від егоїзму, що представляє собою, перш за все моральну ціннісну орієнтацію особистості і проявляється в корисливій поведінці всупереч інтересам інших людей. Егоїст може усвідомлювати цілі і цінності оточуючих, але навмисно нехтує ними; таким чином, він може і не бути егоцентричним. Егоцентризм ж може вести себе як егоїст, але не обов’язково тому, що він протиставляє свої інтереси інтересам іншого, а тому, що

чужу позицію він не сприймає, будучи цілком сконцентрованим, на власних інтересах [1].

Справа навіть не в тому, що егоїст ізолюється від світу, як міркують деякі. Навпаки, егоїст чудово бачить все розмаїття життя. Справа в тому, що це різноманітність його не цікавить, так само як не цікавить і те, що може статися з іншими людьми, якщо він задоволений собою і його бажання і вимоги задовольняються. Крім того що він егоцентрист, він до того ж стає холодним і байдужим до всього іншого, йому все рівно на інших людей і вже не досить того, що він є центром уваги. Будучи повністю поглиненим тією спотвореною формою любові, яку він відчуває до самого себе, він не поважає і не в змозі цінувати навіть цю увагу.

Відповідно до вищевказаного розглянемо чинники вікового егоцентризму. Чинниками становлення та розвитку егоцентризму дітей є внутрішньоособистісні детермінанти на біологічному, психофізіологічному, психологічному й соціально-психологічному рівнях та зовнішньоособистісні детермінанти, до яких належать специфічні особливості перших років навчання у школі та стилі виховання у сім’ї. Якщо думки старших в дошкільному періоді приймалися і засвоювалися, і навіть самооцінка себе як «хорошого» або «поганого» хлопчика або дівчинки були лише засвоєними оцінками, що даються дорослими, то в молодшому шкільному віці спостерігається деяка стійка тенденція до самостійності висновків і думок. Переоцінка авторитетів веде до пошуку нових референтних (значимих) осіб. Зменшується значущість батьків в сім’ї і посилюється вплив групи однолітків та вчителя. Проте тактика домашнього виховання може істотно відбиватися на розвитку особистості школяра і вести до егоїстичної спрямованості особистості.

Мухіна В.С., узагальнюючи власні спостереження, дані досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів, прийшла до висновку, що „існує взаємозв’язок між тим чи іншим домінуючим типом батьківських відношень і особистісними характеристиками дітей”. Сім’я - це найчастіше прихований від зовнішнього спостереження світ складних взаємин, традицій і правил, які в тій чи іншій мірі позначаються на особливостях особистості її членів, і в першочерговості [3,с.218].

Відсутність належного контролю над поведінкою дитини, обстановка зніженості, заласканості, безпринципної поступливості, безперервне підкреслення існуючих і неіснуючих її достоїнств формують егоцентричні риси характеру. Ті ж наслідки викликає і байдуже ставлення, свого роду відкидання. Надмірний контроль, пред’явлення надто суворих моральних вимог, залякування, придушення самостійності, зловживання покараннями, в тому числі і фізичними, ведуть, з одного боку, до формування у дитини жорстокості, з іншого боку-недовіри до точки зору оточуючих. Відсутність емоційного контакту, теплого ставлення до дитини в поєднанні з відсутністю належного контролю і незнанням дитячих інтересів і проблем призводить до ігнорування точки зору дорослих та однолітків. Найпоширенішою ситуацією в багатьох нинішніх сім’ях є невміння, а іноді й небажання батьків будувати свої взаємини з дітьми на основі розумної

любові. Розглядаючи дитину як особисту і приватну власність, такі батьки можуть або надмірно опікувати її, прагнучи негайно задовольняти будь-яку примху, або постійно карати, випробовуючи на ній найжорстокіші засоби впливу, або усілякими способами ухилився від виховання, надаючи дитині повну свободу. Усвідомлення помилок може прийти дуже пізно, коли виправити що-небудь у деформованій особистості дитини, буває неможливо. Однією з причин егоцентризму в молодшому шкільному віці, як правило, є тип неправильного виховання в сім'ї.

Висновки. Отже, егоцентризм – це зосередження індивіда на самому собі, на власних думках, інтересах, та має прояв зосередженості на власних інтересах, що призводить до порушення взаємовідносин між

людьми та стає причиною неефективної взаємодії при виконанні спільної діяльності. Внаслідок недостатньо розвинутих навичок взаємодії з ровесниками у молодших школярів домінує сильний ступінь прояву особистісного егоцентризму. Власну позицію егоцентрики вважають єдиною правильною, намагаються нав'язати її іншим і виключають існування інших позицій, що призводить до виникнення непорозумінь та конфліктів з однолітками. Проведене теоретичне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми егоцентризму. Його результати можуть стати основою більш поглибленого вивчення явища егоцентризму та особливостей його проявів у навчальній діяльності учнів молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варга В.С. Особливості егоцентризму молодшого школяра / В.С. Варга, Є.В. Басараб. // Мукачівський державний університет. Науковий Вісник МДУ, № 18(13), 2015, С.86-91.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 4. Детская психология / Под ред. Д.Б. Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
3. Мухина В.С. Психология детства и отрочества / В.С. Мухина. – М., 1998. – 488 с.
4. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже; [пер. с франц. и англ. В. А. Лукова]. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 528 с.
5. Elkind D. Egocentrism adolescence // Child Development. – 1967, Vol. 38, – № 4.

ЖИРОШ М.
студентка 2 курсу
ОС «Магістр»,
спеціальність «Психологія»

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ НА АДИКТИВНУ ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено теоретичний аналіз впливу мотиваційної сфери на адиктивну поведінку особистості. Розкрито поняття та проаналізовано основні підходи вивчення адиктивної поведінки. Розглянуто основні форми адикцій. Охарактеризовано етапи формування залежності. Визначено особливості впливу мотиваційної сфери на формування адиктивної поведінки особистості.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF THE MOTIVATIONAL SPHERE ON ADDICTIVE PERSONAL BEHAVIOR

The article provides a theoretical analysis of the influence of the motivational sphere on the addictive behavior of the individual. The concept and the basic approaches of studying of addictive behavior are opened. The main forms of addictions are considered. The stages of dependence formation are characterized. The peculiarities of the influence of the motivational sphere on the formation of addictive behavior of the individual are determined.

Актуальність. У сучасному суспільстві великої актуальності набуває проблема адиктивної поведінки особистості. Помітною є тенденція до зростання різних видів залежності, зокрема від алкоголю, наркотиків, інтернету та ін. Адиктивна поведінка особистості негативно впливає на всі сфери життєдіяльності, страждає фізичне, психологічне, моральне здоров'я особистості.

На даний час не можливо точно встановити всі чинники, які призводять до формування адиктивної поведінки. Визначають безліч детермінант формування адикцій. На виникнення залежностей може впливати мотиваційна сфера особистості. Адиктивна

поведінка може бути спричинена як і відсутністю мотивації до будь-якої діяльності, так і прагненням до нових відчуттів і переживань, що лежать в основі мотивації до адикцій.

Адиктивна поведінка досліджувалася багатьма вченими, різні аспекти вивчали Ц. Короленко, В. Менделевич, О. Безпалько, Н. Заверіко, Т. Мартинюк, Н. Максимова, Б. Братусь, П. Сидоров та інші. Але, незважаючи на значну кількість досліджень, проблема впливу мотиваційної сфери на виникнення адиктивної поведінки повністю не визначена.

Мета. Теоретично проаналізувати психологічні особливості впливу мотиваційної сфери на адиктивну

поведінку особистості.

Основна частина. Адикція з англійської пагубна звичка, пристрасть до чого-небудь, порочна схильність. Для того, щоб визначити найпоширеніші чинники, які можуть призводити до виникнення адиктивної поведінки, потрібно з'ясувати особливості проявів цього явища. Проблема дослідження адиктивної поведінки викликала інтерес у багатьох учених. Відомий дослідник адикцій К. Наккен підкреслює в механізмі формування психологічної залежності зміну звичайного ставлення людини до неживих речей. Автор виходить із положення про те, що в нормі у людини не встановлюються емоційно насичені зв'язки з неживими об'єктами і явищами, тоді як в адикта останні набувають все більшого значення. Згідно з К. Наккеном, «адикція – це патологічна любов і довіра до відносин з об'єктом або подією».

Ключовим аспектом поведінки адиктивних є нечесність, що виявляється у частих обманах і приховуванні фактів адиктивної поведінки. В. Шефф звертає увагу на три рівні обману, що використовується адиктом: адикти обманюють самі себе; адикти обманюють оточуючих членів сім'ї, колег; адикти обманюють «світ загалом», намагаючись справити помилкове враження на оточуючих.

Розкриваючи основні особливості особистості зі схильністю до адиктивної поведінки, В. Д. Менделевич звертає увагу на неузгодженість психологічної стійкості у випадках звичайних відносин і криз. У нормі, як правило, психічно здорові люди легко пристосовуються до вимог повсякденного життя і важче переносять кризові ситуації. Вони, на відміну від осіб із різноманітними адикціями, намагаються уникати криз і хвилюючих нетрадиційних подій [4].

Адиктивна поведінка – саморуйнівний феномен психіки, що пов'язаний із порушенням в емоційно-вольовій регуляції особистості і протікає в кілька етапів. Початок формування адиктивного процесу відбувається завжди на емоційному рівні і має кілька етапів. На думку Н. Фетіскіна, вихідна точка – переживання інтенсивної гострої зміни психічного стану через хороший настрій, почуття радості, екстаз, незвичайний підйом, відчуття драматизму, ризику в зв'язку з визначеними діями (вживання речовини, що змінює психічний стан, переживання в зв'язку із ситуацією ризику в азартній грі, почуття незвичайного хвилювання під час знайомства та ін.) і фіксація у свідомості цього зв'язку.

Наступний етап адиктивної поведінки характеризується формуванням визначеної послідовності застосування засобів адикції. Встановлюється визначена частота реалізації адиктивної поведінки. Вона залежить від багатьох факторів: особливостей особистості до виникнення адикції, установок, що передують адикції, особливостей виховання, культурного рівня, соціального середовища, значущих подій у житті, змін звичного стереотипу й ін. Провокувати адикцію розпочинають будь-які події, що викликають занепокоєння, тривогу, почуття психологічного дискомфорту.

На третьому етапі адиктивний ритм стає «стереотипним, звичним типом реагування, методом вибору при зустрічі з вимогами реального життя», «інтеграль-

ною частиною особистості». Це робить адиктивні несприйнятливими до спроб їхньої критики. Мотивація штучної зміни психічного стану стає настільки інтенсивною, що ставлення до проблем інших, у тому числі найбільш близьких, втрачає значення.

Четвертий етап – повне домінування адиктивної поведінки. Відбувається через занурення в адиктивний процес, остаточне відчуження й ізоляція від суспільства. Адикт нічого не залишає від свого внутрішнього світу, а залишається тільки зовнішня оболонка. Самі адиктивні реалізації не приносять колишнього задоволення, контакти з людьми вкрай утруднені вже не тільки на глибинно-психологічному, але і на соціальному рівні. Втрачається здатність до маніпуляції іншими. На цій стадії довіра до адиктивних уже загублена, їх розпочинають сприймати як «втрачених», «ні на що добре не здатних людей».

П'ятий етап має уже характер катастрофи. Адиктивна поведінка руйнує і психіку, і біологічні процеси організму. Нефармакологічні адикції також порушують фізичний стан у зв'язку з постійним стресом, що спричиняє захворювання серцево-судинної і нервової систем [2].

Ц. П. Короленко, Т. А. Донських виділяють основні етапи формування адиктивного процесу:

- зміна психічного стану у вигляді підвищення настрою в момент прийому речовини і фіксація у свідомості зв'язку з цим;
 - встановлення певної послідовності вдавання до засобів адикції і певної частоти реалізації адиктивної поведінки;
 - розвиток адиктивної поведінки як інтегральної частини особистості і її домінація зі зміною стилю життя і відносин з оточуючими;
 - відсутність задоволення від адиктивної поведінки;
 - руйнування психічних, біологічних і фізіологічних процесів в організмі адикта [3].
- Виділяють наступні форми залежної поведінки:
- хімічна залежність (куріння, токсикоманія, наркозалежність, лікарська залежність, алкогольна залежність);
 - порушення харчової поведінки (переїдання, голодування, відмова від їжі);
 - гемблінг – ігрова залежність (азартні ігри);
 - сексуальні адикції (зоофілія, фетишизм, пігмаліонізм, трансвестизм, ексгібіціонізм, вуаєризм, некрофілія, садомазохізм);
 - релігійна деструктивна поведінка (релігійний фанатизм, залученість в секту).

У міру зміни життя людей з'являються нові форми залежної поведінки, наприклад сьогодні надзвичайно швидко поширюється інтернет-залежність, смартфон-адикція, шопінг-адикція [1].

На формування адиктивної поведінки може впливати мотиваційна сфера особистості.

Мотиваційний підхід адиктивної поведінки являє теорія реактивного опору. Основним припущенням теорії є те, що мотивація актуалізується тоді, коли з'являється загроза свободі поведінки індивіда. Під реактивним опором і розуміється мотиваційна активація індивіда, спрямована на відновлення свободи. Свобода розглядається як обмежена, якщо індивід не

може вибирати будь-які бажані результати цілеспрямованої активності. Реактивний опір має такі основні параметри: попереднє очікування свободи, сила загрози свободі, важливість свободи для особистості, співвіднесення загрози зі своєю свободою. Адикція виступає тут формою поведінки, пов'язаної з основним видом поведінки, обраній при неможливості відновлення свободи за допомогою основного виду поведінки [6].

Особливості мотиваційної сфери осіб, схильних до адиктивної поведінки.

1. Спрямованість мотиваційної сфери осіб, які епізодично вживають психотропні речовини, у порівнянні з «нормою» значно відрізняється. Звичайних людей спонукає до діяльності потреба в досягненні успіху (подяка, нагорода, похвала тощо). У осіб, поведінка яких має ознаки адиктивності, ця потреба загальмована (або зовсім не розвинена), їх спонукає до дії інша потреба – уникнути покарання, осуду, негативних емоцій.

2. Потреба в нових враженнях, різною мірою притаманна всім людям, проявляється по-різному: у осіб групи «норма» її прояв пов'язаний, насамперед, з інтелектуальною активністю; у людей, які епізодично вживають психотропні речовини, – з соціальними девіаціями, з експериментуванням, спрямованим на зміну свого стану свідомості.

3. Звичайні люди розглядають свою діяльність як джерело позитивних емоцій. Адикти очікують від своєї діяльності тільки негативних емоцій.

4. Особи групи «норма» вважають за необхідне передбачати результати своєї діяльності, аналізувати

наслідки вчинків, брати на себе відповідальність за них. Люди, схильні до адиктивної поведінки, не тільки не передбачають результати своїх дій, але й взагалі не відчують себе суб'єктами діяльності.

5. Не зважаючи на невпевненість у своїх інтелектуальних здібностях, особи, які мають схильність до адиктивної поведінки, проявляють завищений рівень домагань, що відображається в їхніх міркуваннях, у виборі завдань за складністю [5].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу психологічних особливостей впливу мотиваційної сфери на адиктивну поведінку визначено, що існує велика кількість підходів до розуміння поняття адиктивної поведінки. З'ясовано, що адиктивна поведінка виникає в результаті зловживання різними речовинами, що змінюють психічний стан людини, коли фіксується факт психічної і фізичної залежності.

Визначено такі основні форми адиктивної поведінки як хімічна залежність, яка включає у себе куріння, токсикоманію, наркозалежність, лікарську залежність, алкогольну залежність; порушення харчової поведінки; гемблінг; сексуальні адикції; релігійно-деструктивна поведінка. Проте, дана класифікація не є вичерпною, дедалі більше виникають нові форми залежної поведінки.

Виявлено, що на формування адиктивної поведінки може впливати мотиваційна сфера особистості. Розглянувши мотиваційний підхід з'ясовано, що адикція виступає тут формою поведінки, пов'язаної з основним видом поведінки, обраній при неможливості відновлення свободи за допомогою основного виду діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2004. – 288 с.
2. Калька Н.М. Соціально-психологічні детермінанти адиктивної поведінки курсантів і шляхи її профілактики/ Калька Н.М. // НАУКОВИЙ ВІСНИК Львівського державного університету внутрішніх справ – 2 (2) – 2012. – С. 158-166
3. Малкина-Пых И.Г. Виктимология: психология поведения жертвы / И.Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2010. – 864 с.
4. Михайлишин У.Б. Теоретико-методологічне дослідження детермінант виникнення адиктивної поведінки у студентів/ Михайлишин У.Б. // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – Випуск 41 – 2018. – С. 176-187
5. Самойлов А.М. Адиктивна поведінка як одна з форм девіантної поведінки підлітків/ Самойлов А.М. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія – Випуск 41 – 2014. – С. 405-409
6. Штейн Н. Г. Психологічні механізми формування адиктивної особистості/ Штейн Н. Г. // Вісник Національного університету об'єктів охорони України – 4 (29) – 2012. – С. 280-285

УДК 159.92

ІЛЬІНА ВАЛЕНТИНА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор психологічних наук, професор Михайлишин Уляна Богданівна

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ

Розглянуто поняття агресивності особистості. Проаналізовано основні підходи щодо проблеми агресивної поведінки. Визначено поняття акцентуацій характеру. Охарактеризовано основні типи акцентуацій характеру. Узагальнено результати теоретичного аналізу даної проблеми.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF THE INFLUENCE OF CHARACTER ACCENTUATIONS ON AGGRESSIVE BEHAVIOR

The concept of personality aggression is considered. The main approaches to the problem of aggressive behavior are analyzed. The concept of character accentuations is defined. The main types of character accentuations are characterized. The results of the theoretical analysis of this problem are generalized.

Актуальність. На сьогоднішній день відмічається значний зріст агресії у різноманітних сферах життєдіяльності особистості, зростають стимули до агресивної поведінки в масовій культурі, активно пропагується використання агресивних проявів для досягнення певних цілей у засобах масової інформації. Сучасне суспільство пред'являє до людини зокрема до її духовності, цінностей та уявлень щодо свого майбутнього та майбутнього суспільства все більші і більші вимоги.

Проблема агресивності мало вивчена як теоретично та імпірично. Ця проблема має давню історію. Багато дослідників у вітчизняній психології і за кордоном займалися проблемою агресії, але до одного рішення не дійшли.

На виникнення агресивної поведінки може впливати безліч факторів, зокрема це акцентуації характеру особистості.

Наявність надзвичайно високої концентрації агресії у суспільстві, відсутність однозначного і адекватного наукового дослідження щодо впливу акцентуацій характеру на виникнення даного феномена, роблять проблему дослідження агресивності однією з найбільш актуальних проблем сучасного світу, важливою теоретичною і практичною задачею.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз впливу акцентуацій характеру на агресивну поведінку.

Основна частина. За останнє півстоліття в зарубіжній психології накопичився великий досвід у вивченні агресивної поведінки людини. Теоретичні положення розглядаються в рамках інстинктивістського (З. Фрейд, К.Лоренц), біологічного (В. Гесс, Р.Джекобс, С. Меднік, Д.Олдс), фрустраційного (Дж. Доллард, Л.Дуб, Н. Міллер), когнітивного (Л.Берковіц, Л. Ерон, Д.Зілманн, Л. Х'юсманн), соціального (А.Бандура, А. Басс, Р.Берон та Д. Річардсон, Б.Крейхі) підходів, кожний з яких подає своє трактування агресії.

У вітчизняній психології проблема агресії висвітлена у працях Б.С. Братуся, С.М. Єніколопова, Л.Ю. Іванової, Н.О. Ратінової, А.О. Реана, Т.Г. Рум'янцевої, І.О. Фурманова, О.В. Хреннікова. Деструктивний ха-

рактер даного явища підкреслюється низкою наукових досліджень, в яких агресія розглядається у контексті девіантної поведінки та злочинності (Н.В.Алікіна, С.М.Єніколопов, Л. П. Конишева, Н.О.Ратінова, В.Г.Степанов, В.В.Устінова). При цьому вітчизняні дослідники розглядають агресивного суб'єкта як такого, що інтегрує у собі внутрішні та зовнішні впливи, тоді як зарубіжні науковці (А.Бандура та Р. Уолтерс, Г.Паренс, Дж. Паттерсон, М.Раттер, А. Фрейд) зосереджують увагу на пошуку окремих детермінант прояву агресії [6].

З.Фрейд вважав, що у людині існує два найбільш потужні інстинкти: сексуальний (лібідо) і інстинкт смерті. Перший розглядався як прагнення, пов'язане із творчими тенденціями в поведінці людини: любов'ю, турботою, близькістю. Другий несе в собі енергію руйнування, його завданням є «приводити все органічне живуче до стану безжиттєвості». Це злість, ненависть, деструктивність.

Виникнення й подальше становлення агресивності у З.Фрейда пов'язується зі стадіями дитячого розвитку. Ці погляди розділялися багато в чому й іншими психологами, що розглядають агресивний компонент мотивації як один з основних у поведінці людини.

Нове звучання ця тема одержала завдяки роботам одного з основоположників етології К.Лоренца, котрий стверджував, що агресивний інстинкт багато значив у процесі еволюції виживання й адаптації людини. Але стрімкий розвиток науково технічної думки й прогрес обігнали природно поточне біологічне й психологічне дозрівання людини й призвели до вповільнення розвитку гальмівних механізмів агресії, що неминує тягне періодичне зовнішнє вираження агресії. Інакше внутрішня напруга буде накопичуватися й створювати «тиск» усередині організму, поки не призведе до спалаху неконтрольованої поведінки [3].

Втім, слід зазначити, що «психогідралічна модель» К.Лоренца в основному базується на часто не виправданому перенесенні результатів досліджень, отриманих на тваринах, на людське поводження. Іншим слабким місцем теорії інстинктів є зумовленість способів керування агресією: вважається, що людина ніколи не зможе впоратися зі своєю агресивністю. І

оскільки агресія, що накопичується, неодмінно повинна бути відреагована, єдиною надією залишається спрямування її у потрібному руслі. Наприклад, прихильники теорії інстинктів уважають, що найбільш цивілізованою формою розрядки агресії для людини є конкуренція, різного роду змагання, заняття фізичними вправами й участь у спортивних змаганнях [7].

Однак більшість психологів не розділяють такого фатального погляду на людське поведіння. По-перше, хоча ними й не заперечується, що людська агресивність має свої еволюційні й фізіологічні корені, але засуджується обмеженість уявлень про природу людини як про щось незмінне. По-друге, розходяться думки й у відношенні того, є агресія інстинктом або ж вона лише поставляє енергію, що дозволяє «Я» ефективно здійснювати «принцип реальності», переборювати перешкоди на шляху до задоволення інших потягів. Тому вважається, що агресивність – це сила, за допомогою якої людина виражає свою любов і ненависть до навколишнього або самого себе й з якої вона намагається задовольнити свої інстинкти. Агресія є механізмом, завдяки якому ці інстинктивні тенденції направляються на інші об'єкти, і, в першу чергу, на людей, в основному з метою їхнього підкорення або завоювання.

За А.Адлером, агресивність є невід'ємною якістю свідомості, що організовує її діяльність. Агресія розуміється в більш широкому контексті напружених конфронтуючих початків: життя й смерті, суб'єкта й об'єкта, тези й антитези, любові й війни. Універсальною

властивістю живої матерії є змагальність, боротьба за першість, прагнення до переваги. У свідомості закладена інтенція триумфу.

Однак ці базові потяги стають автентичними тільки в контексті правильно усвідомленого соціального інтересу. Агресивна свідомість породжує різні форми агресивної поведінки від відкритого до символічного, якою, наприклад, є хвастощі, мета якої полягає в символічній реалізації власної могутності й переваги. Агресивність, вплітаючись у контекст культури, здобуває й інші символічні форми (ритуали, обряди), а також інші види соціальної активності. Більше того, за А.Адлером, усяке контрпримусення, тобто агресія у відповідь, є

природною свідомою або несвідомою реакцією людини на примус, що впливає із прагнення кожного індивіда відчувати себе суб'єктом, а не об'єктом [6].

Інший представник психоаналізу Е.Фромм розглядав два зовсім різних види агресії. Це оборонна, «доброякісна» агресія, що служить справі виживання людини; вона має біологічне коріння й згасає як тільки зникає небезпека або загроза життю. Інший вид представляє «злоякісна» агресія – це деструктивність і жорстокість, які властиві тільки людині й визначаються різними психологічними й соціальними факторами.

Фрустраційна теорія. Ця теорія виникла як протиставлення потягам: тут агресивна поведінка розглядається як ситуативний, а не еволюційний процес. Засновником цього напрямку дослідження людської агресивності вважається Дж.Доллард. Відповідно до його поглядів агресія – це не автоматично виникаю-

чий в організмі людини потяг, а реакція на фрустрацію: спроба перебороти перешкоду на шляху до задоволення потреб, досягнення задоволення й емоційної рівноваги. Розглянута теорія стверджує, що, по-перше, агресія завжди є слідством фрустрації, і, по-друге, фрустрація завжди спричиняє агресію.

Теорія соціального научіння. На відміну від інших, ця теорія говорить, що агресія являє собою завоювання поведінку в процесі соціалізації через спостереження відповідного способу дій і соціальне підкріплення.

Теорія соціального научіння – це, в першу чергу, вивчення людської поведінки, орієнтованої на зразок. Зразок у цьому випадку розглядається як засіб міжособистісного впливу, завдяки якому можливе формування (зміна) відношення або способу дій людини. Тому істотна увага тут приділяється вивченню впливу первинних посередників соціалізації.

Зокрема було доведено, що поведінка батьків

Крім того, названа теорія стверджує, що людина навчається й більше ефективним агресивним діям: чим частіше вона їх використовує, тим досконалішими стають ці дії. Разом з тим істотне значення має успішність агресивних дій: досягнення успіху при прояві агресії може помітно підвищити силу її мотивації, а постійно повторюваний неуспіх – силу тенденції гальмування.

Іншим важливим елементом цієї теорії є соціальне підкріплення. Під підкріпленням звичайно розуміється яканебудь дія, покликана підсилити певну реакцію. Якщо говорити про соціальне підкріплення, варто мати на увазі неवलлове підкріплення, словесне і несловесне звернення, контрольоване іншими людьми. Це може бути похвала й догана, посмішка й глузування, дружні й ворожі жести [7].

Акцентуації, будучи крайніми варіантами норми, стали предметом дослідження багатьох науковців. Доведено, що загострені риси характеру можуть бути детермінуючим фактором багатьох поведінкових актів, зокрема агресії [2].

Акцентуація характеру, на думку О. В. Скрипченка, – це крайній варіант норми як результат підсилення його окремих рис. Однак, акцентуацією характеру можна вважати і надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, яке є крайнім варіантом норми і межує з патологією.

Акцентуація характеру може виявлятися по-різному і різною мірою відповідати прийнятим у суспільстві моральним нормам, однак, не всі акцентуації можуть спричиняти конфліктну поведінку. При наявності акцентуації індивід є вразливим до певних стресогенних чинників за відносної стійкості щодо інших. Наявність акцентуації у людини, як правило не заважає задовільній соціальній адаптації, але вони є слабкими місцями [4].

Виникнення акцентуацій рис характеру, прояви специфічної для них поведінки є наслідком впливу спадкових, психологічних і соціальних факторів.

Фактори, що впливають на формування акцентуацій рис характеру: 1) умови виховання; 2) перешкоди в діяльності; 3) когнітивна криза; 4) дисгармонійність Я-образу; 5) несформованість спонукальної сфери; 6) спадкові ознаки [2].

Німецький психіатр К. Леонгард виділяє 12 типів акцентуацій характер:

Гіпертимна відрізняється підвищеним настроєм оптимізмом, великою кількістю соціальних контактів. Дистимічна акцентуація протилежна попередній. Відрізняється песимістичністю, неконтактністю, замкненістю, небагатослівністю. Циклоїдна акцентуація відрізняється досить частими періодичними змінами настрою: в період підвищення настрою поведінка характерна для гіпертимної акцентуації, а в період зниження – дистимічної. Збудлива акцентуація відрізняється низькою контактністю у спілкуванні, підвищеною дратівливістю, похмурістю, нестриманністю, подекуди навіть агресивністю. Застягаюча акцентуація відрізняється помірною кількістю соціальних контактів, схильністю до повчань. Педантична акцентуація відрізняється добросовісністю, акуратністю, серйозністю в справах. Тривожна акцентуація відрізняється низькою контактністю, невпевненістю в собі, постійно настроєм, самооцінка занижена, притаманна надзвичайна нерішучість, довго переживає невдачу, сумнівається в своїх діях, разом з тим дружелюбний, самокритичний і відповідальний. Емотивна акцентуація відрізняється прагненням до спілкування у вузькому колі. Встановлює контакти тільки з невеликою кількістю людей, черезмірно чуттєвий, плаксивий, ра-

зом з тим для таких людей характерна доброта, відповідальність, в конфлікти вступають рідко. Демонстративна акцентуація відрізняється легкістю встановлення контактів, прагненням до лідерства, жагою влади і слави, здатністю доведення інтриг. Екзальтована акцентуація відрізняється високою контактністю, говірливістю, уважністю до друзів та близьких, однак, такі люди піддають тимчасовим настроям.

Акцентуація характеру може проявлятися по-різному і різною мірою відповідати прийнятим у суспільстві моральним нормам [5].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу впливу акцентуацій характеру на агресивну поведінку визначено, що агресивна поведінка це одна з форм реагування на різні несприятливі у фізичному і психічному відношенні життєві ситуації, що викликають стрес, фрустрацію і тому подібні стани.

З'ясовано що акцентуації характеру можуть бути пов'язані з різними особливостями особистості, зокрема з агресивною поведінкою.

Визначено, що акцентуації характеру це перебілений розвиток окремих властивостей характеру на шкоду іншим, у результаті чого погіршується взаємодія з оточуючими людьми. Виявленість акцентуації може бути різноманітною - від легкої, помітної лише найближчому оточенню, до крайніх варіантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батаршев А.В. Темперамент і характер / А.В. Батаршев. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 336 с.
2. Батаршев, А.В. Темперамент и свойства высшей нервной деятельности. / А.В. Батаршев. - Сфера, М., 2002. - 88 с.
3. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Берковиц Л. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 512 с.
4. Леонград, К. Акцентуирование личности / Леонград, К. - Киев, 1981. - 236с
5. Левитов, Н.Д. Психология характера / Левитов, Н.Д. - М.: изд. ВЛАДОС, 1997.-424с.
6. Мойсеева О. Є. Психологія агресивності: сутність та можливість корекції / О. Є. Мойсеева. – К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2008. – 208 с.
7. Мойсеева О. Є. Психологія агресії: вікові та генетичні виміри : навч.-метод. посіб. / О. Є. Мойсеева. – К. : КММ, 2010. – 128 с.

КЛИБАНОВА КАРІНА
студентка 2-го курсу
спеціальність «Психологія»

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

В статті розглянуті психолого-педагогічні характеристики дітей з особливими потребами. Автор акцентувала увагу на дітях, які мають порушення у навчанні, з затримкою психічного розвитку, порушеннях зору, слуху, опорно-рухового апарату, з дитячим церебральним паралічем, із гіперактивністю та дефіцитом уваги, з раннім дитячим аутизмом, з психічним інфантілізмом, а також з мінімальною мозковою дисфункцією.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The article considers the psychological and pedagogical characteristics of children with special needs. The author focused on children with learning disabilities, mental retardation, visual, hearing, musculoskeletal disorders, cerebral palsy, hyperactivity and attention deficit, early childhood autism, mental infantilism, and minimal brain dysfunction.

1. Діти, які мають труднощі у навчанні

Серед причин навчальних труднощів переважають певні порушення психофізичного розвитку. Труднощі у навчанні пов'язані з функціональними обмеженнями слуху, мовлення, академічних здібностей, наочності, уваги, координації, сприйняття та переробки інформації, гнучкості мислення та ін. Учні, які мають такі проблеми відчують труднощі запам'ятовування та відтворення інформації з пам'яті, концентрації уваги, застосування набутих знань, умінь та навичок тощо.

Мовленнєві порушення

До таких порушень належать:

- дислалія (порушення звуковимови);
- порушення голосу (дисфонія та афонія);
- ринолалія (порушення звуковимови і тембру голосу, пов'язане з вродженим дефектом будови артикуляційного апарату);
- дизартрія (порушення звуковимови та мелодико-інтонаційної сторони мовлення, зумовлені недостатністю іннервації м'язів артикуляційного апарату);
- заїкання;
- алалія (відсутність або недорозвиток мовлення у дітей, зумовлене органічним ураженням головного мозку);
- афазія (повна або часткова втрата мовлення, спричинена органічним локальним ураженням головного мозку);
- загальний недорозвиток мовлення;
- порушення письма (дисграфія) та читання (дислексія).

Більшість цих порушень усувається в дошкільному та молодшому шкільному віці. Водночас, трапляються випадки, коли і в середніх та старших класах ці розлади не подолані.

Учні з мовленнєвими порушеннями мають функціональні або органічні відхилення у стані центральної нервової системи. Вони часто скаржаться на головні болі, нудоту, запаморочення. У багатьох дітей спостерігаються порушення рівноваги, координації рухів, недиференційованість рухів пальців рук та артикуляційних рухів. Під час навчання вони швидко виснажуються, втомлюються. Їм притаманні дратівливість, збудливість, емоційна нестійкість. У них спостерігається нестійкість уваги і пам'яті, низький рівень контролю за власною діяльністю, порушення пізнавальної

діяльності, низька розумова працездатність; часто виникають невротичні реакції на зауваження, низьку оцінку чи несправжні висловлювання вчителя чи дітей.

Особливу групу серед дітей з порушеннями мовлення складають діти з розладами процесів читання і письма.

Труднощі сприйняття тексту (дислексія) характеризується як нездатність сприймати друкований чи рукописний текст і трансформувати його у слова.

Порушення опанування письма – дисграфія – спотворення чи заміна букв, викривлення звуко-складової структури слова, порушення злитого написання слів і речень, аграматизми.

2. Діти з затримкою психічного розвитку

Затримка психічного розвитку може зумовлюватися багатьма чинниками.

Зокрема, це: спадкова схильність, порушення функціонування мозку в період внутрішньоутробного розвитку, пологові ускладнення, хронічні й тривалі захворювання в ранньому дитинстві, невідповідні умови виховання тощо.

Залежно від цих факторів виділяють різні форми затримки:

– **Конституціонального та соматогенного походження** – дитина мініатюрна і зовні тендітна, структура її емоційно-вольової сфери відповідає більш ранньому вікові, часті хвороби знижують вимогливість батьків, загальна слабкість організму знижує продуктивність її пам'яті, уваги, працездатності, гальмує розвиток пізнавальної діяльності.

– **Психогенного походження** – зумовлена невідповідними умовами виховання (надмірна опіка чи недостатнє піклування про дитину). Розвиток затримується внаслідок обмеження комплексу подразнень, інформації, що надходить з оточуючого середовища.

– **Церебрально-органічного походження** – найстійкіша і найскладніша, зумовлена ураженням головного мозку дитини внаслідок патологічних впливів (переважно у другій половині вагітності). Характеризується зниженою наочністю з огляду на низький рівень розумового розвитку і проявляється у труднощах засвоєння навчального матеріалу, відсутності пізнавального інтересу та мотивації навчання.

Значна частина дітей із затримкою психічного розвитку, отримавши своєчасну корекційну допомогу,

засвоює програмовий матеріал і "вирівнюється" по закінченні початкової школи. Водночас, чимало учнів і в наступні роки шкільного навчання потребують особливих умов організації педагогічного процесу через значні труднощі у засвоєнні навчального матеріалу.

Учень, який має подібні труднощі, потребує ретельного психолого-педагогічного вивчення для визначення оптимальних та ефективних методів навчання. Робота з батьками таких дітей має виключно важливе значення, оскільки їхнє розуміння природи труднощів і відповідна допомога в колі родини сприятимуть подоланню труднощів у навчанні.

3. Діти із порушенням зору

Основною причиною зниження гостроти зору є вроджені захворювання або аномалії очей (70% випадків). Фактори, що спричиняють аномалії очей надзвичайно різноманітні. Серед ендегенних (внутрішніх) – спадковість, гормональні порушення у матері та плоду, резус-несумісність, вік батьків, порушення обміну речовин тощо. До ендегенних (зовнішніх) факторів можна віднести різноманітні інтоксикації, інфекційні та вірусні захворювання та ін.

Серед поширених розладів органів зору – мікрофтальм, анофтальм, катаракта, глаукома, атрофія зорового нерва, дегенерація сітківки, астигматизм, короткозорість, далекозорість і т. ін.

Захворювання очей призводить до складних порушень зорової функції – знижується гострота, звужується поле зору, порушується просторовий зір.

Внаслідок неповного чи спотвореного сприйняття довкілля уявлення таких дітей певною мірою збіднені, фрагментарні, одержана інформація погано запам'ятовується. Діти відчувають труднощі під час читання, письма, практичних робіт; швидко стомлюються, що зумовлює зниження розумової та фізичної працездатності. Саме тому вони потребують дозованого зорового навантаження та охоронного режиму під час організації навчального процесу.

З огляду на те, що упродовж навчання зір учнів може змінюватися (відповідно змінюватимуться офтальмологічні рекомендації), необхідна скоординована робота педагогів, шкільного лікаря, офтальмолога та батьків, які мають тримати під контролем допустимі фізичні та зорові навантаження учня.

Організуючи навчальний процес для таких учнів, педагог має враховувати офтальмологічні дані щодо ступеня зниження зору, характеру захворювання, особливостей його перебігу та прогнозу на майбутнє (можливість погіршення чи покращення). З огляду на це, вчитель має бути поінформованим з рекомендаціями офтальмолога стосовно використання звичайних і спеціальних засобів корекції (окуляри, контактні лінзи тощо) та додаткових засобів, що покращують зір (збільшувачі лінзи, проектори, тифлоприлади, аудіозаписи, спеціальні комп'ютерні програми, що трансформують письмовий текст у звуковий та ін.). Педагог має знати кому з учнів окуляри призначені для постійного використання, а кому для роботи лише на далекій чи близькій відстані та контролювати дотримання дітьми визначеного режиму.

Лікар має надати рекомендації щодо освітлення робочого місця учня (це не завжди перша парта чи місце біля вікна).

4. Діти із порушенням слуху

Серед поширених причин зниження слуху можна назвати: пологові травми, інфекційні захворювання, отити, запалення, наслідки вживання певних медичних препаратів тощо.

Глухота визначається як цілковита відсутність слуху або його значне зниження, внаслідок якого сприймання та розпізнавання усного мовлення неможливе.

Частково зниження слуху компенсується слуховими апаратами та кохлеарними імплантами. За належних умов навчання у дітей з порушеним слухом формується мовленнєве спілкування та розвивається мовленнєвий слух, що дає їм можливість достатньо успішно навчатися у звичайних школах, отримувати вищу та професійну освіту.

Водночас, необхідно враховувати певні особливості учнів з порушеннями слуху. Деякі слабочуючі можуть чути, однак сприймають окремі звуки спотворено, особливо початкові і кінцеві звуки у словах. В цьому випадку потрібно говорити дещо гучніше і чіткіше, добираючи прийнятну для учня гучність. В інших випадках потрібно знизити висоту голосу, оскільки учень не в змозі сприймати на слух високі частоти. В будь-якому випадку вчитель має ознайомитися з медичною картою учня, проконсультуватися зі шкільним лікарем, отоларингологом, сурдопедагогом, логопедом, батьками, вчителями, у яких навчався учень у попередні роки щодо створення та дотримання особливих умов його навчання. Порадьтеся з фахівцями стосовно можливостей індивідуального слухового апарату учня, спеціальних вправ для розвитку мовного дихання, відпрацювання вимови.

5. Діти із порушенням опорно-рухового апарату

Такі розлади спостерігаються у 5-7 % дітей і можуть бути вродженими чи набутими. Серед порушень опорно-рухового апарату виділяють:

- захворювання нервової системи: дитячий церебральний параліч; поліомієліт;
- вроджені патології опорно-рухового апарату: вроджений вивих стегна, кривошия, клишоногість та інші деформації стоп; аномалії розвитку хребта (сколіоз); недорозвиток і дефекти кінцівок: аномалії розвитку пальців кисті; артрогрипоз (природжене каліцтво);
- набуті захворювання та ураження опорно-рухового апарату: травматичні ушкодження спинного мозку і кінцівок; поліартрит; захворювання скелету (туберкульоз, пухлини кісток, остеомієліт); системні захворювання скелету (хондродитрофія, рахіт).

У всіх цих дітей провідним порушенням є недорозвиток, порушення або втрата рухових функцій. Домінуючим серед цих розладів є дитячий церебральний параліч (близько 90%).

Для пристосування соціального середовища, необхідно підготувати вчителів та учнів школи, класу до сприйняття ними дитини з такими порушеннями як звичайного учня.

Діти із дитячим церебральним паралічем (ДЦП)

Церебральний параліч виникає внаслідок ура-

жень мозку плоду у допологовий період та під час пологів. Серед факторів, що призводять до церебрального паралічу - киснева недостатність, пологові черепно-мозкові травми, інтоксикація в період вагітності, інфекційні захворювання тощо.

Залежно від тяжкості ураження, такі діти можуть пересуватися самостійно, на милицях, за допомогою "ходунка", у візку. Водночас, чимало з них можуть навчатися у звичайній школі за умови створення для них безбар'єрного середовища, забезпечення спеціальним устаткуванням (пристрої для письма; шини, які допомагають краще контролювати рухи рук; робоче місце, що дає змогу утримувати певне положення тіла тощо).

Зазвичай, діти із церебральним паралічем можуть потребувати різних видів допомоги. Спеціальне навчання та послуги можуть охоплювати фізичну терапію, окупаційну терапію та логопедичну допомогу.

Фізична терапія допомагає розвивати м'язи, навчитися краще ходити, сидіти та утримувати рівновагу.

Окупаційна терапія допомагає розвивати моторні функції (одягатися, їсти, писати, виконувати повсякденні дії).

Логопедичні послуги допомагають розвивати комунікаційні навички, коригувати порушену вимову (що пов'язано зі слабкими м'язами язика та гортані).

На додаток до терапевтичних послуг та спеціального обладнання дітям із церебральним паралічем може знадобитися допоміжна техніка. Зокрема:

Комунікаційні пристрої (від найпростіших до найскладніших). Комунікаційні дошки, наприклад, з малюнками, символами, буквами або словами. Учень може спілкуватися вказуючи пальцем або очима на малюнки, символи. Існують і більш складні комунікаційні пристрої, в яких використовуються голосові синтезатори, що допомагають „розмовляти" з іншими.

Комп'ютерні технології (від простих електронних пристроїв до складних комп'ютерних програм, які працюють від простих адаптованих клавіш).

6. Діти із гіперактивністю та дефіцитом уваги

Серед характерних ознак гіперактивності з дефіцитом уваги можна виділити надмірну активність, порушення уваги, імпульсивність у соціальній поведінці, проблеми у стосунках з оточуючими, порушення поведінки, труднощі у навчанні, низьку академічну успішність, низьку самооцінку тощо.

Якщо дитині вчасно не надається психолого-педагогічна допомога, у підлітковому віці цей стан може перерости в антисоціальну поведінку.

Педагог, помітивши ознаки гіперактивності із дефіцитом уваги, має залучити до команди фахівців психолога, невропатолога, терапевта, батьків. В окремих випадках може знадобитися медикаментозне лікування. У повсякденній роботі та спілкуванні з учнем всі члени команди мають дотримуватися виробленої спільної стратегії поведінки. Корисними будуть і сімейні психологічні тренінги, які знизять рівень стресу в родині, зменшать ймовірність конфліктів у соціальній взаємодії з дитиною, вироблять у батьків навички позитивного спілкування з нею.

7. Діти з раннім дитячим аутизмом (неконтактні діти)

Обмежена товаристкість дитини може бути наслідком різних причин: боязкості, вразливості, лякливості, емоційних порушень (депресії), незначної потреби у спілкуванні.

Характеристика особливостей мало контактних дітей:

- 1) невміння організовувати спільну гру та встановлювати дружні стосунки з однолітками;
- 2) відсутність чуйності до людей, байдужість до проявів любові, фізичного контакту;
- 3) уникнення емоційних прихильностей, негативістичні реакції на прохання;
- 4) недостатність очного контакту і мімічного реагування
- 5) підвищений рівень тривоги від контакту з іншими людьми

Ці особливості можуть бути спричинені специфічним психічним захворюванням – ранній дитячий аутизм.

8. Психічний інфантилізм

Психічний інфантилізм – форма психологічної незрілості дитини, яка приводить при неправильному вихованні до затримки вікової соціалізації та поведінки дитини, які не відповідають віковим вимогам до неї.

Сприяє інфантилізму: гіпоксія, інфекції, інтоксикації під час вагітності, конституційно-генетичні, ендокринно-гормональні фактори, асфіксія при пологах, тяжкі інфекційні хвороби у перші місяці життя. Також егоцентричні та тривожно-вразливе виховання.

Перший варіант психічного інфантилізму – істинний чи простий (по В.В. Ковальову) – базується на затримці розвитку лобних ділянок головного мозку, зумовлений вищепереахованими факторами.

Як результат, у дитини затримується формування поняття норм поведінки та спілкування, вироблення понять «неможна» і «треба», почуття дистанції у відносинах з дорослими, затримка дозрівання здатності вірно оцінювати ситуації, передбачити розвиток подій, загрози.

Діти з простою формою психічного інфантилізму за своєю поведінкою оцінюються як молодші від свого істинного віку на 1-2 роки.

Психічний інфантилізм – це не загальна затримка розумового розвитку. При його наявності діти засвоюють фразову мову в звичайні терміни і навіть раніше, задають запитання в повній відповідності до вікових нормативів, своєчасно засвоюють читання, рахунок, психічно активні. Часто висловлюють оригінальні думки і свіжо сприймають природу. Батьків та вихователів бентежить їх безпосередність, невідповідність поведінки віку і непристосованість до реальності. Вони не те, що не здатні обдумати свої вчинки, вони скоріше всього просто над ними не задумуються. Жвавість інфантильної дитини – не розгальмованість, а емоційність, яка б'є через край. Їх необережність – це результат не розумового відставання, а наївності дитини, яка не уявляє, що її можна образити. Вони добрі і не чекають зла. Їх манера вільного звертання до дорослих не від грубості чи безцеремонності, а від щирої радості життя і тієї безоглядної жвавості, коли відсутнє уявлення про те, що можна, а чого не можна.

Психічно інфантильні діти наївно пропонують дорослому побігати чи погратись з ними, не розуміючи, що дорослим не до цього. Вони у всьому йдуть від себе, свого сприйняття життя. Тому вони проявляють веселість, якщо плачуть, то недовго і не пам'ятають зла. Дорослі часто любуються безпосередністю малюка доти, поки реальність адаптації в школі не штовхає батьків на консультації до психіатра.

Ровесники підходять до таких дітей як до рівних, але спілкування не виходить, бо вони у спілкуванні явно молодші. Діти дуже не самостійні, нічого не вміють, бо те, що потребує зусиль, робили за них інші. Відчувши реалії життя, така дитина спочатку дивується, потім сильно засмучується – аж до проявів істеричного неврозу.

Для інфантильних дітей характерна багата природна емоційність, але вона не збагачується паралельним розвитком якостей істинного розуму, які забезпечують повноцінну орієнтацію і соціалізацію, а тому не досягають рівня зрілих почуттів. Вони непідробно радіють, гніваються, сумують, симпатизують, відчувають страх – і все бурхливо, через край. Їх міміка, жестикуляція жвава, виразна. Затримка розвитку лобних ділянок головного мозку з їх функцією довготривалого ціле утворення і планування визначає тенденцію до затримки формування волі.

Другий варіант психічного інфантилізму – загальна психофізична незрілість по інфантильному типу.

Причини ті ж, що і в першому варіанті. Однак у другому варіанті незрілість стосується також фізичного розвитку. Це діти мініатюрні, слабкі, тендітні. Дитина своєчасно розвивається у моторному, психомовному розвитку, вона своєчасно засвоює всі навички та вміння, малювання, рахунок, читання. Часто дитина має нахил до музики, емоційно жвава, але у неї, як і в першому варіанті затримується дозрівання вищих орієнтаційних функцій. Час іде, а дитина, не готова до спілкування з однолітками і нестерпно несамотійна. Тендітність, мініатюрність дитини викликає тривогу у батьків. Дитина часто хворіє, на відміну від дітей з першим варіантом психічного інфантилізму. Дитина себе часто поводить як «тіхоня», не вимотує батьків, а викликає щемний жаль. Виховання такої дитини, як правило, набуває тривожного спрямування.

Зовсім неприпустимим є **третій варіант психічного інфантилізму**. Дитина народжується психічно та фізично здоровою, але захищаючи її від життя-батьки штучно затримують її соціалізацію егоцентричним чи тривожним характером виховання. Часто такі випадки трапляються у тих батьків, які мріяли про дитину, дуже чекали її. І ось шестеро дорослих любуються і тішаться одним малюком і затримують його у 2-3 річному віці. Цей вид інфантилізму цілком зумовлений неправильним вихованням, коли здорового зробили незрілим і розвиток лобних функцій мозку штучно затримали. Інфантилізм в такому випадку культивують гіперопікою, від ровесників та життя відгороджують. За дитину думають батьки, прибирають усі труднощі з її шляху, все прощають. І дитина не відаючи ні про що, йде назустріч життю, і ця зустріч не передвіщає нічого доброго. Психічний розвиток йде за жорсткою програмою і упущення за віком багато в

чому виявляється упущеним назавжди. У дитини не було об'єктивних даних для подолання інфантилізму, його викликали штучно. В результаті, після 5,5 років, дитина інфантильна об'єктивно, так, ніби їй пошкодили мозок. У перших двох варіантах почалося з пошкодження, в третьому – закінчується ним. Третій варіант гірший за перших два, гірший і прогноз, тяжчі наслідки.

В кінці кінців батьки впадають в паніку. Дитина, яка зовсім нічим не поступається одноліткам на уроці забавляється іграшками, не звертає уваги на заборони вчительки, розмовляє з сусідами і проситься до мами. Вдома дитина лише грається, поводить себе егоїстично, не визнає відмови ні в чому. Вона капризна, вимоглива, істерична. Дитячість вже нікого не радує і батьки звертаються до лікаря. А в цьому випадку батьки перетворили здорову дитину у хвору. При цьому виді інфантилізму можливий шлях дитини в істеричний невроз.

Дитину з вродженим психічним інфантилізмом або з набутим у перші місяці життя – лікує лікар-психоневролог. Лікування має сприяти дозріванню вищих нервово-психічних функцій. За показами дитину консультують і у лікаря-ендокринолога.

Головне в подоланні психічного інфантилізму – правильне виховання. Зусилля спрямовуються передусім на соціалізацію дитини. Підкреслено та настійливо відрізняються поняття «потрібно», «можна», «не можна», «добре», «погано».

9. Діти з мінімальною мозковою дисфункцією (ММД)

Зовнішні прояви ММД: стерта неврологічна симптоматика, специфічні відхилення у поведінці (рухове розгальмування, неухважність). Відносять до функціональних порушень, які зникають по мірі дозрівання мозку. Часто асоціюють із ЗПР, психопатіями, на початку навчання у школі.

Функціональне відхилення в роботі ЦНС у медиків не вважається важким дефектом, у 1-2 роки знімають з диспансерного обліку, якщо батьки не проявляють хвилювання. З початкового шкільного навчання цей процес іде лавиноподібно. Часто дитина у важких випадках потрапляє до психіатра, психолога чи дефектолога. Корекція давніших випадків є складною.

Характерні особливості:

- неврози;
- заїкання;
- девіантна поведінка;
- антисоціальні вчинки

Рекомендовано: дотримання режиму праці і відпочинку (тому що у дітей спостерігається підвищена розумова втома, розлади уваги). Загальмовано темп росту та дозрівання мозку. Це видно на електричній активності мозку (в гіпоталамічних відділах тетаритм) і не формуються механізми довільної уваги, дисбаланс у дозріванні підструктур мозку і зсув балансу між збудженням та гальмуванням. Мієлінізація провідних волокон завершується у дітей не в 7 років, а в 9-10 років, тому їм притаманна хаотичність рухів та надмірне збудження.

Від нормальних дітей з ММД відрізняє:

- швидка втомлюваність, знижена розумова працездатність;

- різко зниженні можливості довільної регуляції поведінки (скласти план, дотримати обіцянку);
- залежність розумової діяльності від соціальної активності (наодинці-рухова розгальмованість, при багатолюдній обстановці - дезорганізація діяльності);
- зниження об'єму оперативної пам'яті (мало тримає інформації, труднощі утворення довготривалих нервових зв'язків);
- несформована зорово-моторна координація (помилки на письмі при списуванні, змальовує);

- зміна робочих і релаксаційних ритмів у роботі мозку (стан перевтоми, робочі цикли 5-ю хвилин, релаксаційні – 3-5 хвилин – дитина не сприймає інформацію; (є грамотні і неграмотні тексти; взяти ручку і не пам'ятати; сказати грубість і не пам'ятати). Схоже на стерті епілептичні приступи, але різниця в тому, що дитина продовжує свою діяльність.

Характерні недоліки: уваги, оперативної пам'яті, підвищена втомлюваність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі : початкова ланка К.: 2004.- 152 с.
2. Концепція спеціальної освіти осіб з особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та на перспективу. – К.: 2003. – 36с.
3. Освіта осіб з особливими потребами. Нормативно-правова база [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/normativno_pravova_baza11/
4. Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.ispukr.org.ua>

КОВАЛЬ ІРИНА
студентка 1-го курсу
спеціальність “Психологія”

ПСИХОЛОГІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДИТИНСТВІ ТА ЮНОСТІ, КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З НЕЮ

У статті розкрито зміст теоретичних підходів до аналізу агресивної поведінки у дітей та юнаків. Автор також пропонує найбільш дієві методи та техніки корекційної роботи з дітьми та підлітками щодо подолання негативних проявів агресивної поведінки.

PSYCHOLOGY OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN CHILDHOOD AND ADOLESCENT, CORRECTIVE WORK WITH IT

The article reveals the content of theoretical approaches to the analysis of aggressive behavior in children and adolescents. The author also offers the most effective methods and techniques of corrective work with children and adolescents to overcome the negative manifestations of aggressive behavior.

Агресивна поведінка у ранні роки дитинства та юності, зараз набуває чималого інтересу у різних психологів. Вона свідчить про недостатньо розвинуті здібності дітей та юнаків, які не можуть вільно висловлювати свою думку, таким чином вони через агресію намагаються розказати чого вони потребують, та чого їм бракує.

Більшість психологів стверджує що агресивність у дітей та юнаків це процес перетворення суспільних відносин, які викликають не лише позитивні, але й негативні зміни в різних сферах соціального життя, сприяючи при цьому появі різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці людей.

Проблема агресії молоді, яка торкається суспільства в цілому, викликає глибоку турботу як педагогів, психологів, так і батьків. У зв'язку з цим для сучасного етапу розвитку українського суспільства пріоритетним є курс на формування підрастаючого покоління з активною життєвою позицією, здатного до особистісного волевиявлення у неагресивний, толерантний спосіб. Саме тому, у психолого-педагогічній науці особливу актуальність набули як теоретичні, так і емпіри-

чні дослідження, спрямовані на пошук засобів попередження та подолання проявів агресії у молоді.

Агресивність - це стійка риса особистості, яка проявляється в готовності до агресивної поведінки. Її рівні визначаються як наслідок в процесі соціалізації, так і орієнтацією на культурно-соціальні норми, найважливіші з яких - це норми соціальної відповідальності і норми відплати за акти агресії. Агресивність - одна з вроджених установок, що корениться в садистичній фазі лібідо. Виражається в прагненні до наступальних дій, спрямованих на нанесення шкоди або знищення об'єкта наступу [7]. В. Клайн вважає, що в агресивності є і «певні здорові риси», які можуть виявитися корисними для суспільного життя. Це-наполегливість, ініціатива, завзятість. У досягненні мети прагнення до перемоги, подолання перешкод. Ці якості властиві лідерам і переможцям [6]. Але деякі психологи не погоджуються з його думкою, так як зараз діти не хочуть перенаправляти свою агресивність у потрібне русло. Вони як правило не розуміють як їм потрібно діяти під час вивільнення емоцій агресії, тому вони можуть зашкодити собі й іншим.

Р. С. Хоманс вважає, що агресію може викликати

ситуація, пов'язана з прагненням до справедливості. Коли дитина не може довести своєму оточенню те що вона права, у неї з'являється це прагнення до справедливості. І вона все більше і більше накопичує в собі негативну енергію, та свою роздратованість, що потім вона у грубій формі виплескує свою агресію на людей, або можливо, навіть на тварин.

Зазвичай під агресією розуміють дію або тільки наміри дії, що мають за мету заподіяння шкоди іншій людині. Це, звичайно, вузьке трактування агресії і агресивності як властивості особистості, в якій робиться акцент на наявність руйнівних тенденцій. Адже людина не може у своєму житті що-небудь створювати, не маючи здатності до усунення та руйнування перешкод, що заважають задоволенню його потреб.

Агресія в людському суспільстві має специфічні функції. По-перше, вона виступає засобом досягнення якої-небудь значущої мети. По-друге, часто агресія є способом заміщення заблокованої потреби і перемикає діяльності. По-третє, агресія використовується деякими людьми як спосіб задоволення потреби в самоствердженні і як захисну поведінку. Поняття агресії однозначно визначити проблематично. Л. Берковіч звернув увагу на те, що одна з головних проблем у визначенні агресії полягає в тому, що цей термін має на увазі велику різноманітність дій.

Таким чином, «агресія - це мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам співіснування людей у суспільстві, що завдає шкоду об'єктам (живим і неживим), приносить фізичний збиток людям або викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху і пригніченості)». Факт агресивної поведінки - це завжди цілісний акт, вимагає прояви цілісності на рівні всього організму людини. Природа агресивних форм поведінки полягає не в окремих психологічних утвореннях, якостях або властивостях, а в рамках єдиної структурно організованої системи людини.

Серед психологічних особливостей, що провокують агресивну поведінку, зазвичай виділяють недостатній розвиток інтелекту та комунікативних навичок, знижений рівень довіри, знижену самооцінку, порушення у стосунках з однолітками [13].

Виділення груп чинників що призводить до порушення поведінки, дозволяє не тільки грамотно і професійно проводити психологічне вивчення даних феноменів, а й планувати психологічний вплив, можливе для застосування в кожній конкретній ситуації.

На основі аналізу науково-психологічної літератури [2, 7] виділено наступні компоненти агресивності: - емоційний (стійкість емоційного переживання гніву, дратівливості, злості, люті); - когнітивний (схильність до агресивних думок, настанов, мстивих планів і фантазій, інтерпретація поведінки інших людей як ворожої); - поведінковий (готовність до здійснення агресивних дій, спрямованих на досягнення мети); - спонукальний (наявність потреби в переживанні, обдумуванні й здійсненні агресивних дій, спонукання до вербальної, фізичної, непрямої агресії); - контрольно-регулюючий (спрямування активності особистості на контроль над своїми агресивними емоціями, думками, настановами та реакціями).

Різні науковці відзначають, що деякі характеристики агресивності пов'язані з проявами емпатії, тривожності, лідерськими якостями особистості, авторитарністю, локалізацією контролю за екстернальним типом та іншими властивостями темпераменту й характеру [1, 11]

У численних дослідженнях були здійснені спроби визначити наслідки окремих несприятливих впливів оточуючого середовища на поведінку людини. Зокрема було показано, що фактор високої густоти населення та тісноти у великих містах породжують у людей відчуття самотності, викликають апатію, схильність до ворожих дій та агресію [33, 50]. Згідно гіпотези інтенсифікації Фрідмана [21] вважається, що у тісній типові реакції особистості на будь-яку ситуацію загострюються та підсилюються. Слід зауважити, що дискомфорт, який викликаний тісністю, породжує негативні почуття, що можуть трансформуватись у агресивну поведінку. Також було виявлено, що люди під впливом шуму, менш схильні допомагати іншим та швидше гніваються.

В перші роки життя дитина повністю залежить від батьків, особливо від матері: саме вона дає йому їжу, захист, обслуговує й зігріває почуттями любові. В цей період, більше, ніж в будь-який інший, вона шукає батьківської уваги й погодження своєї поведінки. Прояви агресивності є одним з механізмів привернення уваги і засобом досягнення своєї мети. Тому, перші прояви агресивності є у дитини вже на третьому місяці її життя: вона б'є ручками, стукає ніжками, хватає любі предмети, які лежать в межах досягнення. Ця активність має чисто інструментальний характер, виступає засобом досягнення бажаного, як можливість звернути на себе увагу й позбавитись від будь-чого неприємного.

Багато залежить від реакції дорослих: вони можуть миттю виконати всі бажання рідного чада, а можуть й не звертати на нього уваги. Цікаво, що ці обидві дороги приведуть до одного результату – дитина виросте надзвичайно агресивною.

Потрапивши в ситуацію, коли його потреби не задоволені, дитина (як і дорослий) реагує на неї негативними емоціями – в залежності від темпераменту та психологічних особливостей це можуть бути люті, гнів, страх і тривога. Для того щоб відновити психологічний комфорт, у нього (знов таки, як і у дорослого) є тільки дві дороги:

- поєднати дії та змінити (направити) ситуацію в потрібний напрямок;

- відновити свій емоційний стан, не дивлячись на неблагоннадійну ситуацію. В цьому випадку негативні емоції канонізуються в особистій підсвідомості, де і накопичуються до пори.

Між іншим, керує механізми психологічного захисту у маленьких ще не сформовані, тому зазвичай вони прагнуть змінити ситуацію, і нерідко із допомогою агресії. Але рано чи пізно прояви агресивності припинять викликати милі посмішки батьків і частіше призведе до непогодження, а то і покарання, і це породжує у дитини почуття тривоги та страху. У неї виробляється комплекс вини, який буде частково перетворюватись на почуття совісті, сприяти його соціалізації

і адаптації в оточуючому середовищі. Далі цей комплекс – вина, совість і мораль – будуть супроводжувати дитину все життя, змінюючись і розвиваючись.

Для того щоб викликати погодження батьків, дитина вчиться контролювати свою агресію, причому на перших порах це досягається зовнішнім контролем, який диктують реакції оточуючих та його страхом. Тривога зазвичай двояка: це і страх покарання, і побоювання образити, викликати роздратування батьків і залишитись через це без їх підтримки.

У багатьох людей, особливо агресивних по природі, внутрішній контроль по різним причинам не формується належно, і зовнішній контроль залишається ведучим на все життя. Тоді підліток (а потім і доросла людина), якщо і підкорюється законам і суспільним вимогам, то не за велінням совісті, а через страх покарання або погрози матеріальних і моральних збитків. Тому коли страх проходить, а внутрішнього контролю – совісті – немає, людина дозволяє собі робити все, що завгодно йому або натовпу, або тому, хто цим натовпом керує. І не потрібно дивуватись поведінці наших юних футбольних і хокейних фанатів після невдалих виступів їх улюблених команд.

Розвиток внутрішнього контролю у дітей і підлітків йде за допомогою процесу ідентифікації – прагнення діяти як значима людина. В ранньому віці ця імітація батьківської поведінки – бо саме спадкуючи поведінку батьків, ми прагнемо погодження своєї поведінки. А „виправляючи помилки” після батьківського осудження ми отримуємо, знов таки, батьківське погодження. Щоправда, тут є одна складність. Діти в розмовах, іграх тощо намагаються копіювати поведінку дорослих, вважаючи її взірцевою, але ось самим батькам в особистій поведінці подобається далеко не все. Причому дорослі не завжди усвідомлюють несприятливі форми своєї поведінки, а коли бачать його зі сторони – одразу ж напружуються і реагують дуже бурхливо. В наших дітях ми більш за все не любимо ті риси, які нам не подобаються в нас самих. Страждають же, нещасні діти, які старанно копіюють батьківську поведінку, а отримують за це негативні зауваження, а то й погрози покарання.

В підлітковому віці діти, як відомо, прагнуть позбавитись залежності від батьків і вести себе максимально самостійно. В своїй поведінці вони ідентифікують себе вже не з батьком або матір'ю, а з іншими значимими для них людьми – старшими друзями, авторитетними педагогами, кіногероями тощо. І тут агресивна дитина веде себе не так, як більш спокійні діти: вона протистоїть батькам набагато більше. Ці діти найчастіше й краще спілкуються з однолітками, навіть з малознайомими чоловіками, ніж з батьками, до яких стараються не звертатися за допомогою без особливої необхідності. А якщо життя примушує звернутися за допомогою до батьківської підтримки, то це визиває у них роздратування й незадоволення. У агресивної дитини гірше розвивається самоконтроль, і тоді вона потрапляє в хибне коло.

Серед факторів, які впливають на розвиток агресивності у дитячому віці, важливе значення відводиться сім'ї як першій соціальній групі, з якою взаємодіє індивід. Деякі автори вказують на певну залежність агресивності дітей від структури сім'ї. Є дані, які

свідчать про те, що агресивні діти походять з багатодітних сімей або неповних [204]. Зокрема дворічні діти, чий батьки померли до їхнього народження і виховувались одними матерями, більш агресивні, ніж їхні однолітки, які мають обох батьків [87]. Разом з тим, показано, що хлопчики, у яких є дома батько, проявляли більше агресивності, ніж хлопчики, які виростили без батька, причому в більшій мірі, ніж дівчатка в обох ситуаціях [195].

Агресія дитини може бути і реакцією на розлучення батьків. При цьому способи реагування на таку ситуацію у сім'ї будуть, за даними дослідників, різними в залежності від статі та віку дитини. В дошкільному віці реакції хлопчиків відрізняються підвищеною агресивністю та опором, вони частіше, ніж дівчатка, використовують вербальну і фізичну агресію стосовно однолітків. Проте у дошкільників обох статей агресія незріла і носить, в основному, безпричинний характер. У хлопчиків семилітнього віку розпад сім'ї призводить до росту ворожості та руйнування [21]. Хлопчики, що виховуються без батьків, відрізняються асоціальною поведінкою, непокорю дорослим. Дівчатка, які залишились без батька через розлучення батьків, у підлітковому віці схильні до відкритої агресії [219; с. 58]. Відмічається, що несприятливі для дитини наслідки розлучення батьків викликані не тільки самим фактом окремого проживання подружжя. Конфлікти батьків до і після розлучення, повторний шлюб, погані взаємини дитини з одним із батьків, погіршують її поведінку [21]. Проблема агресивності дітей піднімає питання про методи впливу, в тому числі про наслідки застосування суворих покарань. До суворих покарань відносять не тільки використання фізичної сили стосовно дитини, але і психічні покарання – образи, критика, словесні погрози тощо.

Л. Ерон [198] виділяє 4 форми жорстокого поводження з дітьми: фізичне, сексуальне, психічне (емоційне) насилля і зневажання основних потреб дитини (моральна жорстокість). Негативним за своїм наслідком є не тільки використання фізичних покарань, але і психологічне насильство, що проявляється у відкритому неприйнятті та постійній критиці дитини, образі та приниженні її гідності, словесних погрозах на її адресу, пред'явленні до неї надмірних вимог. Таке ставлення до дітей, у тому числі і моральна жорстокість (відсутність з боку дорослих елементарної турботи, нехтування її потреб), призводить до розвитку агресивності у дитячому віці. У дослідженнях Л. Ерона та Л. Х'юсмена [198] неодноразово підтверджувався зв'язок між рівнем агресії дітей та застосуванням батьками фізичних покарань: діти, яких строго карали із застосуванням фізичної сили, відрізнялись підвищеною агресивністю. При цьому в роботах М. Лефковіца, Л. Ерона, Л. Валдера, Л. Х'юсмена зазначено, що використання батьками суворих методів впливу для покарання дітей визначає агресивність і в старшому віці, тобто, вони мають більш тривалу дію [198]. Застосування суворих покарань – досить сумнівний спосіб подолання агресивності дитини. Таке покарання швидше призводить до негативних наслідків, ніж дає позитивний ефект. Використання покарань батьками може викликати зменшення агресивності у дитини, але тільки за певних умов. Так М. Лефковіц, Л. Ерон,

Л. Валдер, Л. Х'юсмен встановили, що покарання викликає зниження агресії тільки у тих хлопчиків, у яких сильно розвинута ідентифікація зі своїм батьком, в іншому випадку покарання, навпаки, призводить до посилення агресії [197, 198].

Дитина засвоює агресивні дії, спілкуючись та спостерігаючи за однолітками, особливо тоді, коли бачить, що агресія виявляється ефективним способом у досягненні мети, впливаючи на інших. Проте агресивна дитина може виявитись ізольованою у групі однолітків, тобто вона не матиме друзів. Є висока імовірність того, що цю дитину прийме інша група дітей, таких самих як вона агресивних, і де агресивна поведінка є прийнятним стилем поведінки.

Поведінка дитини багато в чому визначається іншими дітьми. Початок відвідування дитячого садка чи навчання у школі можуть вплинути на розвиток дитячої агресивності. Встановлено, що надагресивні діти, потрапляючи у групу однолітків і отримують опір від інших дітей, стають менш агресивними. Тим часом менш агресивні діти, у середовищі однолітків можуть ставати більш агресивними, оскільки вони отримують можливість на практиці переконатись у ефективності агресії. Адже, окрім того, що досвід інших дітей показує, що таким чином можна досягнути бажаного, агресія у відповідь свідчить про вміння дитини постояти за себе, тим самим зменшуючи наступні спроби агресії з боку однолітків. Пасивні діти залишаються такими ж, і агресивність у них не виробляється [191]. Вчені зазначають, що індивідуальні відмінності у засвоєнні агресії, яку демонструють однолітки, і тому не завжди й не усі діти, що відчували на собі агресію з боку інших стають агресивними.

Процес профілактики агресивної поведінки підлітків є структурним компонентом процесу запобігання відхиленням у поведінці, оскільки, як показав аналіз досліджень В. Андрієнко, Л. Зюбіна, І. Невського.

Численні дослідження, предметом яких є процес профілактики тих чи інших порушень поведінки дітей, у тому числі агресивної поведінки підлітків (В. Басгок, І. Дубровіна, А. Захаров, А. Кочетов, А. Нікітін, М. Шипицина та інші), засвідчують, що він пов'язаний з системою профілактичних заходів, яка навіть за наявності в особистості дитини певної дезадаптації не дозволяє їй стати більш глибокою і стійкою, а іноді, взагалі, сприяє її зникненню.

Специфіка досліджуваного процесу полягає не тільки в запобіганні деструктивним особистісним утворенням і відповідній поведінці, а й збереженні та зміцненні нормального стану особистості дитини-сироти, дитини, яка позбавлена батьківського піклування, дитини, яка потрапила в складні життєві обставини. Саме в цьому, на наше переконання, полягає відмінність означеного процесу від корекції та реабілітації, орієнтованих на усунення вже наявних деструктивних утворень, що глибоко увійшли в структуру особистості дитини, і відновлення нею втраченого нормального стану.

Отже, процес профілактики агресивної поведінки підлітків, з позиції діяльнісного підходу, має на меті створення такого навколишнього соціального се-

редовища, яке б стимулювало і підкріплювало соціально корисні форми поведінки та нівелювало агресивні прояви, які, найчастіше, мають девіантний характер.

Представники означеного підходу розглядають агресію як форму поведінки, засвоєну в процесі навчання. Таким чином, профілактика агресивної поведінки полягає у створенні умов, що стимулюють соціально корисні форми поведінки шляхом позитивного підкріплення, заохочення, покарання, а також навчання навичок соціальної адаптації. Слід визнати, що принципи діяльнісного підходу досить широко застосовуються у профілактиці агресивної поведінки підлітків (методика позитивного підкріплення при усуненні небажаної поведінки, методика навчання навичок соціальної адаптації, методика заохочення бажаної поведінки і покарання небажаної, виховання навичок спілкування та ін.) Те, що за останні десятиліття, інтерес до проблеми людської агресивності не спадає, навпаки, зростає, свідчить про її актуальність. Тим не менш, все ще залишаються не достатньо вивченими такі важливі для педагогічної практики аспекти, як виявлення сукупності факторів, що обумовлюють агресивну поведінку дошкільників, та пошук способів її профілактики.

Окремий прояв агресивної поведінки обумовлений складною взаємодією біологічних (гормони, соматичний стан здоров'я), фізичних (атмосферний тиск, температура повітря, забрудненість навколишнього довкілля), хімічних (тютюнопаління, викиди в атмосферу оксиду вуглецю двигунами внутрішнього згорання та промисловими підприємствами), психологічних та соціальних детермінант.

Провідними факторами виникнення агресивної поведінки дошкільників є соціально-психологічні – несприятливий емоційний мікроклімат у сім'ї, низький рівень соціальної адаптації, статус дитини у середовищі однолітків; індивідуально-психологічні – емоційна нестабільність, не сформованість навичок самоконтролю поведінки. Дані фактори виступають передумовою функціонування особистості дошкільників, що проявляють агресивну поведінку.

Корекційна робота з агресивною поведінкою у дітей та юнаків на думку деяких дослідників має проходити у формі виставлення недоліків назовні з надією, що дитина зможе критично оцінити свою поведінку та змінити її. Таке виховання ранило самолюбство, почуття власної гідності, гордість дитини. Тому в роботі з агресивним дітьми необхідно використовувати такі засоби психологічного впливу на дитину, які б не викликали в них реакції внутрішнього опору на дії педагога.

Необхідно пам'ятати, що дуже часто серед агресивних дітей помічається низький рівень інтелектуальних здібностей, неухважність, слабка пам'ять: вони занадто повільні, або, навпаки, дуже імпульсивні. А тим часом наявність відхилень у психічному розвитку часто стає причиною сильних перевантажень дітей, емоційного дискомфорту, конфліктних стосунків з батьками, педагогами, втрати інтересу до навчання.

Крім використання вправ корекційно-виховного характеру використовуються завдання для розвитку

мислення, уваги, пам'яті, сприйняття. Вікові психологічні особливості дітей дошкільного віку такі, що для підтримання в них постійної уваги, необхідної працездатності під час занять їм потрібно добирати різноманітні вправи та змінювати форми роботи. На кожному занятті 2-3 серйозні вправи або гри на корекцію агресивної поведінки та ще 4-5 невеличких завдання на розвиток пізнавальних процесів.

Причини дитячої агресивності можна підрозділити на декілька груп:

- причиною виступає модель деструктивної поведінки батьків;
- причиною виступає стресова ситуація;
- причиною виступає неправильна реакція батьків на прояви деструктивної агресії або неправильне відношення батьків до дитини;
- причиною виступає психопатологічні та неврологічні відхилення у формуванні мозку та психіки.

Отже, якщо ви вирішили боротися з агресією дитини, зверніть, перш за все, увагу на особисту поведінку та поведінку членів сім'ї. Бо перша причина агресії у дітей лежить в природі соціалізації, коли дитина копіює поведінку дорослих. Агресивність в даному випадку – це не властивість психіки дитини, а перейнята у дорослих модель поведінки.

Враховуючи вищевикладене можна зробити висновки, що проблема агресивності дітей є однією з актуальних проблем, яка стоїть перед педагогами. Психологи-дослідники дедалі більше приділяють уваги

вивченню самого феномена агресії, агресивним проявам і тенденціям поведінки, питанням профілактики агресивності. Нерідко трапляється, що обділені професійною педагогічною турботою саме ті діти, які найперше її потребують. Це, як правило, агресивні діти, які постійно стикаються з проявами неповаги до себе в сім'ї брутальністю, тобто діти зі складною долею, педагогічно занедбані, нерідко з фізичною та розумовою відсталістю. "Важким" дітям насамперед найбільше потрібно уваги, турбота про їхнє емоційне здоров'я і психолого-педагогічна допомога. Оскільки ж ефективність виховання значною мірою зумовлена впливом соціального довкілля вивчення особистості має супроводжуватись діяльністю педагога з корекції впливу цього середовища.

Конфліктуючи з батьками, молодь зазвичай переносить свою агресивність на осіб, які їй архитипічно відповідають, - вчителів, лікарів, психологів та інших спеціалістів. Це важливо враховувати всім професіоналам, до яких батьки приводять своїх дітей, не маючи вже можливості з ними справитись. Деякі особливо вразливі юнаки та дівчата розповсюджують цей перенос і на своїх однолітків, поведінка яких, на їх думку, схожа з поведінкою дорослих. А оскільки з часом всі їх однолітки дорослішають, то вони зменшують коло спілкування до більш молодших дітей (тим більш що проявляти свою агресію серед них безпечніше).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.
2. Игумнова О.Б. Характеристика и исследование типов комплексов негативных психических состояний у студентов / О. Б. Игумнова // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки» / редактор Булгаков А. В. – 2013. – № 1. – М.: Издательство МГОУ. – С. 13–19.
3. Замятіна М. В. Психологічна структура агресивності студентів ВНЗ / М. В. Замятіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр./ ред. Л. Л. Тovaжнянський, О. Г. Романовський. – Харків: НТУ «ХПІ», 2012. – Вип. 30–31 (34–35). – С. 385–392.
4. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов – К., 2006. – 424 с.
5. Малкіна-Пих І. Г. Психосоматика: Довідник практ. психолога. – М., 2005, – 992 с.
6. Шебанова С. Г. Психокорекція агресивної поведінки // Педагогіка та психологія. – 1999. – № 3. – С. 15–23.
7. Корекційна робота з агресивними дітьми – „Початкова школа” № 7 за 1997 рік;
8. Мицкан Тетяна "Агресивна поведінка дітей дошкільного віку: причини виникнення та профілактика".

КОВАЧ КАТЕРИНА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Шелевер О.В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ НА СТРЕСОСТІЙКІСТЬ

У статті розглянуто поняття депресії та депресивних станів особистості. Проаналізовано основні симптоми прояву депресії. Визначено, що депресія може впливати на зниження стресостійкості особистості. Розкрито основні підходи до визначення стресу та стресостійкості.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL STUDY OF THE INFLUENCE OF DEPRESSIVE STATES ON STRESS RESISTANCE

The article considers the concept of depression and depressive states of personality. The main symptoms of depression are analyzed. It has been determined that depression can reduce a person's stress resistance. The main approaches to the definition of stress and stress resistance are revealed.

Актуальність. Зростаюча актуальність проблеми депресій, обумовлена їхньою поширеністю, пояснюється істотним впливом на якість життя й соціальне функціонування людини. Депресивні стани на сьогодні є однією з найбільш актуальних проблем сучасної психологічної теорії та практики. На тлі травмуючих суспільних чинників: довгі економічні кризи, безробіття, несправедливий осуд владою певних суспільних груп, це може призводити до розвитку депресивних станів у населення країни.

Прояви депресії відрізняються великою різноманітністю, але усі вони несуть негативні наслідки як на психологічному, так і на соматичному рівні, зокрема можуть призводити до зниження стресостійкості особистості. У зв'язку з цим набуває особливої ваги здатність людини бути стійкою до стресу та долати труднощі без великих втрат для психічного та фізичного здоров'я.

Проблема впливу депресивних станів на стресостійкість на даний час повністю не вивчена, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета. Теоретично проаналізувати психологічні особливості впливу депресивних станів на стресостійкість.

Основна частина.

Вивчення порушень емоційної сфери і неврозів особливо швидко почало здійснюватись з 50-х років ХХ століття. Результати різнобічного дослідження емоцій знайшли своє відображення в численних публікаціях відомих зарубіжних і вітчизняних психологів та психотерапевтів (К. Изард, П. Екман, Р. Глассер, В. Кеннон, Р. Левенсон, Т. Маккен, Дж. Андерсон, К. Юнг, Ф. Березін, О. Бодальов, А. Виноградова, Л. Гозман, Р. Грановська, Б. Додонов, Т. Каштанов, Д. Ковпак, М. Лейтес, В. Семіченко, В. Синицький, Л. Третьяк, П. Якобсон та ін.).

Вивчення емоційних розладів і депресивних переживань проводили такі дослідники як К. Абрахам, А. Бек, Е. Блейер, І. Лехман, Дж. Мак-Каллоу, А. Раш, Л. Хьелл та Д. Зіглер, М. Япко, В. Абабков, Ф. Василюк, О. Гуменюк, Б. Карвасарський, В. Пишель, М. Покрасс, А. Смулевич, Є. Юр'єв та ін.

Д. Зубцов зазначив, що у психологічних дослі-

дженнях можна знайти досить цікаві вказівки на надзвичайно важливу роль емоцій у житті та формуванні особливості. Так, ще Марк Аврелій (римський імператор) і його прихильники закликали підкоряти емоції розуму.

Д. Зубцов розглядаючи проблему дослідження депресії, звернув увагу на те, що відомий гуманіст Відродження Еразм Роттердамський зазначав, що існує один єдиний шлях до щастя – пізнати самого себе; робити все незалежно від пристрастей, за рішенням розуму.

Також, Д. Зубцов вказує на те, що видатний український психолог Г. С. Костюк відзначав, що емоції виникають у особистості як «суб'єктивні сигнали порушення і відновлення її дійових відношень з навколишнім світом і насамперед з людьми. Виникаючи, вони стають регулятором її діяльності, джерелами її енергії».

Д. Зубцов погоджується з твердженням, що депресія визначається як «афективний стан, що характеризується негативним емоційним фоном, зміною мотиваційної сфери, когнітивних уявлень і загальною пасивністю поведінки» [1].

О. Савіцький зазначає, що депресія – термін, що використовується для визначення настрою, симптому та синдромів афективних розладів. Депресія проявляється у поганому настрої, низькій самооцінці, тривалому смутку, постійній невдоволеності, небажанні жити [5].

М. Миколайчук зазначив, що вважається, що депресія пов'язана з порушеннями когнітивного, міжособистісного, сімейного і біохімічного функціонування, а також із дефіцитом важливих навичок емоційного регулювання. У депресивної особи ті схеми, які роблять її чутливою до стресу, можуть розвиватись у результаті інтеракцій, характерних для ненадійної прив'язаності; негативних оціночних суджень; насильством в анамнезі [3].

Д. Зубцов відмітив, що у багатьох публікаціях зарубіжних психологів знайшла місце клінічна картина депресії, що характеризується не тільки поганим настроєм, але і безліччю інших симптомів, які часто підживлюють один одного. Ці симптоми охоплюють

п'ять функціональних областей: емоційну, мотиваційну, поведінкову, когнітивну і фізичну, суть проявів кожного із яких зводиться до наступного.

Емоційні симптоми: пригніченість, туга, відчуття себе нещасним, спустошеним і приниженим, втрата відчуття гумору та відчуття радості, тривога, гнів або збудження, плаксивість.

Мотиваційні симптоми: відсутність у себе спонукання, ініціативи і невимушеності, доводиться примушувати себе ходити на роботу, розмовляти з друзями, приймати їжу або підтримувати інтимні відносини.

Поведінкові симптоми: менша активність та продуктивність, бажання залишатись наодинці, не вставати з ліжка тривалий час, сповільненість рухів і навіть мови.

Когнітивні симптоми: негативна оцінка самого себе, як некомпетентної, небажаної, неповноцінної людини, звинувачення себе в причетності до майже всіх негативних подій, навіть до тих, які не мають до індивіда ніякого відношення, песимізм, схильність до суїцидальних думок, рідке фіксування на своїх успіхах і досягненнях.

Фізичні симптоми: головніболі, розлади травлення, запаморочення і загальне нездужання, слабкість, втрата апетиту та порушення сну [1].

Депресивні стани можуть значною мірою впливати на зниження стресостійкості особистості. Проблема стресу досліджувалася багатьма вченими (Г. Сельє, Р. Лазарус, Дж. Еверлі, Р. Розенфельд, Л. Китаєв-Смик та ін.).

О. Кравцова звернула увагу на те, що психічним проявам синдрому, описаного Г. Сельє, було присвоєно найменування «емоційний стрес», Р. Лазарус першим спробував розмежувати фізіологічне і психологічне розуміння стресу, зараз ми визначаємо умовність повного поділу фізіологічного стресу і стресу психічного. У фізіологічному стресі завжди є психічні елементи і навпаки. Що ж стосується термінів «психічний стрес» й «емоційний стрес», то вони часто використовуються як рівнозначні, оскільки майже всі вчені визнають, що основною причиною психічного (психологічного) стресу є емоційне збудження.

Таким чином, як зазначає Кравцова О., стійкість до стресу визначається як психічна чи емоційна стійкість особистості. Проблеми стресостійкості досліджували як особистісний адаптаційний потенціал (А. Маклаков), стійкість особистості, стійкість до стресу, толерантність до стресу (В. Крайнюк, І. Малкіна-Пих, Т. Титаренко, О. Сафін та ін.), психічна та психологічна стійкість (В. Бодров, В. Корольчук І. Малкіна-Пих

та ін.), емоціональна стійкість (Л. Аболін, І. Малкіна-Пих та ін.), емоційно вольова стійкість (О. Тимченко та ін.) [2].

Г. Ришко відмітив, що стресостійкість розглядають як індивідуальну здатність організму зберігати нормальну працездатність (К. В. Судаков); як необхідний ступінь адаптації до впливу екстремальних факторів середовища і професійної діяльності (В. О. Бодров); як здатність до соціальної адаптації, збереження значущих міжособистісних зв'язків, забезпечення успішної самореалізації, досягнення життєвих цілей, збереження працездатності і здоров'я (Г. С. Никифоров); як стан фізичного, емоційного і психічного виснаження, викликаного тривалим перебуванням в емоційно-напружених і значимих ситуаціях (В. А. Абабков, М. Перре).

Також, Г. Ришко зазначає, що згідно з поглядами Р. Лазаруса і С. Фолкман, існує два глобальні типи подолання стресових ситуацій: проблемно-орієнтований та емоційно-орієнтований. Вибір одного з них здійснюється у залежності від суб'єктивної оцінки можливості-неможливості що-небудь зробити для зміни стресової ситуації. Проблемно-орієнтоване подолання стресу переважає у тому випадку, коли когнітивна оцінка говорить про те, що можна зробити щось для покращення ситуації. Емоційно-орієнтоване подолання стресу може змінити лише спосіб інтерпретації того, що сталося і переважає у тому випадку, коли когнітивна оцінка говорить про неможливість вирішення стресової ситуації [4].

Висновки. Отже, депресія – це психологічний розлад, посилення емоції страждання, горя, печалі. Симптоми депресії охоплюють п'ять функціональних областей: емоційну, мотиваційну, поведінкову, когнітивну і фізичну. Найбільш розповсюдженими симптомами депресії є смуток і відчуття безнадії.

Депресивні стани характеризуються депресивною тріадою: зниженням настрою, втратою здатності переживати радість (ангедонія), порушеннями мислення. Вони можуть впливати на зниження стресостійкості особистості. Більшість дослідників розуміють стресостійкість як властивість психіки, що відображає здатність людини успішно здійснювати необхідну діяльність у стресогенних умовах.

Актуальними напрямками подальших досліджень даної проблематики є емпіричне вивчення впливу депресивних станів на стресостійкість, аналіз напрямів розвитку стресостійкості особистості та профілактики депресивних станів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зубцов Д. Депресія: визначення та симптоматика / Зубцов Д. // Науковий вісник імені в. О. Сухомлинського. Психологічні науки, № 1 (16), 2016 – С. 77-81.
2. Кравцова О. К. Стресостійкість особистості як психологічний феномен: основні теоретичні підходи / Кравцова О. К. // Вісник післядипломної освіти. «Серія «Соціальні та поведінкові науки» Випуск 7(36) – С. 98-117.
3. Миколайчук М.І. Психологічні методи подолання депресивних розладів у студентської молоді: ефективність стратегій сімейної психотерапії / Миколайчук М.І. // науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ 2 (2), 2012. – С.222-230.
4. Ришко Г.М. Основні концептуальні теорії та підходи до вивчення феномена стресостійкості особистості / Ришко Г.М. // Проблеми сучасної психології. 2013. Випуск 22. – С. 493-509.
5. Савіцький О. П. Чинники, що сприяють розвитку депресії у населення України, та методи її профілактики / Савіцький О. П. // Медсестринство 4, 2013. – С. 37-40.

КОКІШ-МЕЛЬНИК ЄЛИЗАВЕТА

студентка 2 курсу

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат соціологічних наук, доцент Борщ Константин Константинович

МІСЦЕ І РОЛЬ ІНТУЇЦІЇ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

В статті розкрито психологічний зміст інтуїції як способу світосприйняття. Автор приділяє увагу специфіці формування та прояву інтуїції у розрізі вікових та гендерних груп населення.

THE PLACE AND ROLE OF INTUITION IN HUMAN LIFE

The article reveals the psychological meaning of intuition as a way of worldview. The author pays attention to the specifics of the formation and manifestation of intuition in terms of age and gender groups.

Загальні відомості дитячої інтуїції та способи розвитку

Інтуїція у дітей – це один з основних способів їх світосприйняття. Розвиток мозку у людини відбувається наступним чином: в дитинстві у малюка краще розвинене права півкуля. Вона продуктивно працює до трьох років. Адже саме права сторона мозку відповідає за емоційну складову, творчі здібності і, звичайно, інтуїцію. Це означає, що в перші роки життя малюк володіє чуттєвим сприйняттям, хорошою інтуїцією і навіть має задатки до суперздібностей. Тому дуже важливо почати розвивати інтуїцію з самого народження. Адже тоді результат не змусить себе довго чекати.

В ході тестування майбутнього першокласника професійним психологом батьки часточують вердикт: слабо розвинена інтуїція. Тож з самого народження батьки мають звернути увагу на розвиток інтуїції. Адже при відсутності природженого "чуття" дитині насилу будуть даватися точні науки, мови і технічні дисципліни.

Розвиток інтуїції у дітей починається з перших днів життя. Примітивні ігрові дії з використанням іграшок, шумових інструментів, предметів побуту підсвідомо формують нескладні інтуїтивні навички.

Вікова педагогіка, що враховує переважаючий тип темпераменту дитини, пропонує кілька моделей розвитку інтуїції у малюків від 3-х років:

- використання логічних ігор на кмітливість і запам'ятовування;

- застосування спеціальних карток і наочності;
- вправи на візуалізацію і вербальне опис;
- практичні художні заходи;
- завдання змішаного типу.

Розвиток інтуїції у дитини старшого дошкільного віку відрізняється від психолого-педагогічних технік ясельної групи або молодших школярів. Те, що цікаво в 2-3 роки, нудно і малоефективно в 4-5 років, і навпаки – неправильно підібрані, складні вправи на розвиток інтуїції у дитини латентного віку викличуть у нього нерозуміння і психоемоційний дискомфорт.

Переважаючий вид діяльності у дошкільнят-гра, тому формування інтуїтивних здібностей, що охоплюють фізіологічні, розумові навички дитини, має будуватися на ігрових методах розвитку

Тож варто поговорити більш детально про розвиток інтуїції:

- Тренуйте обидві півкулі мозку-уяву, творчість,

емпатію, інтелект, логічне мислення, аналіз, набирайтеся теорії і практики.

- Щодня грайте в ігри на інтуїцію. Хованки,» в якій руці«орел або решка". Ігри«угадайки" проробляйте з різними предметами і властивостями (смаки, тварини, карти, цифри, емоції).

- Пробуйте читати думки один одного.

- Заохочуйте вдалі спроби. На невдалі або не реагуйте, або зробіть маленьку неприємність (наприклад, злегка ущипніть) – як саме чинити, орієнтуйтеся на вік, характер і складність завдання.

- Спостерігайте, які обставини (внутрішні і зовнішні), як впливають на результат. Наприклад, сонний стан підвищує кількість вгадувань, а галаслива обстановка – знижує. Стане в нагоді, щоб знати, коли довіряти інтуїції, а коли з неї слабкий помічник.

- Практика "пошук інформації «- в бібліотеці або книжковому магазині, розслабившись, пройти повз полиць, взяти таку книгу, до якої рука» сама потягнеться" - сміливо беріть (купуєте) і уважно читайте, там підказки.

- Проводьте кілька годин із закритими очима (активно, а не сидючи в медитації).

- Якщо правша-віддайте лівій руці частину обов'язків правої.

- Привчіть дитину бути спостережливим і уявляти характеристики предмета спостереження.

- Привчіть відчувати, сконцентрувавшись на внутрішніх відчуттях, а не буравити поглядом колоду карт.

- Будьте уважні до себе, намагайтеся прислухатися підказкам тіла. Візьміть в звичку періодично "сканувати" свій стан. А у дитини запитуйте, що відчуває, про що думає, чи нічого не хвилює, можливо без видимих причин виникають певні відчуття.

Багато батьків впевнені, що інтуїція – вроджена здатність, і якщо у дитини інтуїтивних навичок немає, то і прагнути їх «створювати» штучним способом не слід. Така думка помилкова: розвиток інтуїції у дитини – необхідний і важливий процес психофізичного формування, і починати його ніколи не пізно.

Дослідження і порівняння чоловічої та жіночої інтуїції

Деякі психологи стверджують, що до логічних висновків і аналізу ситуації більше схильні чоловіки. Проте, логіка у жінок розвинена не гірше, ніж у чоловіків, просто вони частіше в своїх судженнях спираються на інтуїцію. Правда, у деяких чоловіків жіноча

інтуїція викликає такий же скептицизм, як і жіноча логіка. Наприклад, відомий італійський режисер Вітторіо Де Сіка жартував, що «Жіноча інтуїція - це те, що дозволяє жінці, склавши три і три, отримати стільки, скільки їй подобається». А французький письменник-гуморист Жан Батист Делякур іронічно зауважив: «Інтуїція дана жінці для того, щоб вгадувати у чоловіка наміри, про які він не здогадується».

Науковці стверджують, що інтуїція закладена від народження в кожному з нас, тільки от користуватися нею вміють далеко не всі, так як люди звикли спиратися на п'ять органів почуттів, абсолютно не думаючи про існування і шостого, начебто нематеріального, але, тим не менш, цілком реального, що доводять численні факти.

Вчені, досліджуючи здібності людини, називають інтуїцію роботою підсвідомості, але при цьому механізм цього явища досі не пояснюється. Хоча встановлено, що найчастіше інтуїція спрацьовує у людей, які в пошуках рішення зайшли в глухий кут, але при цьому не бажать здаватися і як і раніше горять бажанням знайти вірний вихід.

Причому, вважається, що у жінок інтуїція розвинена сильніше, ніж у чоловіків. Це пояснюється, що більш емоційні по психічному складу жінки при прийнятті рішень більше покладаються на почуття, ніж на факти, на відміну від чоловіків, які схильні до логічного мислення і більш прагматичні. Особливо сильно розвинена інтуїція у матерів в перші кілька років життя дитини, у закоханих і у людей творчих, що теж підтверджує емоційну природу цього явища.

Вважається, що жіноча інтуїція набагато сильніше чоловічий (особливо в побутових ситуаціях). Жінка здатна передчувати хвороба дитини, вона частіше бачить віщі сни (особливо якщо вони попереджають про небезпеку), інтуїтивно відчуває настрій і стан свого чоловіка. Іноді жінка навіть здатна заздалегідь

передбачити зраду.

Інтуїція допомагає жінці блискуче розбиратися в міжособистісних відносинах, передбачати багато подій, швидко реагувати на невідповідність між словами, з легкістю розпізнавати брехню, розуміти, що у кого на думці.

Майже будь-яка жінка, розмовляючи з чоловіком, «бачить його наскрізь» і може інтуїтивно визначити, який в нього емоційний стан, що його тривожить. На відміну від чоловіків які майже це не розпізнають.

Наявність кращого функціонування жіночої інтуїції підтверджує і нейрофізіологія. Нобелівські лауреати Роберт Сперрі і Майкл Газзінга в результаті досліджень помітили, що кожна півкуля у людини відповідає за різні функції. Ліва півкуля мозку більшою мірою відповідає за інтелектуальні функції: логіку, структуру, аналітичні, математичні здібності. А права півкуля - за почуття, емоції, образи, фантазії, сприйняття осіб, творчий потенціал, інтуїцію.

Правда, є альтернативні дослідження, які показують, що різниця в роботі півкуль не так вже критична і абсолютна. Але вона є. І жінки активніше користуються правою півкулею на відміну від чоловіків, які точно більше користуються лівою. До того ж у жінок сильніше розвинена і лімбічна система мозку, відповідальна за емоції, чуттєву пам'ять, прихильність до оточуючих. Втім, деякі дослідники піддають гіперболозоване існування жіночої інтуїції великим сумнівам. Так, англійський психолог Річард Вайзман на підставі експериментів з портретами (учасникам експерименту — чоловікам і жінкам треба було визначити щирість посмішки на фотографіях) зробив висновок, що жіноча інтуїція така ж сама як чоловіча. Але в реальному житті жінки все одно частіше використовують своє чуття, а чоловіки — логіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Практическая психология / Г. С. Абрамова. – СПб: «Академический Проект», 2001. - 454 с.
2. Берн. Э. Трансакционный анализ в психотерапии / Э. Берн. - М: Экзамен, 2015. – 350 с.
3. Васильева И. С. Интуитивность как фактор эффективной деятельности следователя / И. С. Васильева // Вестник Тюменского государственного университета. -2016.- Выпуск №6. – С.198-201.
4. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию / Ю.Б. Гиппенрейтер. – М: Наука, 1996. – 336 с.
5. Гулай А. В. Интуиция как составляющая процесса поиска знаний / А. В. Гулай, И. В. Тесля // Вестник Полоцкого государственного университета. -2013.- Выпуск № 7. - С. 80-88.
6. Рядинская Е. Н. Особенности интуиции пожарных и её влияние на принятие решений в ситуациях неопределённости / Е. Н. Рядинская // Проблемы экстремальной и кризисной психологии. – 2013. - №6. – С. 1-4.
7. Сакович Д. В. Алгоритм пошаговой психологической технологии использования интуиции в деятельности следователя / Д. В. Сакович // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2007. - №4. – С. 20-22.
8. Rossini A. Nurse Practitioners' Use of Intuition / A. Rossini, D. Lindell, D. Braen, M. Demarco // The Journal for Nurse Practitioners. - 2016. - № 11. - С.4-9.

КОПИНЦЮ ОЛЕНА
студентка 2 курсу
ОС «Магістр»
спеціальність «Психологія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті проаналізовано основні підходи до вивчення агресивної поведінки підлітків. Розглянуто поняття агресії та агресивності в підлітковому віці. Досліджено форми прояву агресивних дій. Вивчено підходи щодо профілактики та корекції підліткової агресії.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENCE

The article analyzes the main approaches to the study of aggressive behavior of adolescents. The concept of aggression and aggression in adolescence is considered. Forms of manifestation of aggressive actions are investigated. Approaches to the prevention and correction of adolescent aggression have been studied.

Актуальність теми. Однією з актуальних проблем сьогодення в загальноосвітніх закладах є агресивна поведінка учнів шкільного віку. Адже розуміння механізму формування агресивних дій у дітей допомагає не тільки пояснити причини агресивної поведінки підлітків, а й знайти засоби психологічного впливу на них, з'ясувати основні напрями психолого-педагогічної корекції та профілактики агресивних проявів у їх поведінці.

На прояви агресивної поведінки можуть впливати багато факторів, в тому числі вік, індивідуальні особливості, зовнішні фізичні та соціальні умови. Агресивність стає соціально прийнятною та навіть заохочувальною рисою, маскуючись у прагненні до особистісного самоствердження, кар'єрного зростання, владних потенцій тощо. Поєднання вікової специфіки особистісного розвитку та соціальної аморфності уявлень, норм та цінностей слугують каталізаторами агресивності як у поведінковому, так і в особистісному розрізі, роблячи тематику підліткової агресії невичерпно актуальною. Психологічні особливості агресивності є предметом детального наукового вивчення, тому науково-психологічна вивченість запропонованої теми суттєва.

Мета. Вивчення та дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки дітей в підлітковому віці.

Основна частина. За результатами численних досліджень сьогодні прояви дитячої агресивності є однією з найрозповсюдженіших форм порушення поведінки, з якими мають справу дорослі — батьки та спеціалісти (вихователі, психологи, вчителі). До цих порушень належать вибухи дратівливості, неслухняність, надмірна активність, жорстокість. У більшості дітей спостерігається пряма й непряма вербальна агресія — від скарг та агресивних фантазій до прямих образ і погроз. Багатьом дітям притаманна змішана фізична агресія — як непряма (пошкодження чужих іграшок, одягу однолітків), так і пряма (діти б'ють однолітків, кусаються, плюються тощо). Така агресивна поведінка завжди ініціативна, активна, іноді навіть небезпечна для оточення, а тому потребує грамотної корекції. [1, с. 3]

Спочатку слід визначити поняття «агресія» та «агресивність» і зрозуміти, для чого людині потрібен цей механізм реагування. Слово «агресія» (aggression) походить від слова *adgradi* (de ad — на, gradus —

крок), що буквально означає «рухатися на», «наступати». Найближчими словами-родичами цього поняття є «прогрес» (рух уперед, розвиток) та «регрес» (рух назад).

Дослідники агресії мають різні точки зору стосовно того, що вона собою являє та як її потрібно оцінювати — як позитивне чи як негативне явище. Причиною негативного ставлення до агресії є перенесення цього ставлення з конкретних проявів агресії на поняття «агресія» в цілому. Однак це не зовсім правильно: агресія є природною властивістю людини, невід'ємною частиною її життя, а не соціальною чи клінічною патологією.

Наше негативне ставлення до агресії викликане тим, що ми незрідка плутаємо поняття «агресія» і «наси́льство». Наси́льство — це не лише прояв біологічних поведінкових стереотипів, а й специфічний людський феномен: воно виходить за межі доцільності та є усвідомленим впливом на інших. Основний мотив насильницької поведінки — самоствердження за рахунок іншого.

Агресивні тенденції закладені в самій природі людини. Сучасні психологи виокремлюють:

- позитивну агресію, яка забезпечує індивіду, групі чи суспільству в цілому можливість виживання, безпеки й розвитку,

- негативну агресію, спрямовану на задоволення прагнень шляхом заподіяння шкоди оточенню.

У соціальному середовищі рівень агресивності визначається ступенем соціалізації та етно-культурними нормами, вимогами, настановами. Загальний розвиток цивілізації спрямований на найбільше обмеження агресії моральними та соціальними рамками. [1, с. 4]

Так у психоаналізі агресивність тлумачиться як сила, з якою людина проявляє свою любов і ненависть стосовно оточуючих чи до самої себе. В соціо-динамічній теорії агресивність — це невротична захисна реакція людини, яка відчуває загрозу задоволення своїх потреб, цінностей, гідності, бачить себе відсторонено та принижено. Афективно динамічний підхід розглядає агресивність як готовність чи схильність людини до реалізації агресивної моделі поведінки. Агресивність також розглядають як стійку рису особистості, що проявляється в готовності до агресивної поведінки. Рівні її визначаються як навчанням у процесі соціалізації, так і орієнтацією на культурно-соціальні

норми, найважливішими з яких є норми соціальної відповідальності і норми відплати за акти агресії. «Агресивність – одна із вроджених установок, яка виражається у прагненні до наступальних дій, спрямованих на завдання збитків або знищення об'єкта» [10, с. 8].

Протилежної думки дотримується В. Клайн. Він вважає, що в агресивності є «певні здоровіші риси», які можуть виявитися корисними для суспільного життя. Це такі риси, як наполегливість, ініціатива, завзятість, прагнення до перемоги, подолання перешкод. Ці якості властиві лідерам і переможцям [8, с. 62].

Є. Фромм у книзі «Анатомія людської деструктивності» виділяє два види агресії: доброякісну і злоякісну. Доброякісна (біологічно адаптивна) агресія – реакція на погрозу вітальним інтересам індивіда, носить вибуховий характер, загасає, як тільки зникає небезпека. Злоякісна агресія (біологічно неадаптивна) – це специфічна людська пристрасть до абсолютного панування над іншою живою істотою й бажання руйнувати.

Класичне визначення агресії було запропоновано А. Бассом. Він охарактеризував агресію як реакцію, що завдає шкоди іншому організму. А. Басс виділив три основні шкали, у яких можна описати агресивні дії: 1) фізична – вербальна. Застосування сили стосовно іншої людини, нанесення тілесних ушкоджень, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, поранення за допомогою вогнепальної зброї; 2) активна – пасивна. Агресія, що спрямована на іншу особу; 3) пряма – непряма. Прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або займатися бажаною діяльністю [3, с. 29]. З одного боку, ці визначення вважають занадто схематичними, так як вони включають в себе багато видів поведінки, що не стосуються категорії агресивного, а з іншого – не враховують такі поняття, як мислення та емоції. Для того, щоб поведінка людини визначалась як агресивна, вона повинна мати намір викликати негативні наслідки для об'єкта агресії, що передбачає очікування результату від певної дії. Тобто ця деталізація виключає ті моделі поведінки, в яких заподіяння шкоди було випадковим. Згідно з вищезазначеним, більш чітке визначення агресії було запропоноване Р. Бероном і Д. Річардсоном. Вони вважають, що агресію варто розглядати як модель поведінки, а не як емоцію чи установку. Р. Берон і Д. Річардсон розглядають агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи настанову. Агресія ж у суспільстві не відбувається без певних мотивів і настанов, і тому це явище складніше, ніж тваринна агресія, саме тому її доцільно визначати як насильство [3, с. 28].

Поняття агресивної поведінки тісно пов'язано з такими поняттями, як агресивна дія, жорстокість, ворожість, примус та насильство. «Агресивність з'являється на світ разом із народженням дитини – це природна реакція на перешкоди, що заважають задоволенню життєво важливих потреб, реалізації «принципу задоволення» [4, с. 19]. Якщо ситуації, що сприяють виникненню агресивності, повторюються з певною частотою, то агресивність переходить у рису особистості, яка може впливати на її характер, що обумовлює типовий для даної особистості спосіб поведінки

в певних життєвих умовах і обставинах. Тобто якщо агресивність не стала рисою особистості, то у відповідь на виникнення даного стану впливають агресивні дії. Під «агресивними діями» розуміються деструктивні дії, що виступають як засіб досягнення будь-якої мети; спосіб психічної розрядки, задоволення блокованої потреби особистості і зміни діяльності; форма самореалізації і самоствердження. Виділяють наступні форми прояву агресивних дій: фізична (нанесення тілесних ушкоджень), вербальна (словесний прояв агресивності), пряма і непряма, аутоагресивна (самозвинувачення, самознищення, самогубство), ворожа (заподіяння шкоди), інструментальна (використання агресії для досягнення мети). Агресивні дії – це прояв агресивності як ситуативної реакції. Коли агресивні дії повторюються, то в цьому випадку слід говорити про агресивну поведінку. Якщо ж агресивність є особистісною рисою, то ми маємо справу з агресією як формою поведінки даної особистості [5, с. 97].

Агресивність, як властивість особистості, розмежовується в більшості випадків з поняттями «жорстокість» і «ворожість». Ці два поняття розрізняють за ознакою – «заподіяння страждань заради страждань». Агресивна людина може і не бути жорстокою, а жорстока людина завжди агресивна. Як ми вже відзначали вище, агресивність відносять і до категорії властивостей особистості. Одна з основних ознак властивостей полягає в тому, що вони завжди виражають відношення людини до певної сторони дійсності» [9, с. 28].

Дослідники, що займалися проблемою дитячої агресивності зокрема Л. І. Божович, підкреслюють, що суворі, в тому числі і фізичні, покарання мають ряд негативних наслідків для особистості. По-перше, батьки, караючи дитину, дають приклад агресивної поведінки, яка може засвоюватись дітьми як спосіб впливу на інших, як прояв сили і влади, особливо стосовно тих, хто слабший. По-друге, покарання призводить до відчуження, відсторонення дитини від батьків, формує негативне до них ставлення, тим самим позбавляючи батьків можливості впливати на своїх дітей – «дитина закривається в собі, стає не сприйнятливою, як би глухою до впливу оточуючих, займає позицію внутрішнього, мовчазного опору». Діти, яких часто карали прагнуть уникати чи опиратись батькам. По-третє, надто суворі покарання можуть призвести до того, що дитина забуде, за що її покарали – неприємні переживання перебивають причину покарання, але залишають важкий осад з приводу самого покарання. Крім того, покарання може не усунути агресію, а буде сприяти тому, що дитина навчиться приховувати свої зовнішні прояви, залишаючись внутрішньо агресивно налаштованим. Вона стане пристосовуватись до ситуації, проявляючи агресію тоді, коли у неї є впевненість, що вона не буде покарана. Прагнучи уникнути покарання, дитина починає проявляти агресію відносно більш слабших, використовує непрямі, опосередковані способи агресії, таким чином, щоб про це не дізнались дорослі. Як зазначає Л. І. Божович: «... при фізичних покараннях створюється видимість успіху, за якою в дійсності приховується поразка батьків: діти, котрих б'ють, «виправляються» лиш у присутності дорослих, проте у них виробляється звичка робити все недобре нишком».

Тип переходу від дитинства до дорослості залежить від того, наскільки великим є розрив у нормах та вимогах, які пред'являє дане суспільство до дитини і дорослого. Там, де ці вимоги більш-менш одноманітні, розвиток протікає повільно і дитина досягає статусу дорослого поступово. В інших суспільствах норми поведінки дітей і дорослих різні й навіть протилежні. Дитячий вік вважається ігровим, вільним. Від дорослого ж очікують високого ступеня індивідуальної відповідальності. Від дитини вимагають послуху, від дорослого – ініціативи та самостійності. Іншими словами, чим вищий темп історичного розвитку, тим більш відчутна різниця між поколіннями, тим складніше механізми трансмісії, передачі культури від старших до молодших, і тим більш перебірливими є відносини молодших до своєї соціальної та культурної спадщини [6, с. 12].

В. Д. Менделевич зазначає, що умовно можна говорити про конструктивну і не конструктивну форми агресії (за термінологією Е. Фромма – доброякісну і злоякісну). Різниця перерахованих форм полягає в намірах, що передували прояву агресивності. При конструктивній агресії злий, злочинний умисел завдати кому-небудь з оточуючих шкоду відсутній, тоді як при неконструктивній – він є основою вибору саме даного способу взаємодії з людьми [7, с. 146].

Конструктивна форма агресії може бути названа також псевдо-агресією. Е. Фромм описує в рамках псевдо-агресивної поведінки ненавмисну, ігрову, оборонну, інструментальну агресію, агресію як самоствердження. Ненавмисна агресія може бути ознакою психопатологічного типу девіантної поведінки.

Найбільш визнаною є загальна для ряду концепцій схема, запропонована А. Бассом і А. Даркою: фізична агресія (напад); непряма агресія (зловісні плітки, жарти, вибухи люті, що проявляються в крику, тупанні ногами і т. д.); схильність до подразнення (готовність до появи негативних почуттів при найменшому порушенні); негативізм (опозиційна манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби); образа (заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані відомості); підозрілість у діапазоні від недовіри й обережності до переконання, що всі інші люди приносять шкоду або планують її; вербальна агресія (вираження негативних почуттів як через форму – сварка, крик, вереск, так і через зміст словесних відповідей – загроза, прокляття, лайка) [7, с. 151].

Агресивні прояви можуть бути: а) засобом досягнення певної мети; б) способом психологічної розрядки, заміщення заблокованої потреби; в) самоціллю; г) способом задоволення потреби в самореалізації та самоствердженні [7, с. 148].

У теоріях виникнення агресії у підлітків А. А. Реан виділяє дві основні тенденції. Ідеться або про переважно біологічний механізм, в якому підкреслюється роль нейрофізіологічних медіаторів і функціонального стану глибоких структур мозку, або на перший план висувається динамічна теорія агресивної поведінки, яка припускає, що основним механізмом агресії є патологічний особистісний розвиток, особливо в період життєвих криз.

Сьогоднішній тип суспільства, за визначенням Маргарет Мід, є префігуративним. Він передбачає, що

міжпоколінна трансмісія культури – це не тільки інформаційний потік від батьків до дітей, а й зустрічна тенденція: молодіжна інтерпретація сучасної соціальної системи та культурна спадщина впливають і на старше покоління. Цим М. Мід пояснює і молодіжну «контркультуру». У даному випадку важливо зрозуміти конкретні соціально-вікові і міжпоколінні відмінності, які й «складають» конфлікт, що провокує прояв підліткової агресії.

Сучасний підліток живе у світі, складному за своїм змістом і тенденціями соціалізації. Це пов'язано, по-перше, з темпом та ритмом техніко-технологічних перетворень, що пред'являють до людей, що ростуть, нові вимоги. По-друге, з насиченим характером інформації, яка створює масу «шумів», що глибоко впливають на підлітка, у якого ще не вироблено чіткої життєвої позиції. По-третє, з екологічними і економічними кризами, які вразили наше суспільство, що викликає у дітей відчуття безнадійності та роздратування. При цьому у молодих людей розвивається почуття протесту, часто неусвідомленого, і разом із тим росте їх індивідуалізація, яка при втраті загальносоціальної зацікавленості веде до егоїзму. Підлітки більше інших вікових груп страждають від нестабільності соціальної, економічної і моральної, утративши сьогодні необхідну орієнтацію в цінностях і ідеалах, – старі зруйновані, нові не створені.

Особистість дитини і підлітка формується не сама по собі, а в навколишньому оточенні. Особливо важлива роль малих груп, в яких підліток взаємодіє з іншими людьми. Перш за все це стосується сім'ї. Тому, говорячи про особливості агресії в підлітковому віці, необхідно враховувати той факт, що підліток росте в сім'ї, а сім'я майже завжди є основним фактором соціалізації, вона ж є головним джерелом живих прикладів агресивної поведінки для більшості дітей.

Становлення агресивної поведінки у підлітків – складний процес, у якому беруть участь багато факторів. Агресивна поведінка визначається впливом сім'ї, однолітків, а також засобами масової інформації. Діти навчаються агресивній поведінці як за допомогою прямих підкріплень, так і шляхом спостереження агресивних дій, намагаючись припинити негативні відносини між своїми дітьми, батьки можуть ненавмисно заохочувати ту саму поведінку, від якої хочуть позбутися. Наприклад, застосовуючи вкрай суворі покарання і не контролюючи заняття дітей, вони можуть виявити, що їх діти агресивні і неслухняні.

Численні дослідження показали, що для сімей, з яких виходять агресивні діти, характерні особливі взаємини між членами сім'ї. Подібні тенденції психологами описані як «цикл насильства» [2, с. 204]. Діти схильні відтворювати ті види взаємовідносин, які «пракують» їх батьки по відношенню один до одного. Підлітки, вибираючи методи з'ясування відносин з братами і сестрами, копіюють тактику вирішення конфліктів у батьків. Коли діти виростають і вступають у шлюб, вони використовують відрепетировані способи вирішення конфліктів і, замикаючи цикл, передають їх своїм дітям за допомогою створення характерного стилю дисципліни. Схожі тенденції спостерігаються і всередині самої особистості

(принцип спіралі). Достовірно встановлено, що жорстоке поводження з дитиною в сім'ї не тільки підвищує агресивність її поведінки у стосунках з однолітками, а й сприяє розвитку схильності до насильства в більш зрілому віці, перетворюючи фізичну агресію на життєвий стиль особистості [2, с. 206].

Одне із найбільш спірних джерел навчання агресії – засоби масової інформації. Одна з небезпечних для духовно-моральної атмосфери суспільства традицій ЗМІ полягає в їхньому прагненні (заради високих рейтингів) експлуатувати негідні, руйнівні тенденції людської підсвідомості. Існує прямий зв'язок між злочинністю на екрані телебачення та вулиці. У результаті пропонованих інформаційних впливів суспільство все частіше зіштовхується з такими явищами серед молоді, як ослаблення здатності до самоконтролю за своєю поведінкою, активізація ірраціональної сфери свідомості, посилення садомазохістських схильностей. Дані соціологічних досліджень підтверджують наявність кореляційних зв'язків між названими явищами та зростанням інтенсивності інформаційних потоків відповідного змісту в ЗМІ.

На думку фахівців, зміст того, що молодь отримує в ЗМІ, є одним із найбільш травмуючих факторів телевізійного впливу на її психічний та фізичний стан. Головним чином це належить до насильства, яке надмірно демонструє телебачення. Як показують дослідження, постійний перегляд сцен насильства притупляє чутливість до агресії, зменшує значимість внутрішніх факторів, які її стримують, збільшує фактичні прояви агресивності в поведінці, формує неправильний образ соціальної реальності, що може стати основою подібних дій.

Отже, у підлітків один із головних шляхів формування агресивності – спостереження за агресією інших. Усі перераховані вище фактори повинні враховуватися батьками, педагогами, психологами та суспільством у цілому при взаємодії з підлітками, тому що агресії легше запобігти, ніж потім коригувати агресивну поведінку. Згідно з рядом досліджень підліткової агресії сучасна ситуація виявила два основних варіанти пошуку адаптації підлітками, пов'язаних з агресивною поведінкою. Перший варіант – «бунт», «заколот» (у термінології Р. Мертона), пов'язаний з переживанням підлітком чималої кількості суб'єктивно значущих соціальних, психологічних та інших проблем, що не дозволяють йому повністю відповідати самооцінці або вимогам-очікуванням навколишнього середовища. У цьому варіанті поведінка визначається запереченням пропонованих середовищем цілей діяльності і способів їх досягнення, а також нездатністю

опанувати адаптивними типами соціальної дії. Другий варіант – оновлення середовища. Він пов'язаний із тим, що підліток, здатний до вироблення власних цілей діяльності і способів їх досягнення, виступає інноватором, рідко відразу приймається середовищем. Тоді він змушений використовувати агресивні форми поведінки для утвердження своєї правоти. «Оновлення середовища» – це помірно агресивна поведінка, мотивована прагненням привести оточення у відповідність зі своїми уявленнями про те, яким воно має бути. І в цьому контексті визначальним фактором є закладена в дитині на більш ранніх етапах розвитку система цінностей. Порівнюються цінності зі своєрідними маяками, що допомагають «помітити в потоці інформації те, що найбільш важливо (в позитивному або негативному сенсі) для життєдіяльності людини; це такі орієнтири, дотримуючись яких, людина зберігає свою визначеність, внутрішню послідовність своєї поведінки». Експериментально виявлено два основних варіанти агресивної поведінки, за якими стоять різні варіанти розвитку емоційно-мотиваційного ядра особистості. Відкрита «деструктивна» агресія, що супроводжується внутрішньоособистісною ворожістю, не тільки фіксує соціальну дезадаптацію, але і заважає її подоланню. Навпаки, переважно непряма, «конструктивна» агресія, позбавлена внутрішньої ворожості, виявляється не тільки індикатором дезадаптації, а й інструментом її подолання, тобто фактором соціальної адаптації.

Висновки. Вивчаючи існуючі та розглянуті вище визначення агресії, безперечно, можна зробити висновок, що вони занадто суперечливі. Ці протиріччя слід розглядати як результат аналізу, при якому відображаються окремі конкретні моменти розвитку предмета дослідження. Всі вказані теорії прагнуть зрозуміти природу і зміст даного поняття на основі тільки одного фундаментального механізму. У ролі таких пояснювальних медіаторів виступали інстинкти, інструментальне навчання, гнів, генетичні фактори. Отже, згідно з вище розглянутими визначеннями, агресію можна розглядати як біологічно доцільну форму поведінки, яка сприяє виживанню та адаптації. З іншого боку, агресія розцінюється як зло, поведінка, що суперечить позитивній сутності людей. Таким чином, агресія – це будь-яка форма поведінки, яка націлена на спричинення шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Агресивність же варто розглядати як відносно усталену рису особистості, що виражає готовність до агресії. Через свою усталеність та входження в структуру особистості агресивність може визначати загальну тенденцію поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атемасова О. А. Агресивна дитина: як їй допомогти / Упоряд. О. А. Атемасова. — Х.: Вид-во «Ранок», 2010. — 176 с.
2. Бандура А. Подростковая агрессия / А. Бандура, Р. Уолтерс. — М.: Фимита, 2000. — 512 с.
3. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. — СПб.: Изд-во «Питер», 1998. — 336 с.
4. Журавлев Д. Подростковая агрессивность – психологическая закономерность или социальный феномен? / Д. Журавлев // Народное образование. — № 2. — 2003. — С.185–192.
5. Ковальчук А. В. Педагогическая коррекция агрессивного поведения подростков / А. В. Ковальчук, Н. Г. Рукавишникова, Д. Н. Журавлев. — Ярославль: Ярославский государственный педагогический университет, 2004. — 116 с.
6. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. — М.: Просвещение, 1989. — 256 с.
7. Можгинский Ю.Б. Агрессия подростков: эмоциональный и кризисный механизм / Ю.Б. Можгинский. — СПб.: Питер, 1999. — 220 с.
8. Осницкий А. К. Психологический анализ агрессивных проявлений учащихся / А. К. Осницкий // Вопросы психологии. —

№ 3. – 1994. – с. 61–68.

9. Сенько Т. В. Джерела агресивної поведінки дітей / Т. В. Сенько. – Мінськ : Вид-во «Мінськ», 2002. – 187 с.
10. Шапарь В. Б. Новейший психологический словарь. / В. Б. Шапарь. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. – 639 с.

КОСТЕЦЬКА М.

студентка 2 курсу

ОС Магістр,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Смик Оксана Тарасівна.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Розкрито поняття девіантної поведінки особистості. Розглянуто основні підходи щодо дослідження девіантної поведінки. Подано основні класифікації поведінки, що відхиляється. Проаналізовано основні види девіантної поведінки.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL STUDY OF DEVIANT BEHAVIOR

The concept of deviant behavior of the individual is revealed. The main approaches to the study of deviant behavior are considered. The main classifications of deviant behavior are given. The main types of deviant behavior are analyzed.

Актуальність. Епоха змін, сучасна соціально-економічна ситуація різко загострили проблеми, пов'язані з корекцією відхилень аномальної поведінки. Зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, практично зруйнували раніше існуючі уявлення про норму в поведінці. При відсутності виразних соціальних перспектив це не може не впливати на фізичне і душевне здоров'я. Проблема девіантної поведінки вивчається давно, але незважаючи на це в сучасному світі вона не стає менш актуальною.

Мета. Теоретично проаналізувати психологічні особливості девіантної поведінки.

Основна частина. Відомо, що в спеціальній літературі термін «повіденка що відхиляється» нерідко замінюється синонімом - девіантна поведінка (від лат. deviatio - відхилення). Очевидна складність визначення досліджуваного поняття обумовлена насамперед його міждисциплінарним характером. В даний час термін використовується в двох основних значеннях. У значенні «вчинок, дії людини, які відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам» девіантна поведінка виступає предметом психології, педагогіки та психіатрії. У значенні «Соціальне явище, що виражається у відносно масових і стійких формах людської діяльності, які відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам та очікуванням» вона є предметом соціології, права, соціальної психології.

Однією з форм наукового аналізу психологічної реальності є класифікація її проявів. Численні спроби дослідників систематизувати поведінкові відхилення поки ще не привели до створення єдиної класифікації. Труднощі можна пояснити кількома обставинами. Основна причина полягає в міждисциплінарному характері проблеми поведінкових девіацій. Оскільки термін «девіантна поведінка» використовується в різних науках в різних значеннях, оскільки існують і різноманітні класифікації поведінкових відхилень.

Серед інших причин, що пояснюють існування

проблеми, можна назвати надзвичайне різноманіття форм людської поведінки і невизначеність самого поняття «норма». Все це істотно ускладнює як виділення загальних критеріїв, так і створення єдиної класифікації різних видів відхилюючої поведінки [2].

А. Амбрумова, Л. Жезлова виходячи із соціально-психологічних критеріїв, виділяють чотири основні типи девіантної поведінки у дітей і підлітків: антидисциплінарна, антисоціальна, делінквентна (протиправна) й аутоагресивна.

В. Кудрявцев і співавтори за ознакою цільової спрямованості й мотивом усі поведінки з відхиленнями поділяють на три групи:

- 1) відхилення корисливої орієнтації;
- 2) відхилення агресивної орієнтації, викликані мотивами помсти, неприязні, ворожнечі, неповаги до людини;
- 3) відхилення соціально-пасивного типу, пов'язані з психологією відчуження від інтересів суспільства і групи.

До останніх автори відносять зловживання алкоголем і наркотиками, суїцидальну поведінку, оскільки ці явища являють собою дійсно форму залишення активного життя та відмову від вирішення особистих і соціальних проблем.

В. Ковальов при систематизації порушень поведінки у дітей і підлітків виділяв три основні вісі їх типології:

- 1) соціально-психологічну (антидисциплінарна, антисоціальна, протиправна поведінка);
- 2) клініко-психопатологічну (непатологічні й патологічні форми порушень поведінки);
- 3) особистісно-динамічну (реакції, стани).

На думку А. Личко класифікація порушень поведінки повинна проводитися в двох напрямках: за формою виявлення (делінквентна, втечі з дому і бродяжництво, рання алкоголізація, сексуальні девіації, суїцидальна поведінка) та по відношенню до причин, факторів, мотивів, що лежать в їх основі (біологічні та

соціопсихологічні основи). А. Личко також описав основні типи акцентуацій характеру підлітків і відповідні їм форми девіацій [4].

Психологічний підхід заснований на виділенні соціально-психологічних відмінностей окремих видів відхильної особистості. Психологічні класифікації шукуються на основі наступних критеріїв:

- Вид норми, що порушується;
- Психологічні цілі поведінки і його мотивація;
- Результати даної поведінки і шкода яка заподіюється;
- Індивідуально-стильові характеристики поведінки.

В рамках психологічного підходу використовуються різні типології відхилень. Більшість авторів, наприклад Ю.А.Клейберг, виділяють три основні групи поведінкових девіацій: негативні (наприклад, вживання наркотиків), позитивні (наприклад, соціальна творчість) і соціально-нейтральні (наприклад, жебрацтво).

Один з найбільш повних і цікавих варіантів систематизації видів поведінки, що відхиляється особистості, належить Ц. П. Короленко і Т.А.Донських. Автори ділять всі поведінкові девіації на дві великі групи: нестандартна і деструктивна поведінка. Нестандартна поведінка може мати форму нового мислення, нових ідей, а також дій, що виходять за рамки соціальних стереотипів поведінки. Подібна форма передбачає активність, хоча й виходить за рамки прийнятих норм в конкретних історичних умовах, але грає позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства. Прикладом нестандартної поведінки може бути діяльність новаторів, революціонерів, опозиціонерів, першовідкривачів в якій-небудь сфері знання. Дана група не може бути визнана з відхильною поведінкою в строгому сенсі [3].

Типологія деструктивної поведінки вибудовується відповідно з його цілями. В одному випадку це зовнішньо-деструктивні цілі, спрямовані на порушення соціальних норм (правових, морально етичних, культурних) і відповідно зовнішньо-деструктивну поведінку. У другому випадку – внутрішньо-деструктивні цілі, спрямовані на дезінтеграцію самої особистості, її регрес, і відповідно внутрішньо-деструктивну поведінку. Зовнішньо-деструктивна поведінка, в свою чергу, ділиться на адекватну і антисоціальна.

Адекватна поведінка припускає використання якихось речовин або специфічної активності з метою відходу від реальності і отримання бажаних емоцій.

Антисоціальна поведінка полягає в діях, які порушують існуючі закони і права інших людей у формі протиправної, асоціальної, аморальної поведінки. У групі внутрішньо-деструктивної поведінки Ц.П.Короленко і Т.А.Донських виділяють: суїцидну, конформістську, нарцисичну, фанатичну і аутичну поведінку.

Суїцидна поведінка характеризується підвищеним ризиком самогубства.

Конформістська - поведінка, позбавлене індивідуальності, орієнтоване виключно на зовнішні авторитети.

Нарцисична - управляється почуттям власної гідності.

Фанатична - виступає у формі сліпої прихильності до якої-небудь ідеї.

Аутична - проявляється у вигляді безпосередньої відгородженості від людей і навколишньої дійсності, заглибленості у світ власних фантазій.

Всі перераховані форми деструктивної поведінки відповідають, на думку вчених, таким критеріям девіантності, як погіршення якості життя, зниження критичності до своєї поведінки, когнітивні спотворення (сприйняття і розуміння того, що відбувається), зниження самооцінки та емоційні порушення. Нарешті, вони з великою ймовірністю призводять до стану соціальної дезадаптації особистості аж до повної її ізоляції [1].

Класифікація поведінкових відхилень, заснована на таких провідних критеріях, як вид норми, що порушується і негативні наслідки, поведінки що відхиляється.

У відповідності з перерахованими критеріями виділімо три основні групи відхилень: антисоціальна (делінквентна) поведінка, асоціальна (аморальна) поведінка, аутодеструктивна (саморуйнівна) поведінка.

Антисоціальна (делінквентна) поведінка - це поведінка, що суперечить правовим нормам, загрозлива соціальному порядку і благополуччю оточуючих людей. Вона включає будь-які дії або бездіяльності, заборонені законодавством. У дорослих людей (старше 18 років) делінквентна поведінка проявляється переважно у формі правопорушень, які тягнуть за собою кримінальну або цивільну відповідальність і відповідне покарання. У підлітків (від 13 років) переважають наступні види делінквентної поведінки: хуліганство, крадіжки, грабежі, вандалізм, фізичне насильство, торгівля наркотиками. У дитячому віці (від 5 до 12 років) найпоширеніші такі форми, як насильство по відношенню до молодших дітей або однолітків, жорстоке поводження з тваринами, злочинство, дрібне хуліганство, руйнування майна, підпали.

Асоціальна поведінка - це поведінка, що уникає виконання морально-етичних норм, безпосередньо загрозлива благополуччю міжособистісних відносин. Вона може проявлятися як агресивна поведінка, сексуальні девіації (безладні статеві зв'язки, проституція, спокушання, вуайеризм, ексгібіціонізм та ін.), залученість в азартні ігри на гроші, бродяжництво, утримання.

У підлітковому віці найбільш поширені втечі з дому, бродяжництво, шкільні прогули або відмова від навчання, брехня, агресивна поведінка, проміскуїтет (безладні статеві зв'язки), графіті (настінні малюнки і написи непристойного характеру), субкультурні девіації (сленг, татування).

У дітей частіше зустрічаються бродяжництво, шкільні прогули, агресивна поведінка, брехня, вимагання (жебрацтво). Межі асоціальної поведінки особливо мінливі, оскільки воно більш інших поведінкових девіацій знаходиться під впливом культури і часу.

Аутодеструктивна (саморуйнівна поведінка) - це поведінка, що відхиляється від медичних і психологічних норм, загрозливе цілісності і розвитку самої особистості. Саморуйнівна поведінка в сучасному світі виступає в наступних основних формах: суїцидальна поведінка, харчова залежність, хімічна залежність

(зловживання психоактивними речовинами), фанатичне поведінка (наприклад, залученість в деструктивно релігійний культ), аутична поведінка, віктимна поведінка (поведінка жертви), діяльність з вираженням ризиком для життя (екстремальні види спорту, істотне перевищення швидкості при їзді на автомобілі та ін.). Специфікою аутодеструктивної поведінки (аналогічно попереднім формам) в підлітковому віці є його опосередкованість груповими цінностями. Група, до якої включений підліток, може породжувати такі форми аутодеструкції: наркозалежну поведінку, комп'ютерну залежність, харчові адикції, рідше - суїцидальну

поведінку [3].

Висновки. У результаті теоретико-методологічного дослідження девіантної поведінки визначено, що девіантна поведінка, це поведінка яка відхиляється від встановлених суспільством норм. Визначено, що існують різні види девіантної поведінки, проте єдиної класифікації не існує. В загальному девіантну поведінку поділяють на антисоціальну (делинквентну), асоціальну (аморальну) та аутодеструктивну (саморуйнівну) поведінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев Н. А. Асоциальное поведение несовершеннолетних: Монография / Под ред. А. В. Горожанина. – Самара: Изд-во Самарского юрид. ин-та Минюста России, 2001. – 154 с.
2. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій / О.І. Бондарчук. – К., МАУП, 2006. – 88 с.
3. Змановская Е. В. Девиантология : Психология отклоняющегося поведения / Е.В. Змановская – М.: Просвещение, 2003. – 150 с.
4. Михайлишин У.Б. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків / Михайлишин У.Б. // Проблеми екстремальної та кризової психології. 2011. Вип.9 – С. 191-199

КОСЯК ІННЕСА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Смик Оксана Тарасівна.

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ НА ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ

У статті розглянуто поняття стресу та стресостійкості особистості. Подано основні підходи до вивчення стресу. Розглянуто основні компоненти стресостійкості. З'ясовано, що на формування стресостійкості може впливати самооцінка. Проаналізовано поняття та види самооцінки.

THEORETICAL STUDY OF THE INFLUENCE OF SELF-ASSESSMENT ON THE FORMATION OF STRESS RESISTANCE

The article considers the concept of stress and stress resistance of the individual. The main approaches to the study of stress are presented. The main components of stress resistance are considered. It has been found that the formation of stress resistance can be influenced by self-esteem. The concepts and types of self-esteem are analyzed.

Актуальність. Несприятливі екологічні, соціальні, професійні та інші фактори, що періодично виникають та викликають негативні переживання, нервово-психічну напругу, а також фізичні і психічні перенавантаження посідають важливе місце у нашому житті. Неодноразово було відмічено негативний вплив згаданих явищ, що провокує не тільки погіршення самопочуття та перенавантаження, а і розвиток психологічного стресу.

Проблема стресу стала активно вивчатися не так давно, проте вважається досить розробленою. Вагомий внесок в розвиток цього напрямку в психологічній науці зробили Р. Лазарус, Р. Лейтер, Г. Сельє, С. Фолкман, С. Хобфол, С. Нартова-Бочавер, Н. Наєнко, Китаєв-Смик, В. Бодров, Ф. Бассін, Д. Вільсон, Л. Пєргамєншик,

На сьогодні в сучасній психологічній науці практично немає об'єктивних методів вивчення рівня психологічних ресурсів для подолання стресу. Також, не

достатньо вивчені детермінанти високої стресостійкості. На формування високого рівня стресостійкості може впливати рівень самооцінки особистості. Дана проблема є актуальною, так як повністю не розкрита.

Мета. Теоретично проаналізувати вплив самооцінки на формування стресостійкості.

Основна частина. Передумовою створення й поширення концепції стресу можна вважати визначення та загострення в другій половині ХХ сторіччя актуальності проблеми захисту людини від несприятливих факторів середовища. Складність цієї проблеми вимагає, щоб її розробка велася в багатьох напрямках і різними методами. Серед психологів, які займалися проблемами адаптації людини до стресових ситуацій, слід назвати С. Хола, Л. С. Виготського, М. Кле. Крім цього, слід зазначити роботи таких дослідників, як А. Г. Ковальов, Ф. В. Константинов, В. А. Крутецький, Р. Міллер, В. М. Мясіщев, Б.Д. Паригін, В. І. Слободчиков, Д. М. Узнадзе, П. М. Федосєєв, Г. П. Францев та

ін.

Стрес – емоційний стан індивіда, який виникає в ситуаціях, що порушують усталений перебіг його життя. Цей стан полягає у неспецифічній реакції організму на вимоги, які до нього висуваються. Дослідження цієї реакції, започатковані Г. Сельє у 1936 р. [3].

Стрес являє собою стан надмірно сильної і тривалої психологічної напруги, яка виникає у людини, коли її нервова система одержує емоційне перевантаження. Стрес дезорганізує діяльність людини, порушує нормальний хід його поведінки. Стреси, особливо якщо вони часті і тривалі, роблять негативний вплив не тільки на психологічний стан, але і на фізичне здоров'я людини [7].

Феномен стресу, відкритий Гансом Сельє, відноситься до числа фундаментальних проявів життя, так як дозволяє організмам пристосовуватися до різних факторів середовища за рахунок універсального комплексу нейрогуморальних реакцій [4].

У теорії Г. Сельє стрес розглядається з позиції фізіологічної реакції на фізичні, хімічні та органічні чинники. Основний зміст теорії може бути узагальнено в чотирьох положеннях.

Всі біологічні організми мають вроджені механізми підтримки стану внутрішнього балансу або рівноваги функціонування своїх систем. Збереження внутрішньої рівноваги забезпечується процесами гомеостазу. Підтримання гомеостазу є життєво необхідним завданням організму.

Стресори, тобто сильні зовнішні подразники, порушують внутрішню рівновагу. Організм реагує на будь-який стресор, приймний або неприймний, неспецифічним фізіологічним збудженням. Ця реакція є захисно-пристосувальною.

Розвиток стресу і пристосування до нього проходить кілька стадій. Час перебігу та переходу на кожну стадію залежить від рівня резистентності організму, інтенсивності та тривалості впливу стресора.

Організм має обмежені резерви адаптаційних можливостей щодо попередження та купірування стресу – їх виснаження може призвести до захворювання і смерті. Стадія тривоги виникає при першій появі стресора. Протягом короткого періоду знижується рівень резистентності організму, порушуються деякі соматичні та вегетативні функції. Потім організм мобілізує резерви і включає механізми саморегуляції захисних процесів. Якщо захисні реакції ефективні, тривога вщухає і організм повертається до нормальної активності. Більшість стресів дозволяється на цій стадії. Такі короткострокові стреси можуть бути названі гострими реакціями стресу. Стадія резистентності (опору) настає у разі тривалого впливу стресора і необхідності підтримки захисних реакцій організму. Відбувається збалансоване витрачання адаптаційних резервів на тлі адекватного зовнішніх умов напруги функціональних систем. Стадія виснаження відображає порушення механізмів регуляції захисно-пристосувальних механізмів боротьби організму з надмірно інтенсивним і тривалим впливом стресорів. Адаптаційні резерви істотно зменшуються. Опірність організму знижується, наслідком чого можуть стати не тільки функціональні порушення, а й морфологічні зміни в

організмі [1].

Стресостійкість – це загальна якість особистості, яка характеризується здатністю протистояти стресовим факторам за період часу, який необхідний для організації нових умов, в яких даний стресор не буде загрозливим. Стресостійкість забезпечує високу ефективність діяльності і зберігає здоров'я молодої людини. В ситуаціях можливого виникнення стресу повинні бути визначені додаткові шляхи виходу із стресових ситуацій. Стресостійкість буде забезпечувати високу ефективність діяльності й сприятиме збереженню здоров'я людини, якщо вона буде креативно мислити у вирішенні своїх проблем [8].

Людина може часто перебувати в стресових та конфліктних ситуаціях, що призводить до збільшення психічних навантажень, порушення рівноваги нервових процесів та супроводжується зниженням стресостійкості. Для виокремлення основних компонентів стресостійкості потрібно розглянути структуру конфліктостійкості, яка складається з наступних компонентів: емоційний – полягає в умінні людини контролювати свій емоційний стан у перед конфліктних і конфліктних ситуаціях, у здатності відкрито виявляти свої емоції без приниження особистості опонента, не переходити в депресивні стани в разі затяжного конфлікту чи програшу в ньому (відображає рівень і характер збудливості психіки та її вплив на успішність спілкування в складних ситуаціях); вольовий – це здатність до свідомого контролю й оволодіння собою, терпимості до інших, самовладання й самоконтролю, несприйнятливості щодо провокаційних дій опонента; пізнавальний – це стійкість функціонування пізнавальних процесів особистості; цей компонент включає вміння визначати початок перед конфліктної ситуації, здійснювати об'єктивний аналіз причин її виникнення, прогнозувати розвиток конфлікту й можливі наслідки, швидко приймати правильні рішення; мотиваційний – забезпечує адекватність прагнень у конфлікті, їх спрямованість на пошук шляхів розв'язання суперечностей, здатність коригувати інтереси залежно від зміни обставин і конкретної ситуації; психомоторний – забезпечує правильність дій, їх чіткість і відповідність ситуації. Полягає в умінні володіти своїм тілом, контролювати свої жести, міміку [7].

На формування стресостійкості може впливати самооцінка особистості, а точніше її рівень. Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Від неї залежать взаємини людини з навколишніми, його критичність, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Тим самим вона впливає на ефективність діяльності й подальший розвиток особистості. Розбіжність між домаганнями й реальними можливостями веде до того, що людина починає неправильно себе оцінювати, внаслідок чого її поведінка стає неадекватною – виникають емоційні зриви, підвищена тривожність, стрес тощо.

Психологи розглядають самооцінку з різних точок зору. Розрізняють загальну й приватну самооцінку. Приватною самооцінкою буде, наприклад, оцінка якихось деталей своєї зовнішності, окремих рис характеру. У загальній, або глобальній самооцінці відби-

вається схвалення або несхвалення, що переживає людина стосовно самої себе [6].

Крім цього, виділяють актуальну (те, що вже досягнуто) і потенційну (те, на що здатна людина) самооцінку. Потенційну самооцінку часто називають рівнем домагань. Крім того, вони можуть по-різному взаємодіяти між собою: бути узгодженими, взаємно доповнювати один одного або суперечливими, конфліктними [5].

У практиці зустрічаються два типи низьких самооцінок: низька самооцінка в сполученні з низьким рівнем домагань (тотально низька самооцінка) і сполучення низької самооцінки з високим рівнем домагань. У першому випадку людина схильна перебільшувати свої недоліки, а відповідно досягнення розцінювати як заслугу інших людей або відносити до простого везіння. Другий випадок, названий «фектом неадекватності», може свідчити про розвиток комплексу неповноцінності, про внутрішню тривожність особистості. Такі люди прагнуть у всьому бути першими, тому будь-яка ситуація перевірки їхньої компетентності оцінюється ними як загрозна й часто виявляється дуже складною в емоційному плані. Людина, що має другий тип низької самооцінки, як правило, характеризується низькою оцінкою оточуючих [2].

Занадто висока самооцінка приводить до того, що людина переоцінює себе й свої можливості. У результаті цього в неї виникають необґрунтовані претензії, найчастіше не підтримувані оточуючими. Маючи досвід подібного «відкидання», індивід може замкнутися в собі, руйнуючи міжособистісні відносини [6].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу впливу самооцінки на формування стресостійкості з'ясовано, що стрес переважно представляється у вигляді своєрідної реакції особистості на вплив негативних зовнішніх факторів. Характер і інтенсивність стресової ситуації в основному визначаються ступенем розбіжності між вимогами, які пред'являє конкретна ситуація, діяльність, і тими потенціалами, якими володіє суб'єкт. Формування стресостійкості є процесом засвоєння людиною різних способів адаптації до стресових ситуацій.

Визначено, що на формування стресостійкості може впливати самооцінка особистості, яка проявляється як результат оцінювання людиною своїх якостей, себе, рівня успішності власної діяльності, оцінювання своєї особи іншими людьми, виходячи з системи цінностей людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брайт Д. Стресс. Теории, исследования, мифы / Д. Брайт, Ф. Джонс. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 352 с.
2. Захарова А.В. Психология формирования самооценки / А.В. Захарова. – Минск, 1993.
3. Исаев Д. Н. Эмоциональный стресс, психосоматические и соматопсихические расстройства у детей / Д. Н. Исаев. – СПб. : Речь, 2005. – 400 с.
4. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса Психологическая антропология стресса / Л.А. Китаев-Смык. – М. : Академический Проект, 2009. – 943 с.
5. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
6. Немов Р. С. Кн. 1. Общие основы психологии / Р. С. Немов. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 688 с.
7. Серебрякова Т.А. Психология стресса / Т.А. Серебрякова. – Н.Новгород: ВГИПУ, 2007. – 143 с.
8. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции / Ю. В. Щербатых – СПб. : Питер, 2006. – 256 с.

КОТИГОРОШКО ВЛАДИСЛАВ

студент 2 курсу

ОС «Магістр»

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Соломка Едуард Тіберійович.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Проблема агресивної поведінки не втрачає своєї актуальності й до сьогоднішнього дня. Спираючись на теоретичну базу фундаментальних робіт, на опубліковані результати досліджень, які розкривають сучасні погляди на стан досліджуваної проблеми, в статті висвітлюється причина появи гендерних досліджень. Окрім того, в даній науковій роботі розглянуті гендерні аспекти агресії, а також піддані аналізу результати багатьох досліджень, які констатують стирання відмінностей між представниками жіночої та чоловічої статі за деякими психологічними параметрами.

GENDER FEATURES OF AGGRESSIVE BEHAVIOR

The problem of aggressive behavior does not lose its relevance to this day. Based on the theoretical basis of fundamental works, on the published results of research that reveal modern views on the state of the researched problem, the article highlights the reason for the emergence of gender research. In addition, this scientific paper examines the gender aspects of aggression, as well as analyzes the results of many studies that state the erasure of differences between females and males in some psychological parameters

Актуальність: Проблема агресивної поведінки особистості вже майже півстоліття є об'єктом досліджень у різних гуманітарних науках (психології, біології, соціології, екології). Зміни в суспільстві, які викликали соціальні конфлікти, зростання насильства, поставили феномен агресії в центр уваги психології.

Те, що проблема агресивної поведінки особистості є однією з актуальних як у психологічній, так і в інших гуманітарних (соціологія, кримінологія) і природничих науках (медицина, біологія, фізіологія тощо), обумовило появу низки методологічних проблем. Основною з них є наявність різних визначень, теорій, моделей.

Актуальність цього феномена в наш час обумовлюється наступними факторами. По-перше, сама по собі агресія у юнацькому віці вже є серйозною психолого-педагогічною проблемою, адже призводить до „екстремальних” явищ (кримінальна поведінка тощо). По-друге, різні форми третирування людини можуть призводити до цілої низки небезпечних наслідків, починаючи з академічної неуспішності й закінчуючи появою психологічних розладів. По-третє, явище агресії, яке було раніше проблемою переважно західних суспільств, в останні роки поширилось, на жаль, і в нашій країні.

Метою наукової статті є дослідження гендерного впливу на агресивність в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу.

У психологічній та соціально-педагогічній літературі проблема агресивності в ранньому юнацькому віці розглядається в дослідженнях К. Андерсена, А. Адлера, А. Бандури, А. Басса, С. Бевана, Р. Берона, Р. Бердена, Л. Берковітца, Ж. Вілсона, Дж. Доларда, К. Конкейнен, М. Коба, К. Лоренца, К. Левіна, Т. Ліпсcombe, Г. Мюррея, С. Маккобі, Д. Річардсона, П. Сімонова, Л. Семенюк, Р. Сірса, С. Тейлора, І. Фурманова, З. Фройда, Е. Фрома, Х. Хекхаузена та інших.

Агресивність у віковому аспекті аналізують В.Ф. Моргун, Г. Паренс, А.О. Реан, Р. Стауб, І.О. Фурманов. Агресію розглядають у взаємозв'язку з ворожістю (А. Басс, К.С.Ізард), конфліктністю (Г.С. Васильєва,

Є.П.Ільїн, В.С. Мерлін, М.С. Неймарк), тривожністю (В.М. Крайнюк, С.О. Ставицька), локусом контролю (Т.І.Білоус), ціннісною системою особистості (Дж. Саттон, Дж. Светтенхем, П. Сміт). Агресію, що виникає внаслідок психічних розладів, досліджують О.О. Александров, О. Кернберг. Існує ряд досліджень, присвячених проблемі діагностики (Г. Айзенк, Є.П. Ільїн, П.А. Ковальов, Л.М. Собчик, В.І. Шебанова, С.Г. Шебанова), а також профілактики й корекції агресивності (К. Бютнер, О.П. Ляш, К. Фопель).

Дослідники розділяють комплекс демографічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних факторів, які прямо чи опосередковано впливають на появу та особливості проявів агресії. Слід зазначити, що переважна більшість цих факторів збігається з уже відомими факторами агресивної поведінки (насильство в сім'ї, вплив асоціальних субкультур однолітків, характерологічні особливості тощо).

Одним із основних чинників набуття особистістю підвищеної агресивності вважаються недоліки сімейного виховання, спостереження за моделями агресивної поведінки інших у реальному житті, на кіно- і телеекранах чи комп'ютерних іграх. Істотна роль у зародженні і формуванні готовності людини до агресії, а також у її реалізації відводиться і ситуативним чинникам, таким як вплив кліматичних умов, температури навколишнього середовища, підвищений шум, велике скупчення людей, неприємний запах та тіснота у приміщенні, дискомфорт, зазіхання на особистий простір, вороже соціальне середовище, біль, виникнення стресової ситуації, очікування помсти за власні агресивні дії, вживання алкоголю, сексуальне збудження.

Як особистісні фактори, які зумовлюють підвищення рівня агресивності, розглядають: підвищену ворожість та подразливість, підвищений рівень тривожності та депресії, підвищену емоційну реактивність, негативну афективність, перевищену самооцінку, певні особливості мотиваційної сфери, низький рівень розвитку інтелекту, антисоціальну спрямованість осо-

бистості, заздрісність, схильність приписувати оточуючим агресивні наміри тощо.

Сьогодні вся світова спільнота переживає складний процес трансформації і глобалізації соціально-політичних, економічних і, звичайно, духовно-моральних відносин. Найбільш важливим завданням сьогодення є забезпечення виживання людського суспільства, і вивчення гендерної проблематики відіграє важливу роль в її вирішенні [5, с. 146].

В останні роки найбільш важливим з точки зору основних детермінант суспільного і особистісного розвитку стає саме гендерний вимір [1, с. 371].

Підставою для появи гендерних досліджень є тривожність, викликана протиставленням чоловіків і жінок. Зараз необхідний новий погляд на дану проблему і її рішення, відповідно до вимог, що змінюються, з урахуванням реалій сьогодення [3, с. 7].

Частина гендерної психології, яка вивчає взаємовідносини між жінками і чоловіками, тільки починає свій розвиток. Вона тісно пов'язана з такими областями психології як: психологія менеджменту, лідерства, психологія девіантної поведінки, конфліктологія, психологія сексуальної поведінки і сексуальних відносин. Зрідка дану галузь називають «соціальною психологією взаємин між жінками і чоловіками» [5, с. 146].

Відповідно до теорії соціального навчання все залежить від батьківських моделей, яким дитині властиво наслідувати з дитинства (при цьому дитина себе ототожнює з деяким абстрактним чином жінки і чоловіки, а не з ким-небудь з батьків). У цей час у дитини відбувається формування певних норм поведінки, відображаючи, таким чином, механізм статевої ідентифікації.

Вихідним положенням теорії когнітивного розвитку, використовуваної при аналізі статевої ідентичності є той факт, що розуміння дитиною статевих ролей здійснюється в результаті пізнання нею навколишнього світу і структурування власного досвіду. У цій теорії існування в соціумі статевих стереотипів визнається як процес позитивний, сприяє набуттю і розуміння дитиною своєї статевої ідентичності.

З цієї теорії тісно пов'язана теорія «гендерної схеми». Ця теорія визнає існування в соціумі якихось «гендерних схем», які формуються у людини в дитячому віці. Завдяки їм діти виконують дії і обов'язки, характерні для їхньої статі [5, с. 147].

Особливий погляд в даному дослідженні спрямований на теорію соціального конструювання гендеру, основним пунктом якого є те, що індивід в процесі соціалізації засвоює культурні зразки протягом усього свого життя. Відповідно до цієї теорії, світогляд особистості та її уявлення про власне призначення і сенс життя формується у дитини з дитинства. У нерелевантній і критичній ситуації відбувається процес «ресоціалізації», тобто руйнування раніше засвоєних зразків і норм поведінки.

Контекстом даної теорії визначається соціальний стереотип, як основний регулятор інтерперсональних відносин в сучасному суспільстві. Гендерний стереотип — це вид соціальних стереотипів, заснований на прийнятих в соціумі уявленнях про фемінність і мас-

кулінність і їх ієрархії в даному суспільстві. Відповідно до цих уявлень людина корелює не тільки свою поведінку і визначає свою гендерну роль, але корелює також і поведінку інших людей.

Гендерна роль — це набір очікуваних норм або зразків поведінки для людей різної статі (гендеру). Роль в соціальній психології — це спосіб поведінки, тому фемінна гендерна роль вимагає від жінок дбайливості, емоційності, чутливості до проблем та інтересів інших людей, тоді як маскулінна гендерна роль наказує чоловікам бути активними, агресивними, амбітними, домінуючими [5, с. 148].

Незважаючи на значну кількість робіт, які присвячені проблемі гендерних відносин, в досліджуваних питаннях є ще багато своєрідних «білих плям».

Ретельного вивчення вимагає питання про особливості прояву агресії юнаками з точки зору гендерного підходу.

Сучасне суспільство характеризується високим рівнем агресії, що проявляється в різних видах багатьма його представниками. На загальному тлі зростання агресії можна спостерігати сильний сплеск дитячої та підліткової агресивності, яка досить стабільна в часі та демонструє тенденцію переростання в юнацькому і дорослому віці в стійку правопорушну поведінку.

З іншого боку, агресія, позбавлена особистісної ворожості і деструктивних проявів, може бути і продуктивним фактором соціальної адаптації, сприяючи при цьому конструктивному «оновленню середовища» та розвитку особистості. При грамотному підході до виховання конструктивна агресивність матиме тенденцію в бік посилення, стимулюючи особистість до гармонійного і творчого вдосконалення. Однак при помилках виховання вона здатна трансформуватися в делінквентну поведінку.

В останнє двадцятиріччя предметом досліджень вчених стали гендерні аспекти агресії. В понятті «гендер» зафіксовано усвідомлення того, що соціально детерміновані уявлення про жінок і чоловіків, які сильно впливають на психічний розвиток хлопчиків і дівчаток, жінок і чоловіків в культурному контексті існують на додаток до біологічної основи. З самого народження психічний розвиток дитини залежить від біологічної статі, як модератора системи вимог і очікувань, які дорослими зв'язуються з дівчатками або хлопчиками [4, с. 27].

Нормативні еталони, широко представлені в свідомості соціуму, такого типу як: «дівчинка повинна бути ...» і «хлопчик повинен бути ...» або ж «справжній чоловік», «справжня жінка» спонукають дитину оцінювати себе з точки зору відповідності даним стандартам. Судження, думки і оцінки оточуючих щодо ступеня вираженості у суб'єкта статево специфічних характеристик і особливостей його поведінки, як не відповідного або відповідного стандартам «жіноче» — «чоловіче» стимулюють рефлексію особистості при порівнянні себе з еталонними моделями «справжньої» маскуліності і фемінності. Результат порівняння може або задовільнити особистість, або ж ні, що, звичайно, буде мати відображення на відношенні особистості самої себе. Все це буде сприяти ліквідації якостей, не властивих типовому образу чоловіка — жінки

[6, с. 36].

Результати багатьох досліджень свідчать про відсутність відмінностей у ступеня агресії між жінками і чоловіками, але наявності даних відмінностей в її (агресії) проявах. В рамках гендерного підходу особливості прояву агресії представниками жіночої та чоловічої статі пояснюються наступним чином: в перші роки життя дитини ці особливості не виявляються, вони не є вродженими, але в силу того, що дорослі, які живуть поруч з дитиною і виховують його, поділяють гендерні стереотипи (наприклад, такі як: «дівчинка повинна підкорятися і підлаштовуватися», а «хлопчик - вміти дати здачу».

Саме тому від дівчаток і хлопчиків очікують різнотипної поведінки, що починає спостерігатися дещо пізніше: дівчатка приховують агресивні спонукання, тоді як хлопчики, навпаки, відкрито висловлюють їх. Вважається, що дорослий чоловік, як і дитина, має право на агресію, що йде своїм корінням в компенсаторну мужність.

Компенсаторною мужністю є сукупність якостей, завдяки яким люди змушені компенсувати свою невідповідність загальноприйнятим стандартам мужності, а у жінок на неї накладено заборону і це призводить або до накопичення негативних емоцій і хвороб, або до специфічних проявів агресії.

У групі підлітків (хлопчиків) маскуліність нерідко ототожнюється з забіякуватістю і агресивністю. Такий гіпертрофований ідеал мужності, «змагання» в «чоловічих» якостях і силі часто призводить до крайньої точки, якої, цілком можливо, буде вчинення тяжкого злочину з застосуванням насильства. Процес гендерної соціалізації не закінчується в дитинстві. Дорослі чоловіки, юнаки і підлітки прагнуть відповідати статусним нормам, «антижіночності» і «твердості», які складають гендерну роль чоловіка, часом здатні доходити до насильства і агресії, особливо коли соціальна ситуація передбачає, що не проявляти агресію буде не по чоловічому, або коли вони відчують, що

їх мужність під загрозою або під питанням.

Таким чином, хлопчики і дівчатка, прагнучи відповідати загальноприйнятій в соціумі образу фемінінності - маскуліності, проявляють агресію по-різному. Одні відкрито її висловлюють, не боячись покарання, тоді як інші, прагнуть приховати своє роздратування і невдоволення, вдаються до непрямой агресії, побоюючись при цьому осуду з боку оточуючих. Ці особливості закладаються з самого народження спочатку в родині, а потім в дитячому садку, школі, групі однолітків, де вони отримують підкріплення і подальший розвиток. Величезну роль в цьому процесі слід відвести також засобам масової інформації, так як діти копіюють те, що вони щовечора спостерігають з екранів телевізора, чують по радіоприймачам і т. д. [7, с. 237-238].

Висновок. Останнім часом результати багатьох досліджень констатують стирання відмінностей між представниками жіночої та чоловічої статі по ряду психологічних параметрів.

Гендерні особливості прояву агресії не завжди чітко простежуються, як це було кілька десятиліть тому. Наприклад, в ряді випадків ми можемо спостерігати набагато більш високий рівень фізичної агресії у представниць жіночої статі, і це вже не викликає такою категоричної засуджуючої реакції, яку ми однозначно констатували б раніше.

Аналізуючи досліджувану проблему, можна з упевненістю говорити про її багатогранність. Найважливіше значення для проведення подальших досліджень даної проблематики мають кілька напрямків. Найактуальнішими серед них є розробка і впровадження в освітній процес програм роботи з вчителями, батьками, і, звичайно, адміністрацією навчального закладу. Ці дослідження істотно розкрили б їх роль у формуванні особливостей агресивної поведінки різної статі, а також допомогли б їм впливати усвідомлено на зниження рівня деструктивної агресії юнаків і в кінцевому підсумку — сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: учеб. пособие для студ. вузов. 3-е изд., испр. — М.: Изд. центр «Академия», 1998. — 672 с.
2. Андреева Г. М. Психология социального познания: учеб. пособие для высш. учеб. завед. — М.: Аспект Пресс, 1997. — 239 с.
3. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс; пер. с англ. — М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 1999. — 512 с.
4. Гендерная педагогика и психология: учеб. пособие / Под общ. ред. О. И. Ключко; Мордов. гос. ун-т. - Саранск, 2005. — 156 с.
5. Девятова И. Е. Гендерные детерминанты поведения старших подростков в межличностном конфликте // Система ценностей современного общества, 2008, №4-1, — 146-152 с.
6. Клецина И. С. Гендерная идентичность и права человека: психологический аспект // Сайт научного творчества кафедры психологии человека РГПУ им. А.И. Герцена / [Электронный ресурс]. URL : <http://www.humanpsy.ru/klyotsina/genderidentity> (дата обращения 5.12.2014г.)
7. Сухарева Н. Ф. Гендерные особенности проявления агрессии участниками образовательного процесса // Система ценностей современного общества — 2011. №18. — 234-239 с.

ЛЕНДЬЕЛ АНАСТАСІЯ

студентка 1-го курсу

спеціальність «Міжнародні економічні відносини».

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ ІНТЕГРАЦІЇ ТУРЕЧЧИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

У статті детально розглянута історія відносин Туреччини та Європейського Союзу від першої заявки на вступ та до актуальної ситуації. Особлива увага приділена факторам, які стають на перешкоді євроінтеграції країни, а також можливі варіанти розвитку подій в майбутньому.

PROBLEMS AND CHALLENGES OF TURKEY'S ASSESSMENT TO THE EUROPEAN UNION

The article widely examines the history of relations between Turkey and the European Union from the first application to accession and the current situation. Particular attention is paid to the factors that stand in the way of the country's European integration, as well as possible options for future developments.

Проект європейської інтеграції набув актуальності після Другої світової війни, коли перед державами континенту постало завдання створення ефективної інституційної основи для налагодження співпраці заради соціально-економічного розвитку та забезпечення мирного співіснування. Було створено потужний механізм європейських співтовариств (пізніше – Європейського Союзу), для приєднання до якого потрібно відповідати багатьом критеріям та пройти декілька етапів підготовки та переговорного процесу.

Повчальним прикладом держави, яка вже понад півстоліття рухається шляхом євроінтеграції, однак все ще не є членом Європейського Союзу є Туреччина. Зауважимо, що, окрім всього іншого, проблемами для офіційних переговорів між Анкарою та Брюсселем є так звані «кіпрське» та «курдське» питання, невідомість яких зумовлюють негативну реакцію держав-членів ЄС щодо заявки Туреччини на вступ до співтовариства. Для повного розуміння проблем, які вирішує турецьке суспільство, потрібно проаналізувати особливості інтеграції Туреччини до Європейського Союзу, питання, які все ще є спірними у відносинах з європейськими інститутами, зокрема відмінності у досягненні європейських стандартів.

Метою дослідження є визначення основних проблем та викликів, які виникли у процесі інтеграції Туреччини до Європейського Союзу та досвіду їх розв'язання, що може бути застосований в Україні.

Завданнями даної статті є:

- 1) систематизувати основні історичні етапи євроінтеграції Туреччини;
- 2) визначити основні сучасні проблеми відносин Анкари та Європейського Союзу;
- 3) дослідити значення релігійного та цивілізаційного викликів у європейській інтеграції Туреччини;
- 4) узагальнити політико-правові та економічні труднощі, які гальмують зближення Туреччини та європейської спільноти.

У процесі написання, окрім документів, розміщених на офіційних інтернет ресурсах Європейського Союзу, статистики, результатів соціологічних досліджень були використані наукові роботи авторитетних українських та турецьких вчених, зокрема: Ахмедова Е., Баштюрк М., Гофман К., Єрмакова Г., Курило О., Палагнюк Е., Текін А., Червінки Е., Ченгіз Ф.

Історія відносин Туреччини та Європейського економічного співтовариства

Євроінтеграційний процес Туреччини є особливим – з-поміж усіх держав-кандидатів на вступ саме вона долає найбільш тривалий шлях до приєднання і все-ще не досягла остаточної мети – вступу до європейської спільноти. Незважаючи на прозорість та чіткість критеріїв та етапів приєднання, перед цією країною-кандидатом постає багато проблем економічного та політичного характеру. Туреччина є цінним прикладом для решти держав, які планують приєднатися до Європейського Союзу щодо того, яким непередбачуваним та тривалим може бути процедура набуття членства.

Розпочнемо з того, що вже у 1959 р., тобто через два роки після створення у 1957 р. Європейського економічного співтовариства, – яке, як відомо, передувало функціонуванню ЄС у сучасному форматі – Туреччина подала заявку про приєднання до цієї структури. У грудні 1963 р. був підписаний і набув чинності Договір про асоціацію. Однак, умови асоціації між Туреччиною та Європейським економічним співтовариством (далі – ЄЕС) передбачали три етапи проведення реформ, що – у випадку успіху – створило би умови для набуття повноправного членства у 1995 році [8, с. 183].

Згідно з умовами першого етапу, сільськогосподарські товари Туреччини, які йшли на експорт до Європи, повинні були отримати пільгові тарифи; також були виділені кредити для розбудови інфраструктури. На другому етапі вимагалось, щоб країна-кандидат змінила свої принципи аграрного виробництва відповідно до вимог сільськогосподарської політики ЄЕС, що полегшило б умови імпорту та експорту продукції. Для цього необхідно було знизити митні збори та податки для імпорту товарів з ЄЕС та інших країн світу, а для деяких товарів їх взагалі відмінити. Третій етап передбачав, що Туреччина повністю вирішить проблему імпорту товарів з ЄЕС, а також прийме регламент щодо міграції турецької робочої сили та капіталу. Реформи мали завершитися створенням митного союзу між Туреччиною та ЄЕС та наданням Анкарі статусу повноправного члена співтовариства [2, с. 358].

Також впродовж 1960-1980-х рр. Туреччина вносила зміни до законодавства, які сприяли певній демократизації політичної системи та суспільного життя. Це сприяло тому, що 14 квітня 1987 р. країною було

подано офіційну заяву на вступ до складу Європейського економічного співтовариства. Незважаючи на те, що Європейська Комісія розглядала Туреччину вже як країну-кандидата, Анкара отримала офіційну відмову у грудні 1989 р. Таке рішення обумовлювалося низкою причин: серед них невирішені так звані «кіпрські» та «курдські» питання, конфлікт із Грецією, недотримання усіх стандартів щодо демократичного характеру політичної системи, несприятливі економічні показники, серед яких високий рівень інфляції та порушення прав людини [8, с. 183].

Таким чином, офіційний статус кандидата в Європейський Союз був наданий країні тільки у 2000 р. після саміту в Гельсінкі. Таке рішення супроводжувалося виставленням нових вимог для потенційної держави-члена, які, до речі, були розкритиковані всередині Туреччини, оскільки їх реалізація вимагала внесення змін до засад зовнішньої та внутрішньої політики країни [9, с. 1-32].

Важливу роль у впровадженні реформ, спрямованих на євроінтеграцію Туреччини, відіграла Партія справедливості і розвитку (далі – ПСР), яка у 2000 р. здобула статус правлячої. Її позиція була двозначною: незважаючи, що партія декларувала захист цінностей ісламу у внутрішній політиці, метою було визначено вступ до Європейського Союзу [10, с.2]. Тому у 2002-2004 рр. у країні були проведені реформи, спрямовані на зміну Конституції та законодавства відповідно до демократичного вектору розвитку. Для вступу Туреччини до ЄС, державі необхідно було задовольнити Копенгагенські критерії, відповідність Анкари яким була визнана Єврокомісією у 2004 р. [8, с. 184].

Офіційно переговори про євроінтеграцію розпочалися 3 жовтня 2005 р. [2, с.358]. На них Брюссель та Анкара затвердили 35 сфер, узгодження позицій щодо розвитку яких є необхідним для набуття членства. Незважаючи на позитивний розвиток подій, вступ Туреччини до ЄС не увінчався успіхом. Вже у 2006 р. європейським представництвом було відкладено 8 переговорних напрямів у зв'язку з відмовою Анкари дозволити у Північному Кіпрі використання усіх летовищ та гаваней [8, с.184]. Водночас, враховуючи релігійну орієнтацію країни, у європейській спільноті були висловлені побоювання щодо посилення ісламського впливу в Європейському Союзі після надання Туреччині статусу повноправного члена [10, с.3].

Можна зробити висновок, що розвиток подій щодо євроінтеграції Туреччини був невизначеним та непередбачуваним. У такій ситуації країна знаходиться й дотепер: переговори ведуться щодо найрізноманітніших сфер її діяльності, однак тривалість та результат перемовин є не прогнозованими.

Можна виділити основні проблеми, які стають на заваді вступу Туреччини до Європейського Союзу:

1. Для вступу в ЄС Туреччина повинна отримати схвалення парламентів усіх країн-членів, а також визнання на референдумі у Франції. Багато країн – Австрія, Франція, Німеччина, Греція, Бельгія, Данія, Кіпр, Фінляндія, Литва – зайняли негативну позицію щодо євроінтеграції цієї держави.

2. Провідною релігією Туреччини є іслам, що відрізняється від християнських норм та моралей європейського суспільства.

3. Сусідами Туреччини є регіони Кавказу та Близького Сходу, тобто «проблемні» для ЄС території.

4. Економіка країни не досягає європейського рівня та існує велика різниця між якістю життя в сільській місцевості та урбанізованих містах. Для вирішення цього питання потрібні чималі надходження з бюджету ЄС, що не є вигідно для Співтовариств.

5. Хоча на шляху до євроінтеграції Анкарою були проведені вагомні реформи, у Туреччині все ще є відсутнім належне дотримання прав людини та демократія.

6. «Кіпрська» та «курдська» проблеми також призупиняють процес вступу й залишаються все ще невирішеними. [1],[8, с.183]

Отже, приєднання Туреччини буде відрізнитися від попередніх розширень ЄС через сукупний вплив комплексу факторів: чисельності населення країни, її розміру, географічного розташування, економіки, безпеки та військового потенціалу, а також культурних і релігійних особливостей. Таким чином, приєднання Анкари до ЄС є можливим лише за умови, коли це сприятиме регіональній та міжнародній стабільності, інтенсифікації існуючих політичних та економічних зв'язків Туреччини зі своїми сусідами. Багато залежатиме від того, чи Євросоюз прийме виклик стати повноцінним зовнішньополітичним гравцем у середньостроковій перспективі у регіонах, що традиційно характеризуються нестабільністю та напруженістю, а саме на Близькому Сході та Кавказі.

Кіпрська та курдська проблеми

Вступу Туреччини до ЄС перешкоджають невирішені питання щодо статусу Кіпру та курдської спільноти перешкоджають

По-перше, Туреччина не може продовжувати процес євроінтеграції без визнання Республіки Кіпр, яка є членом ЄС з 1 травня 2004 р. Історія кіпріотів пов'язана як із Туреччиною, так і з Грецією, тому викликом є питання взаємного визнання їх суверенітету. Більше того, Туреччина не виконала юридичні зобов'язання щодо перебування в митних союзах, відмовляючись відкривати свої гавані та летовища для Республіки Кіпр. Це створило проблеми й призвело до рішення Європейської Ради у грудні 2006 р. не відкривати жодної з переговорних глав, пов'язаних з митним союзом, поки Туреччина не змінить своє ставлення до цього питання. Дилема Турецької Республіки полягає в тому, що вона повинна зробити стратегічний вибір: або визнати Республіку Кіпр суверенною державою на острові та стати членом ЄС, або не відмовлятися від стратегічного значення Кіпру для Туреччини як «стаціонарного авіаносця» у регіон [13, с.15-16].

Як відомо, поділ Кіпру на дві держави відбувся у 1974 р. як відповідь на військовий переворот, підтриманий Грецією. Туреччина є єдиною державою, яка не визнає цілісну Республіку Кіпр і також єдиною, яка визнала самопроголошену Турецьку Республіку Північного Кіпру [7].

Кіпрське питання є глибоко суперечливим і потребує залучення міжнародних чи регіональних структур. Складається також враження, що сторони не бажають домовлятися про компроміс. Як і в 2004 р., коли втрутилась Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), представникам обох частин Кіпру потрібно

знову зібратися разом і прийняти рішення щодо свого мирного та процвітаючого майбутнього. Фундаментальна роль у вирішенні «кіпрської проблеми» може відіграти Євросоюз. Оскільки обидві сторони мають інтереси в ЄС, саме ця структура буде найкращим посередником.

З точки зору Брюсселю, мати у своєму складі державу, яка має статус агресора, тобто Туреччину, не є раціональним. Не належачи до прихильників військових втручань, європейська спільнота повинна припинити цю "окупацію", шукаючи мирний компроміс [13, с.20].

У квітні 2021 р. у Женеві відбулися чергові неофіційні переговори з приводу кіпрського питання і, на жаль, сторони не дійшли згоди та не виробили спільної позиції щодо вирішення проблеми. Пропозиції різняться: турецькі кіпріоти настоюють на створенні двох окремих держав, у той час, як Нікосія бачить острів федерацією із двох держав та центральним урядом. Зараз спостерігається також і загострення відносин Туреччини, Греції та Кіпру у зв'язку з потенційними родовищами енергоресурсів у Східному Середземномор'ї [7].

Що стосується курдського питання, то воно наразі займає «пальму першості» серед конфліктів етнічного та політичного характерів. Перебіг подій неодноразово призводив до застосування зброї, репресій чи навіть тероризму. Його складність також пояснюється тим, що жодна сторона не є зацікавленою у вирішенні питання, а запропоновані шляхи розвитку не є мирними. Найактуальнішим викликом наразі є становище курдів у Туреччині. Вважається, що після вступу до ЄС Анкара має сприяти й іншим державам-членам у вирішенні курдської проблеми. Європейська спільнота вимагає надання курдам широких громадянських прав, зокрема можливості розмовляти рідною мовою, а також вшановувати національну культуру [3, с.122-123].

Як вже було вказано вище, захист прав національних меншин був внесений до Копенгагенських критеріїв щодо вступу до Євросоюзу. Водночас законодавча база ЄС не пропонує конкретні інструменти захисту національних меншин. Враховуючи те, що структури-попередники ЄС виконували функцію економічної, а не політичної інтеграції, Брюссель не володіє належними юридичними та політичними інструментами захисту меншин. Натомість те, що існує в законодавчій базі ЄС – це є де-юре та де-факто принципом недискримінації. Він передбачає зобов'язання держав-членів та фізичних осіб утримуватися від дискримінації за критерієм національності, а не зобов'язання сприяти розвитку меншин та їх культурним правам [12, с. 7-8].

Курдистан – це велика етногеографічна територія, що охоплює південно-східну Європу та південно-західну Азію. Упродовж усієї своєї історії ця область перебувала у складі багатьох держав: Урарту, Ассирії, Візантії, Імперії Сельджуків, Османської та Перської імперій, тощо. Після Першої світової війни у 1920 р. був укладений Севрський мирний договір, згідно з яким Курдистан існував не в складі Туреччини: його територія повинна була бути окреслена спеціальною

комісією, а за визнання Ради Ліги Націй отримати автономний статус. Однак після Кемалістської революції владу Туреччини очолив Мустафа Кемаль Ататюрк, метою якого було зміцнення турецької нації, що передбачало асиміляцію національних меншин. Враховуючи, що курди тоді становили 20% усього населення (показники сьогодення залишаються такими ж), такий розвиток подій спричинив масовий опір. Їх активізм досяг піку у 1970-х роках, коли була створена Робітнича партія Курдистану. На даний час інтереси курдів представляє партія Худа-Пар [3, с.123-124].

Існує декілька фактори, що ускладнюють вирішення курдської проблеми:

1. Курдистан знаходиться одночасно на територіях чотирьох держав (Сирія, Іран, Ірак та Туреччина), серед яких курдів найбільше проживає в останній (16-20 млн. осіб).
2. Для цих чотирьох країн з економічної точки зору є не вигідним віддавати території Курдистану, оскільки вона має багаті поклади нафти.
3. Національна меншина курдів знаходиться під загрозою асиміляції, що пояснюється її перебуванням у складі чотирьох різних держав, які не захищають права цієї спільноти [3, с.124-125].

Є підстави вважати, що існують мирні шляхи вирішення «кіпрського» та «курдського» питання. По-перше, ЄС має повноваження регулювати конфлікт на Кіпрі та сприяти євроінтеграції його обидвох частин. По-друге, що стосується курдської проблеми, то більшість представників цієї спільноти виступає за визнання їх як національно-культурної меншини, а не прагне незалежності від Анкари. Це сприятиме посиленню демократизації Туреччина полегшенню вступу до Європейського Союзу.

Виклик віросповідання та цивілізаційних засад

Релігія завжди була і залишається контраверсійним питанням у суспільстві. З одного боку, демократія передбачає повагу до релігійних прав та свобод громадянина. З іншого – саме релігія є тим фактором, що завжди об'єднував європейську спільноту на цивілізаційних засадах та формував морально-етичну базу для гуртування країн континенту. Що стосується Європейського Союзу, то на мікрорівні релігія не відіграє провідну роль у питаннях формування євроскептицизму, однак на макрорівні, тобто на рівні держав-членів, вплив цього фактору є суттєвим. На даному етапі, як констатують науковці, в ЄС та серед потенційних держав-членів помітним є посилення ролі релігійного фактору [5, с.11-12].

Одним і з найбільш важливих викликів для вступу Туреччини до ЄС є роль релігії у цій державі. Хоча Туреччина має дуже сувору світську модель державного управління ще з часів правління Ататюрка в 1930-х рр., це не означає, що іслам як основна релігія не є істотною частиною повсякденного життя громадян. Під час переговорів про приєднання Туреччини до ЄС упродовж 1990-х рр. Саме роль ісламу була предметом бурхливих публічних дискусій у багатьох західноєвропейських країнах. Разом з дотриманням Копенгагенських критеріїв членства, роль релігії була також однією з найбільш суперечливих тем під час переговорів про вступ. Особливо після подій 11 вересня

2001 р. Ця дискусія набула песимістичного характеру, що вплинуло на процес євроінтеграційного поступу Туреччини [4], [14].

Цивілізаційна протидія Туреччини європейській інтеграції зумовлена такими причинами:

- 1) ісламське минуле державних утворень на території сучасної Туреччини, починаючи з періоду раннього Середньовіччя;
- 2) роль ісламського фактору у формуванні суспільного та державного устрою в Туреччині;
- 3) побоювання щодо реакції турецької еліти та суспільства на прийняття демократичних стандартів ЄС.

Незважаючи на це, Туреччина могла би у деяких аспектах зміцнити позиції цивілізаційні та геополітичні позиції ЄС. Наприклад, змістивши кордони Союзу аж до сходу Туреччини, вступ країни до ЄС протидівав би проникненню нових хвиль мігрантів та біженців на континент. Враховуючи, що в Туреччині знаходяться військові бази НАТО, інтеграція держави сприяли б створенню Сил швидкого реагування Європейського Союзу [5, с. 13-14].

Отже, недоцільним є твердження, що через релігійний фактор питання вступу Туреччини до ЄС потрібно вважати закритим. Незважаючи на утвердження рівності релігій та віросповідань, релігійна єдність сприяє інтеграції країн-членів. Вона є запорукою миру в середовищі ЄС та допомагає уникнути різноманітних конфліктів (міжкультурних, міжетнічних та міжконфесійних). Водночас вплив віросповідання на свідомість, правову культуру та цивілізаційні засади європейської спільноти є вагомим, тому Туреччина повинна бути готовою прийняти систему європейських орієнтирів на своєму шляху вступу до ЄС.

Політико-правовий аспект євроінтеграції

Наступний фактор, який перешкоджає Туреччині вступити до Євросоюзу, є невідповідність сфер дотримання прав людини, характеру державного управління та рівня демократичності політики стандартам ЄС. Для їх реформування країна насправді зробила дуже багато: мова йде, насамперед, про прийняття так званих гармонізаційних пакетів, які передбачали низку нових законів. Не менш важливим стало прийняття 31 грудня 2008 р. урядом країни Національної Програми відповідності законодавства Туреччини нормативно-правовій базі ЄС [6, с. 94-98].

Упродовж останніх років можна простежити поступний ітенсивний політико-правовий розвиток країни. Незважаючи на скасування надзвичайного стану у липні 2018 р., негативні наслідки дворічної практики недемократичного управління продовжують суттєво впливати на стан демократії та дотримання основних прав громадян. Деякі законодавчі положення, що надають надзвичайні повноваження урядовим органам все ще є чинними. Ключові рекомендації Ради Європи та її структур щодо дотримання демократичних стандартів не були навіть розглянутими. Зокрема, ця організація пропонувала, щоб провадження про неправомірні дії громадян розглядалися шляхом прозорих процедур та на індивідуальній основі. Індивідуальна кримінальна відповідальність може бути встановлена лише при повній повазі до принципу розподілу влади,

повної незалежності судової влади та права кожної особи на справедливий судовий розгляд та належний процес [11].

Туреччина є помірковано підготовленою до реформування державного управління відповідно до європейських стандартів. Упродовж останніх років, зокрема після придушення спроби перевороту у 2016 р. за оцінками європейських структур спостерігався відступ навіть від попередніх досягнень. Значна реструктуризація державного управління та державної служби після переходу до президентської системи управління у 2018 р. продовжує негативно впливати на вироблення політики, підзвітність адміністрації, а також управління людськими ресурсами, хоча координація політики між центральними державними установами залишається сильною. У країні, з точки зору європейських практик, потрібно забезпечити ефективний захист від масштабних звільнень службовців та військових, які мали місце під час надзвичайного стану [6, с. 100-101].

У Туреччині упродовж останнього десятиліття, за оцінками моніторингових місій, триває погіршення стану прав людини та основних громадянських прав. Багато заходів, запроваджених під час надзвичайного стану, є все ще чинними і мають глибокий руйнівний вплив на демократичні практики та інститути. З одного боку, правова база країни включає загальні гарантії поваги до прав людини та основних прав громадянина, але законодавство та практика все ще мають бути приведені у відповідність до Європейської конвенції з прав людини (далі - ЄКПЛ) та практики Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ). Відсутність інституційної незалежності, тривалі процедури перегляду, відсутність достатньо індивідуалізованих критеріїв та відсутність належних засобів захисту викликають серйозні сумніви в спроможності слідчої комісії щодо надзвичайних ситуацій забезпечити ефективні гарантії проти звільнення службовців. Законодавство, запроваджене відразу після скасування надзвичайного стану, усунуло важливі запобіжні заходи, що захищають затриманих від зловживань, тим самим збільшуючи ризик безкарності правоохоронців. Обмеження та нагляд за діяльністю журналістів, письменників, юристів, науковців, право захисників негативно впливають на реалізацію свобод і призводять до самоцензури. З Туреччини продовжують надходити достовірні твердження про катування та жорстоке поводження з ув'язненими. Водночас, в умовах пандемії COVID-19 суперечливий законодавчий пакет передбачає умовне звільнення до 90 тис. ув'язнених. Станом на липень минулого року було звільнено 65 тис. в'язнів. Однак із цього списку було виключено осіб, які тримаються під вартою за передбачувані злочини, пов'язані з тероризмом, включно адвокатів, журналістів, політиків та правозахисників [11].

Отже, Туреччина впродовж перших десятиліть XXI століття продемонструвала деякий прогрес у реформуванні політичної та правової сфер, однак, у цілому, потребує значних реформ для досягнення відповідності стандартам та нормам Європейського Союзу.

Економічний вимір євроінтеграції

Відповідно до Копенгагенських критеріїв, держави, що претендують на вступ до Європейського Союзу, повинні мати добре функціонуючі економічні ринки, а також спроможність конкурувати в межах єдиного ринку ЄС. У своєму оціночному звіті, оприлюдненому у 2004 р., Європейська Комісія зробила висновок, що, незважаючи на досягнутий прогрес упродовж останніх років, Туреччина ще не виконала багато економічних умов. Анкарі все ще належить здійснити багато перетворень, щоб забезпечити функціонування економіки, здатної витримати європейську конкуренцію. Зауважимо, що економічні стандарти ЄС є дуже широкими, рамковими: це дозволяє європейським інститутам визначати стандарти у різних сферах, починаючи від банківської справи і аж до освітньої політики.

Незважаючи на те, що турецька економіка є досить розвинутою, упродовж останніх років посилюються серйозні занепокоєння щодо її функціонування. У 2020-2021 рр. під час розгортання кризи COVID-19 влада країни вжила низку заходів для пом'якшення економічних наслідків пандемії, включно значної грошової експансії. Однак ці заходи були обмежені вузьким політичним простором, зокрема за критерієм фіскальної політики та інституційними слабкостями..

Уряд Туреччини продовжує вдосконалювати регуляторне середовище для бізнесу. Однак неформальний сектор залишається великим у структурі економіки. Державне втручання у механізми встановлення цін є помітним і все ще не вистачає правил щодо надання державної допомоги, забезпечення її прозорості та інституційної структури. Фінансовий сектор є відносно стабільним, однак його вразливість зросла, зокрема завдяки швидкому зростанню кредитів у державних банках та різним регуляторним заходам, спрямованим на активізацію кредитної активності. Високий рівень безробіття, зокрема серед молоді та жінок, у поєднанні зі зниженням рівня зайнятості, низькою мобільністю робочої сили та високою часткою незадекларованої праці залишаються основними проблемами економіки країни.

Туреччина досягла обмеженого прогресу щодо досягнення спроможності протистояти конкурентному тиску та ринковим силам в ЄС. Водночас значні проблеми залишаються в питанні якості та доступу до освіти. Жінки зустрічають багато труднощів у доступі до освітніх послуг та ринку праці. Хоча Туреччина залишається добре інтегрованою з ринком ЄС у сферах торгівлі, інвестиційних зв'язків, відносна частка Євро-союзу у зовнішній торгівлі Анкари ще більше знизилася на фоні зростаючого списку відхилень від зобов'язань Туреччини за умовами митного союзу з ЄС [11].

Можна зробити висновок, що Туреччині все ще

потрібно подолати тривалий шлях змін для досягнення відповідності європейським стандартам. Після досягнення компромісу у територіальних та етнокультурних питаннях, реформування економіки та нормативно-правової бази, країна тримає більшу підтримку від держав європейської спільноти та здобуде імідж кандидата, який є взірцевим щодо дотримання стандартів ЄС.

ВИСНОВКИ

На підставі отриманих результатів дослідження можемо зробити висновок, що євроінтеграція – є довготривалим процесом, який супроводжують зміни, перешкоди та виклики. За європейськими критеріями та стандартами Туреччина знаходиться вже більше як чверть століття «у залі очікування», водночас повільно, але достатньо впевнено робить кроки до зближення з європейською спільнотою.

Оцінюючи міжнародно-стратегічну доцільність подальшого розширення ЄС, необхідно розуміти, що воно принесе з собою не лише нові можливості, але й нові виклики. При тім, кінцевий сценарій розвитку подій залежатиме передусім від шляху розвитку, обраного власне інститутами Європейського Союзу. Однією з головних рис ЄС для країн-претендентів на вступ є привабливі взірці політичного розвитку, що базуються на фундаментальних цінностях демократії, верховенства закону та прав людини. Вхідження цих країн до єдиного європейського простору надаватиме змогу скористатись можливостями демократичного оточення, забезпечуватиме стандарти демократичності їх політичних систем.

Історія євроінтеграції Туреччини є тривалою, так само як і її дипломатичні відносини з різними європейськими організаціями. Через два роки після подання офіційної заявки на членство в Європейському економічному співтоваристві 14 квітня 1987 р. вона отримала відмову та ряд претензій щодо різних аспектів функціонування держави, а також її зовнішньої та внутрішньої політики. Незважаючи на ясність та чіткість етапів вступу, на шляху країни-кандидата все ще постають проблеми економічного та політичного характеру. Туреччина є корисним прикладом, яким непередбачуваним та тривалим може бути процедура набуття членства.

Продовження шляху зближення з ЄС Туреччина може забезпечити тільки після вирішення усі етнополітичних, геополітичних та інших конфліктів, і головне – знайшовши компроміс з усіма їх сторонами. Актуальним питанням є визнання Республіки Кіпр та курдської національної меншини. Не менш важливим є прийняття західноєвропейських цивілізаційних засад, релігійних догм та відкритість до змін та демократії. Достойність позицій Туреччини на економічному ринку та спроможність протистояти тиску країн-членів сприятиме формуванню образу як країни-кандидата на вступ до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зібрання актів європейського права. К. : Ред. журн. «Право України», 2013. (Дод. до юрид. журн. «Право України»). Вип. 2 : Європейський Союз / упоряд. К. В. Смирнова ; за заг. ред. В. І. Муравйова. 2013. 1064 с.
2. Інтеграція Туреччини до України: організаційно-правовий аспект / О. Курило // Міжнародне право, 2019. С. 357-360.
3. Перспективи врегулювання курдського питання в контексті інтеграції Туреччини до ЄС / І. М. Червінка // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2013. Вип. 6 (II). С. 122-126 [Електронний ресурс]

4. Причини євроскептицизму Туреччини в питанні вступу до Європейського Союзу / Е. Ахмедова // Правова система: теорія і практика, 2013 С. 58-62 [Електронний ресурс] – Режим доступу: file:///C:/Users/Anastasiya%20Lendel/Downloads/Purch_2013_3_22.pdf
5. Релігійний фактор і питання інтеграції Туреччини в ЄС: організаційно-правовий і теоретико-методологічний аспекти / Г.С. Єрмакова // Право, 2018 №3(61) С.11-15.
6. Реформи партії справедливості та розвитку у світлі інтеграції законодавства Туреччини до законодавчої бази Європейського Союзу / Е.З. Ахметова // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 91-106
7. У Женеві провалилися чергові переговори щодо кіпрського питання [Електронний ресурс] // Європейська правда: міжнародна безпека та євроінтеграція України. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/04/29/7122737/>
8. Україна та Туреччина на шляху до ЄС / І.Ф. Гурак // Матеріали Сьомого міжнародного симпозиуму «Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі «Україна – Туреччина». – Івано-Франківськ: ЛІК, 2011. – 380 с.[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/7785>
9. Comparing discourses about past and future EU enlargements: Core arguments and cleavages / Antoaneta Dimitrova, Elitsa Kortenska and Bernard Steunenbergh // April 2015 P.1-32 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/299976161_Comparing_discourses_about_past_and_future_EU_enlargements_Core_arguments_and_cleavages
10. Issues arising from Turkey's membership perspective // Commission of the European communities / Brussels, 6.10.2004. P. 1-53 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/issues_paper_en.pdf
11. Key findings on the 2020 report on Turkey [Електронний ресурс] // European Commission. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_20_1791
12. Rethinking Conditionality: Turkey's EU Accession and the Kurdish Question / Firat Cengiz, Lars Hoffmann // Ties discussion paper, 2012. P. 1-31 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=983074096009086101022078006096000073019078004010056064085116117127006111102099076031052054028009107063023085088103008091012087119006064001081079065102024105082028026086002020008029114026125105021006096070117067088025002127009125100005065099001009122&EXT=pdf&INDEX=TRUE>
13. The issue of Cyprus in the EU accession of Turkey / Melike Baştürk // Claremont – UC undergraduate research conference on the European Union / Volume 2011 (4), 2013. P. 15-22 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1050&context=urceu>
14. Turkey and religion; included or excluded in the EU? [Електронний ресурс] // University of Groningen / Blog: the religion factor. – Режим доступу: <https://www.rug.nl/research/centre-for-religious-studies/religion-conflict-globalization/blog/turkey-and-religion-included-or-excluded-in-the-eu-30-03-2013?lang=en>

МАЗУРЕНКО ВІТАЛІНА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ НА МОТИВАЦІЙНУ СФЕРУ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто особливості мотиваційної сфери особистості. Визначено поняття депресивних станів. З'ясовано, що депресивні стани можуть впливати на мотиваційну сферу особистості. Проаналізовано вплив депресивних станів на різні компоненти мотиваційної сфери та визначено залежність депресивних станів від наявності проблем у мотиваційній сфері особистості.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF DEPRESSIVE STATES ON THE MOTIVATIONAL SPHERE OF PERSONALITY

Peculiarities of the motivational sphere of personality are considered. The concept of depressive states is defined. It has been found that depressive states can affect a person's motivational sphere. The influence of depressive states on various components of the motivational sphere is analyzed and the dependence of depressive states on the presence of problems in the motivational sphere of personality is determined.

Актуальність. Розвиток суспільства як цілісної системи залежить від особистісного розвитку його членів. Розвиток особистості неможливий без її мотиваційної сфери, адже саме мотивації є рушійними силами будь-якої діяльності. В сучасному світі депресивні стани охоплюють все більше людей, а оскільки депресії змінюють мотиваційну сферу, отже можливо припустити, що депресії впливають на розвиток суспільства. В процесі розвитку суспільства інтерес до проблеми депресивних станів дедалі зростає. Нестабільність економічних, соціальних, політичних умов становить значний вплив на особистість, викликаючи

депресивні стани, які в свою чергу призводять до зниження або деформації мотивів, а отже і до стагнації або ж деградації самої особистості, і, в наслідок масовості даного явища, до негативних змін у суспільстві.

Вивчення порушень емоційної сфери, неврозів і депресій особливо швидко почало здійснюватись з 50-х років XX століття. Результати різнобічного дослідження емоцій знайшли своє відображення в численних публікаціях відомих зарубіжних і вітчизняних психологів та психотерапевтів (К. Ізард, П. Екман, Р. Глассер, В. Кеннон, Р. Левенсон, Т. Маккен, Дж. Ан-

дерсон, К. Юнг, Ф. Березін, О. Бодальов, А. Виноградова, Л. Гозман, Р. Грановська, Б. Додонов, Т. Каштанов, Д. Ковпак, М. Лейтес, В. Семіченко, В. Синицький, Л. Третьяк, П. Якобсон та ін.). Вивчення емоційних розладів і депресивних переживань проводили такі дослідники як К. Абрахам, А. Бек, Е. Блейер, І. Лехман, Дж. Мак-Каллоу, А. Раш, Л. Хьелл та Д. Зіглер, М. Япко, В. Абабков, Ф. Василюк, О. Гуменюк, Б. Карвасарський, В. Пишель, М. Покрасс, А. Смулевич, С. Юр'єв та ін.

На даний момент вивчено багато причин виникнення депресивних станів.

Дослідження мотивації займають значне місце у роботах вітчизняних і зарубіжних психологів. В першу чергу, це роботи Т.О. Гордєєвої, М.Ш. Магомед-Емінова, А. Мехрабіана, Г. Мюррея, М. Селігмана, Х. Хекхаузена, К.А. Хеллера, R.L. Helmreich, J.T. Spence, W.E. Beane, G.W. Lucker, K.A. Matthews та ін.

На мотиваційну сферу можуть впливати безліч чинників, зокрема ними можуть бути і депресивні стани.

Вплив депресії на зміни в мотиваційній сфері особистості досі активно вивчається та цілком не визначений, що робить актуальним вивчення даної проблеми.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз впливу депресивних станів на мотиваційну сферу особистості.

Основна частина.

Всю сукупність мотивів, які формуються і розвиваються впродовж життя особистості, називають мотиваційною сферою особистості. Мотиваційна сфера особистості являє собою складне інтегральне психологічне утворення і виконує функції спонування, спрямування і регулювання діяльності.

Мотив на відміну від мотивації – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його стійкою особистісною властивістю, зсередини спонукаючою до здійснення певних дій.

У цілому мотиваційна сфера динамічна і розвивається в залежності від обставин, але деякі мотиви відносно стійкі, домінуючі і утворюють стрижень усієї сфери (в них проявляється спрямованість особистості) [1].

Динамічність мотиваційної сфери особистості виражається в тому, що мотивація може посилюватися або послаблюватися, можуть змінюватися ієрархія і стійкість мотивів.

У мотиваційній сфері вирізняють три зони мотивації:

- 1) центральна зона, у межах якої незадоволені потреби, виступаючи в формі високозначущих мотивів, зумовлюють активну, напружену діяльність людини;
- 2) зона мотивації, пов'язана з потребами, що постійно і легко задовольняються – значущість їх часто людиною недооцінюється, однак втрата одразу ж виявляє високу особистісну цінність;
- 3) зона мотивації, в основі якої потреби, для задоволення яких поки що немає можливостей.

Організація спонукань людини може змінюватись під впливом зовнішнього стимулювання (в тому числі соціального), або ж внутрішнього стимулювання (в тому числі депресивних станів).

Депресивними називаються аномальні стани

психіки людини, що супроводжуються пригніченістю, почуттям туги, безвихіддю, відчаєм. Перебуваючи в такому стані, людина зазвичай важко його переживає, часто звинувачує себе за нього.

Під час депресії, як її типовий наслідок, у людини з'являється байдужість до того, що відбувається з ним і навколо нього, значно і на тривалий час знижується працездатність. Людина виявляється не в змозі контролювати свої емоції, розумно керувати своєю поведінкою [5].

Депресія – розлад настрою, тобто комплекс психічних порушень, пов'язаних насамперед з емоційною сферою. Це розлад характеризується різними емоційними порушеннями, при яких люди відчувають тугу, тривогу, почуття провини, ангедонію, тобто втрату здатності переживати задоволення, або апатію – стан, коли людина не відчуває ні негативних, ні позитивних емоцій. Крім того, депресія характеризується певними порушеннями в сфері мислення. Наприклад, людям з депресією буває складно зосередитися, виконувати цілеспрямовану розумову діяльність, яка пов'язана з концентрацією уваги. У депресивному стані люди складно приймають рішення. У них присутні похмурі думки про самих себе, про навколишній світ, про людей [3].

Найбільш поширеними симптомами депресії В. Пишель, М. Полив'яна та інші вважають печаль і відчуття безнадійності; розлади сну і апетиту; в'яле мислення або понижену концентрацію уваги; втрату інтересу до заняття, яке раніше приносило задоволення; думки про самогубство і смерть; занепокоєння і роздратованість; низьку самооцінку або відчуття провини; стомлюваність, слабкість; хронічні болі, які не піддаються традиційному лікуванню. У багатьох публікаціях зарубіжних психологів знайшла місце клінічна картина депресії, що характеризується не тільки поганим настроєм, але і безліччю інших симптомів, які часто підживлюють один одного. Ці симптоми охоплюють п'ять функціональних областей: емоційну, мотиваційну, поведінкову, когнітивну і фізичну. Розглянемо саме мотиваційні симптоми [2]:

- відсутність у себе спонування, ініціативи і невимушеності, доводиться примушувати себе ходити на роботу, розмовляти з друзями, приймати їжу або підтримувати інтимні відносини;

- суїцидальні тенденції та схильності. Самогубства здійснюють від 6 до 15% людей, що страждають на депресію.

Як бачимо, під впливом депресії мотиваційна сфера значно деформується. Відбувається підміна мотивів. Початок депресії може бути визначений зміною основних мотивів, наприклад на перший план стають цілі, які поки що не можуть бути реалізовані, що ще гірше впливає на стан особистості. Людина в такому випадку може почуватися безпорадною, і не здатною ні на що. Мотиви ж, які раніше були на першому плані, сходять нанівець, людину припиняють цікавити речі, які раніше були необхідні для нормального самопочуття, або ж приносили їй позитивні емоції. Часто, навіть такі необхідні для життя речі як їжа, не цікавлять людину (знижується апетит, а у крайніх випадках можливий розвиток харчових проблем, таких як ано-

рексія чи булемія). При тяжкому перебігу депресії людина може почати концентруватися на мотивах, які суперечать нормальному існуванню. Серед них можна виділити такі як цілеспрямоване чи неусвідомлене саморуйнування (алкоголь, наркотики тощо), або ж бажання покінчити життя самогубством. Система мотивів при суїцидальній поведінці завжди знаходиться в напруженій динаміці. У ній відбувається боротьба вітальних і антивітальних, деструктивних мотивів, що базуються на песимістичній особистісній установці, причому наслідки цієї боротьби непередбачувані [7].

Численні поведінкові та психофізіологічні дослідження показали, що депресія пов'язана з дефіцитом мотивації. Це відображається в зниженій реакції на позитивні або корисні стимули. Люди з депресивними розладами виявляють притуплену чуйність до приємних фільмів та сцен, до сигналів, що сигналізують про можливість винагороди і отримання фактичних винагород [6]. Після проведення ряду досліджень, американські вчені виявили, що депресія викликає зміни у певних відділах мозку, відповідальних за мотиваційну сферу. Це відбувається на рівні нейродинамічних та біохімічних процесів, в абсолютно всіх випадках клінічно підтвердженої депресії, у порівнянні з контрольною групою досліджуваних без депресії, у яких не виявлено значних змін. У більшості випадків депресія пов'язана з посиленою мотивацією уникнення. Депресивні люди мають труднощі з мотивами, в яких можливо отримати винагороду тільки з часом, що може бути пов'язано з проблемами збереження вмісту робочої пам'яті [6].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, депресією страждає близько 300 млн людей по всьому світі. В Україні депресія є найбільш поширеною проблемою серед психічних розладів. Українці страждають депресією значно частіше, ніж жителі країн Європейського Союзу. І показники захворюваності у нашій країні продовжують зростати.

У людини з легкою формою з'являються деякі труднощі у виконанні звичайної роботи, але це майже не впливає на загальний результат і функціонування людини. При важкій формі депресії людина не справляється з соціальними функціями і навіть щоденною домашньою роботою, вона може виконувати лише найпростіші побутові справи.

Найбільше проблем з мотиваційною сферою виникає у людей з апатичною депресією. Це теж різновид депресивних станів, але відрізняється від класичної депресії, її навіть відносять до категорії атипових. Людина не вважає життя жахливим, нестерпним, але знецінює його, визнає безглуздом, може без всякого бажання виконувати необхідні дії, однак життя без задоволення погрожує спробами суїциду. Найгірше тим, хто трактує апатію як лень, і починає перевантажувати себе справами, роботою, спілкуванням. Таке перевантаження може привести до зриву, коли пацієнт уже не захоче встати з ліжка [4].

За даними ВООЗ, депресія та тривожні розлади щорічно завдають економіці збитки в розмірі \$ 1 трлн, при цьому кожен долар, вкладений у боротьбу з депресією, принесе економіці \$ 4 долари через покращення здоров'я та працездатності населення. Проаналізувавши зв'язок мотиваційної сфери з депресивними станами, можна стверджувати що зміни в мотиваційній сфері можуть бути першими ознаками депресивних розладів, тому вивчення даного взаємозв'язку значно полегшує раннє діагностування депресій. Крім того, зрозуміло, що без впливу на мотиваційну сферу вкрай складно проводити лікування депресивних станів, адже перш за все у людини має виникнути бажання (мотив) вилікуватися.

Висновки. В результаті теоретичного аналізу проблеми впливу депресивних станів на мотиваційну сферу особистості з'ясовано, що під мотивацією розуміють сукупність психологічних процесів, які спрямовують поведінку людини. Мотиваційні процеси лежать в основі активності людини.

Проаналізовано як на формування мотивів можуть впливати депресивні стани. Визначено, що депресія деформує мотиваційну сферу. З'ясовано, що тяжкі депресивні стани здатні пригнічувати життєстверджувальні мотиви і формувати нездорові суїцидальні мотиви.

Проблема психологічних особливостей впливу депресивних станів на мотиваційну сферу особистості повністю не розкрита. Подальші наукові дослідження можуть бути спрямовані на поглиблення теоретичних та емпіричних даних щодо психологічних особливостей взаємозв'язку депресії та мотиваційної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://studopedia.com.ua/1_48477_motivatsiyna-sfera-osobistosti.html
2. Комер Р. Основы патопсихологии / Ronald Comer «Fundamentals of Abnormal Psychology». – 2nd ed. – 2001. – 617 с.
3. Мария Падун Депрессия: причины и симптомы. Психолог Мария Падун о причинах и проявлениях депрессии, состоянии апатии и фазах смены настроения / Мария Падун [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://postnauka.ru/faq/66165>
4. Мирошникова Алина Апатия: что делать, если ничего не хочется / Мирошникова Алина [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.likar.info/psihologicheskie-problemy/article-78443-apatiya-chto-delat-esli-nichego-ne-hochetsya/>
5. Немов, Р. С. Основы психологического консультирования / Р. С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 526 с.
6. Relationships among cognition, emotion, and motivation: implications for intervention and neuroplasticity in psychopathology / Laura D. Crocker,1 Wendy Heller,1,* Stacie L. Warren,2 Aminda J. O'Hare,3 Zachary P. Infantolino,4 and Gregory A. Miller [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3678097>
7. Mykhaylyshyn Ulayna Psychological features of motivational sphere impact on formation of deviant behavior / Ulayna Mykhaylyshyn. // Prospects for development of the world: Proceedings of XXXIV International scientific conference, Feb 16, 2019., New York – 2019 – P. 41-44

МАЛАХОВСЬКА ОКСАНА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Шелевер Оксана Василівна.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА САМООЦІНКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано поняття емоційного інтелекту особистості. Систематизовано основні підходи щодо вивчення емоційного інтелекту. Розкрито сутність проблеми впливу емоційного інтелекту на самооцінку особистості. Проаналізовано поняття та психологічні особливості самооцінки особистості.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON SELF-ASSESSMENT OF PERSONALITY

The article analyzes the concept of emotional intelligence of the individual. The main approaches to the study of emotional intelligence are systematized. The essence of the problem of the influence of emotional intelligence on the self-esteem of a person is revealed. The concepts and psychological features of self-esteem are analyzed.

Актуальність. Самооцінка є ключовим утворенням психоструктури особистості і невід'ємною складовою її самосвідомості та відіграє вкрай важливу роль в організації діяльності особистості. На формування самооцінки може впливати безліч факторів, зокрема це емоції, емоційний інтелект.

У сучасному суспільстві проблема прояву й розуміння емоцій виявляється досить гостро. З особливою силою й чіткістю емоційні проблеми проявляються в людей із низьким рівнем емоційного інтелекту.

Проблема дослідження самооцінки та емоційного інтелекту особистості займає важливе місце в практичній і теоретичній психології. На даний час проблема взаємозв'язку самооцінки та емоційного інтелекту повністю не вивчена, що робить актуальним дане дослідження.

Мета. Теоретично проаналізувати психологічні особливості впливу емоційного інтелекту на самооцінку особистості.

Основна частина. Специфіка та структура емоційного інтелекту ґрунтовно досліджувалася в роботах зарубіжних учених, таких як: Дж. Гілфорд, Х. Гарднер, Г. Айзенк, П. Селовей, Дж. Мейер, Д. В. Люсін та вітчизняних дослідників: А. Г. Асмолова, Д. Б. Богоявленської, С. В. Бондар.

Як зазначає Т. Попова дослідження емоційного інтелекту з'явилися в наукових статтях на початку 1990-х років. Цей термін набув поширення і зацікавив багатьох дослідників. Причини такої популярності пов'язані як зі спробами оцінити більш цілісно адаптивні здібності індивіда через його вміння емоційно взаємодіяти з іншими, так і з можливостями передбачити успішність поведінки в різних видах соціальної активності.

Спочатку поняття «емоційний інтелект» було пов'язане з соціальним інтелектом. Воно з'явилося саме в контексті розробки проблематики соціального інтелекту такими дослідниками, як Дж. Гілфорд, Х. Гарднер, Г. Айзенк. Передумовою виникнення концепції емоційного інтелекту вважають роботи американського психолога Г. Гарднера, який висунув думку про множинність форм прояву інтелекту [6].

Аналізуючи дану проблему О. Милославська вказує на те, що взаємозв'язок соціального і емоційного інтелекту відображений в різних наукових концепціях: Андреева І. А., Кудрявцева Н. А, Олпорт Г., Стендберг Р. вважають, що емоційним і соціальним інтелектом є два різні феномени; Д. Карузо, Мейер Дж., А. И. Савенков, П. Селловей вважають, що емоційний інтелект можна розглядати як складову соціального інтелекту [4].

Аналізуючи проблему емоційного інтелекту О. Ляц вказує на те, що на сучасному етапі дослідження в психологічній науці показано, що емоції є необхідним елементом когнітивного функціонування. Емоції виконують функцію регулювання діяльності, перериваючи дії, перемикаючи увагу з однієї дії на іншу. У вітчизняній психології накопичений достатній пласт знань про вплив емоцій на соціальне пізнання та інтелектуальну діяльність в цілому. Вплив інтелектуальних емоцій на мислительну діяльність виявляється через емоційне закріплення, емоційний супровід, емоційну корекцію (І.А. Васильєв, В.Л. Поплужний, О.К. Тихомиров).

О. Ляц зазначає, що у даний час емоційний інтелект розглядається як здатність до розпізнання, розуміння емоцій і управління ними; маються на увазі як власні емоції суб'єкта, так і емоції інших людей (Г.Г. Гарскова, Д.В. Люсін і багато ін.).

У зарубіжній психології виділяється ряд наукових напрямів у вивченні даного конструкта. Емоційний інтелект вивчається в аспекті успішності життєдіяльності людини (D. Goeman, R.K. Cooper, A. Sawaf, T.H. Weisinger, S.B. Wolf тощо), ефективної комунікації та соціальної інтеракції (U.S. Schulte), його взаємозв'язку з показниками психічного і фізичного здоров'я (М.Л. Bracken, J.V. Cianochi, G.R. Trinidad). Водночас, в його операціоналізації існують методологічні та методичні розбіжності [3].

О. Ляц вказує на те, що однією з найбільш відомих і визнаних моделей емоційного інтелекту є концепція Р. Варона, який його визначив як всі некогнітивні здібності, знання і компетентність, що дають людині можливість успішно справлятися з різними життєвими ситуаціями. Даним автором встановлено п'ять

великих сфер компетенцій, в кожній з яких відзначаються такі специфічні навички, що ведуть до досягнення успіху; пізнання власної особистості (поінформованість про власні емоції, впевненість у собі, самоповага, самореалізація, незалежність); міжособистісне спілкування (міжособистісні взаємини, соціальна відповідальність, співпереживання), адаптація (рішення проблем, оцінка реальності, пристосування), управління стресовими ситуаціями (стійкість до стресу, імпульсивність, контроль), переважаючий настрій (щастя, оптимізм). Інакше кажучи, дана модель об'єднує знання та навички в емоційній сфері, а також особисті якості (наприклад, адаптивність, оптимізм). Теорія Р. Варона виводить емоційний інтелект з області інтелектуальних здібностей і розглядає швидше як компетентність в сфері емоційних проявів [3].

Аналізуючи роботу Г.Г. Гарскової, О. Лящ емоційний інтелект розглядає як здатність розуміти відносини особистості, що репрезентується в емоціях, керуванні емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу. Емоції відображають ставлення людини до різних сфер життя і до самої себе, а інтелект служить для розуміння цих відносин, звідси впливає, що емоції можуть бути об'єктом інтелектуальних операцій. Інтелектуальні операції з емоціями здійснюються на основі вербалізації емоцій, заснованої на їх усвідомленні та диференціюванні. Тому така здатність є включеною в ухвалення рішень на основі диференційованої оцінки подій, що мають особистісний сенс.

За Г.Г. Гарсковою, зазначає О. Лящ, емоційний інтелект продукує неочевидні способи активності для досягнення цілей і задоволення потреб. Автор уточнює відмінність між абстрактним та практичним інтелектом, які відображають закономірності зовнішнього світу, від емоційного інтелекту, який відображає внутрішній світ особистості. Конкретизується його зв'язок з обробкою емоційної інформації, а саме словесними значеннями явищ повсякденного життя людини.

Також у своїх дослідженнях емоційного інтелекту О. Лящ вказує, що Д.В. Люсіним пропонується двокомпонентна структура емоційного інтелекту як здатності до розуміння своїх і чужих емоцій, управління ними. Автор вводить поняття внутрішньоособистісного та міжособистісного емоційного інтелекту [3].

Міжособистісний емоційний інтелект – розуміння емоцій інших людей і управління ними.

Внутрішньоособистісний емоційний інтелект – розуміння власних емоцій та управління ними.

Оскільки і здатність до розуміння емоцій, і здатність до управління емоціями можуть бути спрямовані на власні емоції і емоції інших людей, на думку Д.В. Люсіна, як зазначає О. Лящ, можна говорити про внутрішньоособистісний та міжособистісний емоційний інтелект, які хоча й припускають актуалізацію різних когнітивних процесів, але повинні бути взаємопов'язаними.

Автор вважає, що здатність до розуміння емоцій і управління ними дуже тісно пов'язана із загальною спрямованістю особистості на емоційну сферу, тобто з інтересом до внутрішнього світу іншої людини (у

тому числі і до свого власного), схильністю до психологічного аналізу поведінки, з цінностями, що приписуються емоційним переживанням.

Тому, аналізуючи думку Д.В. Люсіна, О. Лящ визначає, що емоційний інтелект являє собою конструкт, що має двоїсту природу. З одного боку, цей конструкт пов'язаний з когнітивними здібностями, а з другого боку – з особистісними характеристиками, які більш-менш прямо впливають на його рівень й індивідуальні особливості [3].

В. Горбатих к своїх дослідженнях зазначає, що емоційний інтелект може бути взаємопов'язаним із багатьма психологічними особливостями, зокрема можливий зв'язок із рівнем самооцінки. Так, як емоційна компетентність включає в себе впевненість у собі, усвідомлення своїх здібностей, навичок та їх обмежень, можливість випробувати себе, незалежно від суджень інших людей.

Емоційний компонент у структурі ставлення є провідним, бо власне ставлення особистості виникає у процесі накладання її емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею. Тож будьяке за змістом ставлення завжди мусить емоційно переживатись людиною. Без емоційного компонента взагалі не може бути об'єктивних оцінних ставлень суб'єкта, зокрема і самооцінних [1].

О. Пенькова визначає, що у психологічних роботах проблемам самооцінки приділяється значна увага (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, І. С. Кон, В. В. Столін, І. І. Чеснокова, К. В. Шорохова). В зарубіжній психології дане питання вивчали: Р. Бернс, У. Джемс, К. Роджерс та інші [5].

Т. Криворучко вказує, що за допомогою самооцінки здійснюється саморегуляція поведінки особистості. Людина в процесі спілкування постійно порівнює себе з «еталоном» і залежно від результатів перевірки, залишається задоволена або незадоволена собою. Самооцінка не є сталою, вона змінюється залежно від обставин. Засвоєння нових оцінок може змінювати значення попередніх. Самооцінка - важливий спосіб саморегуляції. Формуючись у процесі діяльності, вона має декілька етапів і певні особливості: прогностична - відображає етап орієнтування у своїх можливостях в майбутній діяльності; корегувальна або процесуальна - проявляється в процесі діяльності та спрямована на її корекцію, залежно від обставин, які виникають; ретроспективна - оцінка результатів діяльності.

Функція першої - оцінка суб'єктом своїх можливостей, визначення ставлення до них; другої - оцінка і корекція дій (поведінкових актів) за ходом їх розгортання; третьої - оцінка результатів діяльності, досягнутих рівнів розвитку.

Ступінь адекватності самооцінки є однією з найбільш значущих її характеристик, оскільки показує наявність чи відсутність збігу між реальними успіхами (на основі результатів діяльності та оцінки інших) із судженням суб'єкта про себе. У зв'язку з цим самооцінка може бути адекватною або неадекватною (неадекватною заниженою або неадекватною завищеною). Про гармонійний розвиток особистості свідчить адекватна або дещо завищена самооцінка. Різко завищена оцінка себе порівняно з реальними результатами

в діяльності та поведінці свідчить про деформацію особистості. Знижена самооцінка також не сприяє психічному розвитку, оскільки породжує невпевненість у собі, відсутність належних вимог до себе, перешкоджає здійсненню саморегуляції і самовиховання [2].

Також, Т. Криворучко зазначає, що самооцінка характеризується також певною мірою критичності. Вміння помічати та оцінювати не лише свої досягнення, а й негативні сторони власної діяльності та поведінки свідчить про наявність самокритичності. Самокритичність може виявлятися у незадоволенні собою - важливому почутті, яке спонукає до роботи над собою. Без самокритичності неможливе формування чутливості до соціальних норм. Самокритичність тісно пов'язана з вимогливістю до себе.

Самооцінка, ставлення суб'єкта до себе та до інших неможливе як розумове, безпристрасне утворення, без емоцій тут не обійтись, тому акт самопізнання і самооцінки виступає в єдності з самопереживанням, самохвилюванням. Позитивно чи негативно

оцінюючи свої вчинки чи якості, людина переживає емоційні стани, різні за модальністю, складністю, інтенсивністю [2].

Висновки. Отже, сутність і зміст поняття «емоційний інтелект» не мають єдиної, загальноновизнаної і науково обґрунтованої інтерпретації в сучасній психологічній науці. Емоційний інтелект актуалізується в ситуаціях, що вимагають розуміння (рефлексивний аналіз) і управління емоційними проявами як у внутрішньому, так і міжособистісному аспектах.

Формування самооцінки є результатом тривалого процесу, який відбувається під впливом різноманітних детермінант і не припиняється впродовж усього життя людини. Самооцінка залежить не лише від оточення особистості, стилю спілкування, успіхів у діяльності, а й впливає на всі сфери життя людини, корегує її поведінку.

Перспективи подальших досліджень ґрунтуються на багатозначності проблеми емоційного інтелекту, зокрема емпіричне вивчення впливу емоційного інтелекту на самооцінку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбатих В.В. Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості / Горбатих В.В. // Вісник Запорізького національного університету № 2(13), 2010. – С. 48-52.
2. Криворучко Т.І. Особливості розуміння самооцінки в сучасній психологічній науці / Криворучко Т.І. // Медсестринство, 2015, №4. – С. 19-22.
3. Лящ О.П. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень / Лящ О.П. // Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології», 2013. Випуск 22 – С. 324-335.
4. Милославська О. В. Особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та соціального інтелекту / Милославська О. В. // Вісник Національного університету оборони України 5 (30)/2012. – С. 240-245.
4. Пенькова О.І. Самовдосконалення особистості і її самооцінка / Пенькова О.І. // Психологічний часопис, № 1 (1) / 2015. – С.74-78.
5. Попова Т.С., Горват-Янушевська І.І. Теоретичні засади дослідження емоційного інтелекту / Попова Т.С., Горват-Янушевська І.І. // Наукові праці. Соціологія, Випуск 232. Том 244. – С. 63-66.

МОРОЛЯК ТЕТЯНА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Смик Оксана Тарасівна.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА КОНФЛІКТНУ ПОВЕДІНКУ

У статті визначено поняття темпераменту. Розглянуто основні характеристики типів темпераменту. Визначено, що темперамент може впливати на конфліктну поведінку. Проаналізовано поняття конфлікту та основні способи подолання конфліктів.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF INFLUENCE OF TEMPERAMENT ON CONFLICT BEHAVIOR

The article defines the concept of temperament. The main characteristics of temperament types are considered. It has been determined that temperament can influence conflict behavior. The concept of conflict and the main ways of overcoming conflicts are analyzed.

Актуальність. В сучасному суспільстві йде активна перебудова всіх сфер життя і тому проблематика конфліктів представляє великий інтерес. Збільшення уваги до проблем конфліктів обумовлено потребами сучасного суспільства. Конфлікти неминучі в

будь-якій соціальній структурі, так як вони є необхідною умовою суспільного розвитку. Тому інтерес до проблем, можливостей і особливостей людської особистості не слабшає. У психології особливим чином виділяється завдання, що полягає в дослідженні різ-

них властивостей особистості. Одним з найбільш значущих властивостей впливу на поведінку особистості, є темперамент. Властивості темпераменту найбільш стійкі і постійні в порівнянні з іншими психічними особливостями людини.

Над питаннями темпераменту працюють українські вчені, психологи і педагоги, такі як Т. О. Блюміна, В. В. Мегедь, А. О. Овчаров. Цим питанням займалися також Б. Й. Цуканов, Е. Кречмер, І.П. Павлов, К. Юнг, С. Мерлін, Г. Айзенк та інші.

Проблема конфліктів та конфліктності вже давно є предметом багатьох наукових досліджень, серед яких праці Ф. Бородині, Ф. Василюка, О. Єршова, І. Коряка, Г. Ложкіна, Л. Петровської, Т. Титаренко, Л. Козера, Д. Скотта та ін.

Враховуючи те, що даній проблемі присвячено велику кількість досліджень, вплив темпераменту на конфліктну поведінку все ж таки не вивчений. Тому дане дослідження є актуальним.

Мета. Теоретично проаналізувати проблему впливу темпераменту на конфліктну поведінку.

Основна частина. Темперамент – вроджена, стійка характеристика індивідуальності, одна з найважливіших структурних одиниць психодинамічної організації психічної діяльності (темпу, ритму, інтенсивності окремих психічних процесів і станів), що показує спосіб реагування на події.

Різні комбінації цих генотипічних властивостей створюють індивідуальні відмінності фенотипічних параметрів особистості: екстраверсії – інтроверсії, активності, пластичності – ригідності, тривожності [7].

Темперамент є однією з найглибше досліджених індивідуальних характеристик. Існує багато визначень цієї якості, які поєднують комплексна структура темпераменту, назва якого означає «змішування частин».

Темперамент – це ті природжені особливості людини, які обумовлюють динамічні характеристики інтенсивності і швидкості реагування, ступеня емоційної збудливості і врівноваженості, особливості пристосування до навколишнього середовища.

У людини виявляються такі типи темпераменту: холеричний, сангвінічний, флегматичний і меланхолічний. Усі типи темпераменту можна охарактеризувати за переліченими нижче основними властивостями:

- лабільність – відображає швидкість виникнення та перебігу збудження і гальмування;
- сензитивність – це сила впливу, яка потрібна, щоб зумовити в людини реакцію;
- реактивність – сила емоційної реакції на зовнішні та внутрішні подразники;
- активність – тобто те, наскільки людина виявляє енергійність у житті й діяльності;
- темп реакцій – швидкість перебігу психічних процесів і реакцій;
- пластичність – гнучкість, ступінь здатності пристосовуватися до нових умов;
- ригідність – інертність, негнучкість, нечутливість до зміни умов;
- екстраверсія – спрямованість особистості на навколишніх людей, предмети, події;
- інтроверсія – фіксація особистості на собі, на

своїх переживаннях та думках, схильність до самоаналізу, замкненість;

- емоційна збудливість – сила впливу, потрібна для того, щоб спричинити емоційну реакцію [1].

Холерик – людина із сильною, неврівноваженою, рухливою нервовою системою, яка відзначається перевагою збудження над гальмуванням.

Холеричний темперамент вирізняється циклічністю та імпульсивністю у діяльності й поведінці. Холерик може цілком віддатися справі, завзято працюючи, енергійно переборюючи труднощі на шляху досягнення мети, і раптом усе кинути.

Для особистості з таким типом темпераменту характерна підвищена збудливість та емоційна реактивність. Вона буває нетерплячою, запальною та різкою у стосунках, прямолінійною. Її вольові дії дуже поривчасті, якщо їй цікаво, вона здатна до високої концентрації уваги, але виявляє недостатню здатність до переключення уваги. За спрямованістю холерик – екстраверт, полюбає бути в центрі уваги, але в спілкуванні не є лагідним, любить, щоб усе було, як він того хоче, непоступливий. Має організаторські здібності. У нього жива міміка, виразна жестикуляція, часто швидкий темп мовлення.

Характерні ознаки зовнішнього вияву холеричного темпераменту: квапливий, збуджений темп рухів, прямолінійні рухи починаються з ривка, незграбність рухів, дуже рухлива міміка, голосний голос, швидка мова (її швидкість може коливатися), рукостискання рвучке. Протягом розмови очі то «загораються», то «тьмяніють», що пов'язано з коливаннями уваги до теми (навіть якщо вона йому цікава). На голосні зауваження відповідає також голосно, різко. Особливо неприємним голос стає, коли йому роблять зауваження при інших людях. Миттєво видає реакцію на негативну оцінку його суджень, пропозицій.

Сангвінік – людина із сильною, врівноваженою, рухливою нервовою системою, для якої властива висока швидкість реакцій.

Для цього типу темпераменту характерна висока лабільність. Сангвініки можуть легко збуджуватися, а також легко гальмувати свої бажання. Для діяльності сангвініка характерна продуктивність у тому разі, коли йому цікаво, коли він знаходить щось нове для себе. Якщо стає нецікаво, він починає нудьгувати і полишає розпочату справу, не доводячи її до кінця.

Особистість із таким темпераментом дуже рухлива, легко пристосовується до нових умов життя, швидко знаходить контакт у стосунках з іншими людьми, вирізняється товарищескістю, вільно й розкуто почувається в новому оточенні. За спрямованістю сангвінік яскравий екстраверт. У колі своїх друзів завжди веселий та життєрадісний. Настрій у нього здебільшого оптимістичний [5].

Для сангвініка характерні висока психічна активність, енергійність, працездатність, жвавість рухів, розмаїтість міміки, швидкий темп мови. Сангвінік прагне до частої зміни вражень, легко і швидко відкалюється на навколишні події, товариський.

Характерні ознаки зовнішнього вияву сангвінічного темпераменту: широкі рухи, широкі кроки, хода швидка, ритмічна, схильність до малої дистанції при

спілкуванні, твердий погляд, досить сильне рукостискання, рухлива і багата міміка, пошваляношвидка манера мовлення. Очі «загораються» з появою нової ідеї, нової пропозиції.

Флегматик – спокійний, завжди врівноважений, наполегливий і завзятий трудівник життя (І.П. Павлов). Його реакції оптимально пристосовані до сили умовних подразників, а тому флегматики адекватно реагують на впливи зовнішнього середовища: якщо слабкі подразники, то й реакція слабка, якщо сильні – то сильна. Але властива їм інертність не дає змоги швидко реагувати на швидкі зміни середовища. Умовні рефлекси у флегматиків утворюються повільніше, але виявляються досить стійкими.

Флегматики вміють контролювати, затримувати та регулювати безумовні рефлекси та емоції. Тому в своїй поведінці, рухах, розмові вони повільні та спокійні. Міміка дуже бідна, голос тихий і невиразний. Вони точно дотримуються виробленого розпорядку життя, і тому ніщо не може відвернути їх від основної праці. Для них характерна зосередженість, витривалість, серед інших вирізняються стійкістю уваги, здатністю старання й наполегливо працювати.

Особистість із таким темпераментом реагує повільно, тому часом не здатна швидко діяти в екстремальних ситуаціях. Важко пристосовується до нових умов, не любить змінювати звички, розпорядок життя, роботу, друзів. У флегматика настрої переважно стабільні, рівні. Якщо є серйозні неприємності, залишається зовні спокійним.

Для флегматика характерний низький рівень психічної активності, повільність, важке переключення з одного виду діяльності на інший і пристосовування до нових умов. У нього переважає спокійний, рівний настрій. Почуття і настрої звичайно вирізняються сталістю. За несприятливих умов (відсутність інтересу, втома) можуть розвинути млявість, бідність емоцій, схильність до виконання одноманітних звичних дій.

Меланхолік – це людина зі слабкою, невірноваженою, малорухливою нервовою системою, яка володіє підвищеною чутливістю навіть до слабких подразників, а сильний може спричинити в них «зрив».

За спрямованістю меланхолік – інтроверт, тому він важко переживає зміну життєвого оточення, потрапляючи в нові умови життя, дуже розгублюється. Він буває надміру сором'язливим, відлюдкуватим, боязким та нерішучим, не любить нових знайомств і галасливих компаній.

Особистість з таким типом темпераменту виявляє розгубленість, спонтанність. У надзвичайних ситуаціях у неї може проявитися «стрес кролика», що призведе до низької ефективності діяльності, а то й невиконання завдань.

Меланхолік – дуже вразлива людина, схильна до астенічних емоцій. Почуття його вирізняються повільністю перебігу, стійкістю та слабкою експресивністю. Це люди надчутливі. Грубість, нетактовність, неповагу та інші негативні моменти поведінки меланхоліки переносять дуже боляче, їм потрібне спокійне, звичне оточення, де вони можуть успішно працювати [3].

Характерні ознаки зовнішнього вияву меланхолійного темпераменту: повільний, млявий темп рухів,

малорухомі й водночас напружені міміка, повільна манера мовлення, голос неголосний, погляд часто збоку або повз співрозмовника, під час рукостискання рука млява, можливі «опущені» кутики рота, стиснутий рот, нерівномірність у ритмі мови. Перестає бути активним у разі окрику, – різкого зауваження, залучення до нього уваги. Під час групового активного обговорення питання не завжди може виявити ініціативу, особливо при оцінних судженнях, губиться у великій аудиторії, уникає «контакту очей».

Особливості типу темпераменту в кожній особистості виявляються по-різному. Вони змінюються з віком, перебуваючи у прямій залежності від дозрівання та розвитку організму людини, її психіки. Завдання полягає в тому, щоб зважати на ці особливості і виробляти у людини вміння володіти своїм темпераментом [7].

Темперамент містить у собі цілий комплекс природжених особливостей особи, які виявляються при соціальній взаємодії, і особливо яскраво в конфліктних ситуаціях. Отже, можна припустити, що існує опосередкований взаємозв'язок між конфліктністю і темпераментом. Відповідно зовнішня поведінка індивіда проявляється залежно від його темпераменту. Тому припускаємо, що меланхолік більше всього обере шлях пристосування, холерик суперництво, сангвінік обере шлях компромісу або співпрацю, а флегматик уникнення [4].

Загалом ми під конфліктом розглядаємо зіткнення різноспрямованих сил (цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій) суб'єктів – сторін взаємодії.

Конфлікт, як будь-яке соціальне явище, має врешті-решт завершитись. Вирішення конфлікту – це результат сумісної діяльності сторін, який характеризується припиненням протистояння і вирішенням проблемної ситуації, що переросла у конфлікт. Однією з найпопулярніших і широко використовуваних у різних сферах життєдіяльності людини є концепція Томаса-Кілмена, в якій він виділяє п'ять основних стилів поведінки в конфлікті – ухилення, пристосування, суперництво, співпраця, компроміс. Стиль поведінки співпадає за значенням, за способом вирішення конфлікту.

Конкуренція, суперництво або протидія характеризується відкритою боротьбою за власні інтереси. Для означеного стилю завжди властива наявність того, що є той, хто виграв, і той, хто програв.

Протилежним до конкуренції є уникнення, відхилення або відхід, який полягає у прагненні вийти із конфліктної ситуації, не вирішуючи її, не поступаючись своїм і не налягаючи на своєму.

Дечим подібним до уникнення є пристосування. Вказаний тип супроводжується згладжуванням суперечностей за рахунок втрати власних інтересів. Людина не намагається відстоювати власні інтереси і погоджується робити те, чого бажає інший учасник.

Компроміс полягає у врегулюванні розбіжностей, конфронтації через взаємні поступки [6].

Жодний з виділених стилів не можна назвати однозначно «хорошим» або «поганим». Кожен з них може бути оптимальним і забезпечити якнайкращий ефект в залежності від конкретних умов виникнення і розвитку конфлікту [2].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу проблеми впливу темпераменту на конфліктну поведінку визначено, що темперамент це природжені особливості людини, які обумовлюють динамічні характеристики інтенсивності і швидкості реагування, ступеня емоційної збудливості і врівноваженості, особливості пристосування до навколишнього середовища.

Виявлено, що темперамент може впливати на

конфліктну поведінку особистості. Відповідно зовнішня поведінка індивіда проявляється залежно від його темпераменту. Так, флегматика досить складно вивести із себе і затягнути у конфлікт, тоді як холерик може завестись миттєво. Сангвінік може обрати шлях компромісу або співпрацю. Меланхолік більше всього може бути схильним до пристосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анастаси А. Дифференціальна психологія. Індивідуальні і групові различия в поведінці / А. Анастаси. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 752 с.
2. Анцупов, А. Я. Конфліктологія. Учебник / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – М.: Питер, 2015. – 528 с.
3. Батаршев А.В. Темперамент і характер / А.В. Батаршев. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 336 с.
4. Гришина Н.В. К вопросу о предрасположенности к конфликтному поведению. Психические состояния / Гришина Н.В. – Л.: Прогресс, 1981. – 161 с.
5. Егорова М. С. Психология индивидуальных различий / М.С.Егорова. – М.: Планета детей, 1997, – 328 с.
6. Лефевр, В. А. Алгебра конфликта / В.А. Лефевр, Г.Л. Смолян. – М.: КомКнига, 2009. – 831 с.
7. Симонов П. В. Темперамент. Характер. Личность / П. В. Симонов, П. М. Ершов. – М.: Наука, 1984. – 255 с.

ПОКОВБА ЛЮДМИЛА

студентка 2 курсу

ОС Магістр,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Смик Оксана Тарасівна.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТРИВОЖНОСТІ НА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ

У статті розкрито поняття тривоги та тривожності. Проаналізовано основні підходи щодо вивчення проблеми тривожності. Розглянуто основні види тривожності. З'ясовано, що тривожність може впливати на взаємовідносини особистості. Визначено поняття та особливості міжособистісних стосунків.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF ANXIETY ON INTERPERSONAL RELATIONS

The article reveals the concept of anxiety and worry. The main approaches to studying the problem of anxiety are analyzed. The main types of anxiety are considered. It has been found that anxiety can affect a person's relationship. The concepts and features of interpersonal relations are defined.

Актуальність. Проблема тривожності займає особливе місце у сучасній науці. Цій проблемі присвячена велика кількість досліджень, причому не тільки у психології та психіатрії, але й в біохімії, фізіології, філософії та соціології. Тривожність знаходиться в основі цілого ряду психологічних труднощів. Саме тривожність здійснює регуляторну функцію в процесі оцінних ставлень, яка є регулятором міжособистісних стосунків.

У вітчизняній психологічній літературі дослідження з проблеми тривожності носять достатньо фрагментарний характер. Зокрема, не достатньо розкритою є проблема впливу тривожності на міжособистісні стосунки.

Мета. Теоретично проаналізувати вплив тривожності на міжособистісні стосунки.

Основна частина. У психологічній літературі досить часто зустрічається поняття тривожності. Тривожність – переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям загрозливої небезпеки. Розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість. У вітчизня-

ній психологічній літературі ця відмінність зафіксована відповідно в поняттях «тривога» і «тривожність». Останній термін, крім того, використовується і для позначення явища в цілому.

«Тривожність – це схильність індивіда до переживання тривоги, яка є емоційним станом. Стан характеризується суб'єктивними відчуттями напруги, неспокою, похмурих передчущань, а з погляду фізіології – активацією вегетативної нервової системи. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю і динамічним в часі». На психологічному рівні тривожність відчувається як: напруга, заклопотаність, неспокій, нервозність, відчуття невизначеності, безсилля, незахищеності, невдачі, самота, неможливість ухвалити рішення.

У 1926 р З. Фрейд випустив у світ монографію «Гальмування, симптоми, занепокоєння», в якій вперше виділив і акцентував стан занепокоєння, тривоги. Він охарактеризував цей стан як емоційний, що включає в себе переживання очікування і невизначеності, відчуття безпорадності. Але така характеристика вказує не стільки на компоненти розглянутого стану, скільки на його внутрішні причини [5].

К. Юнг вважав, що тривога є реакцією людини на вторгнення до її свідомості ірраціональних сил і образів колективного несвідомого. Тривога є результатом страху перед образами колективного несвідомого. І коли в силу певних причин ці образи намагаються проникнути в свідоме людини, вона відчуває тривогу. Ці почуття досить амбівалентні. Вихід на поверхню цього ірраціонального матеріалу являє собою загрозу для впорядкованого і стабільного існування особистості. Адже з одного боку, це породжує тривогу, а з іншого, коли людина повністю відрізана від свого несвідомого, вона відчуває свою безплідність і втрату творчих можливостей. Юнг вважав, що страх перед ірраціональним є результатом страху людини «пізнати себе». Адже: «щось може бути за тим екраном – ніхто не знає, що, і тому люди надають перевагу уважно спостерігати за факторами, зовнішніми для їх свідомості, і спиратися на них». Більшості людей притаманний певний страх перед невідомим, «небезпеками душі». І саме тривога стає вираженням усієї сукупності цих страхів.

К. Хорні вважала, що джерело тривоги не зводиться лише до фрустрації лібідозних або інстинктивних бажань. Адже нормальна людина здатна витримати досить високий рівень такої фрустрації без тривоги. Більше того, фрустрація інстинктів призводить до виникнення тривоги лише тоді, коли ця фрустрація ставить під загрозу якусь цінність або форму міжособистісних стосунків, які з точки зору людини, життєво важливі для її безпеки. К. Хорні вважає, що тривога передує інстинктивним бажанням. «Нав'язливі потяги притаманні невротикам; вони народжуються з почуття самотності, безпомічності, страху або ненависті і являють собою спробу жити в оточуючому світі, не дивлячись на ці почуття; їх основною ціллю є не задоволення, а безпека; вони носять нав'язливий характер з тієї однієї причини, що за ними стоїть тривога».

Один з перших дослідників тривожності в США Маурер визначав цей стан як умовний страх, тобто страх, викликаний не безумовним, а умовним подразником, який викликає страх.

Д. Льюїс в книзі «Наукові принципи психології» визначає тривожність як форму невротичної реакції, яка містить в собі умовний страх. При цьому він розрізняє тривожність «пов'язану», яка викликається певними зовнішніми об'єктами, і «розлику», яка викликається внутрішніми стимулами, що зберігається протягом тривалого часу.

Б. Босселмен в категоричній формі стверджує, що симптоматологія стану тривожності ідентична з реакцією страху.

Дон Байрн, даючи огляд дослідних робіт з проблеми тривожності, вказує, що часто психологи визначають дане явище саме як емоційний стан з генералізованим почуттям страху. Він наводить й інші думки, згідно з якими тривожність відноситься не до емоції страху, а до області мотивації. Однак Дон Байрн не повідомляє про підстави для протиставлення емоційного стану мотивації і сам розглядає це явище як емоційний стан, що, звичайно, не виключає значення як мотиву, який спонукає до діяльності [4].

Ч. Д. Спілбергер розрізняє три різні розуміння

тривоги: тривога як минулий стан; тривога як складний процес, що включає компоненти стресу і загрози; а також тривога (тривожність) як особистісна властивість. За Спілбергером, стрес породжує стан тривоги.

Л. І. Афтанас вважає, що тривожність – риса особистості, яка характеризує стійку ступінь вираженості сприйняття загрози своєму «Я» в різних ситуаціях і схильність реагувати на них посиленням стану тривоги [6].

Тривога – результат виникнення або очікування фрустрації і облігатний механізм психічного стресу; сигнал, який свідчить про порушення адаптації та активує адаптивні механізми. Л. Є. Панін і В. П. Соколов розглядають тривожність як властивість особистості, тісно пов'язану з її стійкістю до стресових ситуацій, як форму адаптації організму в умовах гострого або хронічного стресу.

Р. Мей вважає тривогу похмурим передчуттям, викликаним загрозою, якій-небудь цінності, яку індивід вважає необхідною для свого існування як особистості. Загроза може бути спрямована на фізичну чи психічну, або на яку-небудь іншу цінність, яку індивід пов'язує зі своїм існуванням (патріотизм, любов іншої людини, «досягнення успіху» тощо). Приводи для тривоги у різних людей можуть бути настільки ж різними, як і цінності, від яких ці приводи залежать.

Таким чином, терміни «тривога», «тривожність» використовуються для позначення відносно стійких індивідуальних відмінностей в схильності індивіда відчувати цей стан. В цьому випадку тривожність означає рису особистості. Тривожність, як риса, або особистісна тривожність, не проявляється безпосередньо в поведінці. Але її рівень можна визначити виходячи з того, як часто і як інтенсивно в індивіда виникають стани тривоги [5].

Також, тривожність не можна ототожнювати з страхом. Страх – це абсолютно повна, специфічна емоція, яка заслуговує виділення в окрему категорію. Розгляд страху як специфічної емоції дозволяє відокремити його від феномену тривоги. Тривога – це комбінація, або патерн емоцій, а емоція страху – лише одна з них.

Відносно відмінностей страху і тривожності найбільш поширена точка зору, яка розглядає страх як реакцію на конкретну, певну, реальну небезпеку, а тривожність – як переживання невизначеної, невиразної, безоб'єктної загрози переважно уявного характеру. Відповідно до іншої позиції страх випробовується при вітальній загрозі, коли щось загрожує цілісності або існуванню людини як живої істоти, людському організму, а тривожність – при загрозі соціальній, особистісній. Небезпека в цьому випадку загрожує цінностям людини, потребам «Я», його уявленню про себе, відносинам з іншими людьми, положенню в суспільстві.

Тобто тривожність – це очікування людиною несприятливого розвитку подій, до яких вона причетна.

Розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість, рису особистості або темпераменту.

Термін тривога чи тривожність використовується для позначення відносно стійких індивідуальних розбіжностей в схильності індивіда переживати цей

стан. В цьому випадку тривожність означає рису особистості. Індивіди з високим рівнем тривожності більше підлягають впливу стресу, більше схильні до стану тривоги високої інтенсивності, ніж індивіди з низьким рівнем тривожності. Термін «стан тривоги» повинен використовуватись для відображення емоційних станів або визначених сукупностей реакцій, що викликають у індивіда, який сприймає ситуацію як особистісно загрозову, не відносно до того, присутня або відсутня в даній ситуації об'єктивна загроза [6].

Під тривожністю прийнято розуміти поєднання наступних показників:

а) тривожність – це схильність індивіда до переживання тривоги, яка характеризується низьким порогом виникнення реакцій тривоги: один з основних параметрів індивідуальних відмінностей;

б) тривожність як переживання емоційного дискомфорту, передчуття небезпеки є вираженням незадоволення значимих потреб людини, актуальних при ситуативному переживанні тривоги і стійко домінуючих по гіпертрофованому типу при постійній тривожності.

Тривожність як сигнал про небезпеку привертає увагу до можливих труднощів, перешкод для досягнення мети, що міститься в ситуації, дозволяє мобілізувати сили і тим самим досягти якнайкращого результату. Тому нормальний (оптимальний) рівень тривожності розглядається як необхідний для ефективного пристосування до дійсності (адаптивна тривога). У цьому контексті тривожність тісно пов'язана з мотивацією до успіху.

Тривожність являє собою особливість людини, яка може проявляти себе при дії певних чинників: зовнішніх або внутрішніх.

Певний рівень тривожності – обов'язкова особливість активної діяльності особистості. У кожній людини існує свій оптимальний або бажаний рівень тривожності – це так звана корисна тривожність.

В психологічній сфері тривожність виявляється в зміні рівня домагань особистості, в зниженні самооцінки, рішучості, впевненості в собі. Особистісна тривожність впливає на мотивацію. Крім того, помічений зворотній зв'язок тривожності з такими особливостями особистості, як: соціальна активність, принциповість, прагнення лідерства, рішучість, незалежність, емоційна стійкість, впевненість, працездатність, ступінь нейротизму.

Причиною тривожності на психологічному рівні може бути неадекватне сприйняття суб'єктом самого себе.

У вітчизняній психології тривожність диференціюється на два основних види: особистісна і ситуативна.

Особистісна тривожність – це готовність (установка) людини до переживання страху і хвилювань з приводу широкого кола суб'єктивно значущих явищ. Особистісна тривожність являє собою базову рису особистості, яка формується і закріплюється в ранньому дитинстві.

Вона проявляється в типовій, ситуаційно стійкій (тобто виникає незалежно від конкретної соціальної обстановки) реакції людини – стані підвищеного занепокоєння на загрозову її особистості ситуацію або,

яка вважається такою. Особистісна тривожність зазвичай не існує як окрема риса, вона чинить негативний вплив на формування і розвиток інших властивостей і особливостей людини, таких, наприклад, як мотив уникнення невдачі, прагнення йти від відповідальності, боязнь вступати в змагання з іншими людьми.

Ситуативна тривожність – це показник інтенсивності переживань, які виникають по відношенню до типових подій. Вона може проявлятися у різних людей в самих різних ситуаціях, причому в одних вона виступає чітко, а в інших не проявляється зовсім.

Спочатку у людини виникає тільки ситуативна тривожність, яка потім при несприятливих умовах може перерости в особистісну.

Крім особистісної та ситуативної тривожності необхідно охарактеризувати і такі її різновиди, як:

а) стійка тривожність в якій-небудь сфері – тесова, міжособистісна, екологічна та ін. Її прийнято позначати як специфічну, приватну, парціальну;

б) загальна, генералізована тривожність, вільно змінює об'єкти залежно від зміни їх значущості для людини;

в) приватні види тривожності – шкільна; тривожність очікування в соціальному спілкуванні; «комп'ютерна» тривожність [4].

Тривожність – властивість особистості, що проявляється в частоті, регулярності і порозі виникнення відчуттів неспокою і невпевненості в своїх діях, переживань реальних або передбачуваних упущень у скоєних вчинках, хвилювань з подіями, які мали місце або можливих подій, що володіють суб'єктивним чи суспільним значенням, і т.д. Тривожність на психологічному рівні відчувається як напруга, заклопотаність, неспокій, нервозність і переживається у вигляді почуттів невизначеності, безпорадності, безсилля, незахищеності, самотності, що загрожує невдачі, неможливості прийняти рішення та ін. На фізіологічному рівні реакції тривожності проявляються в посиленні серцебиття, прискореному диханні, збільшенні хвилинного об'єму циркуляції крові, підвищенні артеріального тиску, зростанні загальної збудливості, зниженні порогів чутливості, коли раніше нейтральні стимули набувають негативне емоційне забарвлення [6].

Тривожність може впливати на різні аспекти життя особистості, зокрема на міжособистісні стосунки.

Міжособистісні відносини – це система настанов, орієнтацій, очікувань, стереотипів і інших диспозицій, через які люди сприймають і оцінюють один одного. Ці диспозиції опосередковуються змістом, цілями, цінностями і організаціями сумісної діяльності і виступають основою формування соціально – психологічного клімату у колективі. В багаточисельних працях, присвячених вивченню груп і колективів, груповій динаміці, групоутворенню, колективоутворенню і т.д., показано вплив організації сумісної діяльності і рівня розвитку групи на становлення міжособистісних відносин, а також зворотній вплив міжособистісних відносин на зміцнення, ціннісно-орієнтаційної єдності членів колективу[1].

Особливості міжособистісних стосунків у групах зумовлені характером спільної діяльності індивідів. Одним із найважливіших показників сформованості

міжособистісних стосунків, а відповідно і результатом формування групи, є рівень групового розвитку[3].

Міжособистісні відносини є складовою частиною взаємодії і розглядаються в її контексті. Міжособистісні відносини – це об'єктивно пережиті, різною мірою усвідомлювані взаємозв'язки між людьми. В їх основі лежать різноманітні емоційні стани взаємодіючих людей і їхні психологічні особливості. В відмінну від ділових відносин міжособистісні зв'язки іноді називають експресивними, емоційними [2].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу впливу тривожності на міжособистісні стосунки виявлено, що тривога визначає емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки і проявляється в очікуванні неблагополучного розвитку подій. Стан тривоги проявляється як відчуття безпорадності, невпевненості в собі, безсилля перед зовнішніми факторами, перебільшення їх могутності і загрозового характеру. Поведінкові прояви тривоги виражаються в

загальній дезорганізації діяльності, що порушує її спрямованість і продуктивність.

З'ясовано, що у звичайному житті тривожність уявляється з очікуванням невдач у соціальній взаємодії і часто буває обумовлена неусвідомленими джерелами небезпеки. Головними функціями тривожності є, по-перше, попередження людини про можливу небезпеку; по-друге, спонукання до пошуку і уточненню цієї небезпеки; по-третє, активне вивчення навколишнього оточення з метою встановлення загрозового об'єкта.

Визначено, що міжособистісні відносини – це взаємозв'язки між людьми, що об'єктивно проявляються в характері і способах взаємних впливів, які здійснюють люди один на одного в процесі сумісної діяльності і спілкування. На міжособистісні стосунки може впливати безліч факторів, зокрема це може бути рівень тривожності особистості від якого буде залежати характер взаємовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1980. – 376 с.
2. Алтунина, И.Р. Социальная психология : учебник для бакалавров / И.Р. Алтунина. – 2-е издание. – Москва : Юрайт, 2011. – 427 с.
3. Бэрон Р. Социальная психология группы: процессы, решения, действия / Р. Бэрон, Н. Керр, Н. Миллер. – СПб.: Питер, 2008. – 272 с.
4. Кочубей Б. Лики и маски тревоги / Б. Кочубей, Е. Новикова // Воспитание школьников. – 1990. – № 6. – С. 34-41.
5. Прихожан А.М. От тревожности к уверенности / А.М. Прихожан // Школьный психолог – 2001. – № 15.
6. Психология эмоций: новый подход / Шакуров Р.Х. // Мир психологии. – 2002 –№ 4. – С.30-44.

ПАВЛЕЙ ОЛЬВІЯ,

студентка 3 курсу

спеціальності «Політологія»

науковий керівник: кандидат політичних наук, доцент Петрінко Віктор Степанович

РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НА ЗАКАРПАТТІ: КМКС ТА УДМС

В статті подана історія та особливості функціонування регіональних партій в Закарпатті на прикладі двох угорських осередків: КМКС (Спілка угорської культури Закарпаття) та УМДС (Демократична спілка угорців України). Автор аналізує національну ідею, яка потенційно містить конфліктний потенціал у суспільстві, оскільки вона реалізується через партійно-політичний механізм, тією чи іншою мірою тяжіє до політичної воли самовизначення.

REGIONAL POLITICAL PARTIES IN TRANSCARPATHTIA: KMKSZ AND UMSZ

The article presents the history and peculiarities of the functioning of regional parties in Transcarpathia on the example of two Hungarian branches: KMKSZ "Ukrainai Magyar Párt and UMSZ (Democratic Union of Hungarians of Ukraine). The author analyzes the national idea, which potentially contains a potential for conflict in society, because it is realized through the party-political mechanism, to some extent tends to the political demand for self-determination.

Для початку зазначимо, що Закарпаття – прикордонна область України, яка межує з чотирма державами: Угорщиною, Румунією, Словаччиною та Польщею. В області проживає велика кількість представників різноманітних етнічних спільнот, що складають п'яту частину населення регіону. Тут співіснують в більшості чотири етноси, а саме: українці (80%), угорці (12%), росіяни (2.5%) та румуни (2.6%) [1].

Слід враховувати, що в значній мірі поліетнічний склад населення Закарпаття зумовлений етно-генетичними, культурними, колонізаційними, міграційними,

асиміляційними та рядом інших чинників [7]. Порівнюючи з іншими регіонами України, Закарпаття характеризується певними особливостями, зокрема:

1) Довготривалим перебуванням краю у складі різних держав, що спричинило значну політичну і культурну ізоляцію закарпатців від основних осередків українських етнічних територій;

2) Особливим геополітичним становищем поряд з багатьма іншими етносами, тісна співпраця з ними;

3) Віддаленістю від основних національних центрів політичного і культурного розвитку;

4) Особливою військово-політичною роллю Закарпаття у політиці радянської влади, адже саме з цього регіону вона практично контролювала всі країни Центральної Європи.

З набуттям Україною незалежності Закарпаття стало одним з перших епіцентрів автономістського регіоналізму та сепаратизму в Україні. Тут швидко виникли проблеми з угорською етноменшиною та русинською громадою. Розглянемо ці конфлікти детальніше.

Основним джерелом конфліктного потенціалу на Закарпатті є русини, що незадоволені своїм статусом суб-етнічної групи, вимагаючи розширення політичних прав. Від самого моменту проголошення незалежності України русини активно добивалися проголошення автономії Підкарпатської (Закарпатської) республіки [1]: у регіоні перманентно спостерігаються сепаратистські та автономістські настрої, які посилюються в період виборчих кампаній і можуть становити небезпеку для територіальної цілісності держави.

Основна частина населення Закарпаття завжди намагалися зберегти свою локальну русинську ідентичність, яка часто протиставлялася загальнонаціональній. В цьому контексті варто відзначити дві ключові риси етно-політичної історії Закарпаття: по-перше, це тривале існування Закарпаття як політично цілісної та специфічної в культурному плані території, що переважно була населена східнослов'янськими народами; по-друге, це збереження у самоназві східнослов'янського населення «русини» прямої вказівки на перебування Закарпаття у складі держави «Русь». Вчені акцентують увагу на намаганні русин виокремитися із етноукраїнського загалу власною ідентичністю, а відтак домогтися політичного самовизначення як окремого народу чи нації [7]. Русинська ідентичність таким чином розглядається ними як виключне право для управління регіоном, розпорядження його соціальними, економічними, природними ресурсами. Проблема політизації русинського руху особливо активно займалися М. Макара, О. Майборода, О. Мишанич, І. Минович, М. Панчук та інші.

Як ми вже зазначали, ключова проблема з русинами полягає в тому, що офіційний статус суб-етнічної групи їх не влаштовує, вимагаючи для себе статусу офіційної етнічної групи. Попри це, про-русинські політичні осередки та групи так і не змогли пройти етап інституціалізації в політичні партії, тому приклади партій, що підтримують відповідні настрої, навести важко.

Окрім русинської проблеми, ще одним значним джерелом напруги в регіоні є вимога ширших політичних прав для угорців, що проживають у Закарпатті. Саме угорська меншина із рівня декларацій перейшла до створення політичних інститутів, які готові відстоювати їхні інтереси, а саме політичних партій. В 2005 році на Закарпатті було зареєстровано дві угорські партії: Партія угорців України, яку очолив М. Ковач, і Демократична партія угорців України під керівництвом І. Гайдоша [6]. Вже у 2008 році Партія угорців та Демократична партія угорців взяли участь у місцевих виборах і, більше того, пройшли в Закарпатську обласну раду, отримавши 4 і 5 мандатів відповідно.

Обидві угорські партії приділяють значну увагу

формуванню в українському суспільстві атмосфери міжетнічної толерантності та протидії міжнаціональній ворожнечі; сам факт існування угорських національних політичних партій вказує на наявність вагомого конфліктного потенціалу у суспільстві, оскільки національна ідея, яка реалізується через партійно-політичний механізм, тією чи іншою мірою тяжіє до політичної вимоги самовизначення. Попри те, що угорці мають своє інституційне представництво у вигляді Партії угорців України, особливо радикальних вимог, окрім захисту прав цієї національної меншини, вони не висувують.

Розглянути історію та особливості функціонування регіональних партій в Закарпатті я вирішила на прикладі одразу двох угорських осередків: КМКС (Спілка угорської культури Закарпаття) та УМДС (Демократична спілка угорців України). Було надто важко визначитися, яку саме з них обрати, адже історія в них у багато чому схожа, має спільні риси та на певному етапі вони навіть почали співпрацювати; а також саме у порівнянні та співставленні найкраще подати інформацію про ці партії. Отже, перейдемо до самих партій.

«КМКС», або Партія угорців України

Цю політичну силу було зареєстровано у лютому 2005 року, а виникла вона на основі Товариства угорської культури Закарпаття (засноване 1989 року). Товариство підтримує ідею надання угорцям національно-територіальної автономії, у своїх вимогах займає найбільш радикальну позицію, виступає з вимогами створення на Закарпатті адміністративно-територіальної одиниці під назвою «Притисянський район» [1]. Головою цих двох пов'язаних спілок є Міклош Ковач, депутат Верховної Ради України III скликання, тому не випадково діяльність обох організацій досить споріднена.

Щодо прав національних меншин, то в програмі партії передбачені наступні тези: національні меншини повинні отримати право на створення усіх форм автономії; влади має розширити сфери застосування угорської мови та запровадити двомовність діловодства в населених пунктах, де мешкає хоча б 20% угорців; держава повинна фінансувати інститути, що забезпечують збереження культури національних меншин, підтримувати діяльність церков та забезпечити повернення церковного майна. Також окремою вимогою є реабілітація закарпатських угорців-жертв сталінських репресій та грошова компенсація їх сім'ям. Уже згаданий Притисянський район «об'єднав би населені пункти, де більшість становлять угорці; самоврядним органам має бути надане право розпорядження своїм майном» [5].

Щодо питань розвитку економіки і соціального захисту, виборча програма партії особливо не виділялася із-поміж інших. Відмінним є пункт, що стосується «зниження цін на закордонні паспорти та прискорення їх видачі; усім громадянам, в тому числі і безробітним». Щодо питань освіти, то ця політична партія пропонує створення «обласного управління угорськомовних навчальних закладів».

УМДС, Демократична партія угорців України,
або ДПУУ

Ця партія була зареєстрована 24 березня 2005

року, голова — Іштван Гайдош. Як і КМКС, також утворена на основі етно-культурного осередку, а саме на основі Демократичної спілки угорців України (ДСУУ), членами якої є 15 угорських організацій, а головною ціллю спілки є розв'язання проблем соціально-економічного становища угорців в Україні. Порівняно із КМКС, ДПУУ займає менш радикальні позиції, принаймні про створення угорської територіальної автономії у складі Закарпаття у виборчій програмі партії мова не йде, однак має місце національно-культурна автономія угорців [4]. В одному із інтерв'ю очільник Демократичної партії угорців України на питання про доцільність створення Притисянського району відповідає, що не може визначитися із відповіддю, бо не бачить чіткої мети його створення, а також не вважає, що цей район зможе економічно самостійно існувати.

Щодо програми Демократичної партії угорців, то вона дещо відрізняється від прагнень КМКС. Зокрема, що стосується питання захисту прав національних меншин, партія виступає за «національно-культурну автономію під егідою Національної Ради угорців, підтримку громадських організацій національних меншин; введення подвійного громадянства; введення діловодства на угорській мові. Щодо питань освіти, то Демократична партія угорців, аналогічно з КМКС, передбачає створення «окремого управління угорськомовною освітою в регіоні».

Тепер дослідимо електоральну історію цих партій. На місцевих виборах 2006 року до Закарпатської обласної ради ці дві партії вперше взяли участь, і відразу пройшли в обласну раду: КМКС набрала 3.4% голосів виборців (5 депутатів), а Демократичної партії угорців України — 3.1% (4 депутати). Щодо мандатів районних рад і міських рад, то КМКС отримала по 49 і 22 мандати, а Демократична партія угорців України — 36 і 9 мандатів відповідно.

Результати виборів до обласної ради 2010 року за партійними списками були наступними: КМКС здобула 3.8% голосів, а ДПУУ — 3%. До обласної, районних та міських рад міст обласного підпорядкування ДПУУ отримала 38 мандатів (3.9% від загальної кількості); а КМКС — 35 мандатів (3.6%). На місцевих виборах 2015 року до обласної, районних та міських рад обласного підпорядкування КМКС отримали 46 мандатів (6.77%), а ДПУ — 33 мандати (4.86% від загальної кількості) [3].

Незадовго до місцевих виборів 2015 році, 5 вересня 2015 року у місті Берегове відбулася спільна конференція партійних організацій Демократичної партії угорців України та Партії угорців України, на яких було затверджено підписану керівниками політичних сил Угоду про співпрацю виборах до місцевих рад

2015 року. Було домовлено, що в Закарпатську обласну раду вони сформують єдиний партійний список від КМКС, до якого 50/50 ввійдуть і представники ДПУУ [2]. У територіальні громади нижчого рівня — районні та міські — відбиратимуть кандидатів, що мають вищий рейтинг.

Рішення про співпрацю на виборах, що було прийнято, до речі, вперше за історію незалежної України, принесло свої позитивні результати. До обласної ради КМКС разом з УМДС набрала 9.44% голосів виборців, у зв'язку з чим вони отримали 8 депутатських мандатів. Крім того, спільними силами вдалося здобути депутатські мандати у таких радах: у Берегівській районній — 12 мандатів; Виноградівській — 7; Мукачівській — 4; Ужгородській — 8; Чопській міській — 7; Хустській — 3; Ужгородській — 2; Мукачівській — 3. Самі ж представники УМДС, якщо виділяти їх окремо, мають таку кількість мандатів: у Берегівська районній — 7; Виноградівській — 4; Чопській міській — 12 [3]. Всі наведені вище дані означають, що у розрізі різних електоральних змін регіональні партії угорської меншини залишаються стабільно успішними, отримують підтримку виборців та представництво в органах місцевої влади.

Таким чином, на території Закарпатської області протягом всього періоду незалежності спостерігається високий рівень конфліктогенного потенціалу, стабільні тенденції до прагнення автономії чи розширення прав національних меншин. На щастя, жодна зі сторін конфлікту «самовизначення» не порушує мирних шляхів взаємодії та не вдається до радикальних вимог, тому такий стан справ не загрожує ще одним внутрішньо-територіальним збройним конфліктом, як з іншими осередками автономії на Україні; але чітко зрозуміло, що питання саме по собі не зникне, і рано чи пізно центральній владі прийдеться вирішувати питання статусу та повноважень Закарпаття.

Також ми розглянули дві найбільші партії угорської меншини, а саме КМКС та УМДС. Їх електоральна історія свідчить, що свою необхідну частину голосів партії отримують на кожних виборах; програмні положення та основні ідеї демонструють нам основні питання, що турбують угорську меншину. За подальшими успіхами регіональних партій ми зможемо спостерігати уже зовсім скоро — на місцевих виборах восени 2020 року, звісно, якщо світова пандемія не затягнеться в апокаліптичні масштаби, й голосування серед тих, хто вижив та ховається в бункерах, проводитись не буде. Але залишимося оптимістами, що означає отримання нових даних для аналізу та подальшого дослідження рівня підтримки угорських партій цією осінню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белей Л. Присутність національних меншин у соціальному просторі Закарпатської області від здобуття незалежності України і до сьогодні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2018. № 2 (40). С. 73–76.
2. Зерницький Р. В. Представленість національних меншин в органах місцевого самоврядування України на прикладі Закарпатської області. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 2018. № 33. С. 107–113.
3. Кухарчук О. С. Участь осередків політичних партій у місцевих виборах 2006 року в Закарпатській області. *Історичний архів*. 2010. № 4. С. 49–54.
4. Ларченко М. Політичне представництво партій етнічних меншин: проблеми та перспективи (український та європейський досвід). *Вісник Львівського університету*. 2017. № 12. С. 222–228.

5. Мелегач Г. І. Специфіка етнополітичного простору Закарпатської області. *Вісник Маріупольського Державного Університету*. 2014. № 9. С. 107–115.
6. Остапеч О. Ю. Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття. *Гілея: науковий вісник*. 2005. № 113. С. 392–397.
7. Щербатюк О. Особливості організації та діяльності угорської національної меншини на Закарпатті. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2014. № 6. С. 369–374.

ПАВЛИКІВСЬКА МАРІЯ

студентка 2 курсу

ОС Магістр,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент Синишина Вікторія Михайлівна

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТНОСТІ У СПІЛКУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

У статті визначено поняття конфлікту. Розглянуто основні підходи до вивчення проблеми конфліктів. Проаналізовано основні типи конфлікту. Розкрито особливості конфліктності у спілкуванні особистості.

THEORETICAL STUDY OF CONFLICT IN PERSONAL COMMUNICATION

The article defines the concept of conflict. The main approaches to the study of the problem of conflicts are considered. The main types of conflict are analyzed. Peculiarities of conflict in personality communication are revealed.

Актуальність. Збільшення різноманітних конфліктів спричинено зростанням напруженості у сучасному суспільстві. Конфліктність у психології розглядається як різномірне та інтегральне об'єктивно-суб'єктивне утворення, що зумовлене певними особистісними властивостями й знаходить прояв у її спілкуванні, взаємодії, взаєминах з навколишніми як бурхливий та емоційно-гострий тип реагування на конфліктогени.

Враховуючи зростання кількості конфліктів у суспільстві, соціальну значущість проблеми та недостатність наукових розробок, присвячених вивченню конфліктності у спілкуванні особистості, можна стверджувати, що дана проблема є актуальною.

Мета. Теоретично дослідити конфліктність у спілкуванні особистості.

Основна частина. Проблема конфліктів завжди приваблювала дослідників і розроблялася представниками різних психологічних напрямків як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. Зокрема, у зарубіжній психології найбільш цікавими є розробки представників різних наукових підходів: психоаналітичного (З. Фрейд, К. Юнг та А. Адлер); соціотропного (У. Мак-Даггалл, С. Сігеле); етологічного К. Лоренц, Н. Тінберген); теорії групової динаміки (К. Левін, Д. Креч); фрустраційно агресивного (Д. Доллард, Н. Міллер); поведінкового (А. Басс, А. Бандура); соціометричного (Дж. Морено, Г. Гурвіч); інтеракціоністського (Т. Шибутані, Д. Шпігель).

Серед радянських досліджень з проблематики конфліктів варто відзначити праці В.С. Агєєва, О.Я. Анцупова, С.В. Баклановського, Ф.М. Бородкіна, Л.С. Виготського, Н.Ф. Вишнякової, Н.В. Грішиної, Е.І. Кіршбаум, М.М. Коряк, А.А. Леонтьєва, М.М. Обозова, В.Б. Ольшанського, А.В. Петровського, Л.А. Петровської, Т.А. Полозової, О.І. Шипілова. В Україні проблему конфліктів успішно розробляють І.С. Булах, О.В. Винославська, О.В. Волянська, А.М. Гірник, Л.В.

Долинська, Г.В. Ложкін, І.В. Кошова, Н.Ф. Коротенька, В.М. Кушнірюк, М.І. Пірен, Н.І. Пов'якель. Міжособистісні конфлікти у студентському середовищі стали предметом досліджень К.М. Лисенко-Гелемб'юк, Н.О. Макачук, Л.П. Матяш-Заяц.

Термін «конфліктність» вживається різними авторами стосовно особистості, взаємин, як показник соціально-психологічного клімату групи, явище, що характеризує якість менеджменту, стан суспільства у цілому. Всі виокремлені значення пов'язані між собою складними переходами й досліджуються як психологами, так і представниками суспільних наук (соціології, політології тощо).

Конфліктність у психології прийнято розуміти або як суто особистісну властивість, або як зовнішньо-внутрішнє утворення, характерне для процесу спілкування й взаємодії між людьми.

Конфліктність на рівні особистості (звужене значення) тлумачиться як інтегративна її властивість, що є симптомокомплексом компонентів та виявляється у потребі пошуку конфліктних ситуацій (М.М. Кашапов, Н.І.Добіна).

Під конфліктністю особистості розуміють також психологічну схильність до сприймання ситуації як конфліктної та до реалізації конфліктної поведінки у міжособистісній взаємодії (Т.В.Черняєва). Конфліктність у значенні властивості особистості є континуумом, обмеженим полюсами мінімального і максимального вираження.

А.Я. Анцупов та А.І. Шипілов розкривають конфліктність як зовнішньо-внутрішнє утворення (у розширеному значенні), тобто як міру готовності особистості до розвитку і вирішення проблемних ситуацій соціальної взаємодії шляхом конфліктів, а також як відносну частоту участі людини у реальних конфліктах, порівняно з іншими людьми.

Конфліктність особистості визначається інтеграцією трьох складових, а саме екстраіндивідуальної

(сприймання конфліктності особистості навколишніми); індивідуальної (властивості особистості, що сприяють прояву різних форм її конфліктності); мета-індивідуальної (вплив конфліктності особистості на інших суб'єктів). Відрізняють варіанти відповідності між внутрішнім (суб'єктивним) і зовнішнім (об'єктивним) у конфліктній ситуації, зокрема адекватно сприйнятий конфлікт; неадекватно сприйнятий; не усвідомлений конфлікт; хибний конфлікт, коли об'єктивна ситуація відсутня, але сторони сприймають свої відносини як конфліктні [2].

В.І. Курбатов дає наступне визначення типам конфлікту:

- внутрішньоособистісний конфлікт – це конфлікт, який розвивається у середині особистості. Особистість постійно формулює конфлікт, носієм якого вона і являється. Кожна людина постійно існує у конфліктній ситуації не тільки з оточуючим соціальним середовищем, але, перш за все, сама з собою. Він вважає, що для психічно здорової людини, яка виходить за рамки норми, внутрішня конфліктна ситуація являється не лише нормою, але й необхідна для розвитку і вдосконалення самої особистості;

- міжособистісний конфлікт – це відкрите зіткнення взаємодіючих суб'єктів на основі протиріч, що виникли, та виступає у вигляді протилежних цілей. Міжособистісний конфлікт проявляється у взаємодіях між людьми, які протистоять одне одному з прагненням відстояти свою думку, доказати іншій стороні її неправоту. Часто поведінка суб'єктів конфлікту викликає у них гострі негативні емоційні переживання, що загострюють взаємодію учасників і провокують їх на екстремальні вчинки. Саме зазначений тип конфлікту є для нас актуальним, тому що із даним видом конфлікту найчастіше зустрічаються прикордонники під час несення служби;

- між групою та особистістю виникає конфлікт у тому випадку, коли особистість займає позицію, яка відрізняється від позиції групи;

- міжгруповий конфлікт – це такий вид конфлікту, при якому конфліктують між собою не окремі особистості, а соціальні групи. Кожна людина є представником зразу декількох соціальних груп. Оскільки інтереси різноманітних груп, як правило, не співпадають і відношення між ними конфліктні, то будь-який індивід протягом всього життя є постійно втягнутим у різноманітні міжгрупові конфлікти. Міжгруповий конфлікт може виникати як поміж групами людей, так і між окремими представниками цих груп [4].

Один із типів конфлікту – мовний конфлікт – стан протистояння двох сторін (суб'єктів конфлікту), в результаті якого кожна зі сторін свідомо й активно діє на шкоду протилежній стороні, виражаючи свої дії вербальними, прагматичними засобами. В основі мовної поведінки учасників конфлікту закладені мовні стратегії (набір макроскопічних цілей) і тактики як прийоми реалізації стратегій з метою досягнення цих цілей.

У своїх дослідженнях В. Третьякова пропонує типологію конфліктів, в основі якої лежить тип діалогічної взаємодії за результатом комунікативної події – гармонія або конфлікт. Якщо співбесідники здійснили

свої комунікативні наміри і при цьому зберегли «баланс стосунків», вони скористалися стратегією кооперації. Взаємодія партнерів комунікації в цьому випадку є підтвердженням взаємних рольових очікувань, швидким формуванням в них загальної картини ситуації та виникнення емпатичного зв'язку один з одним. Якщо комунікативну мету не досягнуто, а комунікація не сприяє проявленню позитивних особистісних якостей, то комунікативну подію регулюють стратегіями конфронтації. У такій ситуації відбувається одностороннє або обопільне непідтвердження рольових очікувань і, як наслідок, виникає антипатія один до одного. До стратегій кооперації відносяться стратегії ввічливості, довіри і щирості, співробітництва, компромісу тощо, які сприяють ефективній організації мовної взаємодії [1].

Конфліктних людей, на думку В.І.Сперанського, можна розділити на дві групи: конфліктуючі й конфліктогенні. У першу групу входять постійні опоненти всього того, що відбувається навколо них. Їх цікавить, насамперед, власна позиція, відмінна від інших. Вони є безнадійними негативістами, спонукаючи інших до активного пошуку істини. У другу групу входять конфліктні особистості. Ці люди характеризуються завищеною самооцінкою, нарцисизмом, егоцентризмом. Дані індивіди стають джерелами емоційних конфліктів і не здатні до тривалої дружби.

Відомо, що в суспільстві, у взаєминах людей завжди є передумови конфлікту. Це, наприклад, об'єктивно існуюча обмеженість ресурсів (природних, соціальних, психологічних) і пов'язане з нею протистояння людських інтересів. А також несхожість думки, уявлень, ідей у відношенні однієї й тієї ж реальності – природної, соціальної й так далі.

Як і будь-яке інше, конфліктне спілкування припускає наявність учасників і ситуації. Різноманіття конфліктного спілкування звичайно пов'язане зі зміною цих характеристик – хто виступає сторонами конфлікту, яка конкретна ситуація. Відповідно до такого уявлення про структуру конфліктного спілкування основними утворюючої конфліктної компетентності виступають компетентність учасника у власному «Я», тобто, його адекватна орієнтація у власному психологічному потенціалі, а також у потенціалі іншого учасника (учасників), і ситуаційна компетентність.

Розглядаючи конфліктну компетентність як складову частину компетентності в спілкуванні, в якості вихідних ключових термінів ми використаємо «компетентність», «конфлікт», «спілкування». Мова йде про міжособистісний конфлікт, але не латентний (схований, потенційний, по суті – передконфліктний), а про ситуації, у яких конфліктуючі особи якимось діють, тобто, проявляють себе в діях і поведінці [3].

Отже, враховуючи вищевикладене, в своєму дослідженні ми будемо використовувати визначення конфліктності за Т.В. Черняєвою, а саме: психологічну схильність до сприймання ситуації як конфліктної та до реалізації конфліктної поведінки у міжособистісній взаємодії.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми конфліктності у спілкуванні особистості свідчить про те, що конфлікт науковцями трактується як боротьба, зі-

ткнення або певний процес. Розрізняють поняття конфлікт і конфліктна ситуація. Не кожна конфліктна ситуація переростає у конфлікт, а тільки готує підґрунтя для виникнення конфлікту.

Встановлено, що конфліктність розуміють або як суто особистісну властивість, або як зовнішньо-внутрішнє утворення, характерне для процесу спілкування

й взаємодії між людьми. Визначено, що спілкування може стати джерелом внутрішньо-особистісного конфлікту, якщо цілі й завдання цієї діяльності характеризуються вираженою суб'єктивною значимістю. Також в процесі спілкування можуть виникати міжособистісні конфлікти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбачова Н. Конфлікт як засіб досягнення мети спілкування / Н. Горбачова // Вісник Львівського університету. – Вип. 23, 2016. – С. 57-63.
2. Дуткевич Т.В. Психологічний зміст поняття конфліктності / Т.В. Дуткевич // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – Випуск 20, 2013. – С. 192-200
3. Онуфрієва Л.А. Конфліктна компетентність як складова комунікативної компетентності /Л.А. Онуфрієва, С.О. Ренке// Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – Випуск 12, 2011. – С. 751-764.
4. Опрошанська Л.В. Сутність конфлікту та особливості його прояву у підрозділах державної прикордонної служби України /Л.В. Опрошанська, В.В. Рютін// Проблеми екстремальної та кризової психології. – Вип.8, 2010. – С. 65-74.

УДК 159.92

ПАЛЬОК НАДІЯ

студентка 2 курсу

ОС Магістр,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор психологічних наук, професор Михайлишин Уляна Богданівна

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ НА МОТИВАЦІЮ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Визначено поняття самооцінки особистості. Розглянуто основні класифікації видів самооцінки. Розкрито поняття мотивації. Проаналізовано основні підходи щодо вивчення мотивації навчальної діяльності. Охарактеризовано основні види мотивів учіння.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF SELF-ASSESSMENT ON THE MOTIVATION OF LEARNING ACTIVITIES

The concept of personal self-esteem is defined. The main classifications of types of self-esteem are considered. The concept of motivation is revealed. The main approaches to the study of motivation of educational activity are analyzed. The main types of learning motives are described.

Актуальність. Проблема дослідження мотивів та мотивації особистості займає одне із центральних положень в сучасній психологічній науці. Навчальна діяльність є провідною діяльністю протягом періоду становлення та самовизначення особистості. Навчальна діяльність, як і будь-яка інша, активується та спрямовується мотивацією, яка є її найважливішою складовою. Саме від мотивації залежить переважна частина успіхів в навчанні, саме її становлення з початком навчання обумовлює подальший розвиток особистості як частки суспільства. В навчанні відбувається процес перетворення школяра в суспільно-корисну істоту. Але в процесі навчання відбувається формування і зміна особистості, в тому числі й її мотивації.

Останніми роками в психологічній науковій літературі питанням мотивації учбової діяльності приділяється особлива увага. На мотивацію навчальної діяльності може впливати безліч факторів, зокрема це самооцінка. Проблема впливу самооцінки на мотивацію навчальної діяльності повністю не визначена, що робить актуальним дослідження у даному напрямку.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз впливу самооцінки на мотивацію навчальної діяльності.

Основна частина. Особливості самооцінки аналізуються в роботах Р.Бернса, О.О.Бодальова, І.С.Кона, А.А.Реана, В.В.Століна та інших. Дослідники підкреслюють значимість позитивної загальної самооцінки для тої чи іншої діяльності, мотивації та саморефлексії. Теоретичний аналіз проблеми мотивації показав, що вітчизняні психологи ставлять основний акцент на вивченні мотивації досягнення (Л.М.Балабанова, Т.А.Гордєєва, В.М.Копоруліна, А.А.Смірнов).

Важливим чинником регуляції діяльності, в тому числі й навчальній, є таке особистісне утворення, як самооцінка, яка являє знання про себе, поєднане з певним ставленням до себе. Самооцінкою називають цінність, значимість, якою індивід наділяє себе в цілому і окремі сторони своєї особистості, діяльності, поведінки. Самооцінка – це судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталом, зразком. Самооцінка – вияв оцінного ставлення людини до

себе.

Самооцінка є складним особистісним утворенням і відноситься до фундаментальних властивостей особистості. У ній відбивається те, що людина дізнається про себе від інших, її власна активність, спрямована на усвідомлення своїх дій і особистісних якостей. Відношення людини до самої себе є найбільш пізнім утворенням у системі її світосприйняття. Але, незважаючи на це, у структурі особистості самооцінці належить особливо важливе місце.

Самооцінка пов'язана з однією з центральних потреб людини – потребою в самоствердженні, що визначається відношенням її дійсних досягнень до того, на що людина претендує, яку мету перед собою ставить – тобто до рівня домагань. У своїй практичній діяльності людина звичайно прагне до досягнення таких результатів, які узгоджуються з її самооцінкою, сприяють її зміцненню, нормалізації. Істотні зміни в самооцінці з'являються тоді, коли досягнення пов'язуються суб'єктом діяльності з наявністю або відсутністю у нього необхідних здібностей [5].

Самооцінка формується на базі оцінки результатів власної діяльності, а також на основі співвідношення реального та ідеального уявлення про себе.

Низька самооцінка може бути обумовлена багатьма причинами: її можна перейняти в дитинстві від своїх батьків, які не розібралися зі своїми особистими проблемами; вона може розвинути у дитини через погану успішність; через глузування однолітків або надмірну критику з боку дорослих; особистісні проблеми, невміння поводити себе в певних ситуаціях також формують у людини негативну думку про себе.

У сучасній психологічній науці розрізняють кілька видів самооцінки. Вони відображають особливості об'єктів оцінювання, їхню складність, а також деякі якісні й кількісні характеристики самої оцінки. Залежно від того, що підлягає оцінюванню – окремі аспекти особистості, конкретні властивості, які виявляються лише в деяких особливих видах діяльності, чи особистість загалом, – розрізняють два види самооцінки: а) загальну, під якою розуміють загальну недиференційовану самооцінку особистості; б) часткову, яка належить до різних рівнів пізнання властивостей особистості.

Ще однією підставою для виокремлення видів самооцінки є така її характеристика, як адекватність. За змістом самооцінка може бути завищеною, заниженою та адекватною, саме остання сприяє гармонійному розвитку людини. Завищена або занижена самооцінка ускладнює цей процес. Те, як людина оцінює себе – відчуття гідності, самозадоволення, самоповага або приниження, почуття неповноцінності – частково залежить від соціального статусу, але ще більше від оцінок, які вона отримує від значущих для неї осіб [2].

Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Тим самим, самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і подальший розвиток її особистості. Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань людини, тобто ступенем складності цілей, які вона ставить перед собою. Нерідко дослідження самооцінки мають за мету установ-

лення та аналіз зв'язку її особливостей з різноманітними особистісними характеристиками, зокрема мотивацією [5].

Мотивацію трактують, як сукупність чинників, що підтримують і направляють, а по суті – визначають поведінку. Трактують мотивацію і як сукупність мотивів, або – як спонуку, що викликає та визначає спрямованість активності організму. Також, мотивацію розглядають як процес психічної регуляції конкретної діяльності або механізм, який визначає виникнення, способи та напрями здійснення конкретних форм цієї діяльності [4].

Основними чинниками, що впливають на формування позитивної мотивації до учбової діяльності, є: зміст учбового матеріалу; організація учбової діяльності; колективні форми учбової діяльності; оцінка учбової діяльності; стиль педагогічної діяльності вчителя [3].

Зміст навчання виступає для учнів в першу чергу у вигляді тієї інформації, яку вони отримують від вчителя, з учбової літератури, учбових телепередач і тому подібних засобів. Проте сама по собі інформація поза потребами учня не має для нього якого-небудь значення, а отже, не спонукає до учбової діяльності. Тому учбовий матеріал повинен подаватися в такій формі, щоб викликати у школярів емоційний відгук, зачіпати їх самолюбність, тобто бути досить складним, що активізує пізнавальні психічні процеси, добре ілюстрованим.

Відомо, що у багатьох випадках групова форма учбової діяльності створює кращу мотивацію, ніж індивідуальна. Групова форма «втягує» в активну роботу навіть пасивних, таких, що слабо мотивовані вчатись, оскільки вони не можуть відмовитися виконувати свою частину роботи, не піддавшись тиску з боку товаришів. Крім того, підсвідомо виникає установка на змагання, бажання бути не гіршими за інших [6].

Під мотивом навчальної діяльності розуміються всі фактори, що обумовлюють прояв навчальної активності: потреби, цілі, установки, почуття обов'язку, інтереси і т. д. Г. Розенфельд, наприклад, виділив наступні контент-категорії (фактори) мотивації навчання: навчання заради навчання, без задоволення від діяльності або без інтересу до предмета; навчання без особистих інтересів і вигод; навчання для соціальної ідентифікації; навчання заради успіху або через страх невдач; навчання з примусу або під тиском; навчання, засноване на поняттях і моральних зобов'язаннях або на загальноприйнятих нормах; навчання для досягнення мети в буденному житті; навчання, засноване на соціальних цілях, вимогах і цінностях.

В. Апельт виділив наступні мотиви учіння: соціальні (обов'язок і відповідальність, розуміння соціальної значущості учіння, прагнення зайняти певну позицію у відношенні з тими, що оточують, дістати їх схвалення); пізнавальні (орієнтація на оволодіння новими знаннями, закономірностями, орієнтація на засвоєння способів добування знань); комунікативні (спілкування з однолітками, дорослими); і мотиви саморегуляції (орієнтація на придбання додаткових знань і потім на побудову спеціальної програми самовдосконалення).

П.М. Якобсон виділяє декілька типів мотивації,

пов'язаної з результатами учіння:

1) мотивація, яка умовно може бути названа «негативною». Під негативною мотивацією Якобсон має на увазі спонуки школяра, викликані усвідомленням певних незручностей і неприємностей, які можуть виникнути, якщо він не вчитиметься (докори з боку батьків, вчителів, однокласників). Така мотивація не приводить до успішних результатів;

2) Мотивація, що має позитивний характер, але так само пов'язана з мотивами, закладеними поза самою діяльністю. Ця мотивація виступає в двох формах. У одному випадку така позитивна мотивація визначається вагомим для особи соціальним устремлінням (відчуття обов'язку перед близькими). Інша форма мотивації визначається вузькоособистими мотивами: схвалення тих, що оточують, шляхи до особистого благополуччя;

3) Мотивація, яка лежить в самій учбовій діяльності (мотивація, пов'язана безпосередньо з цілями

учіння, задоволення допитливості, подолання перешкод, інтелектуальна активність) [1].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу проблеми впливу самооцінки на мотивацію навчальної діяльності визначено, що самооцінка це оцінка особистістю самої себе, своїх якостей, здібностей і місця серед інших людей. Визначено, що самооцінка може бути адекватною та неадекватною. До неадекватної відноситься завищена або занижена.

З'ясовано, що мотиваційні процеси лежать в основі активності людини та її психічного функціонування, вони визначають той чи інший напрям людської поведінки, її траєкторію. Навчальна мотивація визначається як частковий вид мотивації, включений в певну діяльність, – в даному випадку діяльність учіння.

Перспективними напрямками подальших досліджень даної проблеми є поглиблення теоретичних та емпіричних досліджень проблеми впливу самооцінки на мотивацію навчальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология / Г.С. Абрамова. – М. : Академия, 1997. – 672 с.
2. Варій М. Й. Загальна психологія: підруч. для студ. психолог. і пед. спец. вищ. навч. закл. / М. Й Варій. – К. : ЦУЛ, 2007. – 967 с.
3. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения / Гордеева Т.О. – М.: Смысл, Издательский центр «Академия», 2006. – 336 с.
4. Дороніна М.С. Управління мотивацією [Текст] / М. С. Дороніна [та інш.]. - Х.: ХНЕУ, 2006. - 240 с
5. Легенька Ю.В. Дослідження зв'язку мотивації досягнення та самооцінки учнів ПТНЗ / Легенька Ю.В., Шукалюк Г.П.// Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації – Одеса, ГО «ІОМІ», 2015. – С.90-97.
6. Макклелланд Д. Мотивация человека / Макклелланд Д. – СПб.: Питер, 2007. – 672 с.

ПОП АННА-АНГЕЛІНА

студентка 3 курсу,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: асистент кафедри психології Шмідзен Ірина Юріївна

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ВИНИКНЕННЯ ТЕХНОСТРЕСУ ТА ТЕХНОВИГОРАННЯ

У статті визначено поняття техностресу та техновигорання. Розглянуто причини та наслідки техностресу. З'ясовано, що науково-технічний прогрес негативно впливає на структуру та зміст трудової діяльності і викликає технострес та техновигорання. Узагальнено результати теоретичного аналізу.

Ключові слова: стрес, вигорання, науково-технічний прогрес, трудова діяльність.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE MAIN DETERMINANTS OF TECHNOSTRESS AND TECHNOBURNOUT

The article defines the concepts of technostress and technoburnout. The causes and consequences of technological stress are considered. It has been found that scientific and technological progress has a negative impact on the structure and content of work and causes techno-stress and burnout. The results of the theoretical analysis are generalized.

Key words: stress, burnout, scientific and technological progress, employment.

Актуальність дослідження. Останнім часом загострилася проблема впливу на людину новітніх технологій, пов'язаних, зокрема, з автоматизацією та компютеризацією всіх функціональних сфер виробництва. Загальна тенденція в розвитку сучасного виробництва полягає в тому, що науково-технічний прогрес звільняє працівника від важкої фізичної праці і перекладає його на виконання операцій, які вимагають переважно участі психічних функцій.

Негативні наслідки новітніх технологій проявляються в:

- посиленні темпу роботи і монотонності;
- ізоляції працівника в техногенному середовищі;
- обмеженні контактів внаслідок прив'язки до дисплеїв;
- розвитку несприятливих психічних станів;
- нервових навантажень;
- Комп'ютеризація виробництва перетворюється

на складну проблему, яка вимагає врахування адаптаційних можливостей людини до дисплейної техніки і дотримання відповідних вимог. Позитивні наслідки використання дисплейної техніки пов'язані зі скороченням часу обігу документів, підвищенням продуктивності праці.

Проте дослідження, проведені в США, Швейцарії та інших країнах, показали, що робота з обслуговування дисплеїв супроводжується:

- підвищенням напруженням зору;
- інтенсивністю і монотонністю праці;
- переважанням статичних навантажень;
- нервово-психічним напруженням і навіть може

призводити до так званого техностресу та техновигорання.

Професійний ризик для користувачів дисплеями пов'язаний також з можливістю опромінення. Останнє знижує активність кори головного мозку, зосередження уваги і уповільнює реакції.

Отже, внаслідок науково-технічного прогресу зростають монотонність праці, нервово-емоційне напруження працівника, пов'язане як з сенсорною депривацією, так і перевантаженням великим обсягом роботи, статичні навантаження і гіподинамія, що може зумовлювати виникнення техностресу. Незважаючи на дослідження у даній області, проблема техностресу і техновигорання повністю не вивчена.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз проблеми дослідження техностресу і техновигорання.

Основна частина. Важливим мотивом високопродуктивної праці є змістовна робота, яка стимулює творчу активність та ініціативу працівника, розвиває його фізіологічний та інтелектуальний потенціал. Однак, як уже зазначалося, науково-технічний прогрес часто супроводжується надмірним розчленуванням технологічного процесу на прості операції або її елементи. Поопераційний поділ праці набув особливого поширення в потоково-конвеєрному, масовому, крупносерійному виробництві, де на робочому місці постійно або тривалий час виконується одна або обмежена кількість операцій.

Рациональний поділ праці забезпечує високий рівень спеціалізації і сприяє підвищенню продуктивності праці, оскільки:

- у працівників формуються і закріплюються трудові навички внаслідок вправ, виключаються зайві рухи, зменшуються затрати енергії;
- встановлюється чіткий ритм, який активізує нервову діяльність, а через неї діяльність усіх органів і систем працівника;
- забезпечується раціональна організація робочих місць відповідно до послідовності виконання трудових операцій;
- створюється можливість підбирати персонал з урахуванням індивідуальних здібностей.[2, с. 137]

Поряд з позитивними сторонами потоково-конвеєрний спосіб організації виробництва має і недоліки.

Основні з них такі:

- жорстка регламентація діяльності внаслідок стабільних темпу і ритму, які не можуть бути оптимальними для всієї групи працівників;
- перенапруження окремих груп м'язів;

- відсутність зміни діяльності, що не забезпечує відпочинку працюючим групам м'язів у процесі праці;
- виникнення у працівників такого стану, як монотонність, що виявляється в незацікавленості і байдужості до роботи та призводить до зниження продуктивності праці.

Важливою передумовою появи монотонних робіт є розвиток напівавтоматичного виробництва і автоматизованих систем керування. Основними функціями працівника є нескладні, одноманітні рухи, які повторюються тисячі разів за зміну, або функції спостереження, керування і контролю за роботою системи.

Наслідки монотонності такі:

- швидкий розвиток втоми в зв'язку з локалізацією м'язових і нервових навантажень;
- гіподинамія;
- розвиток неврозів;
- незадоволення роботою і зниження творчої активності працівника;
- підвищена плінність кадрів.[1, с. 129]

Монотонність у перекладі з грецької означає одноманітність. В психологічній літературі поняттям «монотонність» характеризують особливий психічний стан, який виникає у людини як реакція на одноманітну і бідну на враження діяльність. У соціально-економічній літературі монотонність пов'язується з надмірним розчленуванням трудового процесу на прості елементи (операції).[2, с. 145]

Психофізіологічна суть монотонності пояснюється закономірностями взаємодії процесів збудження і гальмування.

Основні ознаки монотонних робіт такі:

- малоелементний склад, тобто структурна одноманітність і простота трудових дій;
- незначна тривалість виконання однотипних трудових операцій і дій;
- висока повторюваність трудових операцій і дій за одиницю часу.[4, с. 67]

Монотонна робота, як і всяка інша, викликає втому і появу відчуття стомлення. Саме це і зумовило наявність двох точок зору на проблему монотонності. Одні вчені розглядають монотонність як різновид втоми. Інші, навпаки, вважають монотонність самостійним явищем, незважаючи на схожість фізіологічного механізму втоми.

Спільним для монотонності і втоми є те, що вони впливають на працездатність і переживаються як неприємне відчуття. Відмінність між ними полягає у тому, що:

- втома зумовлюється важкістю роботи, а монотонність може мати місце при виконанні легкої, невтомливої роботи;
- втома є фазовим процесом у динаміці працездатності, а монотонність характеризується хвилюватою кривою, тобто періодичними підвищеннями і спадами;
- втома посилює психічне напруження, а монотонність послаблює його.

Залежно від переважаючого навантаження розрізняють два види монотонності: рухову і сенсорну.

Рухова монотонність характеризується одноманітними трудовими рухами і діями, коли наванта-

ження припадає на обмежені групи м'язів. Це, як правило, штампувальні, шліфувальні, прості верстатні роботи, праця на конвеєрі, напівавтоматизованих лініях, ручні допоміжні роботи тощо.

Сенсорна монотонність має місце у випадках, коли діяльність працівника пов'язана з тривалим пасивним спостереженням, з сприйманням одноманітної інформації, або характеризується браком інформації, що надходить, а значить обмеженим впливом на нервову систему виробничих сигналів.

Відмічається також монотонний вплив на людину навколишнього виробничого середовища.[5, с. 84]

Суб'єктивне переживання монотонії проходить у формі фазного розгортання таких психічних станів, як перенасичення, зниження психічної активності, нудьга, апатія і байдуже ставлення до роботи, стомлення, сонливість.

Таким чином, монотонія – неспецифічний стан, зумовлений негативними змінами в направленості особистості, який супроводжується переживанням одноманітності, що виражається в формі апатії і нудьги, з наступним зниженням психофізіологічної і трудової активності.

Психічне перенасичення характеризується як емоційне психофізіологічне напруження, яке виникає у працівника на фоні вкрай негативного ставлення до одноманітної роботи і виявляється в намаганні припинити її, різкому зниженні ефективності праці. Воно має трифазну динаміку емоційних станів: незадоволення – роздратування – афект, який виявляється в формі різкого припинення роботи, гніву, конфліктності.[3, с. 95]

Стан перенасичення відповідає утворенню в корі головного мозку концентрованого збудження, яке індукує в інших відділах мозку гальмування. Однак тривала сумація збуджень в цій ділянці призводить до поступового виснаження нервових клітин і розвитку охоронного гальмування. Підтримання за допомогою волевих зусиль активності нервових клітин на фоні охоронного гальмування зумовлює появу в поведінці працівника різних афективних дій (аж до відмови працювати).

Стан пониженої психічної активності виявляється в послабленні психічних функцій, зокрема уваги, в сповільненні швидкості процесів сприймання, рухових реакцій, що призводять до втрати пильності, погіршення контролю і самоконтролю. Такий стан характерний переважно для робіт, які відзначаються сенсорною монотонністю (робота операторів, водіїв автотранспорту). Швидкість реакції різко зменшується і миттєва реакція стає неможливою, що створює психологічні передумови для аварій і виробничого травматизму.[2, с. 137]

В останні кілька років все більше і більше вчених починають концентруватися на явищі техностресу. Існуючі дослідження з різних точок зору обговорювали причини створення технічного тиску, технічної напруги і їх наслідки, а також способи вирішення техностресу. Для більш детального висвітлення цього питання я обрала дослідження «Використання інформа-

ційних комунікаційних технологій та стресу, вигорання та психічного здоров'я у працівників старшого та середнього віку» яке провели професори Габріеле Берг-Бекгофф та Грейс Нільсен з Університету Південної Данії.[6]

Дане дослідження спрямоване на виявлення пов'язаних з інформаційними технологіями стресорів в повсякденному житті, які зумовлюють техновигорання. У ньому надано детальний аналіз техно-і стрес-факторів, а також наслідки і взаємозв'язки між цими явищами. Результати емпіричного дослідження в якому взяли участь 300 співробітників показують, що використання інформаційних технологій викликає виснаження, оскільки техно-стресори сприяють техновигоранню, що, в свою чергу, значно впливає на робоче вигорання. І аналіз отриманих даних показує, що співробітники, які використовують інформаційні технології в якості інструменту для свого повсякденного робочого процесу повідомляють про високий рівень техновиснаження. Неприятливі наслідки техностресу у людей включають посилення вигорання і фізіологічні стресові реакції, такі як викид гормонів стресу і підвищення артеріального тиску. Організаційний технострес сприяє загальній тенденції підвищення сприйняття стресу в людському суспільстві з згубними наслідками для здоров'я та продуктивності кожної людини.[6]

Що ж можна зробити для запобігання техностресу та техновигоранню?

Основні практичні рекомендації, щоб зменшити стрес та зокрема технострес на робочому місці:

- Підкреслити оздоровчі ініціативи, орієнтовані як на фізичне, так і на психічне здоров'я. Хороший план охорони здоров'я, здорове харчування, що надається на місці, і покриття членство в тренажерному залі / йога студії- хороші приклади.

- Роботодавці також можуть робити такі речі, як оплата медитаційних сеансів для співробітників, і надавати їм тихі кімнати, де співробітники можуть зробити розумове перезавантаження.

- Запропонувати гнучке робоче середовище. Наприклад, дозволити співробітникам вибирати свій власний час, працювати вдома, коли це необхідно, і регулярно відпочивати. тобто переконавшись, що у людей є вільний час, перепочинок на роботі і емоційна підтримка.

- Забезпечити доступ до консультативних ресурсів, ефективної терапії при техностресі (постійні терапевтичні сеанси, планування лікування (при потребі), постановка цілей і вимір результатів.

Вирішуючи стрес та техновигорання працівників, компанії можуть покращитись на фінансовому, операційному та навіть загальносуспільному рівні.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу детермінант виникнення техностресу та техновигорання з'ясовано, що технострес проявляється як небезпечне явище, яке призводить до загального виснаження організму людини: фізичного, емоційного та ментального.

З'ясовано, що на виникнення техностресу та техновигорання можуть впливати наступні чинники: сенсорна депривація, перевантаження великим обсягом роботи за дисплеєм, статичні навантаження і гіподинамія.

Визначено основні шляхи запобігання техно-стресу та техновигорання: здорове харчування, що надається на робочому місці, і покрите членство в тре-

нажерному залі / йога студії, медитаційні сеанси, гнучке робоче середовище (можливість працювати при потребі вдома, брати вихідний), регулярний відпочинок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник / Д. М. Дубравська. – Львів: Світ, 2001. – 296 с.
2. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці. Навч. посібник / Я. В. Крушельницька. – К.: КНЕУ, 2000. – 232 с.
3. Климов Е. А. Введение в психологию труда. Учебник для ВУЗов / Е. А. Климов. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. – 350 с.
4. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності. Підручник для студентів вищих навчальних закладів / М. С. Корольчук. – К.: Ельга, НікаЦентр, 2003. – 400 с.
5. Трофімов Ю. Л. Інженерна психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов. – К.: Либідь, 2002. – 264 с.
6. https://www.researchgate.net/publication/323297926_Use_of_information_communication_technology_and_stress_burnout_and_mental_health_in_older_middle-aged_and_younger_workers_-_results_from_a_systematic_review

ПОП М.

студентка 2 курс

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор психологічних наук, професор Михайлишин Уляна Богданівна

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Розкрито поняття девіантної поведінки. Розглянуто основні види девіантної поведінки. Охарактеризовано основні теоретичні підходи щодо проблеми девіантної поведінки.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF DEVIANT BEHAVIOR

The concept of deviant behavior is revealed. The main types of deviant behavior are considered. The main theoretical approaches to the problem of deviant behavior are described.

Актуальність. Наразі проблема девіантної поведінки набуває особливої актуальності. Суспільні економічні, політичні, соціальні, демографічні та інші зміни сьогодення не сприяють гармонійному формуванню особистості. Зокрема тенденція до зростання девіацій спостерігається серед підлітків, бо саме в цьому віковому періоді відбувається формування і становлення психологічних характеристик особистості, характеру та індивідуальності. Прояви девіантної поведінки перешкоджає подальшій соціалізації особистості підлітків, включенню індивіда до системи соціальних зв'язків. Проблема девіантної поведінки залишається гострою на сучасному етапі і не лише в нашій країні. Підлітки в перехідних умовах суспільного розвитку є найменш захищеною категорією, про що свідчить зростання дитячої і підліткової злочинності, наркоманії та алкоголізму серед неповнолітніх. Значна поширеність ризикованих звичок серед молоді свідчить про те, що молодь не має знань та навичок, щоб захистити себе від шкідливої поведінки.

Проблема відхилення у поведінці привертала увагу як українських, так і зарубіжних дослідників, в різних галузях науки (Б. М. Алмазов, С. І. Болтівець, І. С. Булах, Л. С. Виготський, О. В. Змановська, І. С. Кон, А. І. Кочетов, Ю. А. Клейберг, Н. Ю. Максимова, О. С. Матвійчук, В. Ф. Моргун, В. Д. Менделевич, О. С. Ніколенко, А. О. Реан, Л. Б. Шнейдер, Т. М. Титаренко, Л. М. Вольнова, В. О. Тюріна, Д. І. Фельдштейн та ін.). Проблемою профілактики девіантної поведінки дослі-

джували вітчизняні науковці Т. Донських, У. Короленко, В. Лютий, Н. Максимова, С. Немченко, Н. Онищенко, Г. Пономаренко, Л. Пилипенко, М. Синьов, О. Шапапова та ін.

Мета. Теоретично проаналізувати проблему девіантної поведінки.

Основна частина.

Перш за все слід зазначити, що девіантна поведінка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятих норм, ролей та стереотипів (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо).

Девіантна поведінка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятої норми (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо).

На думку А. Коена, девіантна поведінка – це така поведінка, яка йде в розріз з інституціоналізованими сподіваннями, тобто з очікуваннями, прийнятими та визнаними як законні всередині соціальної системи.

У психологічному словнику «відхилення у поведінці» визначається як система вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим і моральним нормам.

В. Ковальов визначає девіантну поведінку як відхилення від моральних норм цього суспільства.

В. Менделевич підкреслює, що девіація – це межа між нормою і патологією, крайній варіант норми.

Ю. Клейберг пропонує своє розуміння терміну

«девіантної поведінки», що відображає його психологічну сутність: «Девіантна поведінка – це специфічний спосіб зміни соціальних норм та очікувань, що виражається за допомогою демонстрації ціннісного ставлення до них» [3].

Є. Змановська вважає, що девіантна поведінка – це стійка поведінка особистості, для якої характерно відхилення від найбільш важливих соціальних норм, що завдає шкоди суспільству або власне особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією [2].

Існують декілька підходів стосовно типів девіанції. М. Галагузова виділяє девіантну, делінквентну і кримінальну поведінку. Під девіантною поведінкою тут розуміють таку поведінку, що порушує відповідні для певного віку соціальні норми і правила поведінки. Такий тип поведінки називають ще антидисциплінарним. Типовими проявами девіантної поведінки є ситуативно обумовлені дитячі поведінкові реакції – демонстрація, агресія, виклик, ухилення від навчання чи трудової діяльності, систематичні втечі з дому, бродяжництво, пияцтво, алкоголізм дітей та підлітків; рання наркотизація та пов'язані з нею асоціальні вчинки, антисоціальні дії сексуального характеру, спроби суїциду.

Ф. Мустаєва поділяє девіантну поведінку на дві великі категорії: поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я і передбачає наявність відкритої або прихованої патології. Це вже більш медикопсихологічна основа відхилень. Сюди відносять астеніків, шизоїдів, епілептоїдів та інших психічно ненормальних людей, а також осіб з акцентуйованими характеристиками, які також мають психічні відхилення, але в межах норми; антисоціальна поведінка, що порушує основні соціальні і культурні норми, особливо правові. Це мається на увазі делінквентна і кримінальна поведінка. Автор такого підходу виділяє відхилення від соціальних норм за такими ознаками, як відхилення корисливості, агресивної орієнтації і відхилення соціально-пасивного типу [5].

О. Змановська девіантну поведінку особистості розглядає як прояв відхилення від норм, що проявляється в агресивній, делінквентній, адиктивній (залежній) та суїцидальній поведінці. О. В. Змановська зазначає такі специфічні ознаки девіантної поведінки як: багаторазові, тривалі порушення найважливіших норм суспільства; негативна оцінка девіантної поведінки та самої особи з боку інших людей; поведінка, що призводить зрештою до патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо); очевидна статево-вікова й індивідуальна своєрідність; різноманітні прояви соціальної дезадаптації; заподіяння реальної шкоди самій особистості або її оточенню [2].

Серед причин девіантної поведінки виокремлюють:

- соціально-економічні (зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, обмеження можливостей соціально схвалених форм заробітку, безробіття, доступність неповнолітніх до алкоголю та тютюну, неконтрольована реклама психоактивних речовин);

- соціально-педагогічні (криза інституту сім'ї; виховання в неповній сім'ї; завищені вимоги батьків

до дитини; ворожість та конфлікти між батьками, батьками та дітьми; критицизм підлітка щодо школи, сім'ї, відчуженість від них; низький статус підлітка у класному колективі; слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді);

- соціально-культурні (зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; негативний вплив засобів масової інформації; лібералізація статевої моралі; домінування серед молоді культу сили);

- психологічні (прагнення бути незалежним від дорослих; бажання бути визнаним в групі однолітків; прагнення до самоствердження; намагання виглядати дорослим; потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації; підвищена тривожність, низька самооцінка; акцентуації характеру, психопатії; психологічні синдроми; негативні риси характеру);

- біологічні (генетичні – порушення у розумовому розвитку, дефекти слуху та зору, тілесні вади, порушення нервової системи тощо; психофізіологічні, що активізуються внаслідок специфічної дії на організм дитини особливих психофізіологічних навантажень, конфліктних ситуацій, порушень екологічного балансу у регіоні проживання дитини тощо);

- фізіологічні (дефекти мовлення, зовнішня непривабливість, недоліки конституційної будови тіла тощо) [6].

Виокремлюють декілька основних теоретичних підходів до пояснення причин девіантної поведінки. В рамках об'єктивістичного підходу (Е. Дюркгейм, Р. Мертон та ін.) найбільш важливими критеріями є суспільні норми, що є стандартом для оцінювання поведінки та зовнішності людини. Відхилення від соціального стандарту є девіантним, а людина визначається як девіант. Суб'єктивістичний підхід (Г. Беккер, Р. Террі та ін.) розглядає реакцію суспільства на відхилення від соціальної норми, тобто поведінка людини стає девіантною, коли суспільство визнає його таким.

З точки зору біосоціологічного підходу злочинна поведінка людини пов'язується з її анатомічною будовою (Ч. Ломброзо), типами темпераменту або конституційними типами людини (У. Шелдон). Еволюційний підхід (Ч. Дарвін) ґрунтується на законах природного відбору і спадковості, етологічний та психогенетичний підходи (К. Лоренц, Ф. Гальтон, Г. Мендель) агресивну поведінку, протиправні здібності та схильності пояснюють вродженими інстинктами боротьби за існування.

Фундатори психологічних теорій основою поведінки, що відхиляється, вважають особливості психіки, зокрема: почуття неповноцінності (А. Адлер) або фрустрація (Дж. Доллард), інстинкти руйнування й агресії (З. Фрейд), порушення процесу самоактуалізації (А. Маслоу, К. Роджерс), відчуття «втечі від свободи» (Е. Фром), неадаптивні когнітивні схеми (А. Бек, А. Елліс) тощо.

З точки зору соціологічного підходу девіантна поведінка людини є наслідком суперечностей між результатом засвоєння соціального досвіду особистістю та вимогами виховання і середовища. Причиною девіації є стан аномії під час швидких суспільних змін (Е. Дюркгейм) або неможливість досягнення культурно

визнаних цілей соціально визнаними засобами (Р. Мертон). Неомарксистські теорії (Р. Квіней, Я. Тейлор, П. Уолтон, К. Янг) розглядають девіантну поведінку як протиставлення нормам, що захищають матеріальні інтереси пануючого класу, організаційні теорії (Д. Блек, Е. Гофман, Р. Скотт) розглядають діяльність служб і організацій (поліція, психіатричні заклади тощо) соціального контролю відхилення від внутрішньоорганізаційних правил та норм. Теорія стигматизації (Л. Лемерт) розглядає девіантні вчинки в залежності від ситуації й конкретних характеристик індивіда, тобто девіація визначається не самою поведінкою, а реакцією суспільства на неї.

Спираючись на теоретичні підходи, Ю. А. Клейберг визначає такі групи чинників, що зумовлюють девіантну поведінку неповнолітніх:

1. Біологічні чинники розкриваються в існуванні несприятливих фізіологічних чи анатомічних особливостей організму дитини, що утруднюють його соціальну адаптацію.

На думку С. В. Змановської до цієї групи чинників належать як успадковано-генетичні особливості (статеві відмінності, вікові особливості, фізична конституція, витривалість, стан і типологічні властивості нервової системи, внутрішньоутробний розвиток), так й психічні відхилення (нервово-психічне здоров'я, психічні розлади та аномалії, наявність акцентуації характеру або психопатії)[2].

2. Розглядаючи соціальні чинники девіантної поведінки, слід, насамперед, звернути увагу на зовнішні соціальні умови – соціальні, політичні, економічні проблеми, що негативно впливають на суспільство в кризовий період та опосередковано впливають на формування особистості неповнолітніх. До таких чинників належать суспільні процеси (соціально-економічна ситуація, державна політика, традиції, мода, засоби масової інформації та ін.) та характеристики соціальних груп, в які включена особистість неповнолітнього (расова приналежність, етнічні установки, субкультура, референтна група).

До зовнішніх фізичних умов девіантної поведінки Л.М. Вольнова відносить такі чинники, як кліматичний, геофізичний, екологічний та ін., що можуть стати неспецифічними причинами агресивної або іншої небажаної поведінки [1].

3. Педагогічні чинники виражаються в дефектах шкільного, сімейного виховання, в основі яких лежать поло-вікові та індивідуальні особливості розвитку, що призводять до відхилення у соціалізації дитини (байдуже ставлення педагога до дитини, характер виховання дитини у школі та в родині, та ін.). У багатьох таких дітей формуються навички, що є ознаками соціальної дезадаптації – байдкування, ледарство, втеча з дому, бродяжництво тощо.

Попре велику кількість сучасних наукових праць, присвячених проблемі виокремлення чинників девіантної поведінки, найбільш досліджуваними є соціально-психологічні та індивідуально-психологічні чинники ризику девіацій серед неповнолітніх.

4. Аналізуючи соціально-психологічні чинники девіантної поведінки неповнолітніх слід, насамперед, указати на несприятливі особливості взаємодії особистості зі своїм найближчим оточенням, що призводить

до відсутності чи втрати психосоціальної ідентичності (рівень і стиль життя сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, особистості батьків, характер взаємовідносин у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, інші значущі люди).

Сучасні дослідники в своїх наукових дослідженнях в якості чинників девіантної поведінки неповнолітніх зазначають психологічний клімат в родині, отже чинник сім'ї слід вважати одним з найважливіших. Умови сім'ї – її соціальний статус, рід занять, матеріальний рівень – значною мірою зумовлюють життєвий шлях дитини, оскільки вплив сім'ї особистість відчуває безпосередньо та починаючи з раннього віку. Саме від того яка атмосфера буде в родині, залежить сприйняття дитиною себе як особистості, та модель поведінки яку в подальшому вона запозичить для дорослого життя, адже діти запам'ятовують не тільки хороші, але й негативні приклади поведінки батьків, які в деяких випадках призводять до крайнощів.

Індивідуально-психологічними чинниками девіантної поведінки неповнолітніх є переважно внутрішньоособистісні причини та механізми, що ускладнюють процес його соціалізації. До цієї групи належить, перш за все, деформація ціннісно-мотиваційної сфери – несформовані або послаблені моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), переважання девіантних цінностей. Відхилення в когнітивній сфері призводять до стереотипності й ригідності мислення, неадекватних настанов, відсутності інтелектуальних навичок. Девіантні підлітки відчувають емоційні та духовні проблеми (тривога, депресія, переважання негативних емоцій, відчуття внутрішньої порожнечі, блокування самореалізації духовного потенціалу тощо). До проблем саморегуляції призводять неадекватні самооцінка та самоконтроль, екстернальний локус контролю, низький рівень адаптивних можливостей.

Проблема профілактики девіантної поведінки стоїть у нашому суспільстві досить гостро. Для здійснення профілактики девіантної поведінки потрібна координована діяльність школи, сім'ї, державних, адміністративних, відомчих структур (служби у справах дітей, центри соціальних служб для молоді, кримінальна міліція у справах дітей, наркологічна служба, соціально-реабілітаційні центри, центри медикосоціальної реабілітації дітей тощо), що мають обов'язок здійснювати профілактику девіантної поведінки серед дітей та молоді. На сьогодні, на жаль, координація зусиль структур здійснюється не в повному обсязі.

Провідна роль у профілактиці девіантної поведінки належить шкільним практичним психологам та соціальним педагогам. Стратегічною базою профілактичної роботи, на думку О. Москалюк, має бути орієнтація на внутрішній захисний потенціал підлітка, розкриття ресурсів психіки особистості, підтримка та допомога в самореалізації власного життєвого призначення. Результатом такої роботи має стати формування позитивної мотивації, позитивних рис та властивостей особистості, яка здатна самостійно справлятися з власними труднощами й життєвими проблемами [4].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу проблеми девіантної поведінки визначено що, девіантна поведінка особистості є надзвичайно складною

формою соціальної поведінки особистості, що визначається не одним, а системою взаємопов'язаних чинників.

З'ясовано, що основними чинниками, які зумовлюють розвиток девіантних форм поведінки неповнолітніх, є зовнішні та внутрішні чинники а саме: біологічні, соціальні, педагогічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні (внутрішньоособистісні). Найбільш досліджуваними та, відповідно, найбільш важливими з них автори вважають соціально-

психологічні чинники, зокрема вплив сімейного клімату та виховання. Сім'я є соціальним інститутом, функція якого полягає в первинній соціалізації підлітків. Гармонійний розвиток особистості підлітка неможливий без створення атмосфери доброзичливості, любові, взаєморозуміння і поваги між батьками та підлітками. Помітним внутрішнім чинником відхилень поведінки від соціальних норм є також індивідуально-психологічні якості, а саме мотиви та цінності, когнітивна та емоційна сфера, локус контролю та самоповага особистості неповнолітнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посіб. для спецкурсу соц.-пед. циклу «Профілактика девіантної поведінки підлітків» для студ. спец. «Соціальна педагогіка». / Вольнова Л. М. - Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.
2. Змановская Е.В. Девиантология: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. / Змановская Е.В. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.
3. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения : учебное пособие для вузов. / Клейберг Ю. А. - М. : Юрайт, 2001. 160 с.
4. Москалюк О. Соціально- педагогічна стратегія профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків / Москалюк О. // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально педагогічна: Випуск XI / За ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 266 с. – С.119 -123.
5. Мустаєва Ф.А. Основы социальной педагогики. / Мустаєва Ф.А.– М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 416 с.
6. Співак В.І. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки / В.І. Співак // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна. - 2009. – Випуск XI. - 266 с.

ПРИХОДЬКО Н.
студентка 2 курсу
ОС «Магістр»,
спеціальність «Психологія»

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПІЛКУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено теоретичний аналіз психологічних особливостей спілкування особистості. Проаналізовано основні функції спілкування. Розкрито складові спілкування такі як, комунікативна, інтерактивна, перцептивна. Охарактеризовано основні види спілкування.

THEORETICAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PERSONAL COMMUNICATION

The article provides a theoretical analysis of the psychological features of personality communication. The main functions of communication are analyzed. The components of communication such as communicative, interactive, perceptual are revealed. The main types of communication are described.

Актуальність. Спілкування виступає як одна з основних психологічних категорій. Важливість спілкування в житті людини визначається тим, що в його процесі стає можливим відкриття суб'єктивного світу людини, обмін досвідом та передача інформації. Уміння спілкуватися є одним з показників психічного здоров'я людини. У процесі спілкування формуються не лише пізнавальні здатності людини, а й самооцінка, усвідомлення власного «Я» і відчуття його схожості чи відмінності з «Я» співрозмовника. Засвоюються прийоми взаємодії та протистояння відносно зовнішніх впливів, виробляються критерії ставлення до інших людей.

Незважаючи на велику кількість досліджень, дана проблема є недостатньо вивченою. Актуальними

залишаються дослідження психологічних особливостей спілкування особистості.

Мета. Теоретично проаналізувати психологічні особливості спілкування особистості.

Основна частина. Поняття спілкування є надзвичайно широким і включає в себе різні аспекти. Спілкування – це, по-перше, складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що виникає на основі потреб і спільної діяльності та включає в себе обмін інформацією, сприймання та розуміння іншого; по-друге, це взаємодія суб'єктів через знакові засоби, викликана потребами спільної діяльності та спрямована на значимі зміни стану, поведінки партнера [5].

У характеристиці спілкування важливими є його функції. Б. Ломов виділяє три групи таких функцій –

інформаційно-комунікативну, регуляційно-комунікативну та афективно-комунікативну.

Інформаційно-комунікативна функція охоплює процеси формування, передачі та прийому інформації. Реалізація цієї функції має кілька рівнів. На першому здійснюється вирівнювання розбіжностей у вихідній інформованості людей, що вступають у психологічний контакт. Другий рівень – передання інформації та прийняття рішень. На цьому рівні спілкування реалізує цілі інформування, навчання та ін. Третій рівень пов'язаний із прагненням людини зрозуміти інших. Спілкування тут спрямоване на формування оцінок досягнутих результатів (узгодження – неузгодження, порівняння поглядів тощо) [7].

Регуляційно-комунікативна функція полягає в регуляції поведінки. Завдяки спілкуванню людина здійснює регуляцію не тільки власної поведінки, а й поведінки інших людей, і реагує на їхні дії. Відбувається процес взаємного налагодження дій. Тут виявляються феномени, властиві спільній діяльності, зокрема сумісність людей, їх спрацьованість, здійснюються взаємна стимуляція і корекція поведінки.

Афективно-комунікативна функція характеризує емоційну сферу людини. Спілкування впливає на емоційні стани людини. В емоційній сфері виявляється ставлення людини до навколишнього середовища, в тому числі й соціального [2].

Однією з особливостей спілкування є формування міжособистісних стосунків. Виходячи з названих вище функцій, Г. Андрєєва виділяє три сторони спілкування: комунікативну (обмін інформацією), інтерактивну (взаємодія) та перцептивну (розуміння людини людиною) [1].

Комунікативна сторона – це різні форми та засоби обміну і передавання інформації, завдяки яким стає можливим збагачення досвіду, нагромадження знань, оволодіння діяльністю, узгодження дій та взаєморозуміння людей. Спілкування як міжособистісна взаємодія передбачає певний вплив на інших людей, зміну їх поведінки та діяльності. Поради, інструкції, вимоги, накази, висловлені у мовній формі та адресовані іншій особі, є спонуканням до дії та регуляторами її поведінки.

Перцептивна сторона спілкування – це сприймання, розуміння і оцінка людини людиною. Перше враження на нас справляє зовнішність людини, з якою ми спілкуємось. Сприймання зовнішності відбувається в такому порядку: волосся; взуття; обличчя: очі, брови, губи, вуха, ніс, чоло, руки; одяг. Сприймаючи одне одного, люди часто припускаються помилок [4].

Найпоширенішими помилками соціальної перцепції є:

- ефект «ореолу»:

- а) соціальні стереотипи з приписуванням соціальним ролям певних психічних властивостей і навіть зовнішності;

- б) загальна думка групи про людину приймається як беззастережно правильна;

- ефект ставлення до інформатора (прийняття думки авторитетної особи і недовіра до інформації неавторитетної особи);

- ефект послідовності інформації (довіра до останньої за часом надходження інформації, особливо

негативної інформації);

- ефект самооцінки (більш менш правильно сприймає оточуючих людина з адекватною самооцінкою, завищена і занижена самооцінки викривляють оцінки інших людей);

- ефект переносу (люди переносять на оточуючих людей власні негативні якості і риси. Так, нечесна людина всіх вважає злодіями тощо) [3].

Механізмами міжособистісного сприймання є:

Ідентифікація – спосіб розуміння іншої людини через неусвідомлене чи неусвідомлене отождоування її з собою. Суть цього процесу полягає в тому, в ситуаціях взаємодії партнери намагаються зрозуміти один одного, ставлячи себе на місце іншого.

Рефлексія – усвідомлення суб'єктом того, як його сприймає партнер по спілкуванню.

Емпатія – здатність проникати у психічний стан іншої людини та спрямованість емоційного відгуку на її проблеми (співпереживання, співчуття).

Стереотипізація – процес формування вражень про людину, яка сприймається на основі вироблених стереотипів. Стереотип – це сформований за конкретних соціальних умов образ людини, яким користуються мовним штампом. Стереотип складається за умов недостатньої інформації або є результатом узагальнення власного досвіду особистості, до якого додаються відомості, отримані з книг, кінофільмів, висловлювань інших людей [5].

Існують різноманітні класифікації видів спілкування.

1. Безпосереднє і опосередковане спілкування. Безпосередній контакт партнерів, які бачать і чують одне одного, знаходяться в одному часі і просторі. Опосередковане спілкування відбувається між людьми, що розділені простором або часом і користуються такими засобами, як телефон, факс, комп'ютер, листування, аудіо- або відеозаписи, книги, ЗМІ.

2. Реальне і уявне спілкування. Реальне спілкування відбувається між реальними партнерами. Уявне – спілкування з літературними (театральними, кіногероями), з фетишами, фотографіями людей (відсутніх або померлих). Інколи люди заміщають реальне партнерське спілкування «розмовами» з тваринами, рослинами, іграшками, міфічними та релігійними персонажами.

3. Залежно від кількості партнерів можна виділити типи спілкування: міжіндивідуальне, індивідуально-групове, міжгрупове.

4. Короткочасне і довгочасне спілкування. Короткочасне спілкування виникає із ситуаційних потреб діяльності чи взаємодії і обмежується розв'язанням локальних комунікативних завдань (консультація з певного питання, обмін враженнями з приводу актуальних подій). Довготривале спілкування – це взаємодія в одній або кількох тем, обмін розгорнутою інформацією щодо змісту предмета спілкування.

5. Закінчене і незакінчене спілкування. Закінчене спілкування – повністю вичерпано зміст теми, причому його учасники однозначно оцінюють результати взаємодії як вичерпні. При незакінченому спілкуванні зміст теми розмови залишається не розкритим до кінця і не відповідає очікуванням сторін.

6. Офіційне і неофіційне спілкування. Офіційне (формальне) спілкування регламентується певними офіційними соціальними, посадовими стосунками, кодексами. Неофіційні (побутові, сімейні, товариські) стосунки не мають таких чітких приписів і здійснюються на більш вільних засадах.

7. Вербальне і невербальне спілкування. Вербальне – спілкування за допомогою мови і мовлення. Одна з найважливіших проблем цього типу спілкування – розуміння [1].

Спілкування є необхідною умовою будь-якої діяльності людини, але при цьому маючи суспільну природу, а ми говоримо про діяльність лише тоді, коли ця діяльність соціальна за своєю суттю, а не за зовнішніми формами її існування. Тому можна стверджувати, що будь-яка людська діяльність неможлива поза спілкуванням. Отже, комунікація є важливим елементом діяльності людини [5].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу проблеми спілкування визначено, що спілкування це

процес передавання й сприймання повідомлень за допомогою вербальних і невербальних засобів, що охоплює обмін інформацією між учасниками спілкування, її сприйняття й пізнання, а також їхній вплив один на одного і взаємодію щодо досягнення змін у діяльності.

З'ясовано, що за Б. Ломовим існують такі функції спілкування, як інформаційно-комунікативна, регуляційно-комунікативна та афективно-комунікативна.

Виявлено, що Г. Андреева виділяє три сторони спілкування: комунікативну, інтерактивну та перцептивну.

Визначено, що існує велика кількість класифікацій спілкування. Загалом виділяють безпосереднє і опосередковане спілкування, реальне і уявне спілкування, міжіндивідне, індивідно-групове, міжгрупове, короткочасне і довгочасне спілкування, закінчене і незакінчене спілкування, офіційне і неофіційне спілкування, вербальне і невербальне спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмаева В.В. Психология общения: учебное пособие / В.В. Алмаева. – Томск : Кафедра культурологи и социологии ТУСУР – 250 с.
2. Бодалев А.А. Психология общения / А.А. Бодалев. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
3. Вердербер Р. Психология общения / Р. Вердербер К. Вердербер. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 320 с.
4. Горянина В.А. Психология общения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Горянина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 416 с.
5. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений / Е.П. Ильин – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.
6. Кайдалова Л. Г. Психология спілкування: навчальний посібник / Л. Г. Кайдалова, Л. В. Пляка. – Х. : НФаУ, 2011 – 132 с.
7. Леонтьев А.А. Психология общения: учебное пособие для вузов / А.А. Леонтьев. – 3-е изд. – М.: Смысл: Академия, 2007. – 368 с.

СЕМЕН ОЛЕКСАНДРА

студентка 2 курсу

ОС Магістр,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Соломка Едуард Тіберійович

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Розкрито поняття суїцидальної поведінки особистості. Розглянуто основні види суїциду. Проаналізовано особливості суїцидальної поведінки у підлітковому віці. Визначено форми протікання суїциду у підлітків.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SUICIDE BEHAVIOR IN ADOLESCENCE

The concept of suicidal behavior of the individual is revealed. The main types of suicide are considered. Peculiarities of suicidal behavior in adolescence are analyzed. Forms of suicide in adolescents have been identified.

Актуальність. Проблема суїцидальної поведінки набуває особливої значущості у зв'язку з поступовим зростанням кількості самогубств в різних країнах світу. Проблема суїцидальної поведінки є вкрай актуальною і значущою для нашої країни. Причини такого складного феномену як суїцид включають у себе соціальні, економічні, психологічні, культурні, релігійні і медичні фактори ризику.

На сьогоднішній день Україна входить до групи

країн із високим рівнем суїцидальної активності. Постійні труднощі, які переживає особистість, послаблюють її адаптивні можливості. В першу чергу це позначається на підлітках – найбільш вразливій соціальній групі. Дана проблема на сьогоднішній день повністю не досліджена, тому вивчення психологічних особливостей суїцидальної поведінки у підлітковому віці є актуальним.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз психологічних особливостей суїцидальної поведінки у підлітковому віці.

Основна частина. Дослідженню факторів та умов розвитку суїцидальної поведінки серед підлітків присвячена значна кількість робіт вітчизняних вчених: Л. Артющіної, С. Борисова, Л. Васильченко, Т. Вашеки, О. Головахи, Л. Шестопаолової, О. Пурло, Л. Скаковської, Р. Авакяна, А. Алієва, С. Бородіна, Є. Вроно, І. Кирилової, М. Ковальова, А. Амбрумової, Л. Постовалої, А. Ратінова, І. Паперно та ін. Самогубство та шляхи його попередження вивчали Ю. Александров, В. Глушков, В. Войцех, С. Жабокрицький, О. Моховиков, В. Сулицький, А. Тищенко, А. Чупріков, В. Шаповалов та ін.

Суїцидом вважають не всі дії людини, які мають наслідком її смерть. Встановити відмінність власне самогубства від аутоагресивних форм поведінки дає змогу аналіз мотивації вчинків індивіда [5].

Замах людини на власне життя кваліфікують як самогубство за умови, що вона усвідомлює значення своїх дій і керує ними. У всіх інших випадках скоєння людиною дій, які завдають шкоди її психічному чи фізичному здоров'ю, під впливом психопатологічних розладів (маячні ідеї, галюцинації та ін.), у стані психозу слід кваліфікувати як аутоагресивну поведінку, нещасний випадок.

Суїциди поділяють на три основні групи: істинні, демонстративні й приховані.

Істинний суїцид – це правдиве бажання вмерти. Не буває спонтанним, хоча інколи виглядає досить несподіваним. Такому суїциду завжди передують пригнічений настрій, депресивний стан або просто думки про завершення життя. Причому оточення цього стану може і не зауважувати. Іншою особливістю істинного суїциду є розмірковування та переживання про сенс життя.

2. Демонстративний суїцид не пов'язаний із бажанням умерти, а є способом звернути увагу на свої проблеми, покликати на допомогу, вести діалог. Це може бути і спроба своєрідного шантажу. Смертельний результат у такому випадку є наслідком фатальної випадковості.

3. Прихований суїцид (непряме вбивство) – вид суїцидальної поведінки, що не відповідає її буквальному визначенню, але з тією ж спрямованістю і результатом. Це дії, що супроводжуються високою ймовірністю смерті. Більшою мірою це поведінка, націлена на ризик, на гру зі смертю, ніж на завершення життя. Це й ризикова не керування автомобілем, і захоплення екстремальними видами спорту або небезпечним бізнесом, і добровільні поїздки в гарячі точки, і вживання сильних наркотиків, самоізоляція [1].

В підлітків формується страх смерті, який, однак, ще не базується на усвідомленому уявленні про цінність життя. «Метафізична інтоксикація», властива психології підлітка, виражається, зокрема, у поглиблених роздумах на тему життя та смерті. Загальна нестійкість, недостатність критики, підвищена самооцінка й егоцентризм створюють умови для зниження цінності життя, що негативно забарвлює емоційність підлітка, а в конфліктній ситуації створює передумови для суїцидальної поведінки [3].

Аналізуючи суїцидонебезпечні конфліктні ситуації, фахівці переконалися, що для підлітка їх можуть провокувати незначні, на думку дорослих, неприємності. Однак певний максималізм в оцінках, невміння передбачати справжні наслідки своїх учинків і прогнозувати завершення ситуації, відсутність життєвого досвіду, властиві даному періоду, створюють відчуття безвихідності, неможливості розв'язати конфлікт, породжують почуття розпачу й самотності. Усе це робить навіть незначну конфліктну ситуацію суїцидонебезпечною для підлітка, що інколи недооцінюється дорослими. Це спричиняє підвищений суїцидальний ризик у пубертатному віці, що, зокрема, підтверджується й статистично.

Істинний суїцид часто зріє всередині підлітка і ніяк себе не видає, тим не менше, якщо уважно придивитися, то можна побачити, якісь не зовсім звичні риси в його поведінці. Іноді вони майже непомітні, якщо підліток за своїм характером схильний до самотності, тим не менш, його підсвідомість майже завжди сигналізує про майбутній суїцид. Видати їх може ще більша заглибленість у себе, іноді – випадково загублені слова про самогубство. Про справжні наміри говорить небажання обговорювати це питання з оточуючими. Тим не менш, підліток навіть з самими істинними намірами самогубства завжди підсвідомо сподівається, що щось раптом зміниться на краще і йому не доведеться цього робити.

Підлітки з афективною та демонстраційною формами суїциду, як правило, не приховують своїх намірів. Підлітки з афективним поводженням на підсвідомому рівні хочуть, щоб їх зупинили, а істеричні особистості роблять заяви про самогубство свідомо, щоб справити враження на оточуючих.

Під впливом внутрішньої готовності до суїциду може змінюватися апетит: ті підлітки, у яких він був хорошим, нічого не їдять, а підлітки з поганим апетитом починають раптом їсти все підряд. Те ж саме відбувається і з сном: активний підліток починає цілими днями спати, а млявий втрачає сон.

Успішність у школі падає, зовнішній вигляд підлітка з істинними намірами самогубства говорить про повний байдужості до себе, повністю втрачається інтерес до навколишнього. Підлітки намагаються привести свої справи в порядок, часто роздають ледь знайомим людям дорогі речі. Іноді вони дуже озлоблені і можуть відповісти агресією на будь найбезневинніше зауваження [4].

А. Личко виокремлює три типи суїцидальної поведінки в підлітків: демонстративна, афективна та істинна.

Демонстративна суїцидальна поведінка – це не завжди усвідомлене підлітком прагнення привернути увагу до ситуації, в яку він потрапив, викликати співчуття, уникнути очікуваних неприємних наслідків за якісь учинки, вийти зі складної ситуації, а також налякати (шантаж, погрози, вимагання тощо). При такій спробі підліток не завжди гарантований від смертельного результату, тому що часто не усвідомлює, наскільки небезпечні його дії, якими можуть бути їхні наслідки.

Афективна суїцидальна поведінка є однією з форм гострих психогенних реакцій на тлі акцентуацій

характеру, психопатій або залишкових явищ органічного ураження головного мозку. Одним із різновидів такого типу суїцидальної поведінки в підлітковому віці є реакція пасивного протесту, тобто стан надзвичайно сильного переживання образи, гострого невдоволення іншими або собою, прагнення помститися, покарати винних у незаслуженому покаранні, принизливому зауваженні тощо. Така реакція може обмежуватися лише думкою чи уявленням суїциду або виявлятися у здійсненні суїцидальної спроби. В останньому випадку рішення заздалегідь не обмірковується, а виникає за механізмом «короткого замикання». На відміну від демонстративних суїцидальних реакцій, суїцидальні реакції протесту здійснюються наодинці. Якщо смертельний результат не наставав, підлітки, як правило, соромляться свого вчинку, намагаються його приховати, тоді як демонстративна реакція розрахована на увагу та співчуття інших.

При істинній суїцидальній поведінці суїцидальний намір підлітка нерідко довго виношується, підліток уживає певних заходів, щоб ніхто не перешкодив здійсненню задуманого. У залишених записках часто висвітлені мотиви вчинку, суб'єктивні оцінки обставин, самозвинувачення тощо. Крім того, справжня суїцидальна поведінка в підлітків частіше проявляється при депресивних станах різного походження [5].

Суїцидальну активність підлітків умовно можна поділити на три фази.

Перша фаза – це фаза роздумів, народження свідо-мої ідеї щодо здійснення самогубства. З часом ці роздуми виходять з-під контролю і стають імпульсивними, тобто з'являються спонтанно, поза волею людини. У першій фазі підліток стає замкненим; не цікавиться спра-вами родини; роздає друзям (або навіть малознайомим людям) дорогі йому речі; його більше не приваблюють заняття, які захоплювали раніше, раптово змінює свої міжособистісні стосунки (їх характер або коло друзів); стає агресивним, схильним до бійки; відокремлюється від однолітків та ізолює себе. Змінюється зовнішній ви-гляд: підліток, який завжди ретельно підбирав одяг, стежив за своєю зовнішністю, втрачає інтерес до цього, і навіть стає неохайним; змінюється маса тіла (через переїдання, або навпаки, анорексію); змінюється форма поведінки, яка нагадує "втечу" (іноді підліток дійсно ті-кає з дому); стає неуважним, тому з ним може трапи-тися нещасний випадок.

Якщо до переліченого додаються додаткові стре-сові зовнішні фактори, настає друга фаза – фаза амбі-валентності. Підліток може висловлювати конкретні погрози або ділитися своїми намірами з кимось із най-ближчого оточення, але цей "крик про допомогу" не

завжди чуять і не завжди розуміють. Для другої фази характерні такі висловлювання: "я вже не дуже довго буду з вами; вам вже недовго мною опікуватись; життя того не варте; життя таке погане; я не можу бі-льше нічому дати ради; тобі не треба буде про мене дбати; скоро ви будете вільні; я б хотів заснути і ні-коли не прокидатися; я б хотів убити себе, і тоді мої батьки пожалкують про те, що...".

Підлітки надзвичайно амбівалентні, якщо саме протягом цієї фази надати їм своєчасну адекватну до-помогу, фатальному перебігу подій можна запобігти. Але, на жаль, таку допомогу отримує далеко не кожен потенційний суїцидент. Настає час третьої фази суї-циду – фази спроби. Відомо, що смерть можна вва-жати самогубством, якщо вона має принаймні дві ознаки: по-перше – скоєна своїми руками, по-друге – наміри передують спробі. У більшості випадків лю-дина намагається якось повідомити про свої наміри тих, хто її оточує.

Описаний розвиток подій є найбільш характер-ним саме для підлітків. Проте це лише основні тенде-нції, певна типологія. А індивідуальні особливості у кожному випадку унікальні. Для підлітків характер-ним є дуже швидке "проходження" другої фази і пере-хід до третьої. Тому суїцидальна спроба здійснюється досить швидко, на противагу тому, як це відбувається у випадках алкогольної та наркотичної залежностей у більш зрілому віці, коли третя фаза (фаза спроби) може бути розтягнута на роки. Більшість суїцидаль-них підлітків (до 70 %) обмірковують і здійснюють суї-циду термін від 1-го до 2-х тижнів. Але підлітковий період – це період імпульсивних дій. Тому іноді три-валість усіх трьох фаз може бути дуже короткою, на-віть дорівнювати одній годині [2].

Висновки. Проаналізувавши психологічні особ-ливості суїцидальної поведінки підлітків, нами було визначено, що суїцидом вважається навмисне позбав-лення себе життя. Визначено, що існують такі основні групи суїцидів як істинні, демонстративні й прихо-вані.

З'ясовано, що підлітковий суїцид протікає через такі фази як фаза роздумів, фаза амбівалентності, фаза спроби. У даному віці перехід між цими фазами може бути досить швидким.

Таким чином, теоретичний аналіз даної про-блеми свідчить про те, що повністю ця проблема не вирішена, актуальними залишаються теоретичні та емпіричні дослідження даної проблематики, зокрема факторів, які можуть спричинити суїцид та розробки профілактичних та корекційних програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амбрумова А. Г. Проблемы профилактики и реабилитации суицидологии: Сб. науч. тр. / А. Г. Амбрумова – М., 1984. – 183 с.
2. Дюркгейм Е. Самоубийство: Социол. дослідження / Пер. з фр. Л. Кононович. – К.: Основи, 1998. – 519.
3. Кондратенко В. П. Девиантное поведение у подростка / В. П. Кондратенко. – Минск, 1988. – 204 с.
4. Лісова О. С. Психологія суїцидальної поведінки: Навчальний посібник / О. С. Лісова. – Чернівці, 2004. – 234 с.
5. Психологія суїциду: Посібник / За ред. В. П. Москальця. – К.: Академвидав, 2004. – 288 с.

СОТНИКОВА МАРИНА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент Синишина Вікторія Михайлівна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК НЕОБХІДНОЇ СКЛАДОВОЇ УСПІШНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття спрямована на визначення психологічних особливостей емоційного інтелекту, вивчення внутрішньо-особистісного та міжособистісного аспектів емоційного інтелекту. В статті також розглянуто емоційний інтелект як складову, що потрібна для успішної реалізації особистості.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A NECESSARY COMPONENT OF SUCCESSFUL IMPLEMENTATION

The article is aimed at determining the psychological characteristics of emotional intelligence, the study of intrapersonal and interpersonal aspects of emotional intelligence. The article also considers emotional intelligence as a component necessary for the successful realization of personality.

Актуальність теми. В сучасних умовах розвитку суспільства, дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту набуло великого значення та навіть необхідності. Людина яка розуміє свій внутрішній світ і власні емоції, може краще зрозуміти свої потреби так, як саме емоції сприяють цьому.

В свою чергу, людина яка вміє керувати своїми емоціями, більш гармонійно взаємодіє з оточуючим світом та суспільством в цілому.

В дослідженнях багатьох вчених зазначено, що люди з високою емоційною компетентністю краще за інших здатні ідентифікувати власні почуття, почуття інших людей та розв'язувати різні життєві проблеми, а також виявлено, що високий рівень розвитку емоційного інтелекту сприяє особистісному зростанню, реалізації поставлених цілей, досягненню успіху та поліпшенню міжособистісних стосунків.

Отже, досліджувана нами проблема є надзвичайно актуальною, адже в нашому динамічному світі теоретичні розробки минулого часто втрачають свою актуальність та потребують постійного вдосконалення.

Мета статті – дослідити психологічні особливості емоційного інтелекту, розкрити його сутність на основі вивчення та аналізу наявної психологічної літератури та визначити його роль емоційного інтелекту у реалізації особистості.

Завдання статті:

1) проаналізувати поняття «емоційного інтелекту» на основі частини досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених;

2) визначити фактори та чинники виникнення емоційного інтелекту;

3) охарактеризувати роль емоційного інтелекту як необхідної складової успішної реалізації особистості.

Основна частина. Якщо починати з початку, то треба зазначити, що першим, хто розпочав досліджувати емоційний інтелект вважають американського психолога Г. Гарднера. Він розробив модель мультифакторного інтелекту та поділяв емоційний інтелект на два види: внутрішньоособистісний, який спрямований на власні емоції та міжособистісний, який спрямований на емоції інших людей.

Дослідники Дж. Майер та П. Саловей розглядають емоційний інтелект як групу ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню і розумінню власних емоцій та емоцій оточуючих.

Вони запропонували наступну структуру емоційного інтелекту.

1) ідентифікація емоцій – здатність помічати наявність емоцій, ідентифікувати їх, адекватно виражати та розрізняти справжні переживання та їх імітацію; актуальні проблеми психології розвитку особистості;

2) використання емоцій для підвищення ефективності мислення та інтелектуальної діяльності, спрямування уваги на важливі події, уміння стимулювати переживання, що сприяють вирішенню завдань;

3) розуміння емоцій – здатність розуміти взаємозв'язок між емоціями, думками і поведінкою; можливість усвідомити цінність емоцій; причини виникнення емоційних переживань;

4) управління емоціями – здатність до їх контролю, зниження прояву та інтенсивності негативних емоцій, уміння стимулювати прояв позитивних емоційних переживань [4].

Дуже відомим у сфері дослідження емоційного інтелекту став американський психолог Д. Гоулман. Він говорив про те, що емоційний інтелект сприяє особистісному зростанню та ефективності професійної діяльності людини. Д. Гоулман звертає увагу на те, що завдяки емоційному інтелекту, людина здатна ідентифікувати та називати емоційні стани, розуміти взаємозв'язок між емоціями, мисленням та діями, управляти емоційними станами, а саме контролювати емоції та входити в емоційні стани, що сприяють досягненню успіху, розуміти емоції інших людей, проявляти співпереживання та здатність підтримувати гармонійні відносини з оточенням, що сприяє самоефективності особистості в соціумі і відкриває для неї широкі можливості для самореалізації та розкриття свого потенціалу.

Д. Гоулман запропонував наступну структуру емоційного інтелекту:

1) емоційна самосвідомість – це здатність людини прислуховуватись до своїх внутрішніх відчуттів, усвідомлювати вплив своїх власних емоцій та почуттів на свій психологічний стан, а також передбачає

наявність адекватної самооцінки, що дозволяє людині знати свої сильні сторони і усвідомлювати межі своїх можливостей та наявність почуття власної гідності;

2) самоконтроль – здатність стримувати емоції, проявляти відкритість, адаптивність, волю до перемоги, впевненість в собі, ініціативність та оптимізм;

3) соціальна чутливість – це співпереживання, тобто прояв емпатії, а саме здатність прислухатися до чужих переживань, здатність налаштовуватись на широкий діапазон емоційних сигналів;

4) управління стосунками – передбачає наявність таких здатностей як: натхнення, вплив, сприяння змінам, урегулювання конфліктів, командна робота та співпраця.

В свою чергу, американський психолог Р. Бар-Он виділив п'ять компонентів емоційного інтелекту, кожен з яких містить певні особистісні якості:

1. Самопізнання – усвідомлення своїх емоцій, впевненість у собі, самоповага, самореалізація, незалежність.

2. Навички міжособистісного спілкування – емпатія, соціальна відповідальність, взаєморозуміння.

3. Адаптаційні здібності – вміння вирішувати проблеми, реально оцінювати ситуацію, пристосовуватися до нових умов.

4. Управління стресовими ситуаціями – стресостійкість, контроль за імпульсивними спалахами.

5. Домінування позитивного настрою – відчуття щастя, оптимізм [1].

Російський вчений Д.В. Люсін запропонував трактувати емоційний інтелект як «здібності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними». Д.В. Люсін стверджує, що емоційний інтелект краще трактувати саме як когнітивну здібність, і не включати до його складу особистісні якості, які можуть сприяти кращому чи гіршому розумінню емоцій, але не є структурними компонентами EQ [3].

В Україні вивчення емоційного інтелекту набуло значного розвитку в зв'язку з дослідженнями С.П. Дерев'янка, Н.В. Ковриги, Е.Л. Носенко та ін. Наприклад, Е.Л. Носенко розглядав емоційний інтелект у контексті єдності зовнішнього і внутрішнього щодо детермінації психічного. Емоційний інтелект відображає міру розумності ставлення людини до світу, до інших та до себе як суб'єкта життєдіяльності [2].

При аналізі досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених, ми бачимо, що емоційний інтелект – це

складне структурне утворення. Якщо охарактеризувати роль емоційного інтелекту як необхідної складової успішної реалізації особистості, то можна констатувати наступне.

Емоційний інтелект впливає на особливості прояву емоцій та почуттів; творче мислення. Це називається раціональним компонентом емоційного інтелекту.

Також, емоційний інтелект впливає на емоційне самопочуття; уміння розуміти власні емоції та почуття, пізнавати емоційні стани інших людей, адекватно проявляти емоційне ставлення, емпатію, інтерес до іншої людини. Це емоційний компонент.

В свою чергу розвиток емоційного інтелекту впливає на емоційну саморегуляцію поведінки, діяльності; уміння керувати ситуацією міжособистісної взаємодії з іншими, застосувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях; статусно-рольові позиції. Це конативний компонент.

Гуманістична установка на спілкування, готовність приймати участь у діалогічних взаєминах; знання про стилі спілкування, у тому числі професійного, зокрема про особливості власного комунікативного стилю; загальні та специфічні комунікативні уміння, які дозволяють успішно встановлювати емоційний контакт із співрозмовником; культура мовлення. Це комунікативний компонент емоційного інтелекту.

Провівши наше дослідження, ми можемо констатувати, що емоційний інтелект треба розвивати і в нашому динамічному суспільстві це є необхідністю.

Висновки. Отже, емоційний інтелект – це власність особистості, яка сприяє її гармонійному розвитку, покращенню міжособистісної взаємодії та відкриває для особистості широкі можливості для самореалізації та розкриття свого потенціалу. Емоційний інтелект складається з багатьох важливих компонентів, який впливає на різні сфери нашого життя. Як ми бачимо, розуміння психологічних особливостей емоційного інтелекту відкриває широкі можливості для реалізації особистості. Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні шляхів розвитку емоційного інтелекту у нашому динамічному суспільстві, що має важливе практичне значення для становлення особистості, реалізації її можливостей, успішній пізнавальній діяльності та покращенню міжособистісних стосунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гулман. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 301 с.
- Носенко Е.Л. Эмоциональный интеллект: концептуализация феномена, основные функции: [Монография] / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. - К.: Вища школа, 2003.-126 с.
- Шпак М. Эмоциональный интеллект в контексте современных психологических исследований. / М. Шпак // Психология личности. – Ивано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2011. № 1.- С. 282-288.
- Mayer J.D. The Intelligence of emotional intelligence / J.D. Mayer, P. Salovey // Intelligence. – Elsevier, 1993. – V.17. – № 4. – P. 433-442.

ТАФІЙ ДАНІЕЛА

студентка 2-го курсу

ОС «Магістр»

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Шелевер Оксана Василівна.

ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ТРИВОЖНІСТЬ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розглядається сутність понять «тривожність» та «темперамент». Систематизуються основні типології та різноманітні підходи до вивчення проблеми тривожності та темпераменту в психологічній літературі. Узагальнюються фактори, які сприяють підвищенню рівня тривожності. Розкриваються психологічні особливості впливу темпераменту на особистісну тривожність молоді.

INFLUENCE OF STUDENT'S TEMPERAMENT ON HIS ANXIETY

In present article, the essence of such terms as "anxiety" and "temperament" are reviewed. The main typologies and various approaches to the study of the problem of anxiety and temperament in psychological literature are systematized. Factors contributing to the increase of anxiety are generalized. Psychological features of temperament influencing teenagers's personal anxiety is revealed.

Актуальність теми. Тривожність, як одна з форм прояву підвищеного емоційного стану, наразі вважається дуже поширеною, в тому числі серед сучасної молоді. Відчуття тривожності завжди супроводжує всі види діяльності людини, зокрема навчально-пізнавальну діяльність. В залежності від показника рівня тривожності вона може мати як позитивний, так і негативний характер впливу на успішність студентів та їх діяльність в цілому [3, с. 47]. Звичайно, високий рівень тривожності ускладнює пізнавальну діяльність студентів та, звужуючи зону уваги, знижує інтелектуальну працездатність, дезорганізує діяльність включно до відмови від неї, викликає надмірну емоційну напругу, а в довгостроковій перспективі – сприяє формуванню в студентів низької самооцінки.

Спираючись на те, що зараз все більше уваги приділяється особистісному підходу до студента з метою якомога кращої реалізації потенціалу кожного, особливо актуальним постає завдання врахувати у навчально-виховній роботі вплив рівнів тривожності на пізнавальну діяльність осіб юнацького віку [3, с. 49].

Доцільно звернути увагу на те, чи має вплив темперамент особистості на рівень особистої тривожності студентів, та визначити, яка його роль у формуванні тривоги взагалі. Тому таким важливим є розуміння поняття тривожності, від чого вона залежить і як її оптимізувати задля успішності кожного студента.

Мета статті – теоретичний аналіз впливу темпераменту на тривожність у юнацькому віці.

Тривожність – це індивідуальна властивість особи, риса характеру, що проявляється схильністю до надмірного хвилювання, стану тривоги у ситуаціях, які загрожують, на думку цієї особи, неприємностями, невдачами тощо [10, с. 167]. Тобто тривожність є адекватною реакцією людини на небезпеку. Проте, як зазначають вчені-психологи, під час небезпеки в людини може виникати і інший стан – страх. Цей внутрішній стан обумовлений загрозою реального або передбачуваного лиха [13, с. 333]. З огляду на поняття, тривожність і страх є адекватними реакціями людини на небезпеку, але в разі страху небезпека очевидна, об'єктивна, а в разі тривоги вона прихована і суб'єктивна.

У психологічній літературі розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість. Цю відмінність зафіксовано відповідно в поняттях «тривога» і «тривожність». Психологи радять педагогам відрізнити тривогу від тривожності [6, с. 232]. Якщо тривога – це епізодичні прояви неспокою, хвилювання людини, то тривожність є стійким емоційним станом.

У сучасній психології прийнято розрізняти «тривогу» і «тривожність», хоча ще півстоліття тому ці розбіжності були неочевидними.

Тривога розглядається, з одного боку, як вроджена, психодинамічна характеристика (В. Білоус, О. Захаров, Н. Левітов, В. Мерлін), а з іншого, як умова і результат соціалізації (В. Астапов, Н. Імедадзе, Г. Прихожан). Досліджено зв'язки тривожності з самооцінкою (В. Бодров, Л. Бороздіна, О. Гілязова, А. Парафіян, В. Пінчук, В. Плотніков), рівнем домагань (Л. Божович, Л. Бороздіна, О. Мотков, М. Неймарк, А. Парафіян), впевненістю у собі (О. Нікітіна), результативністю діяльності (Н. Наєнко). Тривога може бути викликана внутрішнім конфліктом (О. Бодалев, Ю. Забродін, О. Захаров), недостатнім обґрунтуванням мети (Р. Найдиффер), передчуттям об'єктивних труднощів (В. Кисловська). Крім того, надмірна тривожність перешкоджає формуванню адаптивної поведінки, викликає поведінкову дезінтеграцію (В. Березін, В. Карандашев), гальмує особистісний розвиток, впливає на психічне та фізичне самопочуття, тісно пов'язана з провідними мотивами та потребами людини (Ю. Антонян, В. Астапов, В. Вілюнас, Н. Вязовець, Б. Вяткін, Г. Габдреева, Ж. Глозман, Є. Калінін, Н. Левітов, О. Мельниченко).

Поняття тривожності зустрічається в трактаті «Тускуланські бесіди» давньоримського філософа Марка Тулія Цицерона (106 - 43 рр. до н. е.), який зазначав, що тривожність як риса характеру відрізняється від стану тривоги у тому сенсі, що той, хто відчуває страх, необов'язково повинен відчувати тривожність, а той, хто тривожний може і не відчувати страху в конкретний момент [9, с. 670]. Піддавши аналізу це судження німецько-британський вчений-психолог Г. Айзенк і зазначив, що під тривожністю як рисою характеру Цицерон розуміє відносно постійний стан сильного збудження симпатичної нервової системи,

страху і підвищеної емоційності, в той час як стан тривожності являє собою стан людини в конкретний момент, незалежний від рівня емоційності, звичайного для даної людини [9, с. 672].

Це поняття тривалий період не розглядалося психологами і з'явилося лише у XIX столітті в працях видатного австрійського психолога і невролога Зигмунда Фрейда, зокрема: «Нав'язливості і фобії» (1895 р.), «Вивчення істерії» (1895 р.). Класичною роботою Фрейда з проблеми тривожності є його книга «Гальмування. Симптом. Тривожність» (1926). Фрейд визначав тривожність як неприємне емоційне переживання, що є сигналом небезпеки. Зміст тривожності – відчуття невизначеності, невпевненості та безпорадності. Фрейд наголошував на необхідності розмежування страху і тривожності, вважаючи, що страх – це реакція на конкретну небезпеку, тоді як тривожність – реакція на небезпеку, яка невідома і невизначена.

Фрейд виділив три різновиди тривожності: 1) об'єктивну – на небезпеку в зовнішньому світі; 2) невротичну – на небезпеку не обумовлену і невідому; 3) моральну – тривожність сумніння [4, с. 13].

Основною причиною появи тривожності З. Фрейд вважав зіткнення біологічних інстинктів із соціальними заборонами, внаслідок чого людина змушена маскувати і придушувати свої фізіологічні потреби. Драма життя, за Фрейдом, починається з народження і триває все життя. Природний вихід із цього Фрейд бачив у сублімуванні «енергії лібідо», тобто в напрямку енергії на інші життєві цілі: виробничі й творчі. Вдала сублімація звільнить людину від тривожності.

Проблема тривожності стала предметом дослідження яскравої представниці неофрейдизму американського психоаналітика Карен Хорні. У книзі «Невротична особистість нашого часу» (1937 р.) Хорні виявляє 10 невротичних потреб і вважає, що за допомогою задоволення цих потреб людина прагне позбутися від тривоги. Проте, невротичні потреби ненаситні, задовольнити їх не можна, а, отже, від тривоги немає шляхів рятування. Хорні переносить акцент із тоді анатомо-фізіологічної інтерпретації невротизму, що домінувала, на соціальну, а вирішальним фактором їхнього виникнення бачить порушення в людських взаєминах. Отже, у розробленій Карен Хорні психоаналітичній теорії невротичних конфліктів головні джерела тривожності кореняться не в конфлікті між біологічними потребами й соціальними заборонами, а є результатом неправильних людських відносин [12, с. 32]. Це в корені змінило мету роботи з невротичною людиною: навчити її існувати без «невротичних схильностей», знайти в самому собі точку опори.

Близьким за поглядами до Карен Хорні був видатний американський психіатр Гаррі Стек Салліван – засновник теорії міжособистісних відносин. Особистість, за Салліваном, не може бути ізольована від інших людей, міжособистісних ситуацій [8, с. 132]. Дитина з першого дня народження вступає у взаємини з людьми й у першу чергу з матір'ю. Весь подальший розвиток і поведінка індивіда обумовлене міжособистісними відносинами. Салліван вважає, що в людини є вихідне занепокоєння, тривога, що є продуктом міжособистісних (інтерперсональних) відносин.

Інакше підходить до розуміння тривожності інший із засновників неофрейдизму – німецький психоаналітик Еріх Фромм (1900 - 1980). На відміну від Хорні й Саллівана, Фромм підходить до проблеми психічного дискомфорту з позиції історичного розвитку суспільства [11, с. 65]. Він вважає, що в епоху середньовічного суспільства з його способом виробництва й класовою структурою людина не була вільна, але вона не була ізольованою і самотньою, не почувала себе в такій небезпеці й не відчувала таких тривог як при капіталізмі, тому що вона не була «відчужена» від речей, від природи, від людей. З ростом капіталізму розриваються первинні узи, з'являється вільний індивід, відірваний від природи, від людей, у результаті чого він випробовує глибоке почуття непевності, безсилля, сумніву, самотності й тривоги.

Щоб позбутися від тривоги, породженою «негативною волею», людина прагне позбутися від самої цієї волі. Єдиний вихід вона бачить у втечі від самої себе, у прагненні забути й цим придушити в собі стан тривоги [11, с. 67]. Фромм вважає, що такий механізм лише прикриває почуття тривоги, але повністю не рятує індивіда від неї. Навпаки, почуття ізольованості підсилюється, тому що втрата свого «Я» становить самий хворобливий стан. Таким чином, можна зробити висновок про те, що тривожність заснована на реакції страху, а страх є вродженою реакцією на певні ситуації, пов'язані зі збереженням цілісності організму.

У роботах американського психолога Карла Роджерса (1902 – 1987) тривожність розглядається як емоційна реакція на внутрішньо-особистісні протиріччя як пережитий людиною стан напруженості, причину якого він усвідомити не може. Це поданий у свідомості «... певний знак, символ загрози, яка створюється внаслідок неконгруентності «Я-концепції» індивіда і актуального досвіду» [7, с. 129].

Ч. Д. Спілбергер розрізняє тривогу як стан (ситуативна тривожність) і тривожність як властивість особистості. Концепція Ч. Д. Спілбергера перебуває під впливом психоаналізу, тому в ній переоцінюється вплив батьків у дитинстві на виникнення тривожності і недооцінюється роль соціального фактору. Відмінності в оцінці рівнів практичних ситуацій у людей з різною тривожністю приписують, насамперед, впливу досвіду і дитинства та ставленням батьків до дитини [6, с. 198]. За Ч. Спілбергером ситуативна тривожність виникає, коли індивід сприймає певний подразник або ситуацію як таку, що несе в собі актуальні або потенційні елементи небезпеки, загрози або шкоди. Особистісна тривожність не проявляється безпосередньо в поведінці, але її рівень можна визначити, виходячи з того, як часто та інтенсивно виникає стан тривоги. Індивідуальні відмінності в проявах тривожності дозволили виділити критерії, на основі яких Ч. Спілбергер розробив шкалу вимірювання тривожності. Виділяючи тривожність як стан і тривожність як властивість особистості, 1970 року Ч. Спілбергер з колегами опублікував опитувальник, який може бути використаний для емпіричного дослідження відмінності між тривожністю як рисою характеру і тривожністю як станом, тобто особистісною та ситуативною тривожністю відповідно.

Посилаючись на експериментальні дослідження і прикладний досвід діагностики тривожних станів, Ю. Ханін у 1991 р. вводить дві нові категорії ситуативної тривоги: міжособистісну ситуативну тривогу (СТм) і внутрішньо-групову ситуативну тривогу (СТв) [6, с. 356]. Обидві категорії, на думку автора, стосуються «емоційних переживань людини в конкретний проміжок часу і дозволяють зафіксувати інтенсивність вираженості ситуативної тривоги, яка виникає в процесі реальних, минулих і очікуваних контактів із конкретними партнерами і групою людей».

Імедадзе І. В. виділяє два рівні тривожності: низький і високий [1, с. 50]. Низький необхідний для нормального пристосування до середовища, а високий викликає дискомфорт людини в навколишньому його соціумі. Українські вчені Б. І. Кочубей та Є. В. Новікова виділяють три рівні тривоги, пов'язаної з діяльністю: деструктивний, недостатній і конструктивний [2, с. 137]. Їхні дослідження дозволяють зробити висновки, що діти з підвищеною тривожністю відносяться до груп ризику по неврозам, адиктивній поведінці, емоційним порушенням особистості.

Підводячи підсумок аналізу результатів дослідження поняття тривожності, можна констатувати, що у вітчизняній психології досліджень з даної проблеми недостатньо і вони носять розрізнений і фрагментарний характер. Аналіз основних робіт зарубіжних авторів показав, що в розумінні природи тривожності простежуються два підходи – розуміння тривожності як даної людської властивості від природи і як реакцію на небезпечний зовнішній світ. Тривожність, з одного боку, сприяє успішності діяльності у простих для індивіда ситуаціях, а з іншого перешкоджає та навіть призводить до повної дезорганізації діяльності в складних ситуаціях [5, с. 32]. Тобто тривожність як особистісна риса надає неоднозначний вплив на ефективність пізнавальної діяльності, що визначається ступенем відповідності рівня тривоги оптимального для конкретної людини станом. У цілому, ефект може бути мобілізуючий, так і дезорганізуючий, причому чим інтенсивніший стан тривоги, тим більш ймовірний дезорганізуючий ефект.

Темперамент найбільш чітко розглядається з точки зору концепції «Двоаспектної психіки», що розвивається в рамках диференціальної психофізіології видатними радянськими психологами – Б. М. Тепловим,

В. Д. Небиліциним, В. С. Мерліним і їх учнями. В даній концепції стверджується можливість на певному рівні наукового дослідження виділення в індивідуальній психіці людини двох аспектів: формально-динамічного (званого також психодинамічним) і змістовного.

Темперамент проявляється у всіх сферах психічної діяльності людини, але пов'язаний не зі змістом психічної діяльності, а з формою її здійснення: темперамент «визначає формально-динамічну, процесуальну сторону психіки людини і при його характеристиці він відповідає на питання «як темперамент характеризує не рівень досягнень людини (люди різного темпераменту можуть домогтися однаково високих досягнень), а спосіб досягнень» [8, с. 225].

Оцінка темпераменту з часом змінюється і замість двох параметрів – активності і чутливості – включає вже чотири компоненти: ергічність (витривалість), пластичність, швидкість і емоційність (чутливість). На думку Русалова В. М., всі ці компоненти темпераменту біологічно і генетично обумовлені. Темперамент залежить від властивостей нервової системи, а вони вже розглядаються як основні характеристики функціональних систем, що забезпечують інтегративну, аналітичну і синтетичну діяльність мозку, всієї нервової системи в цілому [5, с. 35].

Можна сказати, що на сучасному етапі розвитку психологічної науки темперамент людини вивчений недостатньо.

Отже, взаємозв'язок між особистою тривожністю і темпераментом обумовлюється тим, що і одне, і інше ґрунтується на біологічній основі. Особливістю емоційної сфери вважається саме сфера прояву темпераменту.

З точки зору більшості авторів, підвищена тривожність більшою мірою властива меланхолікам, часто може зустрічатись у холериків. У більш відкритому вигляді ця концепція описана в працях Д. Н. Узнадзе. Він дає характеристику емоційної сфери кожного типу темпераменту і призводить типи темпераменту у відповідність з класифікацією емоцій.

Взаємозв'язок між тривожністю і темпераментом виразно існує і не підлягає сумніву, але все ж конкретні прояви даного взаємозв'язку в сучасній психології вивчені не повною мірою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Імедадзе Н.В. Тривожність як чинник навчання в дошкільному віці. // Психологічні дослідження / Н. В. Імедадзе. Ред. А.С. Прангішвілі. – Тб., 1996. – с. 49-58.
2. Кочубей Б. І. Емоційна стійкість школяра / Б. І. Кочубей, Є. В. Новікова. – К.: Освіта, 1998. – 237 с.
3. Маруненко І. М. Психофізіологія: навч.-метод. посіб. з питань проведення практичних робіт для студ. небіол. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Маруненко, Є. О. Неведомська, Г. І. Волковська. – К.: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2015. – 52 с.
4. Неведомська Є. О. Як подолати педагогу тривожність студентів? / Є. О. Неведомська, Т. О. Михайловська. – К.: Інститут людини Київського ун-ту ім. Б. Грінченка, 2016. – 59 с.
5. Паламарчук М.Є. Вплив рівнів тривожності на пізнавальну діяльність студентів / Михайло Євгенійович Паламарчук, Людмила Сергіївна Сердюк, Ірина Михайлівна Маруненко, Євгенія Олексіївна Неведомська // Наукові здобутки студентів Інституту людини. – К.: Інститут людини Київського ун-ту ім. Б. Грінченка, 2015. – випуск 2(4). – 0,54 д.а. – Режим доступу до статті: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/47/49>
6. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. / А. М. Прихожан. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2000. – 304с.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию: Становление человека. / К. Роджерс. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – 401 с.
8. Салливан Г. С. Концепция современной психиатрии. / Г. С. Салливан. – СПб: Ювента. 1999. – 246 с.
9. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия. / С. С. Степанов. – М.: Эксмо, 2005. – 672 с.

10. Українська психологічна термінологія: словник-довідник. За ред. М.-Л. А. Чепи. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. – 302 с.
11. Фромм Э. Бегство от свободы (пер. с английского). / Э. Фромм. – М.: Эскмо, 1999. – 175 с.
12. Хорни К. Собрание сочинений: В 3т. / К. Хорни. – М.: Смысл, 1997.
13. Щербатых Ю. В. Психология страха: популярная энциклопедия. / Ю. В. Щербатых. – М.: Эскмо, 2005. – 512 с.

ФЕЛЬБАБА НАТАЛІЯ

студентка 2 курсу

ОС Магістр,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор психологічних наук, професор Михайлишин Уляна Богданівна.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТРИВОЖНОСТІ НА САМООЦІНКУ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто поняття та основні підходи щодо проблеми вивчення тривожності. Охарактеризовано основні види тривожності. Визначено, що тривожність може впливати на самооцінку особистості. Розкрито поняття самооцінки. Проаналізовано основні види самооцінки особистості.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF ANXIETY ON SELF-ASSESSMENT OF PERSONALITY

The concepts and basic approaches to the problem of studying anxiety are considered. The main types of anxiety are described. It has been determined that anxiety can affect a person's self-esteem. The concept of self-esteem is revealed. The main types of personal self-esteem are analyzed.

Актуальність. Проблема самооцінки розглядається багатьма вітчизняними та зарубіжними авторами в руслі філософських, соціально-психологічних і психологічних досліджень. Інтерес до проблеми формування самооцінки зумовлений тим, що вона є провідним компонентом у структурі самосвідомості особистості.

На самооцінку особистості може впливати багато факторів, одним з яких виступає тривожність. Занепокоєння, тривога, страх невід'ємні емоційні прояви нашого психічного життя. Але при надмірній тривожності, залежності від неї змінюється поведінка людини, риси її характеру, з'являються труднощі в соціалізації.

Велика кількість вітчизняних та зарубіжних науковців присвячують свої дослідження проблемі тривожності та самооцінки. Однак аналіз наукових джерел свідчить, що у науково-психологічній літературі немає єдності у поглядах на феномен тривожності та її впливу на самооцінку, що робить актуальним дане дослідження.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз впливу тривожності на самооцінку особистості.

Основна частина. Аналіз науково-психологічних джерел свідчить про те, що проблематикою тривожності на загально-психологічному рівні займалися такі науковці як: Ф.Б. Астапова, Б. Березіна, А.М. Прихожан, Ю.Л. Ханіна. Дослідженню самооцінки присвячені роботи Л.В. Бороздіна та Є.А. Залучьонової, Ф. Зімбардо, Є.Т. Соколової.

Під тривожністю розуміється «індивідуальна психологічна особливість, що виявляється в схильності людини до частих і інтенсивних переживань стану тривоги, а також в низькому порозі її виникнення».

Стан тривоги, хвилювання – вперше у своїх дослідженнях виділив З. Фрейд. Він охарактеризував даний стан, як емоційне почуття безпорадності, що

включає в себе переживання очікування та невизначеності. Все це засновано на внутрішніх причинах.

А.Адлер у своїй індивідуальній теорії особистості розглядав тривогу в якості симптому неврозу, а останній розумів досить широко – як діагностично неоднозначний термін, що охоплює численні поведінкові порушення [3].

В екзистенціалізмі, так само, як і в психоаналізі, тривога розглядається як причина розвитку психопатології. Виникнення тривоги породжує захисні механізми, тобто психічну активність, як свідому, так і не-свідому. Автори проводять відмінності між нормальною (адекватною) і патологічною тривожністю. Нормальна тривожність сприяє адаптації людини в соціумі, тоді як патологічна (невротична) тривожність змушує «самостверджуватися в якійсь обмеженій сфері, закрившись від реальності, обмежуючи можливості свого життєвого досвіду».

У зарубіжній психології найбільш поширений погляд на тривожність, як властивість особистості, а також як один з багатьох факторів, що визначає структуру особистості, представлений в роботах Г.Айзенка і У.Шелдона.

Оригінальний підхід в дослідженні тривожності, запропонований Л.І.Божович, полягав в тому, що виділялися два види тривожності - адекватна (відображає об'єктивну відсутність умов для задоволення тієї або іншої потреби) і неадекватна – при наявності таких умов. Тільки в останньому випадку можна говорити про тривожність як стійку функціональну структуру емоційної сфери, стійке особистісне утворення.

Ситуативно-стійкі прояви тривожності прийнято називати особистісними і пов'язувати з наявністю у людини відповідної особистісної риси. Як схильність, особистісна тривожність активізується при сприйнятті певних стимулів, що розцінюються людиною як

небезпечні, пов'язані зі специфічними ситуаціями погрози її престижу, самооцінці, самоповазі.

Ситуативно-мінливі прояви тривожності називають ситуативними, а особливості особистості, яка проявляє такого роду тривожність, позначають як «ситуаційна тривожність». Цей стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Такий стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамічним у часі.

У своїх працях Ч.Д. Спілбергер поділяв тривожність на два види: особистісну і ситуативну (реактивну).

Вітчизняний науковець А.М.Прихожан, розглядає тривожність як переживання емоційного дискомфорту, передчуття небезпеки, що загрожує. Тривожність – стійке особистісне утворення, що зберігається протягом досить тривалого періоду часу. Вона має власну спонукальну силу і константні форми реалізації в поведінці з переважанням компенсаторних і захисних проявів. Виникнення і закріплення тривожності пов'язані з незадоволенням провідних вікових потреб дитини, які набувають гіпертрофованого характеру [3].

Тривожність виконує охоронну (передбачення небезпеки й підготовка до неї) і мотиваційну функцію. Тривога - емоційний стан людини, що виникає в умовах несподіваностей як при затримці приємних ситуацій, так і частіше при очікуванні неприємностей. Певний рівень тривожності - природна й обов'язкова характеристика активної діяльності особистості. У кожної людини є свій оптимальний рівень тривожності, тобто корисна тривожність. Особистість, у якої висока тривожність, схильна перебільшувати ситуацію загрози, що впливає на її самооцінку та життєдіяльність.

Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для неї істотним компонентом самоконтролю і самовиховання. Проте, підвищений рівень тривожності є суб'єктивним проявом неблагополуччя особи. Прояви тривожності в різних ситуаціях не однакові. У одних випадках люди схильні поводитись тривожно завжди і скрізь, в інших вони виявляють свою тривожність лише час від часу, залежно від обставин, що складаються [1].

Підвищений рівень тривожності у особистості може свідчити про її недостатню емоційну пристосованість до тих або інших соціальних ситуацій. У осіб з даним рівнем тривожності формується ставлення до себе як до слабкої, невмілої. У свою чергу це породжує загальну установку на невпевненість в собі. Людина боїться зробити помилку, адже в неї немає упевненості. Невпевненість в собі - один з проявів заниженої самооцінки [2].

Поняття «самооцінка» в психології також сформувалося не відразу. Вчені поступово поглиблювали і розширювали це поняття. Одним з перших дослідників, які займалися вивченням проблеми «Я» в психології і засновником розробки проблеми самооцінки,

був Вільям Джеймс. У розумінні В.Джеймса самооцінка є емоційною освіченістю, він бачить в самооцінці незадоволеність або задоволеність суб'єкта собою [5].

Самооцінка - це оцінка особою самої себе, своїх можливостей, здібностей, якостей і місця серед інших людей. Самооцінка відноситься до фундаментальних утворень особи. Вона в значній мірі визначає її активність, відношення до себе і інших людей.

Розрізняють загальну і особистісну самооцінку. Особистісною самооцінкою буде, наприклад, оцінка якихось деталей своєї зовнішності, окремих рис вдачі. У загальній, або глобальній самооцінці відбивається схвалення або несхвалення, яке переживає людина по відношенню до самої себе.

Процес формування глобальної самооцінки суперечливий і нерівномірний. Це обумовлено тим, що особистісні оцінки, на основі яких формується глобальна самооцінка, можуть знаходитися на різних рівнях стійкості і адекватності. Крім того, вони можуть по-різному взаємодіяти між собою: бути узгодженими, взаємно доповнювати одна одну або суперечливими, конфліктними. У глобальній самооцінці відбивається сутність особи.

Самооцінка може бути адекватною і неадекватною. Неадекватна самооцінка буває двох видів – завищена або занижена. При сильних відхиленнях від адекватної самооцінки особистість може відчувати психологічний дискомфорт і внутрішні конфлікти.

Самооцінка має комплексний характер, оскільки поширюється на різні прояви особистості – інтелект, зовнішні дані, успішність у навчанні, роботу, спілкування, матеріальні та інші можливості.

Самооцінка формує самосвідомість людини і змінюється впродовж життя. Формування самооцінки відбувається у процесі діяльності і міжособистісної взаємодії.

Структура самооцінки представлена двома компонентами – когнітивним та емоційним. Перший відображає знання людини про себе, другий – її ставлення до себе [4].

Висновки. Теоретично проаналізувавши проблему впливу тривожності на самооцінку особистості нами визначено, що тривожність це інтегральна якість особистості, що характеризується неприємною ознакою психічного стану, який характеризується суб'єктивними відчуттями напруги та хвилювання.

Визначено, що тривожність може впливати на рівень самооцінки особистості. У особи з високим рівнем тривожності формується ставлення до себе як до невмілої, що породжує загальну установку на невпевненість в собі.

З'ясовано, що самооцінка виступає внутрішньою умовою регуляції поведінки і діяльності людини. Завдяки самооцінці особа постійно співвідносить свої можливості, психічні ресурси з цілями і засобами діяльності.

1. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Астапов В.М. Тревога и тревожность: хрестоматия /сост. В.М. Астапов. – Санкт-Петербург : Пер Сэ, 2008. – 240 с.
- Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
- Каськов І. В. Теоретичні аспекти тривожності та її вплив на самооцінку в юнацькому віці / Каськов І. В., Марчевська А.А.

// Вісник Національного університету оборони України 4 (41) /2014. – С. 230-235

5. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.

6. Немов Р. С. Кн. 1. Общие основы психологии / Р. С. Немов. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 688 с.

ЦЕЛОВАЛЬНИКОВА Н.

студентка I курсу

ОС «Магістр»,

спеціальність «Психологія»

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ»

Розкрито поняття стилів сімейного виховання. Проаналізовано основні класифікації стилів сімейного виховання. Визначено, що стилі сімейного виховання можуть впливати на формування «Я-концепції» особистості. Розглянуто основні особливості «Я-концепції»

THEORETICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF FAMILY EDUCATION STYLES ON THE FORMATION OF A POSITIVE «I-CONCEPT»

The concept of family upbringing styles is revealed. The main classifications of family upbringing styles are analyzed. It is determined that the styles of family upbringing can influence the formation of the «self-concept» of the individual. The main features of «I-concept» are considered

Актуальність. Інтерес людини до свого «Я», до самої себе виник у людини уже давно. Хоч поняття «Я» є одним з найстаріших понять, його категоріальний статус залишається вкрай невизначеним. При вивченні «Я-концепції», увагу привертають конкретні процеси і механізми самосвідомості, ступінь адекватності самооцінок, структура і динаміка «Я-концепції», її роль і значення в загальному балансі психічної діяльності особистості.

На формування «Я-концепції» може впливати велика кількість факторів, зокрема це сім'я. Від характеру сімейного виховання залежить формування деяких властивостей дитини та її поведінки. На сьогоднішній час вплив стилів сімейного виховання на формування позитивної «Я-концепції» повністю не розкритий, що робить актуальним вивчення даної проблеми.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз впливу стилів сімейного виховання на формування позитивної «Я-концепції».

Основна частина.

Дослідженням особливостей впливу стилю сімейного виховання на розвиток особистості дитини займалися науковці Е. Арутюнянц, Д. Боумрід, В. Гарбузов, О. Дмитрієва, Е. Ейдемільер, А. Захаров, А. Лічко, А. Співаковська, В. Юстицкіс та інші.

Стиль сімейного виховання – найбільш характерні способи ставлення батьків до дитини, які застосовують певні засоби і методи педагогічного впливу; типова стратегія поведінки батьків з дитиною.

Стилів сімейного виховання визначаються на основі наступних критеріїв:

- ступінь протекції та контролю;
- задоволеність потреб дитини;
- запропоновані вимоги і способи спілкування з нею;
- застосовувані санкції по відношенню до дитини;

- ступінь емоційної чуйності та виховної впевненості батьків.

Батьківський контроль: при високому показнику за цим параметром батьки воліють надавати великий вплив на дітей, здатні наполягати на виконанні своїх вимог, послідовні у них. Контролюючі дії спрямовані на прояв залежності у дітей і успішне засвоєння батьківських стандартів і норм.

Батьківські вимоги. Батьківські вимоги при правильному їх використанні спонукають до розвитку зрілості у дітей: батьки намагаються, щоб діти розвивали свої здібності в інтелектуальній, емоційній сферах, міжособистісному спілкуванні, наполягають на необхідності та праві дітей на незалежність і самостійність.

Способи спілкування з дітьми: батьки з високим показником даної особливості прагнуть використовувати переконання з тим, щоб домогтися слухняності, обґрунтовують свою точку зору і одночасно готові обговорювати її з дітьми, вислуховують їх аргументацію. Батьки з низьким рівнем не виражають чітко і однозначно свої вимоги і невдоволення або роздратування, але частіше вдаються до непрямих способам – скаргам, крику, лайки.

Емоційна підтримка: батьки здатні висловлювати співчуття, любов і тепле ставлення, їх дії і емоційне ставлення спрямовані на сприяння фізичному і духовному зростанню дітей, вони відчують задоволення і гордість від успіхів дітей [1].

Стилів виховання в різні історичні епохи вивчали багато вчених, серед яких А. Є. Личко, К. Леонгард, В.В.Юстицкий, Е. Г. Ейдемільер, Я.А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.

Розглянемо детальніше кожен із стилів (А.Е. Личко, Е.Г. Ейдемільер):

- авторитарний стиль (в основі - тактика диктату) означає пригнічування почуття гідності, ініціативи,

самостійності одними членами сім'ї (найчастіше дорослими) у інших. Жорсткі накази, примус, свавілля батьків призводять до значних порушень у формуванні особистості дитини, насильство, тиск викликають у відповідь грубість, спалахи агресивності, брехливість, лицемірство, навіть відверту ненависть;

- демократичний стиль (тактика співробітництва) передбачає не лише батьківську підтримку й допомогу дітям в їх окремих справах, а й взаєморозуміння, взаємоповагу дітей і батьків, встановлення взаємин, заснованих на паритетних основах, співчутті, співпереживанні, відповідальності за наслідки власної активності;

- ліберальний стиль (тактика невтручання). Система міжособистісних відносин у сім'ї будується на визнанні (доцільності) незалежного існування дорослих і дітей. Батьки як вихователі, за даним типом взаємин, найчастіше ухиляються від активного позитивного втручання в життя дитини. За таких умов дитина стає емоційно байдужою до інших, яскраво проявляється егоцентризм, індивідуалізм, а сім'я для неї – лише необхідна формальність;

- потуральний стиль (тактика опіки й безоглядної любові). Батьки власними зусиллями, працею намагаються задовольнити всі потреби дитини, відгороджуючи її від будь-яких турбот, складностей тощо. Відтак дитина, яка штучно позбавлена можливості проявляти себе в досягненні певних результатів, відповідати за наслідки своїх дій тощо, зростає інфантильною, безпорадною, безініціативною, уникає відповідальності за певні дії, рішення. Домінуючою характеристикою людини, що зростає в умовах потурального стилю є егоцентризм;

- нестійкий стиль, для якого характерний непрогнозований перехід батьків від одного до іншого стилю ставлення до дитини. Такі «перепади» народжують у неї недовіру до батьків, відчуженість, формують установки реагувати не на зміст звертань, вимог, а на форму. Для задоволення своїх індивідуалістичних потреб діти зазвичай намагаються використати ситуативно сприятливий емоційний фон стосунків з батьком або матір'ю.

- змагальний стиль – батьки з раннього віку вбачають у діях своєї дитини щось видатне і незвичайне, постійно заохочують активність самої дитини, іноді не лише морального, але й матеріального характеру. Батьки постійно порівнюють свою дитину з іншими й дуже страждають, якщо це порівняння не на її користь. За такого стилю сімейного виховання батьки використовують методи як заохочення, так і покарання;

- розважливий стиль – від самого початку дитині надано повну свободу дій, можливість набувати особистого досвіду шляхом власних спроб і помилок. Педагогічний арсенал таких батьків виключає окрики, гримання та докори: батьки вважають, що активність дитини повинна мати природний вихід. У таких сім'ях складаються теплі, добрі та відверті взаємини. Діти разом із дорослими беруть участь у сімейних радах, розв'язанні сімейних ситуацій;

- запобігливий стиль – можуть спричинити як патологічна хворобливість дитини, так і особливості характеру батьків. Вони ані на хвилину не залишають

дитину без догляду та опіки. Дитина в такій родині практично позбавлена активної діяльності, лише батьки визначають коло її інтересів, ініціюють дитячі ігри, регламентують її поведінку;

- контролюючий стиль – у таких родинах воля дитини суворо регламентується та контролюється: батьки диктують дитині, як одягатися, з ким дружити, визначають її режим дня. Такі діти занадто добре знають свої слабкі сторони та зовсім позбавлені можливості демонструвати чи якимось іншим чином підкреслювати свої кращі сторони;

- співчутливий стиль – умовою формування співчутливого стилю виховання є недостатній матеріальний статок родини, погані побутові умови, відсутність духовної спорідненості членів родини або одного з батьків. Таким чином, дитина рано починає доросле життя та трудову діяльність, активно допомагаючи батькам;

- гармонійний стиль – у таких родинах дитина завжди бажана, батьки задовго до її народження розмірковують над тим, якою людиною вони хочуть виростити та виховати її. Дитина народжується, виховується і росте в теплій і дружній атмосфері, батьки приділяють велику увагу формуванню традицій і звичаїв родини, яких вони й самі суворо дотримуються: незвичайні святкування днів народження, сюрпризи і подарунки членам родини, концерти і спільні ігри – це й багато іншого формують власну значущість дитини, її вміння жити серед людей.

В. В. Юстицкий і Е. Г. Ейдемиллер виділяють такі типи сімейного виховання:

- потуральна гіперпротекція (концентрація батьків на дитині, потурання її капризам і слабкостям, іноді на шкоду іншим дітям чи членам сім'ї);

- гіпопротекція (недостатність опіки і контролю за поведінкою, недостатність або відсутність уваги, душевного тепла, турботи про фізичний і духовний розвиток дитини, невключеність у його життя);

- домінуюча гіперпротекція (поєднання загостреної уваги про дитину з великою кількістю обмежень і заборон, що веде до нерішучості, несамостійності дитини чи до яскраво вираженої реакції емансипації);

- підвищена моральна відповідальність (покладання відповідальності на дитину за життя і благополуччя близьких без врахування віку і реальних можливостей дитини, задля великих досягнень її у житті на тлі ігнорування дитячих потреб та інтересів);

- неприйняття, емоційне відкидання (неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією всього життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може сполучатися з недостатнім контролем, байдужістю, повним потуранням);

- непослідовний тип (батьки здійснюють різку зміну стилів, прийомів виховання, переходять від строгості і, навпаки, від уваги до дитини до емоційного відторгнення);

- виховання в культурі хвороби (життя сім'ї повністю присвячене хворій дитині, батьки роблять з хворої дитини кумира для себе, і будуть впевнено доводити, що живуть заради дітей) [2].

В роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників

М. Й. Боришевського, Г. Я. Варги, В. І. Гарбузова, Т. В. Говорун, Е. Г. Ейдемлера, О.І.Захарова, А.Є.Лічко, В.В.Століна, Т.С.Яценко та інших переконливо показана залежність формування особистості дитини від стилю виховання в родині.

Очевидно, що батьки впливають на емоційний, духовний, моральний розвиток дитини, вони можуть визначати її життєву позицію, сприяють формуванню самооцінки, «образу Я». Адже співвіднесення себе і сім'ї у дорослого і дитини, у відомому сенсі, дзеркальні: для дорослого сім'я – похідне від «Я», для дитини «Я» – похідне від сім'ї [4].

Таким чином, стиль сімейного виховання може впливати на формування «Я-концепції» особистості.

«Я-концепція» – це динамічна система уявлень людини про себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших особливостей; самооцінку та суб'єктивне сприймання зовнішніх чинників, які впливають на особистість.

«Я-концепція» є системою настанов, яка включає три структурні елементи:

1) когнітивний – образ «Я», який характеризує зміст уявлень про себе;

2) емоційно-оцінний, афективний, що відображає ставлення до себе загалом чи до окремих боків своєї особистості, діяльності й проявляється в системі самооцінок;

3) поведінковий, який характеризує прояви перших двох елементів у поведінці.

Важливою функцією «Я-концепції» є забезпечення внутрішньої погодженості особистості, стійкості її поведінки. Розвиток особистості, її діяльність і поведінка зазнають впливу «Я-концепції».

«Я-концепція» формується під впливом життєвого досвіду людини, насамперед стосунків у сім'ї, проте досить рано вона сама набуває якості активності й починає впливати на інтерпретацію цього досвіду, на мету особистості, систему її очікувань та прогнозів щодо свого майбутнього, на оцінку своїх досягнень і тим самим на її ставлення до самої себе [3].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу впливу стилів сімейного виховання на формування позитивної «Я-концепції» встановлено, що стилі сімейного виховання це типова стратегія поведінки батьків з дитиною, яка проявляються у найбільш характерному ставленні батьків до дитини.

З'ясовано, що батьки відіграють важливу роль при емоційному, духовному, моральному розвитку дитини, вони можуть визначати її життєву позицію, сприяють формуванню самооцінки, «образу Я». Визначено, що стиль сімейного виховання може впливати на формування «Я-концепції» особистості.

Перспективними напрямками подальших досліджень є поглиблення теоретичних даних даної проблеми, емпіричне дослідження впливу конкретних стилів сімейного виховання на формування Я-концепції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коджаспирова Г. М. Педагогика : учебник для академического бакалавриата / Г. М. Коджаспирова. – Москва : Издательство Юрайт, 2019. – 719 с.
2. Кротенко В.І. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуацій характеру у підлітків/ Кротенко В.І., Заставна І.С.// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2014. – Вип. 28. – С. 290-293.
3. Скрипченко О. В. Загальна психологія / О.В. Скрипченко. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
4. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекций / Шнейдер Л. Б. – М.: Апрель-Пресс, 2000. – 512 с.

ЦУПЕР В.
студентка 2 курсу
ОС «Магістр»,
спеціальність «Психологія»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛКУВАННЯ

У статті розкрито поняття “спілкування”. Охарактеризовано соціально-психологічні особливості спілкування. Визначено функції спілкування.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL STUDY OF THE COMMUNICATION

The article deals with the notion of “communication”. Describes the socio-psychological characteristics and the functions of communication.

Актуальність. Кожна особистість має потребу в спілкуванні, налагодженні соціальних контактів. Воно відіграє важливу роль в житті людини. Задоволення від нього позначається на психологічному комфорті співрозмовників, а незадоволення – породжує поганий настрій, депресії, зниження активності, погіршення

здоров'я в особистостей. На сучасному етапі у ході глобалізаційних і трансформаційних процесів актуальним постає питання міжособистісного спілкування в різних сферах суспільного життя. До вивчення проблеми феномену спілкування звертаються сучасні ук-

раїнські вчені-психологи, які в своїх працях порушують окремі її аспекти: спілкування як комунікація (П. Гончарук, В. Рибалка, Ю. Трофімов та ін.); загальне поняття “спілкування”, його види (Т. Іщенко, В. Москаленко, О. Степанов, Т. Мельничук та ін.); основні характеристики спілкування (С. Гриценко, Л. Орбан-Лембрик, І. Трухін та ін.); культура спілкування (Ф. Арват, Т. Гриценко, С. Кириленко, Є. Коваленко, І. Трухін, П. Щербань та ін.). Водночас зазначимо, що дана проблема потребує дослідження.

Мета нашої статті полягає в розкритті феномену спілкування та визначенні його соціально-психологічних особливостей. Відповідно до мети окреслено такі завдання: розкрити поняття “спілкування”, охарактеризувати соціально-психологічні особливості спілкування та визначити функції спілкування.

Основна частина. Уся система ставлення людини до інших людей реалізується в спілкуванні. Воно є важливою передумовою формування людини як соціальної істоти, взаємодії з різноманітними спільнотами, а також необхідною умовою існування суспільства. Саме в процесі спілкування відбувається інтелектуальна та емоційно-чуттєва взаємодія індивідів, досягається єдність і злагодженість їх дій. Спілкування є однією з головних проблем, крізь призму якої визначають питання сприймання і розуміння людьми одне одного, лідерство і керівництво, згуртованість і конфліктність, міжособистісні взаємини тощо [2, с. 25].

Л. Орбан-Лембрик звертає увагу на проблему – спілкування з собою (потреба в усамітненні). На його думку, вміння вести внутрішні роздуми–діалоги, “радитися” з власним сумлінням надто важливе не тільки для прийняття зважених рішень, уникнення помилок, а й для духовного та професійного розвитку людини, збереження її внутрішньої гармонії [5, с. 166]. Зазначимо, спілкування з собою відбувається так, що особистість подумки продовжує розмову зі своїм партнером.

У “Психологічній енциклопедії” (2006), посібнику “Основи психології і педагогіки” (2003) спілкування тлумачиться як процес взаємодії між двома чи кількома особами, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або емоційно-оцінного характеру.

У посібнику “Соціальна психологія” (2003) в широкому розумінні розкрито даний термін – “увесь спектр зв’язків і взаємодій людей у процесі духовного і матеріального виробництва, способів формування, розвитку, реалізації та регуляції соціальних відносин і психологічних особливостей окремої людини, що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які вступають особистості та групи” [5, с. 444].

У “Новому тлумачному словнику української мови” (2004) подається термін “спілкуватися”, що означає підтримувати взаємні стосунки, діловий, дружній зв’язок із ким-небудь; об’єднуватися для спільних дій [4, с. 378].

Валентина Москаленко трактує поняття “спілкування” – це надзвичайно важлива характеристика світу людей. Воно є не просто складовою життя людини, всією її життєдіяльністю з безперервністю взаємодій і взаємозв’язків особистостей в соціумі [3, с.

369].

Автори посібника “Етика ділового спілкування” (2007) твердять, що спілкування – основна форма людського буття, воно є основою практично всіх людських дій, служить життєво важливою метою становлення взаємозв’язків і співпраці. Також вони звертають увагу на здібність особистості до спілкування, що вона завжди була однією з найважливіших людських якостей. До людей, які легко вступають у контакт і вміють привернути увагу до себе, ставляться з симпатією. Із замкнутими особистостями намагаються обмежити контакти або взагалі уникати їх [2, с. 9]. У даному посібнику вчені порівнюють спілкування з пірамідою, що складається з чотирьох граней: у його процесі можна пізнати інших людей, обмінятися з ними інформацією, співпрацювати з ними і водночас пережити емоційний стан, який виникає в результаті цього [2, с. 10].

Отже, спілкування – це складний особливий вид діяльності; форма взаємодії людей; процес міжособистісної взаємодії; обмін думками, почуттями тощо.

Феномен спілкування виявляється в численних взаємозв’язках людей, в обміні діяльністю, інформацією, вміннями і навичками тощо. Воно є одним із виявів людської сутності, відображає їхню потребу жити в соціумі, об’єднуватися і працювати один з одним. Завдяки спілкуванню здійснюється інтеграція людей, виробляються норми поведінки, взаємодії.

Слід підкреслити, що спілкування тісно пов’язане з діяльністю. Люди завжди спілкуються в процесі певної діяльності. Зв’язок спілкування й діяльності полягає саме в тому, що завдяки спілкуванню діяльність організується. Водночас у спілкуванні відбувається збагачення діяльності, розвиваються й утворюються нові зв’язки та стосунки між людьми.

Діяльність людини, її спілкування з іншими взаємопов’язані й відокремлено існувати не можуть. Будь-який різновид людської діяльності реалізуються через спілкування, а спілкування – через них.

Оскільки спілкування є явищем соціальним, то його природа виявляється в соціумі. Воно сприяє збагаченню знань, умінь і навичок учасників спільної діяльності, задовольняє потребу в психологічному взаєморозумінні, координує зусилля людей, сприяє об’єктивному виявленню особливостей поведінки партнерів, їхніх рис характеру. Ще однією його важливою особливістю є те, що в процесі взаємодії суб’єктивний світ одного індивіда розкривається для іншого, відбувається обмін думками, інтересами, почуттями тощо. Також у результаті спілкування реалізуються певні контакти і міжособистісні відносини. У міжособистісних зв’язках розкриваються комунікативні здібності, соціальна значущість особистості, виявляються любов і дружба [7, с. 468].

Взаємозв’язок особистості з соціумом реалізується через систему відносин індивіда і суспільства. Людина вступає в різні відносини – соціальні (відображають взаємодію соціальних груп та індивідів як їх представників), суспільні (характеризують взаємодію особи через соціальні спільноти з суспільством), міжособистісні (безпосередня чи опосередкована взаємодія людей, яка має зворотний зв’язок) [5, с. 169].

Спілкування є потребою особистості, щоб оцінити свою діяльність з боку іншої людини та співвіднести цю оцінку з самооцінкою.

Б. Ананьев цю потребу характеризує як вияв особистісної потреби в спілкуванні й соціальній стимуляції свого розвитку [3, с. 387].

Без спілкування не може відбуватися повноцінний розвиток людини ні як особистості, ні як індивідуальності.

Л. Орбан-Лембрик виділив у контексті спілкування три рівні реалізації особистості: спілкування – взаємовплив (психологічний вплив одного суб'єкта на іншого в процесі взаємодії); спілкування – діяльність (особистість є його учасником, неповторною індивідуальністю, суб'єктом діяльності); спілкування – обмін інформацією (становлення особистості відбувається в процесі реалізації її комунікативних здібностей); спілкування – сприймання людьми одне одного (реалізуються емоційно-емпатійні можливості особистості); спілкування – міжособистісні відносини (розвиток статусно-рольових та статево-рольових характеристик індивіда, прояв соціально-психологічних стереотипів його поведінки) [5, с. 169, с. 170].

У характеристиці спілкування вагомими є його функції. У психологічній літературі вчені подають різні класифікації функцій спілкування. Але в основному вони вказують на те саме призначення спілкування. Найбільш доведеною постає інформаційна – обмін певними повідомленнями, необхідність у яких наповнює людське життя, тобто намірами, міркуваннями, оцінками, мріями, зауваженнями, роздумами тощо. Як відомо, інформація є одним із найцінніших людських ресурсів.

Коли метою спілкування є спроба зрозуміти внутрішній світ партнера (його уявлення, переконання, почуття і наміри), то здійснюється функція розуміння.

Спонукальна функція полягає в тому, що один з учасників спілкування намагається викликати в іншого певну активність, наштовхнути його на певну дію.

Подібною до неї є координаційна, що полягає в координації, тобто узгодженні планів, намірів, способів дій з іншими людьми, організації їх спільної діяльності, підтримці порядку та нормальних стосунків.

Важливе значення має контактна функція, тобто спілкування з метою встановлення або підтримання контактів різноманітного характеру і з різними цілями.

Учені-психологи виокремлюють також емотивну функцію – це вираз учасниками спілкування своїх емоцій та отримання співчуття з боку партнерів.

Інша функція здійснення впливу полягає в певному вольовому впливі на партнера, відчутті влади

над ним. Вона подібна до спонукальної, але має іншу мотивацію.

Б. Ломов виділяє три групи функцій спілкування – інформаційно-комунікативну (охоплює процеси формування, передання та прийому інформації), регуляційно-комунікативну (полягає в регуляції поведінки: завдяки спілкуванню людина здійснює регуляцію не тільки власної поведінки, а й поведінки інших людей і реагує на їхні дії), афективно-комунікативну (характеризує емоційну сферу людини) [7, с. 469].

Г. Андреева за виконуваними функціями виокремлює в спілкуванні три основні аспекти: комунікативний (обмін інформацією між індивідами, які розпочали спілкування), інтерактивний (організація взаємодії між партнерами в спілкуванні) і перцептивний (сприймання один одного партнерами по спілкуванню і встановлення взаєморозуміння) [6, с. 334]. Кожний з них має свої характеристики. Проте існують і універсальні прийоми спілкування, застосування яких є ефективним у різних сферах життєдіяльності людини: привітність, тактовність, щирість тощо.

Слід зазначити, що найбільш дослідженим є комунікативний аспект спілкування, пов'язаний з обміном інформацією між людьми. На його основі виділяють вербальне і невербальне спілкування.

Існує багато інших класифікацій. Наприклад, А. Брудний виокремлює такі функції спілкування: інструментальна, яка полягає в тому, щоб організувати діяльність шляхом передачі інформації, суттєвої для виконання дії; синдикативна, об'єднуюча, завдяки якій спілкування має на меті укріплення спільності між людьми в рамках певних груп. Об'єднання людей в цьому випадку виступає як передумова для вирішення різних завдань; самовираження (що зорієнтована на контакт індивідів, на їх взаєморозуміння); трансляційна (функція передачі конкретних способів діяльності, оціночних критеріїв і програм) [3, с. 382].

Слід зазначити, що за допомогою спілкування людина задовольняє більшість своїх ідеальних та соціальних потреб: у пізнанні навколишнього світу, організації та координації своїх справ, співчутті з боку інших людей, співпереживанні з ними, самоствердженні.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу визначено, що спілкування – це складний і багатограний процес. У спілкуванні людина формується і самовизначається, виявляючи свої індивідуальні особливості. Спілкування координує спільні дії людей і задовольняє потребу в психологічному контакті. Проаналізовано функціональні можливості спілкування, які залежать від особливостей соціально-психологічного середовища, мети взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арват Ф. С. Культура спілкування : Навч. посіб. / Ф. С. Арват, Є. І. Коваленко, С. В. Кириленко, П. М. Щербань. – К. : ІЗІН, 1997. – 328 с.
2. Етика ділового спілкування : Навч. посіб. ; за ред. Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук. – К. : Центр учбов. літ., 2007. – 344 с.
3. Москаленко В. В. Соціальна психологія : Підруч. / В. В. Москаленко. – К. : Центр навч. літ., 2005. – 624 с.
4. Новий тлумачний словник української мови. – 2-ге вид., випр. – уклад. : В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Вид-во “Аконіт”, 2004. – Т. 3: П-Я. – 862 с.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : Посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 448 с.
6. Психологічна енциклопедія /авт.-упоряд. О. М. Степанов/. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

7. Психологія : Підруч. Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. ; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2000. – 558 с.
8. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : Посіб. / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – 504 с.
9. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування : Навч. посіб. / І. О. Трухін. – К. : Центр навч. літ., 2005. – 336 с.

ЧОПИК КАРІНА

студентка 4 курсу,

спеціальність «Соціальна робота»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Стаття спрямована на розгляд актуальних питань виховання у сучасному світі. Наведені найбільш типові проблеми у вихованні дітей, які стоять перед батьками, аналізуються шляхи вирішення цих проблем.

Ключові слова: сім'я, дитина, сімейне виховання, соціально-педагогічна робота.

CURRENT PROBLEMS OF MODERN FAMILY EDUCATION

The article is aimed at considering current issues of education in the modern world. The most typical problems in the upbringing of children facing parents are presented, the ways of solving these problems are analyzed.

Key words: family, child, family education, social and pedagogical work.

Постановка проблеми. Дослідження сімейно-родинних стосунків, які зазнали значних трансформацій разом із усім нашим суспільством, є надзвичайно важливим на сучасному етапі. **Актуальність досліджень** в царині сімейної проблематики зумовлена загальною кризою сім'ї, яку відзначають педагоги, психологи, соціологи, демографи. Ця криза є доволі поширеною, виявляється у кількісних (зменшення показників народжуваності дітей, значна кількість розлучень, проблемних сімей) та якісних показниках (трансформація суспільних та сімейних цінностей, ослаблення виховної функції сім'ї, психологічні проблеми членів сім'ї тощо). Очевидно, що за таких умов необхідними є ґрунтовні дослідження сучасної сім'ї та пошук ресурсів для подолання негативних явищ.

Мета написання статті полягає у розкритті та вивченні актуальних проблем сучасного сімейного виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сімейне виховання у широкому розумінні слова – це одна з найбільш древніх споконвічних форм соціалізації та виховання дітей, яка органічно об'єднує об'єктивний вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і взаємодію батьків із дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення їхньої особистості. Під сімейним вихованням у вузькому змісті слова ми розуміємо взаємодію батьків із дітьми, яка ґрунтується на родинній інтимно-емоційній близькості, любові, турботі, повазі та захищеності дитини і сприяє створенню сприятливих умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку і саморозвитку особистості дитини.

Проблема сім'ї й організації сімейного виховання дітей є одним із стрижневих питань багатьох сучасних людинознавчих наук, як-то: педагогіки, психології, соціології, політичної соціології, філософії, демографії, права, етики, політології, історії тощо [2, с.8]. Кожна з них досліджує і розтлумачує екзистенцію родини з певного боку і тому лише

єдність різноманітних наукових інтерпретацій феномену сім'ї уможливорює синергетичне уявлення про його складність і неоднозначність.

Традиційна сім'я зберігає свої споконвічні функції, що набувають у сучасних умовах нової сутності й установлюють нові взаємозв'язки і взаємозалежності одна з одною. Серед них:

1) біологічна (репродуктивна) функція — висвітлює сутність сім'ї як демографічного середовища, джерела поновлення людей;

2) економічна функція — розкриває специфіку матеріального забезпечення сім'ї і питання розподілу коштів;

3) господарсько-побутова функція — охоплює повсякденні турботи, пов'язані з веденням домашнього господарства і розподілом домашніх доручень серед членів сім'ї;

4) духовна функція — передбачає створення духовного осередку для повноцінного розвитку всіх її членів, високий виховний потенціал якого забезпечується особливостями відносин дітей і батьків, тобто кровною спорідненістю, любов'ю, прив'язаністю, довірою, почуттям обов'язку, авторитетністю тощо;

5) захисна функція — обумовлює сім'ю як осередок захисту дитини, адже відчуття захищеності є необхідною передумовою для вільного особистісного розвитку кожної людини;

6) соціальна (соціалізуюча) функція — обґрунтовує передачу дитині першого соціального досвіду діяльності і поведінки у суспільстві, формування аксіології особистості, адже сім'ї як частці макросоціуму притаманні суспільні характеристики;

7) освітня функція — акцентує увагу на формуванні первинної когнітивної бази людини (системи знань, умінь, навичок), активній підготовці дитини до шкільного навчання.

Оскільки специфіка виховання дитини у сім'ї визначається її типом, умовами проживання, ступенем

підготовленості батьків до реалізації виховної функції у сім'ї, то компонентами виховного потенціалу сім'ї вважаємо: чисельність і структуру сім'ї; морально-психологічну атмосферу; життєвий і професійний досвід батьків, рівень їхньої освіченості та педагогічної культури; розподіл обов'язків у сім'ї; матеріальні та побутові умови; організацію сімейного дозвілля та наявність сімейних традицій; взаємозв'язок зі школою й іншими соціальними інститутами [1, с.65].

Проблеми сімейного виховання відтворюють своєрідність сучасного етапу розвитку нашого суспільства. До основних проблем сучасного сімейного виховання відносять:

1) відсутність єдиної теорії сімейного виховання, яка б дозволила мати чітку стратегію вирішення педагогічних проблем;

2) значну плутанину з цінностями у сучасних батьків;

3) суттєве обмеження можливостей соціального оточення дитини;

4) низький рівень морально-психологічних відносин у сім'ї;

5) невизнання батьками соціальної рівності між дорослими дітьми та ін.

Кожен батько й мати на першому плані повинен ставити перед собою чітку мету виховання власної дитини, візуалізовувати результат такого виховання, усвідомлювати, що дитина — не лише представник свого роду, а майбутній громадянин, часточка суспільства. Тому від якості сімейного виховання залежить повноцінність суспільного розвитку.

Успіх сімейного виховання залежить значною мірою від якості стосунків між членами родини, мікроклімату людських відносин. Мається на увазі, доцільну організацію сімейного життя (культури побуту, діяльності, спілкування), що ґрунтується на оптимальному поєднанні любові, поваги, доброзичливості, турботливості і взаємовимогливості.

Вирішальну роль у сімейному вихованні, безумовно, відіграє власна поведінка дорослих. Оскільки для розвитку дитини має значення кожне слово батьків, кожний рух, кожна дія, кожний учинок, самоконтроль за кожним своїм кроком має бути у дорослого батька на першому плані, адже неможливо повноцінно виховати особистість, не даючи їй позитивного прикладу для наслідування [6]. Тільки особистість може впливати на особистість, тільки характером можливо формувати характер. Цікавим у

цьому аспекті є твердження психологів про взаємозалежність віку дитини і ступеню впливу дорослого на неї: чим менше вік дитини, тим більше приклад дорослих впливає на її поведінку. Отже, якщо особистий приклад батьків є транслятором позитивної інформації для дітей і викликає адекватну реакцію — можна сподіватися на успіх у вихованні.

Авторитет батьків є традиційним питанням сімейного виховання й актуальною проблемою сьогодення. Він має бути істинним і щирим, базуватися на загальній ерудиції й обізнаності, відповідальності й турботливості, зацікавленості справами дітей тощо. У цьому сенсі виключно важливим є питання про антиавторитет - фальшивий авторитет, що моделюється на практиці у різних формах, як-то: придушення, чванство, педантизм, підкуп тощо [4, с.15].

Стан виховання дітей у сім'ї значною мірою залежить від рівня педагогічної культури батьків. Під педагогічною культурою батьків ми розуміємо синтез психолого-педагогічних, фізіологічних та правових знань щодо засобів виховання дитини і власного життєвого досвіду виховання.

На жаль, як засвідчують сучасні соціологічні дослідження і статистичні дані, роль сучасної сім'ї у вихованні дитини значно знижена. Зростає чисельність батьків, які не усвідомлюють власних виховних функцій і батьківських зобов'язань. Збільшується число бездоглядних дітей, залишених батьками, або які самовільно залишили сім'ю через аномальні умови життя, неспроможність батьків створити нормальну атмосферу для їхнього розвитку, наявність фізичного і психологічного тиску особистості дитини. Наслідками бездоглядності дітей і свідченнями їхньої соціальної незахищеності, як правило, стають жебрацтво, бродяжництво, вживання алкогольних напоїв, токсичних та інших наркотичних речовин, крадіжки, інші злочини, рання вагітність тощо.

Висновки. Таким чином, не дивлячись на традиційно значиму виховну роль сім'ї в процесі розвитку особистості, у сучасній практиці відстежується значне зниження ефективності сімейного виховання, виявлення цілого ряду недоліків, труднощів, прогалин, що спричинює необхідність їх ретельного аналізу і коригування з боку інших суб'єктів виховання. Особлива роль у цій справі належить школі і професійним педагогічним кадрам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Ф. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах // Український соціум. — К., 2008. — С. 63-67.
2. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / упоряд. Л. Галіцина. — К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. — С. 8-16.
3. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. — 4-те вид., допов. — К. : Кондор, 2007. — 656 с.
4. Поніманська Т. Люди і я. Світ дорослих як чинник соціалізації особистості дитини // Дошкільне виховання. — 1999. — № 8. — С. 14-15.

ШИПОВИЧ А.
студентка 2 курсу
ОС «Магістр»,
спеціальність «Психологія»

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГОТОВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

Визначено поняття готовності до навчання. Розглянуто основні компоненти готовності до школи. Розкрито основні підходи щодо даної проблематики.

THEORETICAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL FEATURES PRESCHOOL READINESS TO LEARN IN SCHOOL

The concept of readiness for learning is defined. The main components of readiness for school are considered. The main approaches to this issue are revealed.

Актуальність. Вступ до школи забезпечує перехід до нової, суспільно значущої та суспільно оцінюваної діяльності – навчання. Майже всі діти готові до навчальної діяльності, хочуть іти до школи, однак у багатьох переважає зовнішня мотивація. Але сучасне суспільство потребує, щоб ці зміни у житті дитини узгоджувалися з її внутрішньою потребою.

Психологічна готовність дитини до шкільного навчання є важливою проблемою психологічної науки. Під психологічною готовністю до шкільного навчання розуміється необхідний і достатній рівень психічного розвитку дитини для освоєння шкільної навчальної програми в умовах навчання в колективі однокласників.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз психологічних особливостей готовності дошкільника до навчання в школі.

Основна частина.

До кінця дошкільного віку дитина вже являє собою у відомому змісті особистість. Вона добре усвідомлює свою статеву приналежність, знаходить собі місце в просторі і часі. Вона вже орієнтується в сімейно-родинних відносинах і вміє будувати відносини з дорослими й однолітками: має навички самовладання, уміє підпорядковувати свою поведінку обставинам, бути непохитним у своїх бажаннях. У такої дитини вже розвинута рефлексія. Як найважливіше досягнення в розвитку особистості дитини виступає перевага почуття «Я повинний» над мотивом «Я хочу». До кінця дошкільного віку особливого значення набуває мотиваційна готовність до навчання в школі.

Один з найважливіших підсумків психічного розвитку в період дошкільного дитинства – психологічна готовність дитини до шкільного навчання. І.Ю.Кулагіна виділяє два аспекти психологічної готовності – особистісну (мотиваційну) і інтелектуальну готовність до школи.

Особистісна готовність до шкільного навчання і формування позиції школяра у дошкільника відбувається таким чином, що дитина, насамперед, повинна прагнути до нового шкільного життя, до «серйозного» заняття, «відповідального» доручення. На появу такого бажання впливає ставлення близьких дорослих до навчання, як до важливої змістовної діяльності, набагато більш значимої, ніж гра дошкільника. Впливає і ставлення інших дітей, сама можливість піднятися на нову вікову ступінь в очах молодших і зрівнятися в

положенні зі старшими. Прагнення дитини зайняти нове соціальне положення веде до утворення її внутрішньої позиції. Л.І.Божович характеризує це як центральне особистісне новоутворення, що характеризує особистість дитини в цілому. Саме воно і визначає поведінку і діяльність дитини і всю систему її відношення до дійсності, до самого себе і навколишніх людей [3, с. 143].

З того моменту, як у свідомості дитини уявлення про школу набрало рис шуканого способу життя, можна говорити про те, що її внутрішня позиція отримала новий зміст – стала внутрішньою позицією школяра. І це означає, що дитина психологічно перейшла в новий віковий період свого розвитку – молодший шкільний вік. Внутрішню позицію школяра в самому широкому змісті можна визначити як систему потреб і прагнень дитини, зв'язаних зі школою, тобто таке відношення до школи, коли причетність до неї переживається дитиною як її власна потреба («Хочу в школу!»). Наявність внутрішньої позиції школяра виявляється в тім, що дитина рішуче відмовляється від дошкільно-ігрового, індивідуально-безпосереднього способу існування і виявляє яскраво позитивне відношення до шкільно-навчальної діяльності в цілому й особливо до тих її сторін, що безпосередньо зв'язані з навчанням.

Така позитивна спрямованість дитини на школу як на власне навчальний заклад – найважливіша передумова благополучного входження її в шкільно-навчальну дійсність, тобто прийняття нею відповідних шкільних вимог і повноцінного включення в навчальний процес.

Крім відношення до навчального процесу в цілому, для дитини, що приходить у школу, важливе ставлення до вчителя, однокласників і самої себе. До кінця дошкільного віку повинна скластися така форма спілкування дитини з дорослими, як позаситуативно-особистісне спілкування. Дорослий стає незаперечним авторитетом, зразком для наслідування. Полегшується спілкування в ситуації уроку, коли виключені безпосередні емоційні контакти, коли не можна поговорити на сторонні теми, поділитися своїми переживаннями, а можна тільки відповідати на поставлені питання і самому задавати питання в справі, попередньо піднявши руку. Діти, готові в цьому плані до шкільного навчання, розуміють умовність навчального спі-

лкування й адекватно, підкоряючись шкільним правилам, поведуться на заняттях.

Особистісна готовність до школи включає також визначене ставлення до себе. Продуктивна навчальна діяльність припускає адекватне ставлення дитини до своїх здібностей, результатів роботи, поведінки, тобто визначений рівень розвитку самосвідомості.

Останній компонент особистісної готовності до школи – довільність поведінки. Якщо у дитини є навчальна мотивація, вона буде прагнути до виконання шкільних правил і вимог, буде контролювати свої дії в класі. Довільність поведінки – це не тільки своєчасне включення в роботу, прагнення не відволікатися, стримувати бажання негайно повідомити учителю відповідь на задане запитання і т.д. Довільність поведінки дитини проявляється і в виконанні нею навчальних завдань – слідуванні правилам, які задаються вчителем, і зразкам в підручнику і зошиті.

Становлення психологічної готовності до школи, особливо особистісної готовності, пов'язують з кризою 7 років. Як всяка криза, вона не пов'язана жорстко з об'єктивною зміною ситуації. Важливо, як дитина переживає ту систему відносин, в яку вона включена. Змінилось сприймання свого місця в системі відносин – значить, змінюється соціальна ситуація розвитку і дитина знаходиться на межі нового вікового періоду. Як підкреслила Л.І.Божович, криза 7 років – це період народження соціального «Я» дитини [3, с. 237].

Інтелектуальна готовність до шкільного навчання зв'язана з розвитком розумових процесів – здатністю узагальнювати, порівнювати об'єкти, класифікувати їх, виділяти істотні ознаки, робити висновки. У дитини повинна бути визначена широта уявлень, у тому числі образних і просторових, відповідний мовний розвиток, пізнавальний активність.

Розумова готовність дітей до навчання в школі є результатом систематичного і планомірного розумового виховання протягом усього періоду дошкільного дитинства. Як вказує Семаго Н. Я., готовність дитини до школи в плані розумового розвитку визначається кількома взаємопов'язаними компонентами: певним обсягом знань про навколишній світ. Це знання про навколишні предмети та їх властивості, про явища живої і неживої природи, про людей, їх працю, про деякі явища суспільного життя, про моральні норми поведінки тощо; деякими спеціальними знаннями та навичками, такими, як певні математичні уявлення та дії, вміння здійснювати звуковий аналіз слова, володіння елементами грамоти тощо; певним рівнем розвитку пізнавальної діяльності, який має вирішальне значення для успішного навчання в початковій школі. Він характеризується певними якостями пізнавальних процесів – сприймання, пам'яті, уяви, мислення тощо, ступенем довільності пізнавальних процесів, тобто здатності підпорядковувати їх певній навчальній меті [9, с. 343].

Вперше питання про опрацювання системи знань для дошкільників поставила в своїх працях з дошкільної дидактики О.П.Усова [10, с. 123]. Вона обґрунтувала положення про дві категорії знань, якими діти повинні оволодіти у дитячому садку. До першої категорії належать простіші знання та вміння, якими

діти оволодівають без спеціального навчання в процесі безпосереднього спілкування з дорослими, у грі, спостереженнях тощо. До другої категорії входять складніші знання та вміння, які можна засвоїти тільки в процесі спеціального навчання на заняттях. Практика організованого навчання в дитячому садку довела його важливе значення в розумовому розвитку дітей. Саме на заняттях створюються відповідні умови для того, щоб дати дітям чітко систематизовані знання з послідовним ускладненням від заняття до заняття.

Ознайомлення з навколишнім оточенням покликане розвивати дитину інтелектуально, виховувати в неї бажання це оточення пізнавати, допитливість, здатність дивуватися, цікавість при зустрічах з дійсністю. Тоді знання стають справжнім надбанням дитини.

Система знань про окремі явища навколишнього життя, з якими дитина вступає до школи, має містити не тільки чіткі уявлення про певні аспекти життя, знання простих закономірностей природи і суспільства, а й елементи особистого ставлення до цих явищ дійсності.

Вольова готовність проявляється в тому, що вже в дошкільному віці дитина виявляється перед необхідністю подолання виникаючих труднощів і підпорядкування своїх дій поставленій меті. Це приводить до того, що вона починає свідомо контролювати себе, керувати своїми внутрішніми і зовнішніми діями, своїми пізнавальними процесами і поведінкою у цілому. Це дає підставу думати, що вже в дошкільному віці виникає воля. Звичайно, вольові дії дошкільників мають свою специфіку: вони співіснують з діями ненавмисними, імпульсивними, виникаючими під впливом ситуативних почуттів і бажань.

Гальперін П. Я. вважав вольову поведінку соціальною, а джерело розвитку дитячої волі вбачав у взаєминах дитини з навколишнім світом. При цьому ведучу роль у соціальній обумовленості волі відводив його мовному спілкуванню з дорослими. У генетичному плані вчений розглядав волю як стадію оволодіння власними процесами поведінки. Спочатку дорослі за допомогою слова регулюють поведінку дитини, потім засвоюючи практично зміст вимог дорослих, вона поступово починає за допомогою власної мови регулювати свою поведінку, роблячи тим самим істотний крок вперед по шляху вольового розвитку. Після оволодіння мовою слово стає для дошкільників, не тільки засобом спілкування, але і засобом організації поведінки [4].

Моральна готовність відіграє значну роль і у психологічній підготовці до школи. Моральне формування дошкільника тісно зв'язано зі зміною характеру його взаємин з дорослими і народженням у них на цій основі моральних уявлень і почуттів, названих Л.С.Виготським внутрішніми етичними інстанціями.

Д.Б.Ельконін зв'язує виникнення етичних інстанцій зі зміною взаємин між дорослими і дітьми. Він пише, що в дітей дошкільного віку, на відміну від раннього дитинства, складаються відносини нового типу, що і створює особливу, характерну для даного періоду соціальну ситуацію розвитку [6, с. 53].

У ранньому дитинстві діяльність дитини здійснюється переважно в співробітництві з дорослими; у

дошкільному віці дитина стає здатною самостійно задовольняти багато своїх потреб і бажань. В результаті спільна діяльність її з дорослими як би розпадається, разом з чим слабшає і безпосередня злитість її існування з життям і діяльністю дорослих людей.

Однак дорослі продовжують залишатися постійним притягальним центром, навколо якого будується життя дитини. Це породжує в дітей потребу брати участь у житті дорослих, діяти по їх зразку. При цьому вони хочуть не тільки відтворювати окремі дії дорослого, але і наслідувати всім складним формам його діяльності, його вчинкам, його взаєминам з іншими людьми, – словом, усьому способу життя дорослих людей.

В умовах повсякденної поведінки і спілкування з дорослими, а також у практиці рольової гри в дитини-дошкільника формується узагальнене знання багатьох соціальних норм, але це знання ще до кінця неусвідомлюване дитиною і безпосередньо спаяне з його позитивними і негативними емоційними переживаннями. Перші етичні інстанції являють собою поки ще відносно прості системні утворення, що є зародками моральних почуттів, на основі яких надалі формуються вже цілком зрілі моральні почуття і переконання.

Виникнення в дитини до кінця дошкільного віку щодо стійкої ієрархічної структури мотивів перетворює її з істоти ситуативної, в істоту, що володіє відомою внутрішньою єдністю й організованістю, здатною керуватися стійкими бажаннями і прагненнями, зв'язаними з засвоєними нею соціальними нормами життя. Це характеризує нову ступінь, що дозволила А.Н.Леонтьєву говорити про дошкільний вік як про період «первісного, фактичного, складу особистості».

Психологічна готовність дошкільного навчання – це складне утворення, до структури якого входять різні аспекти готовності. Розглянемо основні концептуальні підходи вчених щодо структурного наповнення психологічної готовності до навчання.

У науковій літературі також можемо зустріти такі компоненти психологічної готовності. Їх виділяє Гуткина Н. І.: інтелектуальний: наявність основних уявлень про природні й соціальні явища, загальний запас знань про навколишній світ, про людей, про себе; диференційоване сприйняття; керована концентрація уваги; аналітичне мислення (здатність до виявлення основних ознак і зв'язків між явищами, до відтворення зразка, сформованість мислення, порівняння, аналогій, аналізу, синтезу, узагальнення, конкретизації, класифікації) і розвинені форми мислення (наочно-образне, наочно-схематичне); логічне мислення і запам'ятовування; інтерес до занять, результат яких може бути досягнутий тільки ціною зусилля, інтерес до вивчення нових знань; оволодіння усним мовленням, здатність запам'ятовування і застосування символів; розвиток тонкої моторики руки і сенсомоторних координацій (зорово-рухової, слухово-рухової тощо); творча увага; особистісний: сформованість позитивної «Я-концепції» дитини (позитивне емоційне ставлення до себе, прийняття себе як особистості, з власними перевагами і недоліками, самоповага); мотиваційна готовність (розвиток навчальної мотивації: бажання ходити до школи, здобувати нові знання, бажання зайняти нову соціальну позицію — позицію школяра);

емоційно-вольова готовність: інтелектуалізація переживань, тобто свідомо орієнтація у власних емоціях і почуттях, здатність до самоконтролю; соціально-психологічний: здатність виконувати соціальну роль учня під час шкільного навчання, потреба спілкуватися з іншими (у системах «учень-учитель», «учень-учень», «учень-батьки»); сформованість у дитини ставлення до вчителя як до дорослого, що володіє особливими соціальними функціями; розвиненість необхідних форм спілкування з однолітками (уміння встановлювати рівноправні стосунки, бути доброзичливим тощо), певних комунікативних здібностей;

- можливість сприймання інтересів і звичаїв дитячого колективу, а також участі у їх установах; спроможність відстоювати власну точку зору [5, с. 104].

Інтелектуальна готовність до шкільного навчання зв'язана з розвитком розумових процесів – здатністю узагальнювати, порівнювати об'єкти, класифікувати їх, виділяти істотні ознаки, робити висновки. У дитини повинна бути визначена широта уявлень, у тому числі образних і просторових, відповідний мовний розвиток, пізнавальний активність.

Вперше питання про опрацювання системи знань для дошкільників поставила в своїх працях з дошкільної дидактики О.П.Усова [10, с.224]. Вона обґрунтувала положення про дві категорії знань, якими діти повинні оволодіти у дитячому садку. До першої категорії належать простіші знання та вміння, якими діти оволодівають без спеціального навчання в процесі безпосереднього спілкування з дорослими, у грі, спостереженнях тощо. До другої категорії входять складніші знання та вміння, які можна засвоїти тільки в процесі спеціального навчання на заняттях. Практика організованого навчання в дитячому садку довела його важливе значення в розумовому розвитку дітей. Саме на заняттях створюються відповідні умови для того, щоб дати дітям чітко систематизовані знання з послідовним ускладненням від заняття до заняття.

Особливе значення в розумовій підготовці дітей до школи має оволодіння деякими спеціальними знаннями та вміннями, які за традицією належать до власне «шкільних» – грамотою, навичками лічби, вмінням розв'язувати математичні задачі.

Індивідуально-емоційна готовність дитини старшого дошкільного віку до навчання у школі містить у собі: мотивацію до навчання, уміння спілкуватися з однолітками й дорослими, сформованість адекватної самооцінки й уміння володіти собою (довільність поведінки), а також сформованість вольових якостей. Емоційна готовність виявляється у задоволенні, радості, довірі, з якими дитина йде до школи. Ці переживання роблять її відкритою для контактів з учителем і новими товаришами, підтримують впевненість у собі, прагнення знайти своє місце серед однолітків. Важливим моментом емоційної готовності є переживання, пов'язані із самою навчальною діяльністю, її процесом і першими результатами, вболівання за успішне виконання завдань.

Мотиваційна готовність-дуже важливий компонент у структурі психологічної готовності. Знання тоді засвоюються міцно, коли вони здобуті самостійно. Те, що дитині повідомляють, може пройти

повз її свідомість; але те, про що вона здогадалася сама, її власне відкриття, залишається в пам'яті назавжди. Тому заняття для підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі повинні проводитися в ігровій, захоплюючій формі з використанням практичних завдань і творчих вправ. Таким чином, у дитини формується пізнавальний інтерес, бажання вчитися. До кінця дошкільного віку дитина вже являє собою у відомому змісті особистість.

Вольова готовність також вважається важливою структурною одиницею психологічної готовності. Вже в дошкільному віці дитина виявляється перед необхідністю подолання виникаючих труднощів і підпорядкування своїх дій поставленій меті. Це приводить до того, що вона починає свідомо контролювати себе, керувати своїми внутрішніми і зовнішніми діями, своїми пізнавальними процесами і поведінкою у цілому. Це дає підставу думати, що вже в дошкільному віці виникає воля. Звичайно, вольові дії дошкільників мають свою специфіку: вони співіснують з діями ненавмисними, імпульсивними, виникаючими під впливом ситуативних почуттів і бажань.

Андрієвський Б. М. вважав вольову поведінку соціальною, а джерело розвитку дитячої волі вбачав у взаєминах дитини з навколишнім світом. При цьому ведучу роль у соціальній обумовленості волі відводив її мовному спілкуванню з дорослими. У генетичному плані Л.С.Виготський розглядав волю як стадію оволодіння власними процесами поведінки. Спочатку дорослі за допомогою слова регулюють поведінку дитини, потім засвоюючи практично зміст вимог дорослих, вона поступово починає за допомогою власної мови регулювати свою поведінку, роблячи тим самим істотний крок вперед по шляху вольового розвитку. Після оволодіння мовою слово стає для дошкільників, не тільки засобом спілкування, але і засобом організації поведінки [1].

Зацепіна Н. вважає, якщо старший дошкільник не вміє контролювати свої бажання, то у школі це може призвести до емоційної дезадаптації. Тому важливо, щоб у дошкільному закладі проводилися ігри-тренінги для розвитку самоконтролю. Наприклад, ігри із правилами сприяють розвитку в дітей умінь контролювати свою поведінку [7].

Відповідно до розуміння структури та компонентів готовності дитини до навчання визначаються її основні критерії й параметри. Відповідно до цього, у структурі готовності найчастіше виділяють наступні компоненти: морфологічну (фізичну) готовність, психологічну та соціальну. Психологічна готовність до шкільного навчання визначається як система психологічних характеристик суб'єкта, що забезпечує його успішне навчання в школі.

Науковець Коробко С. Л. визначає готовність до школи як психологічний, емоційний, етично-вольовий та фізичний розвиток дитини, який забезпечує її легку адаптацію до нового етапу життя; це усунення (або хоча б суттєве зниження) негативного впливу на здоров'я й емоційне благополуччя школяра труднощів переходу до нових умов життя, соціальних відносин і нового виду провідної діяльності. Також науковець виизначає рівень загального психологічного розвитку

дитини, який найчастіше складають наступні показники: а) кількість постійних зубів, зріст, вага; б) розумова зрілість (диференційоване сприйняття, довільна увага, аналітичне мислення); в) емоційна зрілість, соціальна зрілість, визначає як шкільну зрілість [8]. Проте останнім часом усе більшої актуальності набуває необхідність враховувати факт «помолодшання» середньостатистичного першокласника на один рік, оскільки дитина при цьому за психологічним віком лишається старшим дошкільником.

Боговарова О. характеризує дошкільну зрілість як «цілісний психічний стан дитини дошкільного віку, що характеризується високим ступенем розвитку тих якостей і процесів, які переживають свій розквіт саме в дошкільний період дитинства, та для яких цей період є сензитивним» [2].

Отже, сьогодні практично загальновизнано, що готовність до шкільного навчання – багатокомпонентне утворення. У структурі готовності науковці найчастіше виділяють наступні компоненти: морфологічну (фізичну) готовність, психологічну та соціальну. На даний момент учені зійшлися в думці, що основними складовими психологічної готовності дитини до навчання в школі є: 1) інтелектуальна; 2) мотиваційна; 3) емоційно-вольова; 4) особистісно-соціальна готовність.

Під інтелектуальною зрілістю розуміють диференційоване сприйняття (перцептивна зрілість); концентрацію уваги; аналітичне мислення, виражається в здатності збагнення основних зв'язків між явищами; можливість логічного запам'ятовування умінь відтворювати зразок, а також розвиток тонких рухів руки і семсомоторна координація. Можна сказати, що інтелектуальна зрілість, що розуміється таким чином, в істотній мірі відображає функціональне дозрівання структур головного мозку.

Мотиваційний компонент відображає бажання чи небажання дитини навчатися. Він дуже важливий, бо від нього залежить входження дитини в нову для неї діяльність, яка відрізняється від ігрової своєю обов'язковістю, розумовим напруженням, необхідністю подолання труднощів тощо. Розрізняють внутрішні, або пізнавальні, мотиви навчання, що характеризуються потребою в інтелектуальній активності, пізнавальним інтересом; і зовнішні, або соціальні, котрі виявляються в бажанні займатися суспільно значущою діяльністю, у ставленні до вчителя як до представника суспільства, авторитет якого є бездоганим. Внутрішні та зовнішні мотиви навчання складають внутрішню позицію школяра, яка є одним із основних показників психологічної готовності до навчання.

Емоційно-вольова готовність дитини старшого дошкільного віку до навчання у школі містить у собі: мотивацію до навчання, умінь спілкуватися з однолітками й дорослими, сформованість адекватної самооцінки й умінь володіти собою (довільність поведінки). Емоційна готовність виявляється у задоволенні, радості, довірі, з якими дитина йде до школи. Ці переживання роблять її відкритою для контактів з учителем і новими товаришами, підтримують впевненість у собі, прагнення знайти своє місце серед однолітків. Важливим моментом емоційної готовності є переживання, пов'язані із самою навчальною діяльністю, її

процесом і першими результатами, вболівання за успішне виконання завдань. Емоційна зрілість також в основному розуміється як зменшення імпульсивних реакцій і можливість тривалий час виконувати не дуже привабливе завдання. До соціальної зрілості відноситься потреба дитини в спілкуванні з однолітками і вміння підпорядковувати свою поведінку законам дитячих груп, а також здатність виконувати роль учня в ситуації шкільного навчання.

Висновки. Зважаючи на викладене вище, можна зробити висновок, що психологічна готовність до школи – це складна системна характеристика психічного розвитку дитини 6-7 років. Психологічна готовність дитини до шкільного навчання – це один з найважливіших підсумків психічного розвитку в період дошкільного дитинства.

Під психологічною готовністю до шкільного на-

вчання розуміється необхідний і достатній рівень психологічного розвитку дитини для освоєння шкільної програми в умовах навчання в колективі однолітків.

Готовність до шкільного навчання включає в себе психологічну (інтелектуальну, мотиваційну, емоційно-вольову), фізичну та соціальну готовність. Загалом, готовність дошкільника до навчання у школі визначається умовно за двома провідними напрямками: психологічна та фізична готовність. Важливим показником готовності до школи є позитивне ставлення дошкільника до навчання, здатність коригувати свою поведінку, докладати вольові зусилля для розв'язання завдань, які ставлять дорослі, навички мовного спілкування, розвиток риторичної, рухової координації.

Психологічна готовність до школи – цілісне утворення. Відставання в розвитку одного компонента рано чи пізно спричиняє відставання в розвитку інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський Б. М. Проблеми готовності шестирічних дітей до навчання в школі / Б. М. Андрієвський // Педагогічний альманах; редкол. В. В. Кузьменко (голова та ін.). – Херсон : РІПО, 2010. – Випуск 5. – С. 6–9
2. Боговарова О. Психологічна готовність дитини до навчання в школі. Діагностика, корекція і розвиток / О. Боговарова // Психолог – вкладка. – 2003. - №29-32. – С. 17-23.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
4. Гальперин П. Я. К исследованию интеллектуального развития ребенка / П. Я. Гальперин // Вопросы психологии. – 1969. – № 1. – С.52-64.
5. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе / Гуткина Н. И. — СПб.: Питер, 2004. – 208 с.
6. Эльконин Д.Б. Психология развития / Эльконин Д.Б. – М.: Академия, 2001. – 144 с.
7. Зацепіна Н. Психологічна підготовка дітей шестирічного віку до школи / Зацепіна Н. // Психолог дошкілля, 2010. – №3. – С. 1-40.
8. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами / Коробко С. Л. , Коробко О. І. – К.: «Література ЛТД», – 2008. – С. 20-32.
9. Семаго Н. Я. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и школьный возраст / Семаго Н.Я., Семаго М.М.– СПб.: Речь, 2005. – 384 с.
10. Усова А. П. Обучение в детском саду / Усова А. П. – М.: АПН РСФСР, 1961. – 236 с.

ШІГІМАГА ДІАНА

студентка 2 курсу,

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент Соломка Едуард Тіберійович

ЕКСТРАВЕРСІЯ ТА ІНТРОВЕРСІЯ ЯК ОСНОВНІ ВЛАСТИВОСТІ ТЕМПЕРАМЕНТУ

В статті представлено теоретичний аналіз психологічних особливостей поведінки екстравертів та інтровертів. Окремо автор аналізує психофізіологічні відмінності екстравертів та інтровертів

EXTRAVERS AND INTROVERSION AS THE MAIN PROPERTIES OF TEMPERAMENT

The article presents a theoretical analysis of the psychological characteristics of the behavior of extroverts and introverts. Separately, the author analyzes the psychophysiological differences between extroverts and introverts

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що психологічні особливості поведінки екстравертів та інтровертів мають не тільки теоретичну (розглядає проблематику теорії психології особистості), але й практичну вагомість. Ця тема гідна вивчення, адже вирішує проблеми професійного плану (відбору, підготовки та атестації кадрів, крім того загалом самовизначення) та особистого, відбувається це таким чином, аби користь була не тільки для певної особистості, але й для її соціуму. Вітчизняні та зарубіжні психологи

протягом довгих років безперервно займаються проблематикою даної теми, це служить доказом перспективності досліджень цієї області.

Мета: здійснити теоретичний аналіз психологічних особливостей поведінки екстравертів та інтровертів.

Сутність поняття екстраверсія та інтроверсія
Екстраверсія (від лат. extra — «назовні», versio — «направляти, розвертати») - це певний склад особис-

тості, який переважно характеризується спрямованістю установок, активності, прагнень та інтересів на зовнішній світ, а також на оточуючих людей.

Екстраверта можна характеризувати як людину товариську, активну, інколи трохи розсіяну. Товариськість виражається легкістю спілкування, що дуже захоплює екстравертів. Відкритість екстраверта, як людини помітно в тому, що він часто дивиться у вічі співрозмовнику, не тільки не уникає зорового контакту, але і легко його встановлює. Особистість екстраверта не захоплюється рефлексією, самоаналізом. Роздуми – це не про нього, думає екстраверт для того, аби приймати рішення подальших дій.

Хоч така людина може мати багатий внутрішній світ, та буде займатися ним тільки настільки, наскільки це потрібно для певних цілей в зовнішньому світі. Не варто плутати екстраверта з поверхневою або навіть пустою людиною, базікою, адже якщо такі якості надмірно виражені, то дане явище можна приписати до проблемної екстраверсії, в якій людина зазвичай не вміє себе контролювати, діє імпульсивно та бездумно. Уважний до почуттів в тому випадку, коли це допомагає орієнтуватися у взаємовідносинах з людьми, житті та всьому, що відбувається навколо нього, адже це і є колом його інтересів. На відміну від інтровертів, екстраверти простіші, практичніше мислять, а також менше переживають. Цікавою психологічною особливістю екстравертів є те, що вони не роздумують, що означали слова, погляд або ж інтонація співрозмовника, сприймають вони все прямо, не ускладнюючи. Вони не зіштовхуються з труднощами щодо вираження своїх почуттів, що говорить про їхню експресивність.

Інтроверсія (від лат. intro — «всередину», versio — «направляти, розвертати») – це така особливість особистості, яка характеризується внутрішньою спрямованістю переживань, схильністю до занурення в світ власних почуттів і думок, низькою залежністю від контактів з оточуючими, пасивністю в спілкуванні.

Інтроверта вважають абсолютною протилежністю екстраверту. Такі люди дещо замкнуті в собі, якщо стоїть вибір побути наодинці або ж в компанії, то інтроверту більше до вподоби перший варіант. Даний тип особистості цікавиться в першу чергу собою, заглядає в себе. Через те, що інтроверт занурений у свій внутрішній світ, він переважно повільний у своїх діях.

Третім типом особистості є амбіверт. В такої людини в рівних проявах присутні ознаки двох типів особистості, тобто має екстравертні та інтровертні ознаки в середньому значенні. Амбіверти добре відчувають себе в суспільстві, але при цьому цінують час, проведений на самоті. Проте довго вони не можуть робити ні те, ні інше. Для амбівертів ключове поняття - це баланс, і те, що вони вважають кращим - інтроверсію або екстраверсію, - може змінюватися в залежності від ситуації.

Амбівертів серед нас, звісно, менше, у переважної більшості людей більш чітко виражені ознаки, які дозволяють віднести їх або до екстраверсії, або до інтроверсії.

Основні відмінності екстраверта та інтроверта

1. Натовп, реакція на велике скупчення людей:

Екстраверт - почуває себе піднесено і збуджено, соціум заряджає його життєвою енергією;

Інтроверт – ніяковіє в натовпі, з'являється почуття виснаженості.

2. Новизна (нові люди та незнайомі речі):

Екстраверт – легко вступає в розмову з незнайомцями, робить це з інтересом і жваво. Без вагань і захоплено пробує щось нове;

Інтроверт – потрібно прикладати великі зусилля для комунікації з незнайомими людьми, притримується того, що є для нього відомим і перевіреним.

3. Ризик (якщо порівнювати особливості особистості за цим пунктом, то для кращого розуміння можна зробити це на прикладі певного атракціону):

Екстраверт – обере американські гірки;

Інтроверт – віддасть перевагу неквапливому і безпечному катанню на оглядовому колесі.

4. Робота:

Екстраверт – віддасть перевагу командному формату роботи. Наявність напарника робить його більш зосередженим, а обмеженість часу мобілізує його та підвищує вихідну продуктивність;

Інтроверт – набагато продуктивніший, коли працює самостійно, коли спокійно і вдумливо робить тільки одну справу. Його збентежує обмеженість часу на виконання певної задачі або ж тиск керівництва.

5. Дозвілля:

Екстраверт – потребує руху, це можуть бути: командні ігри, експедиції, екскурсії, спілкування у галасливій компанії;

Інтроверт – ідеальною картиною відпочинку є ті умови, в яких його взагалі ніхто не чіпає, при цьому йому буде до вподоби спати скільки завгодно, читати щось, поринати у мрії або ж спогади.

Краще дізнавшись про кожен склад особистості та проаналізувавши відмінності між ними, вже приблизно розуміємо до якого саме належимо ми, автоматично роздумуємо до якої групи краще умовно класифікувати наших близьких, але варто зауважити, що при сприятливому функціонуванні психіки не існує чистих екстравертів чи інтровертів. Саме тому немає нічого дивного в тому, що в різних ситуаціях люди можуть проявляти різні сторони своєї особистості.

Тип особистості, на мою думку, визначає наше життя в більшій мірі, ніж етнічне походження або ж навіть стать, адже саме тип особистості впливає на вибір друзів, манеру спілкування, вибір кар'єри та рівень її успішності, здатність виявляти симпатію та розв'язувати проблеми. Згадані умови серйозно впливають на подальше формування особистості.

Є відмінність, котру Карл Юнг називав загальним типом психологічної установки - кожна людина або прагне сприймати об'єкти зовнішнього світу (екстравертований тип) або намагається від них відгородитися (інтровертований тип). При тому, що відомий психотерапевт і психіатр Карл Юнг висвітлював теорію про екстраверсію та інтроверсію особистості у 1921 році у своїй праці "Психологічні типи", величезна кількість масштабних досліджень, проведених з того часу тільки підтвердили істинність цієї теорії. Новітні дослідження виявили закономірності, що дають нам відповідь для глибшого розуміння себе чи інших людей, з якими ми в певній мірі взаємодіємо. Цим самим

дані дослідження допомагають досягнути, як побудувати гармонійні стосунки з тою чи іншою людиною, при тому, що всі ми абсолютно різні люди.

Г. Айзенк співвідносив тип особистості та темпераменту таким чином:

Екстраверсія – холерики (з високим нейротизмом) та сангвініки (з низьким нейротизмом);

Інтроверсія – меланхоліки (з високим нейротизмом) та флегматики (з низьким нейротизмом).

Існує хибний стереотип про те, що успішною людиною неодмінно повинен бути екстраверт: палка, енергійна, комунікабельна та харизматична людина, яка легко впливає на інших. Багато поколінь вважало, що такі риси є запорукою успіху. За шкалою Г. Олпорта, що вимірює ступінь проявів упередженості у суспільстві, інтроверти найчастіше зазнавали утисків: починаючи булінгом в дитячому садку, школі та закінчуючи співбесідою з роботодавцем, якому потрібні енергійні працівники. Проте дане судження потрохи відходить на другий план, є багато відомих екстравертів, які вміли вести за собою цілий народ, але варто зупинитися на відомих інтровертах, їх також не мало, зокрема: Білл Гейтс, Ларрі Пейдж, Марк Цукерберг, Джефф Безос. Істотно більша частина тих, хто записаний до переліку найбагатших людей планети, є інтровертами. Серед ефективних керівників чільне місце займають не тільки екстраверти, але також інтроверти, які вирізняються не епатажністю, а скромністю у поєднанні з переконливим професіоналізмом. Лідери-екстраверти можуть підвищити загальну продуктивність групи, якщо працівники в цій групі пасивні, тоді як інтроверти підіймають ефективність групи, якщо будуть керувати активними працівниками.

Вище вже було сказано про те, що інтровертам ефективніше працювати наодинці, а екстравертам у групі, розберемося чому це так. Домінування екстравертів у групах можуть мати згубні наслідки для інтровертів, коли мова йде про командний принцип роботи. Психологи вважають таку роботу не зовсім ефективною, адже екстраверти своєю впевненістю подавляють інтровертів, які бояться засудження їхньої версії вирішення задачі. Причина може бути також в тому, що інтроверти не хочуть приймати участь у роботі, тому згоджуються з думкою екстравертів. Досліджувалися і такі випадки, в яких інтроверти згоджуються з думкою екстравертів, думаючи, що самі її обрали. Інтроверту продуктивніше буде працювати на самоті, зосередженість вбереже від поспішно прийнятих рішень, які нав'язали і які, не мало важливо, є далеко не завжди правильними. Екстраверти, у свою чергу, від соціуму отримують натхнення, їм важливо обговорювати вирішення задачі з колегами та разом приходити до її рішення.

Цікаво відмітити якими ж є діти-інтроверти та діти-екстраверти.

На дітей-інтровертів навколишній світ впливає набагато сильніше, ніж на інших. Пояснює це судження новаторська теорія, відповідно до якої більшість дітей (екстравертів) нагадують кульбабки, через те, що вони здатні вижити практично в будь-якому середовищі, прорости на асфальті, немов кульбабка. На противагу кульбабкам, діти-інтроверти нагадують ор-

хідеї: вони легко в'януть, але за правильних умов можуть стати сильними і прекрасними. Висока реактивність нервової системи дітей-інтровертів призводить до того, що негаразди дитинства завдають таким дітям непоправної шкоди, а ось у більш сприятливому середовищі вони здатні отримувати більше користі, в порівнянні з іншими дітьми. Інакше кажучи діти-орхідеї сильніше реагують на будь-який досвід: як позитивний, так і негативний. Вчені дійшли висновку, що високореактивний темперамент супроводжується певними чинниками ризику, ці діти особливо вразливі до таких проблем, як: напружена атмосфера в сім'ї, розлучення або інші прикрі ситуації. Їхня реакція частіше, ніж у однолітків виявляється у формі глибокої депресії, тривоги та закриття в собі. Частина високореактивних дітей страждає від соціального тривожного розладу (хронічної форми сором'язливості), який важко подолати. Цей розлад впливає на можливості дитини, але науковці прийшли до висновку: якщо діти-інтроверти оточені батьківською турботою і живуть у гармонійній домашній атмосфері, то вони зазвичай менш схильні до виникнення емоційних проблем і в результаті мають навіть краще розвинені навички спілкування, ніж їхні однолітки-екстраверти. Часто діти-інтроверти дуже чуйні, надзвичайно турботливі, здатні ефективно взаємодіяти з іншими. Вони чесні, часто наївні, добрі, дуже гостро реагують на будь-які прояви жорстокості, не сприймають несправедливості, безвідповідальності, легко досягають успіху в улюблених справах. Замість того, щоб вважати таких дітей вразливими до несприятливих умов, батькам варто розуміти, що інтроверти дуже легко підпадають під вплив, який може бути поганим, тому слід відгороджувати дітей від нього і звертати їх увагу на те, що несе в собі добрий вплив. Батькам інтровертів буде корисно вміти читати сигнали дитини, поважати її індивідуальність, доброзичливо, але в той же час твердо висувати вимоги, уникати ворожості, стимулювати допитливість, успіхи в навчанні, виявляти терпіння у вихованні. Звісно ці поради є важливими і для батьків, чиї діти є екстравертами, проте особливо вони стануть у пригоді саме батькам високореактивних дітей.

Доцільною порадою у вихованні дітей-інтровертів є те, що їх важливо приймати такими, якими вони є і цінувати: доки дитина-інтроверт почуватиметься комфортно, вона буде товариською. Наступною умовою виховання є те, що якщо дитина неохоче знайомиться з людьми чи не прагне займатися новими заняттями, варто поступово привчати її до новизни, не дозволяти дитині ухилятися від цього, не підтримувати таку пасивність, але при цьому потрібно зважати на особливості дитини, бути делікатними, навіть якщо такі особливості здаються вам недоречними та невірними. Якщо крок за кроком допомагати дитині долати страхи, дитина навчиться контролювати свої почуття та переживання. При помітній сором'язливості не варто називати дитину такою, інакше вона сприйматиме нерішучість як свою невід'ємну рису характеру, дитина повинна навчитися контролювати цю емоцію. Так само якщо ви – інтроверт, то не намагайтеся проектувати своє життя на дитину, адже якщо у

вас в дитинстві були труднощі з дитячою інтроверсією, то це зовсім не означає, що ваша дитина стикатиметься з чимось подібним і не зможе сама впоратися з перешкодами на своєму шляху. Діти-інтроверти зазвичай здатні чимось сильно захоплюватися, варто бути уважними до ентузіазму дитини, підтримувати її, активне залучення до діяльності – це шлях до успіху, а розвинений талант стане джерелом впевненості у собі.

Якщо ж говорити про дітей-екстравертів, то тут все набагато простіше. Вони є збудливими, знаходяться в центрі уваги та проявляють свої лідерські здібності з ранніх пір. Такі діти легко адаптуються до нових умов в дитячому садку чи школі, в соціумі вони легко налагоджують контакт як з однолітками, так і з дорослими. Діти-екстраверти непосидючі, що викликає складнощі у навчанні, не дивлячись на те, що вони є розумними. Для цього варто налаштувати дитину на процес навчання, зацікавити та переконатися, що дитина розуміє як виконати певне завдання. Важливо не подавляти комунікабельність дитини: спілкуйтесь з нею та організовуйте зустрічі з однолітками. Так як дитина-екстраверт є енергійною, її слід записати на спортивні секції, крім того, дитина заведе нові знайомства, для цього у пригоді стануть також різноманітні творчі заняття. Ще одною важливою умовою виховання буде те, що дитину потрібно хвалити, для екстраверта це особливо цінно.

Психофізіологічні відмінності екстравертів та інтровертів

Екстраверти та інтроверти відрізняються навіть на психофізіологічному рівні. Г. Айзенк важливу відмінність знаходить на рівні потреби стимуляції. Звісно, люди прагнуть до оптимальної стимуляції, тобто середини, але варто враховувати, що ця середина для кожного різна. Стимуляція – це вплив великої кількості зовнішніх чинників на людину (звуків, запахів, смаків, сили світла). Причини цих відмінностей криються в структурі головного мозку, яка називається висхідною ретикулярною активаційною системою. Активаційна система мозку діє по-різному: у інтровертів інформаційні канали широко відкриті, вони отримують більше стимуляції, їхня нервова система характеризується підвищеною активністю, а екстраверти мають звужені канали, внаслідок чого активність нервової системи набагато нижча. Існує безліч доказів того, що інтроверти більш чутливі до різних видів стимуляції (кава, гучні звуки і т.д.). Те, що для ефективного функціонування екстраверти та інтроверти потребують різного рівня стимуляції доводить відоме дослідження, в якому ведучий експерименту запропонував нанести на язик дорослих людей – екстраверта та інтроверта, лимонний сік, аби перевірити в кого виділиться більше слини. Дослідження довело, що у інтровертів більша схильність до сенсорної стимуляції, адже слини в цього типу особистості виділялося більше. Щоб обрати сприятливі умови для того чи іншого типу особистості, потрібно зрозуміти який рівень стимуляції потрібен. Під сприятливими умовами мається на увазі обстановка в якій, до прикладу, екстраверти не будуть нудьгувати, а інтроверти не впадуть у тривогу. Рівень стимуляції, для кожного з типів особистості, повинен бути ні надто активним, ні

надто пасивним, це і буде тим оптимальним рівнем стимуляції, про який було сказано раніше. Питання тільки в тому де саме ця середина для інтроверта та екстраверта.

Яскравим прикладом оптимальної стимуляції буде експеримент, в якому учасникам пропонували складну гру. В її процесі потрібно було вивчити певне правило, в цей момент на учасниках були надягнуті навушники, що подавали випадкові шумові імпульси. Далі учасників гри попросили налаштувати гучність до комфортного рівня, аби та не заважала. Після проведення експерименту підраховували середній результат і він виявився таким: екстраверти обирали рівень шуму в 72 децибели, а інтроверти в 55. Чергове дослідження в котрий раз доводить твердження про те, що інтроверти є більш чутливими, а екстраверти надають перевагу більшому рівню стимуляції. Розуміння свого оптимального рівня активності дозволяє організувати своє життя так, аби якнайбільше часу проводити в зоні комфорту. Для цього варто правильно обрати роботу, друзів, хобі. Так, аби ці компоненти не виснажували, а навпаки активізували діяльність і приносили задоволення.

Особливістю екстравертів є прагнення задовольнити первинні інстинкти, які виражаються в досягненні винагороди: статус лідера, сексуальні перемоги, багатство і т.д. Насправді ж, це є задоволенням базових, первинних інстинктів. В екстравертів зазвичай серйозніші економічні, політичні амбіції.

Екстраверти відчують сильніше задоволення і захоплення, ніж інтроверти. Доказом цього буде експеримент, в якому нейробіолог давав екстравертам та інтровертам амфетамін, який активізує систему дофаміну. Дофамін - це нейромедіатор, який виділяється в результаті реакції на очікування задоволення. Експериментатор виявив, що у екстравертів сильніша реакція на речовину. Пояснюється це тим, що у екстравертів є варіант гена, який регулює виділення дофаміну, він пов'язаний з таким аспектом екстраверсії, як пошук гострих відчуттів, що часто є також чинником схильності до фінансового ризику. Інтроверти, навпаки, мають інший варіант гена, який регулює рівень серотоніну, тому інтроверти менш схильні до ризиків.

Цікавим є виявлення того, що інтроверти успішніше грають в азартні ігри. Доказом буде те, що майже всі світові чемпіони з покеру – інтроверти. Пояснити це можна тим, що в азартних іграх потрібно приймати спокійні та осмислені рішення. Коли інтроверти стикаються з низьким шансом виграшу, вони прагнуть уникнути ризику, а коли імовірність виграшу висока, вони йдуть на ризик усвідомлено. Також цікавою особливістю інтроверта є те, що він легко опирається імпульсивним збудникам, набагато стійкіший до спокус, краще виконує зосереджену творчу роботу, приймає вдумливі, раціональні рішення, надійніший, відданіший, стійкіший та стабільніший, ніж екстраверт.

Висновки: Екстраверсія - це певний склад особистості, який переважно характеризується спрямованістю установок, активності, прагнень та інтересів на зовнішній світ, а також на оточуючих людей, а інтроверсія – це особливість особистості, яка характеризу-

ється внутрішньою спрямованістю переживань, схильністю до занурення в світ власних почуттів і думок, низькою залежністю від контактів з оточуючими, пасивністю в спілкуванні. Екстраверт прагне сприймати об'єкти зовнішнього світу, а інтроверт намагається від них відгородитися і зосереджується на своєму внутрішньому світі. Мозок інтроверта та екстраверта по-різному реагує на подразник, у них різні алгоритми мис-

лення та способи відновлення ментальних сил. Описано те, як екстраверти та інтроверти відрізняються на психофізіологічному рівні, зокрема тим, що у інтровертів інформаційні канали широко відкриті, вони отримують більше стимуляції, їхня нервова система характеризується підвищеною активністю, а екстраверти мають звужені канали, внаслідок чого активність нервової системи набагато нижча.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варій М. Й. Загальна психологія.: підр. [для студ. вищ. навч. закл.]/ М. Й. Варій// – [3-тє вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
2. Волошина В.В. Загальна психологія: Практикум: Навч. посібн./ В.В. Волошина// - 2005. – 280 с.
3. Кейн С. Сила інтровертів. Тихі люди у світі, що не може мовчати / С. Кейн// К. : Наш Формат. - 2016. – 368 с. – (Світоглядна література).
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. / П. А. М'ясоїд //— 3-тє вид., випр. — К.: Вища шк., 2004. — 487 с.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія: підручник. / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, М. В. Папуча, В. О. Соловієнко // - 2-ге вид., переробл. і доп. - Вінниця: Нова Книга, 2004.-704 с.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика. - 1973. – 424 с.

ШТОНДА ІРИНА

студентка 2 курсу

ОС «Магістр»

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент Синишина Вікторія Михайлівна

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПРОЯВ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ

У статті розглядається суть поняття «емоційний інтелект», його складові. Окреслено вклад зарубіжних та вітчизняних спеціалістів у розвиток вчень про емоційний інтелект. В статті охарактеризовано вплив емоційного інтелекту на прояв лідерських якостей у молоді.

THE INFLUENCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON THE MANIFESTATION OF LEADERSHIP QUALITIES

The article considers the essence of the concept of «emotional intelligence», its components. The contribution of foreign and domestic specialists to the development of theories of emotional intelligence is outlined. The article describes the influence of emotional intelligence on the manifestation of leadership qualities in young people.

Актуальність теми. В останній час концепція емоційного інтелекту, як альтернатива традиційному, набула широкого значення в психологічній науці. Його розуміють як навичку розуміння своїх почуттів та емоцій, управління і розуміння своїх прихованих мотивів для ефективної взаємодії з навколишнім світом. Сучасне суспільство висуває до молоді все більші вимоги, потребує всестороннього розвитку духовних і лідерських здібностей особистості [1, с. 127].

Дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних психологів (І. Андреева, Л. Божович, І. Ветрова, Л. Виготський, Е. Дюркгейм, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Р. Мертон, Ю. Нікітіна, П. Селовей, Ю. Фролов) свідчать про те, що питання утвердження в соціумі дуже важливе для осіб юнацького віку. Щоб відповідати вимогам сьогодення та своєму внутрішньому світовідчуттю, юнаки мусять розуміти та володіти певними емоційними навиками: сприйняття та розуміння власних емоцій та емоцій оточуючих, саморегуляція, самомотивування, здатність справлятися та протистояти тиску навколишнього середовища та відчуттю безпорадності, вибудовувати та підтримувати просоціальні взаємовідносини, вміти утримуватися від фрустрації,

свідомо спрямувати емоції у когнітивні процеси (використання емоцій для підвищення якості розумової активності), тобто, все те, що вчені (Р. Бар-Он, Г. Гарскова, Д. Гоулман, С. Дерев'янка, Д. Карузо, Н. Коврига, Д. Люсін, М. Манойлова, Е. Носенко, Дж. Мейер, П. Селовей ін.) визначають як емоційний інтелект (EI).

Мета статті – полягає у здійсненні теоретичного аналізу досліджень емоційного інтелекту та його зв'язку з проявом лідерських якостей.

Завдання статті:

- 1) проаналізувати поняття «емоційний інтелект» в психологічній літературі;
- 2) визначити складові емоційного інтелекту;
- 3) охарактеризувати вплив емоційного інтелекту на здатність людини досягати успіху.

Основна частина. Проблема емоційного інтелекту вперше була поставлена Г. Гарднером, модель мультифакторного інтелекту якого включає два варіанти особистісного інтелекту: інтерперсональний (внутрішньоособистісний) та інтраперсональний (міжособистісний) інтелекти. Під міжособистісним емоційним

інтелектом автор запропонував розглядати спроможність людини розуміти інших людей, усвідомлювати їх мотиви, ставлення до роботи, вирішувати, як краще співпрацювати з ними та впливати на них, а внутрішньоособистісний емоційний інтелект він розумів як властивість людини, спрямовану на себе, тобто спроможність формувати точну адекватну модель власного Я та використовувати цю модель, щоб ефективно функціонувати у житті; це спроможність індивіда розуміти власні почуття, їх витoki і регулювати на цій основі власну поведінку. Емоційні здібності, в свою чергу, виступають як емоційна складова обох цих сфер [2, с. 7].

Відкриття емоційного інтелекту пов'язане з дослідженням, проведеним у 1920-і рр. Р. Торндайком, який уперше виділив таку частину загального інтелекту, як соціальний інтелект, тобто здатність розуміти інших і діяти або поводитися мудро по відношенню до оточення.

У сучасних роботах представлено дві моделі емоційного інтелекту: 1) модель здібностей, в якій подана ідея про перетин пізнання і емоцій; 2) змішана модель (поєднання інтелектуальних, емоційних і особистісних властивостей людини).

Згідно першої моделі (Дж. Майер і П. Саловей) основними компонентами емоційного інтелекту є основні некогнітивні знання (емоційна компетентність) і навички (здатність контролювати і регулювати зовнішні прояви емоцій і почуттів). У рамках цієї моделі емоційний інтелект визначається як набір ієрархічно організованих здібностей, пов'язаних з переробкою інформації, які об'єднуються в чотири групи:

1. Ідентифікація емоцій. Включає ряд пов'язаних між собою здібностей, таких, як сприйняття емоцій (тобто здатність помітити сам факт наявності емоції), їхня ідентифікація, адекватне вираження, розрізнення справжніх емоцій і їхньої імітації.

2. Використання емоцій для підвищення ефективності мислення і діяльності. Включає здатність використовувати емоції для напрямку уваги на важливі події, викликати емоції, які сприяють рішення завдань (наприклад, використовувати гарний настрій для породження творчих ідей), використовувати коливання настрою як засіб аналізу різних точок зору на проблему.

3. Розуміння емоцій. Здатність розуміти комплекси емоцій, зв'язки між емоціями, переходи від однієї емоції до іншої, причини емоцій, вербальну інформацію про емоції.

4. Управління емоціями. Здатність до контролю за емоціями, зниження інтенсивності негативних емоцій, усвідомлення своїх емоцій, у тому числі і неприємних, здатність до вирішення емоційно навантажених проблем без пригнічення пов'язаних з ними негативних емоцій. Сприяє особистісному зростанню і поліпшенню міжособистісних стосунків.

Така ієрархічна послідовність ґрунтується на наступних міркуваннях. Здатність розпізнавати і виражати емоції (перша група) є необхідною основою для породження емоцій в цілях вирішення конкретних завдань (друга група). Ці дві здатності мають процедурний характер. Вони є основою для декларативної здатності до розуміння подій, передуючих емоціям і

йдуть за ними (третя група). Всі вищеописані здібності потрібні для внутрішньої регуляції власних емоційних станів і для успішних дій на зовнішнє середовище, що приводять до регуляції власних і чужих емоцій (четверта група).

Таким чином, емоційний інтелект припускає, що людина є хазяїном своїх емоцій, усвідомлює їх і володіє ними, не пригнічує «небажані» емоції, а сама вирішує і «дозволяє» собі прояв тієї або іншої емоції в певній ситуації. Емоційний інтелект починається з розуміння своїх емоцій, і тільки усвідомивши свої емоції, ми можемо навчитися розумінню емоцій інших людей і причин, що викликали їх. Розвиток емоційного інтелекту дозволяє формувати стійку навичку свідомої регуляції емоційних станів, самовладання в стресових ситуаціях, навичку конструктивної взаємодії з людьми (співробітниками, клієнтами, близькими) в будь-яких умовах.

Дж. Майер і П. Саловей опублікували першу дослідницьку роботу, в якій надали визначення терміну «емоційний інтелект», а також запропонували методику його виміру (EQ). У ній вони привели докази на користь того, що емоційний інтелект є одним з основних видів інтелекту. Нині термін «емоційний інтелект» став популяризуватися, а сама галузь досліджень істотно розширилася (Д. Гоулман).

Д. Гоулман заснував свою модель на раніше представлених П. Саловеем та Дж. Майером, але додав до виділених ними компонентів ще декілька, а саме: ентузіазм, наполегливість і соціальні навички. Тим самим він з'єднав когнітивні здібності, що входили в модель П. Саловей та Дж. Майера, з особистісними характеристиками. Він включає чотири структурні елементи, виходячи із свого бачення сутності емоційного інтелекту: емоційна самосвідомість, самоконтроль, соціальна чутливість, управління стосунками. Ці компоненти об'єднують у собі групу знань, умінь, здібностей та здатностей. [2, с. 7–11.].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що розвинений емоційний інтелект впливає на якість життя особистості. Він корелює з організаторськими здібностями [3, с. 194–196.]; зі стресозахисною та адаптивною функціями [4]; опором негативному афективному впливу [5]; самомотивацією [6]; зі здатністю об'єктивно розпізнавати загрозу в різних ситуаціях і збільшувати потенціал протистояння різного роду небезпекам [7, с. 191–201]; з лідерством та успіхом [8].

Недостатність емоційного інтелекту, навпаки, корелює з проблемною поведінкою, зокрема з агресією та вживанням наркотиків [9]; з інтернет-залежністю [6], та з низькою самооцінкою [10, с. 330–335].

Також відомо, що в процесі навчання у студентів поступово формується та розвиваються лідерські якості, які їм необхідні для навчання, спілкування, процесу соціалізації та у майбутньому – для конкурентоздатної професійної діяльності. Саме тому важливим етапом становлення студентів як майбутніх фахівців є розвиток лідерських якостей, під яким розуміють сукупність стійких особистісних властивостей особистості, що забезпечують позиції лідера у різних формах групової діяльності, можливість впливати на поведінку

нку інших студентів, вести за собою та бути прикладом для них, які проявляються в організаційних здібностях і сприяють ефективній навчально-професійній діяльності [11, с. 6].

Так прояв лідерських якостей особистості вже був предметом уваги дослідників. Вивченням різних аспектів лідерства займалися такі вчені, як Г. Андреева, О. Бондарчук, Т. Гавлітіна, Л. Карамушка, І. Кон, Є. Кузьмін, Б. Паригін, А. Петровський, Р. Стогділ, Л. Уманський та ін.

Згідно даних досліджень Гарвардського університету успішність будь-якої діяльності лише на 33 % визначається технічними навичками, знаннями й інтелектуальними здібностями, а на 67 % – емоційним інтелектом. Успіх значною мірою залежить від розумного володіння емоціями, тобто емоційним інтелектом, яким визначаються характер і рівень сприйняття людиною світу, подій, окремих людей, а також реакція на все, що, зі свого боку, впливає на ефективність її дій [12].

Висновки. Отже, під емоційним інтелектом розуміють - здатність людини розуміти свої емоції і почуття інших людей, ефективно керувати емоціями та адаптувати свою поведінку під різні ситуації. Згідно першої моделі основними компонентами емоційного інтелекту є основні некогнітивні знання (емоційна компетентність) і навички (здатність контролювати і регулювати зовнішні прояви емоцій і почуттів). Д. Гоулман заснував свою модель на раніше представлених П. Саловеем та Дж. Майером, але додав до виділених ними компонентів ще декілька: ентузіазм, наполегливість і соціальні навички. З аналізу наукових робіт розуміємо, що розвинений емоційний інтелект та прояв лідерських якостей позитивно впливає на успішність в соціумі, та сприяють подальшому професійному становленню в якості висококласного спеціаліста. Тому актуальним бачиться емпіричне підтвердження взаємозв'язку між розвитком емоційного інтелекту та проявом лідерських якостей у студентів вищого навчального закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сльчанінова Т.М. Особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту з лідерською обдарованістю студентської молоді / Т.М. Сльчанінова. – К.: Фінекс, 2012. – С. 124-134.
2. Кузнецов М.А. Емоційний інтелект як чинник психоемоційних станів студентів в умовах іспиту / М.А. Кузнецов, Н.Ю. Діомідова. – Харків: «Діса плюс», 2017. – 189 с.
3. Андреева И.Н. Взаимосвязь социальной компетентности и эмоционального интеллекта у подростков / И.Н. Андреева // Женщина. Образование. Демократия: Материалы 5-й Междунар. междисциплинарной науч.-практ. конф. – Минск, 2002. – С. 194–196.
4. Коврига Н.В. Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту: дисертація канд. психол. наук: 19.00.01: [Електронний ресурс] / Н.В. Коврига. Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2003. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/43695.html>.
5. Kramer D. Effect of rational and irrational statements on intensity and «inappropriations» of emotional distress and irrational beliefs in psychotherapy patients: [electronic resource] / D. Kramer, G. Kupshik // Brit. J. Clin. Psychol.
6. Родионова А.С. Исследование особенностей эмоционального интеллекта лиц, имеющих интернет-аддикции: [Электронный ресурс] / А.С. Родионова // Журнал перспективы науки и образования. – № 6 / 2013. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-osobennostey-emotsionalnogo-intellekta-lits-imeyuschih-internet-addiksiyu>.
7. Мединська Ю.Я. Проблема віктимності у контексті емоційного інтелекту особистості / Ю.Я. Мединська // Педагогіка і психологія професійної освіти. – № 3. – Львів. – 2013. – С.191–201.
8. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект: [Электронный ресурс] / Д. Гоулман. – М.: ВКТ, 2009. – Режим доступа: <http://likebook.ru/books/download/185850>
9. Mayer J.D. Emotional intelligence information: [electronic resource] / J.D. Mayer. – 2005. – Mode of access: http://www.unh.edu/emotional_intelligence/.
10. Hughes M. Handbook for developing emotional and social intelligence. Best practices, case studies, and strategies/ М. Hughes, Н. Thompson. – San Francisco, 2009. – P. 330–335.
11. Мороз В.П. Організаційно-педагогічні умови формування лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів у процесі діяльності органів студентського самоврядування / В.П. Мороз. – Старобільськ, 2015. – 20 с.
12. Гоулмен Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман; пер. с англ. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 478 с.

ЩУР ОЛЬГА

студентка 1 курсу

ОС «Магістр»

спеціальність «Психологія»

науковий керівник: доктор психологічних наук, професор Михайлишин Уляна Богданівна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ

Визначено поняття темпераменту. Розглянуто основні підходи щодо вивчення темпераменту особистості. Розкрито особливості поведінки осіб з різними типами темпераменту у міжособистісних стосунках.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL STUDY OF THE INFLUENCE OF TEMPERAMENT ON INTERPERSONAL RELATIONS

The concept of temperament is defined. The main approaches to the study of personality temperament are considered. Peculiarities of behavior of persons with different types of temperament in interpersonal relations are revealed.

Актуальність. Щоденні спостереження показують, що одні люди відрізняються врівноваженістю, діють стримано, не виявляють своїх почуттів, інші ж при аналогічних обставинах відразу спалахують, нервуються з приводу незначних подій. Одні емоційно вразливі, все сприймають близько до серця, почуття їх виявляються сильними і довготривалими, інші ж спокійно ставляться до навколишніх подій, емоції їх менш інтенсивні, неглибокі й нетривалі.

Темперамент вважають найбільш стійкою характеристикою особистості, яка майже не змінюється впродовж життя, виявляється в усіх сферах життєдіяльності і характеризує індивіда з боку динамічних особливостей його психічної діяльності, тобто, за показниками темпу, швидкості, ритму, інтенсивності, енергійності, емоційності.

Темперамент як психобіологічна властивість особистості проявляється в особливостях освоєння предметного світу, в тяжінні до розумової і фізичної праці, в соціальних контактах, у швидкості переходу від одного виду діяльності до іншого чи від одних засобів мислення до інших, у швидкості моторнорухових актів, у швидкості мовлення, в емоційній чуттєвості до розходжень між задуманим і результатом спілкування та діяльності, в чутливості до невдач і оцінки людей.

В наш час над питаннями темпераменту працюють українські вчені, психологи, такі як Т. О. Блюміна, В. В. Мегедь, А. О. Овчаров. Цим питанням займалися також Б. Й. Цуканов, Е. Кречмер, І.П. Павлов, К. Юнг, С. Мерлін, Г. Айзенк та інші.

Оскільки дослідженню впливу темпераменту на міжособистісні стосунки людини раніше не так приділялася увага, на сьогоднішній день існує потреба в узагальненні вже існуючих відомостей з цього питання та дослідженні нерозкритих питань. Актуальність проблеми полягає у недостатній вивченості даного питання.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз впливу темпераменту на міжособистісні стосунки.

Основна частина. Вчення про темперамент започатковане давньогрецьким лікарем і філософом Гіппократом. Він та його послідовники (римський лікар Гален та ін.) обстоювали гуморальну теорію (від лат. humor – рідина), згідно з якою темперамент спричинює

перевага в організмі певної рідини. Гіппократ вважав, що життєдіяльність організму визначається співвідношенням між кров'ю, жовчю та слизом (лімфа, флегма). На основі цього погляду сформувалося вчення про чотири типи темпераменту: сангвінічний, флегматичний, холеричний та меланхолічний [5].

До середини XVII ст. всі дослідники вбачали анатомо-фізіологічні основи темпераменту в будові та функціонуванні кровоносної системи. Так, німецький філософ Кант вважав, що природною основою темпераменту є індивідуальні особливості хімічного складу крові. Близькі до такої точки зору ідеї російського педагога, анатома і лікаря П. Лесгафта, який розробив теорію, в якій основою темпераменту є особливості системи кровообігу. Діаметр і товщина стінок визначають швидкість і силу кровообігу, а від цього залежить швидкість обміну речовин, і в підсумку – індивідуальна характеристика темпераменту як міри збудження організму та тривалості реакції [3].

Конституційну теорію започаткував у XX ст. н. е. німецький психіатр Е. Кречмер. Головною ідеєю цієї теорії є функціональна залежність темпераменту від будови (конституції) тіла Е. Кречмер виділив чотири конституційні типи (астенічний, атлетичний, пікнічний, диспластичний) і вважав, що кожному з них притаманний відповідний темперамент. Подібно до того, як у Європі поширювалася конституційна типологія Е.Кречмера, в Америці набувала популярності концепція У.Шелдона, сформульована в 40-х роках XX століття. Його погляди на типологію близькі до концепції Кречмера, за якою тіло та темперамент – це два параметри одного й того самого об'єкта, котрим є людина. Основним недоліком гуморальної та конституційної теорій було пояснення темпераменту лише біологічними чинниками і недооцінювання ролі середовища і соціальних умов у формуванні психологічних властивостей індивіда [1].

Уперше науковий підхід до з'ясування фізіологічних основ темпераменту застосував І. Павлов у своєму вченні про типи вищої нервової діяльності у тварин і людини. Ці основи він вбачав у особливостях функціонування кори великих півкуль головного мозку, її умовнорефлекторній діяльності. Спираючись на експериментальні дані, він показав, що нервові про-

цеси в корі мозку характеризуються певними властивостями, які у своєму поєднанні утворюють типи вищої нервової діяльності (типи нервової системи). Такими властивостями є сила, врівноваженість і рухливість процесів збудження і гальмування [2].

Сила нервової системи визначає її працездатність. Вона проявляється насамперед у функціональній витривалості, тобто здатності витримувати тривалі чи короточасні, але сильні збудження. Врівноваженість нервових процесів – це баланс між процесами збудження та гальмування.

Рухливість нервових процесів визначається легкістю переходу від збудження до гальмування і навпаки. Рухливість нервових процесів проявляється в здатності змінювати поведінку залежно від умов, швидко переходити від однієї до іншої, від пасивної до активної чи навпаки.

Протилежною рухливості якістю є інертність нервових процесів. Нервова система інертніша тоді, коли потребує більш часу чи зусиль для переходу від одного процесу до іншого. Ці якості нервових процесів утворюють певні системи, комбінації, які й зумовлюють тип нервової системи [4].

Сангвініки легко пристосовуються до нових людей, нового середовища. Емоційні, життєрадісні, з живою мімікою. З виразу обличчя легко здогадатися, який у них настрій, як ставляться до того, з ким спілкуються. Переважає веселий настрій. Вони довірливі, з ними приємно спілкуватися. Як правило, у присутності сангвініка, люди почуваються легко і невимушено, без напруження. Можуть бути лідерами. Добре стримують прояви своїх почуттів. У сангвініків практично немає ворогів: вони з розумінням ставляться до думок і вчинків інших, толерантні. У колективі почуваються впевнено, не бояться відповідальності й ризику.

Меланхоліки дуже чутливі люди. Мляві, замкнені, песимістичні. Міміка й рухи невиразні, голос тихий. Настрій дещо пригнічений. Почуття свободи, розкнутості, приємної веселості майже ніколи не відчуються. Перед труднощами розгублюються, відмовляються від боротьби. Кожний життєвий поворот для меланхоліків – удар, бо переживають сильний страх у небезпечній ситуації. Довго пам'ятають образи, навіть невеликі неприємності виводять їх із рівноваги, можуть викликати сльози. Сором'язливі, недовірливі, недооцінюють свої здібності. Рідко користуються допомогою товаришів. Легко пристосовуються лише до дуже вузького середовища (родина, невелике коло друзів). Уважні до людей, тактовні. Меланхоліки не бувають активістами й громадськими діячами. Вони ті, кого ведуть. Нездатні відстоювати свою думку, скромні, несамостійні [2].

Флегматики – це передусім тверезі консерватори,

реально оцінюють свої здібності, хранителі таємниць, непроникливі, нерозгадані. Нелегкі на підйом, нерішучі, пасивні. До критики ставляться байдуже. Винахідливістю не відзначаються, однак втілюють у життя ідеї інших. Терплячі, наполегливі у досягненні мети, стійкі у прагненнях і настроях. Флегматики малоемоційні, повільно виникають і змінюються почуття. Їх нелегко розсмішити, розгнівати. Міміка одноманітна, мовлення невиразне. У стосунках з людьми виявляють постійність, відданість. Надійні у дружбі, у сім'ї. Люблять вузьке коло давніх знайомих. Врівноважені, в міру товариські, уникають пустої балаканини й неділових контактів. Страждання переносять терпляче, не скаржаться на них, але страждання інших їх також мало хвилюють. Нелегко сходяться з новими людьми. Повільно пристосовуються до нового оточення.

Холерики це люди з великою активністю, енергійністю, непосидючістю. Виразна міміка і пантоміміка. Холерики дуже компанійські люди, завзяті, але задикуваті, запальні. Відверто вступають в суперечки, бувають агресивними. Характерне бажання виділитися з колективу, стати лідером. Швидко збудження у холериків веде до того, що вони мало роздумують і відразу діють. Швидко переключаються з однієї діяльності на іншу [1].

Зважаючи на психологічну характеристику типів темпераменту, слід пам'ятати про те, що не у всіх людей можуть мати місце яскраво виражені типи темпераменту. Досить часто у деяких людей можуть проявлятися проміжні типи і вони лише певною мірою можуть походити на той чи інший тип темпераменту. Від темпераменту не залежать ні інтереси, ні захоплення, ні моральна вихованість людини. То ж «гарних» і «поганих» типів темпераменту не існує [3].

Висновки. У результаті теоретичного аналізу проблеми впливу темпераменту на міжособистісні стосунки виявлено, що найдавнішу теорію темпераменту розробив давньогрецький лікар Гіппократ, який пов'язував типи темпераменту з гуморальним фактором – співвідношенням між чотирма рідинами (кров, жовч, чорна жовч і слиз, або лімфа, флегма), які циркулюють у людському організмі.

Визначено, що темперамент накладає відбиток на способи поведінки і спілкування, наприклад холерики дуже компанійські люди, але відверто вступають в суперечки, бувають агресивними. Сангвінік майже завжди ініціатор у спілкуванні, він відчуває себе в компанії незнайомих людей невимушено, нова незвичайна ситуація його тільки збуджує, а меланхоліка, навпаки, лякає, бентежить, він губиться в новій ситуації, серед нових людей. Флегматик також насилу сходиться з новими людьми, свої почуття виявляє мало і довго не помічає, що хтось шукає приводу познакомиться з ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анастаси А. Дифференціальна психологія. Індивідуальні та групові відмінності в поведінці / А. Анастаси. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 752 с.
2. Ахвердова О. А. Дифференціальна психологія / О. А. Ахвердова, Н. Н. Волоскова, Т. В. Белых. – СПб.: Речь, 2004. – 168 с.
3. Батаршев А.В. Темперамент і характер / А.В. Батаршев. – М.: ВЛАДИОС-ПРЕСС, 2001. – 336 с.
4. Симонов П. В. Темперамент. Характер. Личність / П. В. Симонов, П. М. Ершов. – М.: Наука, 1984. – 255 с.
5. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии / Я. Стреляу. – М.: Прогресс, 1982. – 231 с.